

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Ahmet ÖZKAN

EŞREFOĞLU RÛMÎ
HAYATI, TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ VE EŞREFİYYE TARİKATI

DOKTORA TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Doç. Dr. Cengiz GÜNDOĞDU

ERZURUM-2013

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TEZ BEYAN FORMU

01.10.2013

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "Eşrefoğlu Rûmî, Hayatı, Tasavvufî Görüşleri ve Eşrefiyye Tarikatı" adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim/Raporum sadece Atatürk Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin/Raporumun 3 (Üç) yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

01.10.2013
Ayhan ÖZKAN

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Doç. Dr. Cengiz GÜNDOĞDU danışmanlığında, Ahmet ÖZKAN tarafından hazırlanan bu çalışma 18/01/2013 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı'nda Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Cengiz GÜNDOĞDU

İmza:

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Selçuk COŞKUN

İmza:

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Dilaver GÜRER

İmza:

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Mustafa AĞIRMAN

İmza:

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Fazlı POLAT

İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. 18 / 01 / 2013.

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	IV
ABSTRACT.....	V
KISALTMALAR DİZİNİ.....	VI
ÖNSÖZ.....	VII
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

EŞREFOĞLU RÛMÎ'NİN HAYATI, ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ

1.1. HAYATI.....	15
1.1.1. İsmi, Doğum Tarihi ve Ailesi.....	15
1.1.2. Tahsili.....	16
1.1.3. Tasavvufa İntisabı ve Mürşidleri.....	17
1.1.4. İrşad Faaliyetleri.....	23
1.1.5. Devlet Yöneticileri ile Münasebetleri.....	26
1.1.6. Halifesi ve Müridleri.....	28
1.1.7. Vefâtı.....	31
1.2. TASAVVUFÎ VE EDEBÎ ŞAHSİYETİ.....	31
1.2.1. Tasavvufî Şahsiyeti.....	31
1.2.2. Edebî Şahsiyeti.....	33
1.3. ESERLERİ.....	36
1.3.1. Eşrefoğlu'na Aidiyeti Kesin Olan Eserler.....	37
1.3.2. Eşrefoğlu'na Nispet Edilen Eserler.....	45

İKİNCİ BÖLÜM

EŞREFOĞLU RÛMÎ'NİN TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ

2.1. SEYR U SÛLÛKA DAİR KAVRAMLAR.....	48
2.1.1. Şeriat, Tarikat, Hakikat.....	48
2.1.2. Seyr u sülûk.....	50
2.1.3. Mürşid.....	53
2.1.4. Mürid.....	56
2.1.5. Velî-Velâyet.....	61
2.1.6. Fenâ ve Bekâ.....	63

2.2. SALİKÎ KEMÂLE ULAŞTIRAN YOLLAR.....	65
2.2.1. Nefsi Terbiye	65
2.2.2. Zikir ve Sema‘	70
2.2.3. Riyâzet	75
2.2.4. Sohbet.....	80
2.2.5. Halvet	81
2.2.6. Uzlet	83
2.2.7. Dünyayı Kalben Terk: Zühd	84
2.3. KALBÎ VE AHLÂKÎ FİİLER	86
2.3.1. Tâat ve İbâdet	87
2.3.2. Tevbe	89
2.3.3. Şükür.....	91
2.3.4. Uhuvvet.....	92
2.3.5. İstikâmet	93
2.3.6. Aşk ve Muhabbet	93
2.4. MARİFET VE BİLGİ KAVRAMLARI	97
2.4.1. Marifet	97
2.4.2. Tevhid	98
2.4.3. Nûr-i Muhammedî.....	101
2.4.4. İlham	102
2.4.5. Ricâl-i Gayb.....	103

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KÂDİRİYYE TARİKATI, KOLLARI VE EŞREFİYYE

3.1. KÂDİRİYYE TARİKATI VE KOLLARI.....	105
3.2. EŞREFİYYE’NİN TEŞEKKÜLÜ	113
3.2.1. EŞREFİYYE’DE ÂDÂB VE ERKÂN.....	115
3.2.1.1. Tarikata Girişin Şartı.....	115
3.2.1.2. İntisab ve Zikir Telkini	116
3.2.1.3. Evrâd, Ezkâr ve Deverân.....	117
3.2.1.4. Seyr u Sülûk Usulleri	125
3.2.1.5. Gece İbadeti	126
3.2.1.6. Rüya ve Önemi.....	127

3.2.1.7. Merasimler	128
3.2.1.8. Eşrefî Kıyafetleri	131
3.2.1.9. Dervişlerin Âdâbı	137
3.2.2. EŞREFİYYE TEKKELERİ VE POSTNİŞİNLERİ.....	137
3.2.2.1. İznik Eşrefzâde Âsitânesi ve Postnişînleri.....	138
3.2.2.2. Bursa Eşrefî Tekkeleri	154
3.2.2.2.1. İncirli Eşrefzâde Dergâhı	155
3.2.2.2.2. Eyüb Efendi Tekkesi.....	170
3.2.2.2.3. Numâniye Tekkesi	179
3.2.2.2.4. Yâkub Efendi Tekkesi	185
3.2.2.2.5. Seyyid Usûl Dergâhı	187
3.2.2.2.6. Pazarköy (Orhangazi) Zâviyesi	192
3.2.2.2.7. Küçük Kumla Zâviyesi.....	193
3.2.2.2.8. Karakadî Dergâhı	194
3.2.2.2.9. Karabaş-ı Velî Dergâhı.....	196
3.2.2.2.10. Hamam Tekke	199
3.2.2.2.11. Ahmed Gazzî Tekkesi.....	203
3.2.2.2.12 Kaygulu Dergâhı	204
3.2.2.3. İstanbul Tekkeleri	206
3.2.2.3.1. Abdal Yâkub Tekkesi	206
3.2.2.3.2. Gavsî Tekkesi	210
3.2.2.3.3. Ördek Baba Zaviyesi	210
3.2.2.3.4. Keyci Hâtun Mescidi Tekkesi	211
3.2.2.3.5. Tophâne Kâdirî Âsitânesi	212
3.2.2.4. Diğer Tekkeler	214
3.2.2.4.1. Lefke (Osmaneli) Tekkesi	214
3.2.2.4.2. Manisa Demirci Tekkesi.....	215
3.2.2.4.3. İzmir (Manisa) Nif Tekkesi.....	215
SONUÇ.....	217
KAYNAKLAR	220
EKLER.....	240
ÖZGEÇMİŞ.....	273

ÖZET
DOKTORA TEZİ
EŞREFOĞLU RÛMÎ
HAYATI, TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ VE EŞREFİYYE TARİKATI
Ahmet ÖZKAN

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Cengiz GÜNDOĞDU
2013, 282 sayfa

Jüri: Doç. Dr. Cengiz GÜNDOĞDU (Danışman)
Prof. Dr. Dilaver GÜRER
Prof. Dr. Mustafa AĞIRMAN
Prof. Dr. Selçuk COŞKUN
Doç. Dr. Fazlı POLAT

Eşrefoğlu Rûmî, XV. yüzyılda yaşamış mutasavvıflardan biridir. İznik'te doğmuş, Bursa'da zâhirî ilimleri tahsil etmiş, Ankara'da Hacı Bayram-ı Velî'den manevî eğitimini tamamlamış ve ondan hilafet almıştır.

Hacı Bayrâm-ı Velî'nin işareti ile Suriye'nin Hama şehrine giderek, Abdülkâdir Geylânî'nin torunlarından Hüseyin Hamavî'ye intisab etmiş ve ondan Kâdiriyye tarikatı icazeti alarak Eşrefiyye kolunun temellerini atmıştır. Memleketi İznik'te irşad faaliyetleri yürüten Eşrefoğlu, çok sayıda mürid yetiştirmiş, *Müzekki'n-nufûs*, *Tarîkatnâme* gibi eserleriyle halkın gönlünde yer edinmiştir. *Divan* sahibi bir şâir olan Eşrefoğlu, şiirleri ile de tekke edebiyatının önemli temsilcileri arasında yer almıştır.

Bu araştırmanın amacı, Eşrefoğlu Rûmî'nin kendi eserleri ve hakkında bilgi veren kaynaklardan hareketle; hayatı, eserleri ve tasavvufî görüşlerini tespit etmek, Eşrefiyye kolunda uygulanan erkân, Eşrefiyye Tekkeleri ile Eşrefî geleneğinin tarihi süreçteki etkinlik alanlarını ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Eşrefoğlu Rûmî, Kâdiriyye, Eşrefiyye, Müzekki'n-nufûs, Tarîkatnâme

ABSTRACT
Ph.D. DISSERTATION
ESHREFOGHLU RŪMĪ
HIS LIFE, MISTICAL VIEWS AND ESHREFIYYA ORDER
Ahmet ÖZKAN

Advisor: Assoc. Prof. Dr. Cengiz GÜNDOĞDU

2013, Page: 282

Jury: Assoc. Prof. Dr. Cengiz GÜNDOĞDU (Advisor)

Prof. Dr. Dilaver GÜRER

Prof. Dr. Mustafa AĞIRMAN

Prof. Dr. Selçuk COŞKUN

Assoc. Prof. Dr. Fazlı POLAT

Eshrefoghlu Rūmī is one of the sufis of the 15th century, who was born in İznik, studied ostensible sciences in Bursa. He completed his spiritual education from Hajji Bayrām-ı Velī and succeeded him.

At the request of Hajji Bayrām-ı Velī, he went off to the city of Hama, Syria; became affiliated with Husain Hamavī and established the basis for Eshrefiyya branch receiving the ratification of Qadiriyya order. Eshrefoghlu who was involved in the act of showing the true path educated a large number of disciples, and made a hit with the works *al-Muzek en-nufūs*, and *Tarīkatnāme*. As an Ottoman poet, Eshrefoghlu was one of the important representatives of Islamic monastery literature with his poems.

The aim of the study was to determine the works, life and mystic thoughts of Eshrefoghlu Rūmī in light of his own works and sources about him, and to present the way of Eshrefiyya branch and the fields of activity of the Eshrefiyya monasteries and Eshrefiyya tradition in historical process.

Key Words: Eshrefoghlu Rūmī, Qadiriyya, Eshrefiyya, *al-Muzek en-nufūs*, *Tarīkatnāme*.

KISALTMALAR DİZİNİ

AÜ.	: Ankara Üniversitesi
bkz.	: bakınız
Çev.	: Çeviren
DBİA.	: Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi
DİA.	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
İA.	: İslâm Ansiklopedisi
İ.Ü.	: İstanbul Üniversitesi
İÜEF.	: İstanbul Üniversitesi Edebîyat Fakültesi
Ktp.	: Kütüphanesi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
Nu.	: Numara
Nşr.	: Neşreden
ö.	: ölümü
s.	: sayfa
ss.	: sayfalar arası
Sad.	: Sadeleştiren
Tah.	: Tahkik eden
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
Ter.	: Tercüme eden
ty.	: tarih yok
vr.	: varak
Yay.	: Yayınları

ÖNSÖZ

Bir milletin geleceğinin sağlam temellere oturması, ilmî ve fikrî yönden gelişmesi, kendi kültür mirasını tanımasına, benimsemesine ve yarınlara aktarabilmesine bağlıdır. Bu mirasın temel taşları olan şahsiyetlerin hayat hikâyeleri, düşünceleri ve yaşadıkları döneme kattıkları değerlerin bilinmesi hem sonraki nesiller için bir örneklik teşkil edecek, hem de bu mirasın sürekliliğini sağlayacaktır.

Osmanlı medeniyetinin sağlam temellere oturması, maddî ve manevî yükselişe geçmesi XV. yüzyılın en belirgin özelliğidir. Bu yükselişte ulema ve mutasavvıfların payı oldukça büyüktür. XV. asır özellikle de tasavvuf hareketliliğinin arttığı, halk tabakasından, üst düzey yönetici ve sultanlara kadar hemen her kesimin bu manevî esintiden istifadeye yöneldiği bir dönem olmuştur.

Eşrefoğlu Rûmî, XV. asırda telif ettiği eserler ile Anadolu'da tasavvufun gelişiminde etkili olmuş mutasavvıflardan biridir. Kurmuş olduğu Eşrefiyye koluyla Kâdiriyye Tarikatı'nın Anadolu'da yayılmasında etkin olan Eşrefoğlu Rûmî, sade bir Türkçe ile yazdığı şiirleri aracılığıyla dilimize de hizmet etmiş bir şairdir.

Eşrefoğlu Rûmî'nin tasavvufî yönünün ortaya çıkarılması, Eşrefiyye Tarikatı'nın ve Eşrefî kültürünün tanıtılması amacıyla yaptığımız bu çalışmamız Giriş ve üç Bölüm'den oluşmaktadır.

Giriş kısmında, tezimize kaynaklık eden Eşrefoğlu Rûmî'nin kendi eserleri ve Eşrefiyye ile ilgili diğer temel kaynaklar tanıtılmış, şahsiyetlerin fikirlerinin oluşumunda, içinde bulunduğu kültürün önemli bir etken oluşu düşüncesinden hareketle, Eşrefoğlu'nun yaşadığı XV. yüzyılın tasavvufî ve edebî durumu hakkında bilgi verilmiştir.

Birinci bölümde, Eşrefoğlu'nun hayatı ile ilgili safahat, tarihî ve menkabevî kaynaklardan elde edilen bilgiler doğrultusunda tespit edilmeye çalışılmış, kendi eserlerinden hareketle tasavvufî ve edebî şahsiyeti hakkında bilgiler aktarılmıştır. Bu bölümde ayrıca Eşrefoğlu'na nispet edilen eserler de değerlendirilmiştir.

İkinci bölümde, Eşrefoğlu Rûmî'nin eserlerinden hareketle tasavvufî görüşleri tespit edilerek değerlendirilmiştir.

Üçüncü bölümde, Kâdiriyye Tarikatı'nın Eşrefiyye kolunda âdab ve erkân konusu işlenmiş, Eşrefoğlu tarafından kurulan İznik Âsitânesi başta olmak üzere, tespit

edilen diğere Eşrefî tekkeleri ve postnişînleri ile bu tekkeler etrafında oluşan tasavvufî gelenek içinde yetişmiş şair, yazar, musıkîşinas ve hattatlar hakkında bilgiler verilmiştir.

Yaptığımız bu çalışmanın, Eşrefoğlu Rûmî'nin ve yüzyıllar boyunca Anadolu topraklarında faaliyet göstermiş, kültür dünyamıza önemli armağanlar bırakmış Eşrefiyye Tarikati'nin tanıtılmasına katkı sağlayacağını umuyoruz.

Bu vesile ile beni böyle bir çalışmaya teşvik eden ve çalışmanın her aşamasında maddî-manevî desteklerini esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. Cengiz Gündoğdu'ya minnet ve şükranlarımı arz ediyorum. Tezimin şekillenmesinde önemli katkıları bulunan Prof. Dr. Mustafa Ağırman, Prof. Dr. Selçuk Coşkun, Prof. Dr. Dilaver Gürer ve Doç. Dr. Fazlı Polat ile yardımlarını gördüğüm Arş. Gör. Muammer Cengiz ve Arş. Gör. Osman Nuri Karadayı'ya teşekkürlerimi sunuyorum.

Erzurum–2013

Ahmet ÖZKAN

GİRİŞ

I- Eşrefoğlu Rûmî'nin Yaşadığı Dönemde Osmanlı

Kişilerin şahsiyetinin oluşumunda yaşadığı dönemin etkisi inkâr edilemez bir gerçektir. Her eserin ve düşüncenin içinde meydana geldiği tarihî bir dönem vardır ve ortaya çıkan ürünlerde bu tarihî dönemlerin izlerini görmek mümkündür. Şahısları anlayabilmek, eserleri ve fikirleri doğru yorumlayabilmek için o dönemin özelliklerini bilmek gerekir. Bu nedenle biz de çalışmamıza Eşrefoğlu Rûmî'nin yaşadığı XV. yüzyılda Anadolu'daki siyasî ve sosyo-kültürel, tasavvufî, ilmî ve edebî durumu inceleyerek başlamanın uygun olacağını düşünüyoruz.

A- Siyasi ve Sosyo-Kültürel Durum

XV. yüzyılın başında Anadolu'da Karamanoğulları ve Candaroğulları dışındaki beyliklerin hepsi Osmanlı idaresi altına girmiştir.¹ Suriye ve daha güneyde kalan bölgelerde ise Türk asıllı Memlükler hâkimdir.² Ancak, Yıldırım Bayezid'in (ö. 805/1403) 1402'de Ankara Savaşı'nda Timur (ö. 807/1405) 'a mağlup olması, Osmanlı idaresi altındaki beyliklerin yeniden bağımsızlık ilan etmesine neden olmuştur. Ankara Savaşı'ndan sonra Yıldırım Bayezid'in oğulları arasında on iki yıl süren iktidar mücadeleleri meydana gelmiş; fetret dönemi adı verilen bu mücadelelerden sonra Çelebi Mehmed (ö. 824/1421) iktidara gelmiş ve de onun iktidarı da muharebe ve isyanlarla geçmiştir.³

II. Murad (ö. 854/1451)'in saltanat yıllarında kuruluş döneminin sonlarına gelen Osmanlı Devleti; Selanik'i fethetmiş, Belgrad'ı kuşatmış ve Anadolu Türk birliğini yeniden sağlamak için fetihler gerçekleştirmiştir. II. Murad'ın, yerini genç yaştaki oğlu II. Mehmed (ö. 885/1481)'e bırakarak tahttan çekilmesi, yeniden siyasî karışıklıklara yol açmış, tekrar tahta dönen II. Murad, Varna ve II. Kosova savaşlarını kazanarak Avrupa'daki Türk hâkimiyetini kuvvetlendirmiş ve İstanbul'un fethine zemin hazırlamıştır. 1451'de II. Murad'ın ölümü üzerine II. Mehmed yeniden hükümdar

¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1947, I, 11-20.

² Auguste Bailly, *Bizans Tarihi*, (Çev. Haluk Şalman), İstanbul ty., s. 391.

³ İsmet Miroğlu, "Fetret Devrinden II. Bayezid'e Kadar Osmanlı Siyasi Tarihi", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, cilt: X, İstanbul 1983, s. 172.

olmuştur. İstanbul'un fethedilmesiyle de Osmanlı'nın kuruluş dönemi tamamlanmış ve yükseliş dönemi başlamıştır.⁴

Osmanlı tarihinin bir geçiş ve intikal dönemi olan XV. yüzyıl, toplumun sosyo-kültürel yapısında din ve geleneğin yerinin ve değişiminin gözlemlendiği önemli bir zaman dilimidir.⁵ XV. yüzyılın ilk yarısında Osmanlılar, Anadolu'daki siyasî birliği sağlamak üzere, batıdan doğuya doğru bir yayılma eğilimi gösterip geniş göçebe Türk guruplarıyla karşılaştıklarında, millî kültür bilincinde ciddi bir yükseliş eğilimi kendini göstermeye başlamıştır. Bu çerçevede; örneğin Osmanlı sultanı eski bir Türk unvanı olan "Han"ı benimsemiş; hanedan sülâlesinin mensubu olduğu Oğuz Türklerinden Kayı Aşireti'nin damgası da Osmanlı paralarında remiz olarak yerini almıştır. Oğuz efsanesi, Türk dili ve edebiyatında işlenmeye başlanmış; yüzyılın sonlarına doğru arı ve sade bir Türkçe ile yazmaya meyleden bir edebî akım ortaya çıkmış ve Türk tarih şuurunda bir canlanma gözlenmiştir.⁶ Eşrefoğlu'nun eserlerini Türkçe olarak kaleme almasının bu dönemde gelişen söz konusu akımla bağlantılı olduğunu söyleyebiliriz.

Bu dönemde bir taraftan Anadolu'nun maddî fethi yapılırken, aynı zamanda manevî fethinde rol alan tarihî şahsiyetler ve olaylar, dinî ve mistik bir motif olarak fethetme İslâmî bir özellik kazandırmış ve Anadolu'daki Müslüman Türk halk kültürü ve dindarlığı bu temalar üzerinde temellenmiştir.⁷

Şeriata dayalı resmî bir yapıda şekillenerek, giderek ağırlığını hissettirmeye başlayan Sünnîlik, bu dönemde, ulemânın bir ölçüde resmî ve kitabî din anlayışının yanı sıra, özellikle şehirlerde geniş kitlelere yönelen sûfî tarikatları da içinde bulunduran ve daha çok sözlü kültüre dayalı geleneksel halk dindarlığını da içine almıştır. Bu dönemde medrese ve tekke mensupları arasında fikrî ayrılıklar meydana gelse de ulema arasında önemli ölçüde tasavvufa meyledenler olmuştur.⁸ Mesela döneme damgasını vuran Hacı Bayrâm-ı Velî (ö. 833/1429) hem bir medrese âlimi hem de tasavvuf erbabıdır.

⁴ Joseph Freiherr Von Hammer, *Devlet-i Osmaniye Tarihi I-VIII*, (Ter. Mehmed Ata), İstanbul 1332/1916, I, 96.

⁵ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1984, s. 1, 17.

⁶ Ünver Günay-Harun Güngör, *Başlangıçlarından Günümüze Türklerin Dinî Tarihi*, Rağbet Yay., İstanbul 2003, s. 136.

⁷ Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 6.

⁸ Günay, "XV. Yüzyıl Osmanlı Toplumuna Sosyo-Kültürel Yapı, Din ve Değişme", s. 41.

B-Tasavvufî Durum

XV. yüzyıl, Anadolu’da kurulup gelişen tasavvufî hayat ve düşüncenin seyrinde çok önemli bir zaman dilimidir. Çünkü bu asırda tasavvuf ve tarikatlarla ilgili temel kurumlar; tekkeler ve zaviyeler çoğalmış, pek çok te’lif eser kaleme alınmış, daha önce yazılan Arapça ve Farsça klasiklerden bazıları Türkçeye tercüme edilmiştir. Selçuklular döneminde yayılma istidadı gösteren tarikatlar bu dönemde olgunlaşmaya başlamış, tarikatlar, kurmuş oldukları dergâhlarda farklı tasavvufî yorumlar geliştirmeye çalışmışlardır.⁹

Bu asırda Anadolu topraklarında faaliyetleri ile ön plana çıkan tarikatlar şunlardır:

Bayramiyye: Eşrefoğlu’nun ilk mürşidi Hacı Bayram-ı Velî (ö. 833/1429) tarafından kurulmuştur. Hacı Bayram-ı Velî tasavvufî terbiyesini “Somuncu Baba” olarak bilinen Hamidüddîn-i Aksarayî (ö. 815/1412)’nin yanında tamamlamış, Ankara’da tekkesini kurarak irşad faaliyeti yürütmüş ve çok sayıda mürid ve halife yetiştirmiştir.¹⁰ Akşemseddin olarak tanınan Muhammed b. Hamza (ö. 863/1459), Yazıcızâde Mehmed (ö. 855/1451), İbrahim Tennûrî (ö. 887/1482) ve Abdurrahim Karahisarî (888/1483), XV. yüzyılda karşımıza çıkan önemli Bayramî halifelerindendir.¹¹

Nakşibendiyye: Bahâeddin Nakşibend (ö. 791/1389)’e nispet edilen bu tarikat, XV. yüzyılda Anadolu topraklarında sesini duyuran tasavvufî ekollerden biridir. Orta Asya tasavvuf dünyasının önemli isimlerinden Ubeydullah Ahrar (ö. 895/1490)’ın kendisi Osmanlı topraklarına gelmemişse de Nakşî neşesi, ondan ders almış Molla Abdullah-ı İlâhî (ö. 896/1491) ve halifeleri sayesinde Anadolu’ya ve Balkanlar’a kadar ulaşmıştır.¹²

Zeyniyye: Zeyniyye Tarikatı, Abdullatîf-i Makdisî (ö. 856/1452) tarafından Bursa’da kurulan tekke ile Osmanlı diyarına girmiş ve halifesi, “Şeyh Vefa” mahlasıyla

⁹ Mustafa Kara, *Eşrefoğlu Rûmî*, TDV. Yay., Ankara 1995, s. 1.

¹⁰ Bursalı Mehmed Tâhir, *Hacı Bayram-ı Velî*, Dersâdet Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1331/1912, s. 4; Nihat Azamat, “Hacı Bayram-ı Velî” *DİA*, TDV. Yay., İstanbul 1992, XIV, 442.

¹¹ Fuat Bayramoğlu, *Hacı Bayram-ı Velî, Yaşamı, Soyu, Vakfı I-II*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara..1983, I, 14.

¹² Lamiî Çelebi, *Nefahâtü’l-üns Tercümesi*, Marifet Yay., İstanbul 1980, s. 460; Kasım Kufralı, “Abdulah-ı İlâhî ve Kendisinden Sonraki Nakşibendi Muhiti”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, II (3-4), İstanbul 1948, s. 130; Mustafa Kara-Hamid Algar, “Abdullah-ı İlâhî”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1988, I, 110; Naşibendilik hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Necdet Tosun, *Bahaeddin Nakşibend: Hayatı Görüşleri Tarikatı*. İnsan Yay., İstanbul 2002.

tanınan Şeyh Muslihüddîn (ö. 896/1491) zamanında kemâl devrini bulmuştur. Bu zatın tekkesi birçok Osmanlı mütefekkirinin toplantı yeri olmuştur.¹³

Halvetiyye: Ömer el-Halvetî (ö. 800/1397)'ye nisbet edilen ve İslâm dünyasının en yaygın tarikatlarından biri olan Halvetiyye, pîr-i sanî unvanıyla anılan Yahya eş-Şirvanî (ö. 862/1458)'nin Anadolu'ya göndermiş olduğu halifeler sayesinde bu topraklarda yayılmıştır. Anadolu'daki en önemli halifeleri Dede Ömer Rûşenî (ö. 892/1487), Habîb-i Karamanî (ö. 902/1496) ve Muhammed-i Erzincanî (ö. 878/1474)'dir.¹⁴ Halvetîlik, bu dönemde her sınıftan insana hitap eden ve mensupları arasında muhtelif meslek erbabının görüldüğü bir gönül ocağı şeklinde müşahede edilmektedir. Siyaset, askerlik, fikir ve sanat dünyasının birçok şahsiyeti de ya doğrudan ya da dolaylı olarak Halvetîlik'ten feyz almıştır.¹⁵

Rifâiyye: Anadolu'da XIII. yüzyılın ortalarından itibaren varlığı görülen Rifâiyye, daha çok İzmir, Bergama, Amasya gibi şehirlerde yayılmıştır. XV. yüzyılda Bursa'da yaşayan Molla Fenârî bu tarikata müntesiptir.¹⁶

Nurbahşiyye: Osmanlı topraklarında ilk yayılan tarikatlardan biri olan Nurbahşiyye, Yıldırım Bayezid (ö. 805/1403)'e damat olan ve Emir Sultan ismiyle anılan Şemseddin b. Ali el-Hasan el-Buhârî (ö. 833/1428) tarafından Bursa'da kurulmuştur. Nurbahşiyye, bu zatın müridleri vasıtasıyla Balıkesir, Aydın, Manisa ve Karaman gibi şehirlerde yayılmıştır. Bununla birlikte varlığını uzun süre devam ettirememiş, şeyhin vefatından iki nesil sonra ortadan kalkmıştır.¹⁷

Mevleviyye: Mevlâna Celâleddin-i Rûmî (ö. 672/1273)'ye nisbet edilen Mevlevilik, merkez tekkenin bulunduğu Konya'dan başka, Kütahya ve Afyonkarahisar

¹³ Mustafa Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler I-II*, Uludağ Yay., Bursa 1990, I, 93.

¹⁴ Mahmud Cemâleddîn el-Hulvî, *Lemezât-ı hulviyye ez-lemeât-ı ulviyye*, (Haz. Serhan Tayşî), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1993, s. 311; Ebû Rıdvân Muhammed Sâdık Vicdânî, *Tomar-ı turuk-ı aliyye (Halvetiyye)*, Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, İstanbul 1338/1919, s. 17-18; Abdülbaki Gölpınarlı, *Melamilik ve Melamiler*, Devlet Matbaası, İstanbul 1931, s. 300.

¹⁵ Yaşar Nuri Öztürk, *Kuşadalı İbrahim Halvetî, Hayatı, Tasavvufî Düşünceleri, Mektupları*, Fatih Yay., İstanbul 1982, s. 25-26.

¹⁶ Mustafa Tahralı, "Rifâiyye", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2006, XXXV, 100; Reşat Öngören, *Osmanlılarda Tasavvuf: Anadolu'da Sufiler, Devlet ve Ulema (XVI. Yüzyıl)*, İz Yay., İstanbul 2000, s. 204; Hanifi Şahin, *İlhanlılar Döneminde Şiîlik*, Ötüken Yay., İstanbul 2010, s. 227.

¹⁷ Lamiî Çelebi, s. 475; Tabibzâde Mehmed Şükri Efendi, *Sisilenâme-i sûfiyye*, Üsküdar Selimağa Ktp., Aziz Mahmud Hüdayi, Nu.: 1098, vr. 27b; Harîrizâde Mehmed Kemâleddîn, *Tıbyânu vesâilî'l-hakâik fi beyâni selâsili't-terâik*, Süleymaniye Ktp., İbrahim Efendi, Nu: 430, III, 205a-208a; Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 1966, s. 339; Gölpınarlı, *Melamilik ve Melamiler*, s. 300; Şahin, s. 229.

gibi şehirlerde de önemli faaliyetler icra etmiştir. Celâleddin Ergun Çelebi (ö. 774/1373) tarafından kurulan Kütahya Mevlevihane'si, Mevlevî ve Mesnevî kültürünün yaşatıldığı yüzyılın önemli merkezleri arasındadır. Afyonkarahisar'da yaşayan postnişin Divâne Mehmed Çelebi (ö. 936/1529)'nin Anadolu'nun çeşitli yerlerine gönderdiği halifeler de bu tarikat adına irşad faaliyetlerini yürütmüşlerdir.¹⁸

Bektâşîyye: XV. yüzyılda Hacı Bektâş-i Velî an'aneleri etrafında ortaya çıkmış olan bu tarikat, Konya, Eskişehir, Uşak, Aydın ve Antalya yörelerinde kurulan zaviyelerle Batı Anadolu'da yayılma imkânı bulmuştur. Yüzyılın en önemli Bektaşî dervişi Kaygusuz Abdal (ö. 848/1444)'dir.¹⁹

Melâmiyye: Horasan bölgesinde ortaya çıkan ve bütün İslam dünyasında yaygınlık kazanmış olan bu tasavvufî anlayış, Anadolu'da Hacı Bayram-ı Velî'nin halifelerinden Bıçakçı Ömer Dede (ö. 880/1475) vasıtasıyla temsil edilmiş ve "Bayramî Melâmiliği" veya "İkinci Devre Melâmiliği" olarak isimlendirilmiştir. Serbest dinî yorumları ve vahdet-i vücud fikrini benimsemeleri gibi nedenlerle, zaman zaman siyasî otoritenin sert tepkilerine de maruz kalan Melâmîlerin silsilesi Ömer Dede'den sonra şeyh Ayaşlı Bünyamin (ö. 929/1520) ile devam etmiştir.²⁰

Ahilik Teşkilatı: XIII. yüzyılda Anadolu'da görülmeye başlayan ve bir süre sonra Osmanlı devletinin kurulmasında önemli rol oynamış dinî ve içtimaî bir teşkilat olan Ahilik, XV. yüzyılda Anadolu'da şehirlerin mahallî idaresinde söz sahibi olarak halkın asayiş, sükûn ve huzurunu temine yönelik çaba sarf etmiştir. Ahiler, aynı zamanda Mevlevîlik, Bektâşîlik ve Halvetîlik gibi tarikatlara intisap etmişlerdir.²¹

Bu bilgiler ışığında XV. yüzyılda Anadolu'da var olan tasavvufî faaliyetler hakkında şöyle bir değerlendirme yapılabilir. Selçuklular zamanında Anadolu'da oluşmaya başlayan tarikatlardan Bektâşîyye ve Mevlevîyye bu yüzyılda kuruluşlarını tamamlayarak gelişmeye başlamışlardır. Bayramîyye XV. yüzyılda kurularak hızlı bir şekilde yayılmış, özellikle Hacı Bayram-ı Velî'nin halifeleri yazdıkları eserler ve tarikat

¹⁸ Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlâna'dan Sonra Mevlevîlik*, İnkılap Yay., İstanbul 2009, s. 122, 124.

¹⁹ Âşık Paşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, (Haz. Kemal Yavuz-M. A. Yekta Saraç), Gökkuşbu Yay., İstanbul 2007, s. 164; Ahmet Yaşar Ocak, "Bektâşîlik", *DİA*, TDV. Yay., İstanbul 1992, V, 379.

²⁰ Vicdânî, s. 29-30.

²¹ Saffet Sarıkaya, "Türklerin İslâmlaşma Sürecinde Mezheplerin ve Tarikatların Yeri", *Yeni Türkiye Dergisi, Türkler*, sayı: 43, Ocak 2002, s. 505; Ahilik hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Muhittin Şimşek, *Ahilik; TKY ve Tarihteki Bir Uygulaması*, Hayat Yay., İstanbul 2002; Neşet Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1989.

faaliyetleriyle etkili olmuşlardır. Eşrefoğlu Rûmî de Bayramiyye'den feyz alan bu yüzyılın etkin şahsiyetlerindendir.

Ayrıca bu yüzyılda, devlet adamlarının mutasavvıflarla olumlu münasebetler geliştirdikleri de görülmektedir. Yıldırım Bayezid'in Emir Sultan'a kızını vermesi, II. Murad'ın Hacı Bayram-ı Velî'nin dervişlerini vergiden muaf tutması, bu hürmet ve riayetın canlı bir örneğidir. Bu olumlu durum, Anadolu topraklarında XIII. yüzyılda oluşmaya başlayan tasavvufî hayatın, XV. yüzyılda önemli bir mesafe almasına vesile olmuş, meydana gelen tasavvufî birikim, Osmanlı toplumunun dinî, ahlâkî, sosyal ve kültürel gelişimine büyük katkılar sağlamıştır.

C- İlmî-Edebî Durum

XV. yüzyılda Bursa ve Edirne başta olmak üzere, Anadolu'da ilim ve sanat faaliyetleri canlı bir şekilde icra edilmiştir. Yüzyılın ikinci yarısında ise tüm bu faaliyetlerin merkezi İstanbul olmuştur. II. Murad'ın Türkçe konusundaki hassasiyeti Türkçenin devlet dili olmasına ortam hazırlamıştır. Fatih Sultan Mehmed devrinde ise, Türk dili ve edebiyatı büyük bir gelişme kaydetmiş, Türkçe, konuşma dili yanında edebî bir dil haline de gelmiştir.²²

Türk edebiyatında da belirgin bir gelişmenin görüldüğü bu yüzyılda divan edebiyatı kuruluş dönemini tamamlamış, her edebî tür ve konuda eserler kaleme alınmıştır. Edebî dilin kıvamını bulması, nazım şekillerinin iyice yerleşmesi, konuların zenginleşmesi, terimlerin ortaya çıkması, millî ve manevî ruhun güzel akislerinin edebiyatta belirmesi, XV. yüzyılın dil ve edebiyata kazandırdığı özelliklerdendir.²³

Bu yüzyıl, aynı zamanda Türk edebiyatının Fars edebiyatından alınan örneklerle zenginleştirildiği bir dönemdir. Orta Asya etkisi de azımsanmayacak boyuttadır. Ali Şîr Nevâî (ö. 906/1501)'nin *Mecâlisü'n-nefâis* isimli tezkiresi Türk edebiyatında yazılan ilk şuara tezkiresidir. Nevâî, *Muhâkemetü'l-lügateyn* isimli eserinde ise Türkçe ile Farsçayı karşılaştırarak zenginlik, güzellik ve ifade kudreti açısından Türkçenin Farsçadan aşağı kalmadığını ortaya koymuştur.²⁴

²² Muvaffak Eflatun, "Yüzyıllara Göre Eski Türk Edebiyatı", *Eski Türk Edebiyatına Giriş*, Akçağ Yay., Ankara 2007, s. 464.

²³ Abdülkadir Karahan, *Eski Türk Edebiyatı İncelemeleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1980, s. 233.

²⁴ Vasfi Mahir Kocatürk, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Edebiyat Yay., Ankara 1970, s. 60; Ahmet Atilla Şentürk-Ahmet Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Dergâh Yay., İstanbul 2005, s. 167; Eflatun, s.

Dönemin en eski şairi Türkçe *Divan*'ı, *Ukûdu'l-cevâhir* ve *Çengnâme* isimli eserleri meşhur olan Ahmed-i Dâî (ö. 824/1421)'dir. Ahmed-i Dâî'nin *Tercüme-i Tefsîr-i Ebu'l-leys Semerkandî* adlı eseri, Anadolu'da Türkçeye çevrilen ilk Kur'ân tefsiri olarak bilinmektedir.

Divan şiirinin önemli isimleri Şeyhî (ö. 834/1431), *Harnâme* ve *Hüsrev ü Şîrîn*; Ahmed Paşa (ö. 902/1497) ve Necati Bey (ö. 914/1509) de divanları öne çıkmış yüzyılın önemli şairleri arasında yer almaktadırlar.²⁵

Edebî faaliyetler, Osmanlı hanedan mensupları arasında da görülmektedir. Fatih Sultan Mehmed (ö. 885/1481), "Avnî" mahlasıyla şiirler yazmış ve bir divan tertip etmiştir. Fatih'in şiirlerinde üslup açısından Şeyhî ve Ahmed Paşa'dan etkilendiği görülür. II. Bayezid (ö. 917/1512), "Adlî" mahlasını kullanmış ve bu mahlasla yazdığı şiirleri bir divanda toplamıştır. Şiirlerinde tasavvufî temaları da işleyen II. Bayezid, Türkçenin yanında Farsça şiirler de yazmıştır.²⁶

Tarih sahasında ise Dursun Bey (ö. 869/1491) tarafından kaleme alınan *Târîh-i Ebû'l-feth* ve müellifi belli olmayan *Tevârih-i âl-i Osman*'lar, *Tarih-i Âşık Paşazâde*, *Tarih-i Oruç Bey* ve Mehmed Neşrî (ö. 926/1520)'nin *Cihannümâ*'sı da zikredilmesi gereken önemli eserlerdendir.²⁷

XV. yüzyıl, ilk defa hanım şairlerin de görülmeye başlandığı bir dönem olması bakımından da önemlidir. Kastamonu veya Amasyalı olduğu kaydedilen Zeynep Hatun (ö. 879/1474)'un bir divanı, II. Bayezid devri şairlerinden Mihrî Hatun (ö. 911/1506)'un ise divanı ve *Tazarrûnâme* isimli mesnevisi vardır.²⁸

İvazpaşazâde Atâyî (ö. 840/1437), Melîhî (ö. 885/1481), atasözü ve deyimleri ilk defa şiirlerinde kullanan "Sûfî" mahlaslı Cezerî Kasım Paşa (ö. 890/1485), Şâhidî (ö. 901/1495), Hamdî (ö. 913/1508), Priştineli Mesîhî (ö. 917/1512), II. Bayezid devri

465; Seyit Kemal Karaalioglu, *Resimli-Motifli Türk Edebiyatı Tarihi*, İnkılâp ve Ata Kitabevi, İstanbul 1980, s. 158; Agah Sırrı Levent, *Ali Şir Nevaî, Hayatı, Sanatı ve Kişiliği*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1965, s. 256.

²⁵ Kocatürk, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 208; Eflatun s. 465, 470; Şentürk-Kartal, s. 182; Seyit Kemal Karaalioglu, *Edebiyatımızda Şâir ve Yazarlar*, İnkılâp ve Ata Yay., İstanbul 1973, s. 11, 24, 111, 187.

²⁶ Eflatun, s. 467.

²⁷ Necla Pekolcay, *İslâmî Türk Edebiyatı*, Kitabevi Yay., İstanbul 1996, s. 191.

²⁸ Kocatürk, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 245; Eflatun, s. 468; H.Tevfik Gönensay-N.Sami Banarlı, *Başlangıçtan Tanzimata Kadar Türk Edebiyatı Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1942, s. 134.

şairlerinden Vasfî (ö. 919/1514), Tâcizâde Cafer Çelebi (ö. 920/1515) ve Fenâyî (ö. 925/1519) bu yüzyılın önemli şairleri arasında yer almaktadırlar.²⁹

Dinî-tasavvufî edebiyat sahasında, Ahmedî (ö. 816/1414) ve Süleyman Çelebi (ö.825/1421)'nin *Mevlid*'leri ile Yazıcıoğlu Mehmed (ö. 856/1453)'in *Muhammediye* adlı telifleri, Osmanlı halkının değer verdiği eserler arasında yer almaktadır. İstanbul'un manevî fatihi olarak tanınan Hacı Bayram-ı Veli'nin halifelerinden Akşemseddin Muhammed b. Hamza (ö. 863/1459)'nın *Risâletü'n-nûriyye*, *Def'u metâin-i sufiyye* ve *Makâmât-ı evliyâ*³⁰ adlı eserleri, Ahmed-i Bîcan (ö. 858/1454) tarafından kaleme alınan *Envârü'l-âşîkîn*, mutasavvîf şairlerinden Kemâl Ümmî (ö. 880/1475)'nin dinî edebiyatımızın manzum kırk hadis türünün ilk örneğini olan *Kırk Armağan* adlı eseri de bunlardandır.³¹

Emir Sultan'ın müritlerinden Yahya b. Bahşî (ö. 840/1436) *Divan* ve *Mevlid-i Nebî* isimli eserler vermiş ve aynı zamanda Emir Sultan hakkında menakıp yazan ilk kişi olmuştur. Ali Semerkandî (ö. 860/1456), Muhammed Bahâeddin Erzincânî (ö. 879/1474), Dede Ömer Rûşenî (ö. 892/1487) ve Cemal Halvetî (ö. 899/1494) gibi şahsiyetler de bu yüzyılın sûfî şairlerindedir.³²

Yüzyılın önemli sufilerinden biri de Anadolu'ya Nakşibendiyye neş'esini taşıyan Abdullah-i İlâhî (ö. 896/1491)'dir.³³ Arapça, Farsça ve Türkçe birçok eserin müellifi olan İlâhî'nin en ilgi çeken yönlerinden biri de, asrın tartışmalı sufilerinden Bedreddin Simâvî'nin meşhur eseri *Varidât*'ı şerh etmesidir. İlâhî, şerhini Bedreddin Simâvî'yi şeriata aykırı bir konuma taşımak isteyenlerin ellerinden dayanaklarını almak ve onu anlamayan ilim adamlarına karşı savunmak amacı ile yazdığını beyan etmiştir.³⁴ İlâhî'nin diğer eserleri şunlardır: *Meslekü't-tâlibîn ve'l-vâsilîn*, *Zâdü'l-müştakîn*, *Risâle-i vücûd*, *Fütühât-ı ilâhî*, *Risâle-i ehâdiyye*, *Risâle-i es'ile ve ecvibe*, *Esrârname*.³⁵

²⁹ Eflatun, s. 468.

³⁰ Kara, *Eşrefoğlu Rumi*, s. 3.

³¹ Pekolcay, *İslâmî Türk Edebiyatı*, s. 202, 207; Eflatun, s. 469, 471.

³² Kara, *Eşrefoğlu Rumi*, s. 12-14.

³³ Lamiî Çelebi, s. 453.

³⁴ Abdullah İlâhî, *Keşfü'l-vâridât li tâlibi'l-kemâlât ve gayreti't-derecât*, Süleymaniye Ktp., Nafiz Paşa, Nu: 1235, vr. 72a.

³⁵ Ahmet Özkan, *Abdullah-ı İlâhî'nin Esrârname Adlı Eseri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2006, s. 26.

Mahmûd-i Şebüsterî'nin (ö. 719/1320) *Gülşen-i râz* isimli mesnevisini aynı adla tercüme eden Elvân-ı Şîrazî (ö. 829/1426), *Câmasbnâme* sahibi Abdî (ö. 833/1430), *Gülşen-i Uşşâk* sahibi Cemâlî (ö. 849/1446), *Firkatnâme* sahibi Halîlî (ö. 890/1485), yüzyılın mesnevi şairlerindedir.³⁶

Tasavvufî eserlerin bir başka türünü oluşturan menâkıbnâmelerden de bu yüzyılda kaleme alınanlar vardır. Bunların en önemli örneklerinden birisi, *Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî* adlı eserdir. *Vilâyet-i Hacı Bektâş* veya *Vilâyetnâme* olarak da bilinen bu eser, Hacı Bektâş-ı Velî'nin tarihî şahsiyetini tespiti yarayacak bilgiler içermesi ve özellikle Ahmed Yesevî ile ilgili an'ane ve menkıbelerin Anadolu'daki metinlerini ihtiva eden en eski yazılı kaynak olması bakımından önemlidir.³⁷ Küçük Abdal tarafından 887/1483 yılında kaleme alınan *Vilâyetnâme-i Otman Baba* da manâkıbnâme türünün önemli örnekleri arasındadır.³⁸

XV. yüzyılda Anadolu sahasında önceki yüzyıllara göre yetişen şair ve yazarların sayısı oldukça fazladır. Özellikle II. Murad ve Fatih dönemleri ilmî ve edebî faaliyetlerin en parlak olduğu zaman dilimleri olmuştur. Dinî, tasavvufî, ahlâkî, edebî, tıbbî eserler ile siyasetnameler, lügatler ve ansiklopedik eserler ilim ve kültür hayatının ileri bir seviyeye çıkmasını sağlamıştır.

Dönemin ilmî ve edebî durumuna tasavvufî açıdan bakıldığında öne çıkan hususlar, tasavvufî kültüre ait temel kitapların birçoğunun Arapça ve Farsçadan Türkçeye tercüme edilmiş olması ve birçok sufînin tasavvufî meseleleri manzum ve mensur Türkçe eserler vasıtasıyla halka ulaştırmasıdır.

II-Kaynakların Değerlendirilmesi

Eşrefoğlu Rûmî'nin hayatı, eserleri, tasavvufî görüşleri ve Eşrefiyye hakkındaki tespitlere geçmeden önce, çalışmamızda istifade ettiğimiz temel kaynakların bir değerlendirmesini yapmak, konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Eşrefoğlu ve Eşrefiyye'ye dair bilgilere ulaşmaya çalışırken ilk önce müellifin kendi eserlerine, daha sonra da Eşrefoğlu'nun yaşadığı döneme yakın çağlarda yazılan

³⁶ Eflatun, s. 471.

³⁷ Cengiz Gündoğdu, *Hacı Bektâş-ı Velî-Öğretisi ve Takipçileri Hakkında Metodik Yeni Bir Yaklaşım-* Aktif Yay., Ankara 2007, s. 54.

³⁸ Eflatun, s. 472.

kaynaklara müracaat edilmiştir. Bunlar yanında daha sonraki dönemlerde yazılan ve araştırma konumuzla ilgili eserler de tetkik edilerek değerlendirilmiştir.

A-Eşrefoğlu Rûmî'nin Kendi Eserleri

Şahıslar hakkında yapılan çalışmalarda en önemli kaynak onların bizzat kendileri tarafından yazılan eserlerdir. Eşrefoğlu'nun kendi eserlerinde hayatı hakkında çok az bilgi bulunmaktadır; ancak tasavvufî görüşlerinin tahlili ve Eşrefiyye'nin özelliklerinin belirlenmesinde müellifin *Müzekki'n-nüfûs*, *Tarîkatnâme* ve *Divan* adlı eserleri yeterli bilgi sunmaktadırlar.

1-Müzekki'n-nüfûs

Eşrefoğlu Rûmî'nin en meşhur eseri *Müzekki'n-nüfûs*'dur. Türkçe olarak kaleme alınan bu eserin birçok yazma nüshası mevcuttur. Tespit edebildiğimiz nüshalar içerisinde en eskisi, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya Bölümü, 2070 numarada kayıtlı yazma nüshadır. Bu nüsha 974/1566-67 tarihinde Mustafa b. Ahmed tarafından istinsah edilmiştir. Eşrefoğlu, bu eserde kendisi hakkında yalnızca tasavvufa intisabı ile ilgili bazı bilgilere yer vermiştir. *Müzekki'n-nüfûs*, Eşrefoğlu'nun tasavvufî görüşlerini yansıtması açısından önemlidir.

2-Tarîkatnâme

Eşrefoğlu Rûmî'nin tarikat adabıyla ilgili olarak dervişlere hitaben yazmış olduğu bu eserin kütüphanelerde kayıtlı altı nüshası vardır. Çalışmamızda istifade edilen nüsha, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Nuri Ergin Yazmaları, 441 numarada kayıtlı bulunmaktadır. Nesih hattı ile kaleme alınan yazmanın, istinsah tarihi ve müstensihi belli değildir. 79 varak olup temiz ve okunaklıdır. Bu eser, Eşrefiyye'nin âdab ve erkânı hakkında bilgiler sunan önemli bir kaynaktır.

3-Divan

Çeşitli kütüphanelerde otuz adet nüshası tespit edilen *Divan*'ın çalışmamızda esas aldığımız nüshası, Süleymaniye Kütüphanesi, Nafiz Paşa, 866 numarada kayıtlı bulunmaktadır. Ali b. İbrahim tarafından 1035/1625 tarihinde istinsah edilmiş olup elli üç varaktır. Eşrefoğlu'nun sade ve anlaşılır bir dille kaleme aldığı *Divan*, onun tasavvufî görüşlerini yansıtması bakımından oldukça zengin bir içeriğe sahiptir.

B- Diğer Kaynaklar

1-*Menâkıb-ı Eşrefzâde*

Eşrefiyye şeyhlerinden Bilecikli Muslihüddin Efendi'nin müridi Abdullah Veliyyüddin Bursevî tarafından kaleme alınan bu eser, Eşrefoğlu'nun hayatı ve ona nispet edilen Kâdiriyye'nin Eşrefiyye kolunun tarihçesi hakkında ilk kaynak olması bakımından önemlidir. *Menâkıb-ı Eşrefzâde*'de Eşrefoğlu Rûmî'den başka, damadı ve halifesi Abdürrahim Tirsî (ö. 926/1520), kızı Züleyha Hatun (ö. ?) ile birlikte diğer Eşrefiyye postnişinlerinden Hamdi Efendi (ö. 1012/1603-04), Sırrî Ali Efendi (ö. 1046/1639), Hamdi-i Sânî Efendi (ö. 1069/1659), Eşref-i Sânî Efendi (ö. 1109/1698), Abdülkâdir Efendi (ö. 1147/1734-35)'nin hayatları hakkında bilgiler verilmekte ve bazı kerametleri anlatılmaktadır.

Eşrefoğlu'nun vefatından yaklaşık yüz elli yıl sonra kaleme alınmış eserinin çeşitli kütüphanelerde altı nüshası tespit edilmiştir. Çalışmamızda esas aldığımız nüshası, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 3480/2 numarada bulunmaktadır. 29 varaktan oluşan bu yazma nüshanın müstensihî ve istinsah tarihi belli değildir.

Daha sonraki dönemlerde bu eserden istifade edilerek Eşrefoğlu hakkında iki menakıp daha yazılmıştır. Söz konusu menakıplar A. Veliyyüddin Bursevî'nin eserinin özeti mahiyetindedir. Bunlardan biri Hayrullah Nedim tarafından hazırlanan *Menâkıb-ı Eşref-i Rûmî*'dir. Bu eser 1315/1897 yılında Bursa Emrî Matbaası'nda basılmıştır. Diğeri ise Topçu Yüzbaşı Sabri Bursevî tarafından kaleme alınan *Menâkıb-ı Eşrefzâde*'dir. Bu eser de 1318/1900 yılında Bursa Emrî Matbaası'nda basılmıştır.

2-*Hediyetü'l-fukarâ*

Eşrefoğlu hakkında ana kaynak olmamakla beraber özellikle İstanbul'daki ilk Eşrefiyye müntesiplerinin hayat hikâyelerine yer vermesi bakımından önemli olan *Hediyetü'l-fukarâ*, Eşrefiyye şeyhlerinden Eşrefzâde Ahmed İzzeddin Efendi'nin müridi Tennûrizâde Mustafa Sun'ullâh İslâmbolî (ö. ?) tarafından kaleme alınmıştır. Çeşitli kütüphanelerde üç nüshası tespit edilen eserin, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 3480 numarada bulunan nüshası yirmi dört varak olup temiz ve okunaklıdır.³⁹

³⁹ Diğer nüshaları şunlardır: Süleymaniye Kütüphanesi. Hacı Mahmud Efendi, Nu: 4640; Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî Şer'iyye, Nu:1129.

Eserin 29a-34a varakları arasında Abdülkâdir Geylânî'nin vasıflarından ve bazı kerametlerinden bahsedilmiştir. 34b-38b varaklar arasında Eşrefoğlu Rûmî'nin hayatı ve bazı kerametlerine yer verilmiş, 39a-52a varaklarını içeren son bölümünde ise müellif kendi şeyhi Eşrefzâde Ahmed İzzeddin Efendi ile karşılaşmasını, intisabını, ondan ve halifelerinden duyduklarını anlatmıştır.

3-Ravza-i evliyâ

Mekke kadılarında Baldırzâde Selîsî Şeyh Mehmed Efendi (ö. 1060/1650) tarafından kaleme alınan bu eser, *Vefeyât-ı Baldırzâde* adıyla da tanınmıştır. Emir Sultan (ö. 833/1428)'dan müellifin zamanına kadar Bursa'da yaşamış, iki yüzden fazla şahsın biyografisinin yer aldığı eserde, "Eşrefzâde Sultan" başlığı altında Eşrefoğlu Rûmî'nin hayatı hakkında da bilgi verilmektedir. Ayrıca derkenar olarak "Vefeyât-ı Eşrefzâde" başlığıyla bazı Eşrefiyye şeyhlerinin vefat tarihleri yazılmıştır. Bu eser, on beş nüshası esas alınarak *Bursa Vefeyâtnâmeleri:1 Ravza-i evliyâ* adıyla (Bursa 2000) Mefahil Hızlı ve Murat Yurtsever tarafından neşredilmiştir. Çalışmamız da bu neşirden istifade edilmiştir.

4-Güldeste-i riyâz-ı irfân ve vefeyât-ı dânişverân-ı nâdiredân

Bu eser, *Ravza-i evliyâ*'ya zeyil olarak İsmail Belîğ (ö. 1142/1729) tarafından 1135/1723 yılında yazılmıştır. Hüdâvendigâr Vilâyet Matbaası'nda (Bursa 1302/1884) basılmıştır. Bursa'da medfun, Osmanlı sultan, vezir, şehzâde, mutasavvıf, âlim ve şairleri hakkında bilgi veren önemli bir kaynaktır. Eserde, Bursa'da yaşamış Eşrefiyye müntesiplerinin biyografilerine yer verilmiştir. Müellifin kullandığı kaynaklardaki hataları tashih etmesi kitabın önemini artıran hususiyetlerindendir.

5-Gülzâr-ı sulehâ ve vefeyât-ı urefâ

İsmail Belîğ'in *Güldeste*'sine zeyil olarak kaleme alınan bu eserin müellifi, Bursa Yakub Efendi Degâhî'nin postnişinlerinden Eşrefzâde Ahmed Ziyaeddin Efendi (ö. 1196/1784)'dir. Bursa İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi, Orhan, 1018/2 numarada bulunan eser, 1135-1196/1723-1782 yılları arasında Bursa'da vefat etmiş vali, vaiz, müderris, şeyh, şair ve hattatların hayat hikâyelerine yer vermektedir. Toplam iki yüz onaltı şahıs hakkında bilgi verilen eserde Eşrefiyye şeyhlerinden Avnullah Efendi (ö.

1155/1742), Fahreddin Efendi (ö. 1176/1762) ve Mehmed Şerefeddin Efendi (ö. 1183/1769)'nin biyografileri de bulunmaktadır.

6-Yâdigâr-ı Şemsî

Mehmed Şemseddin (ö. 1936) tarafından kaleme alınan bu eserde, Bursa dergâhlarının isimleri ve bu dergâhlarda hizmet veren postnişinler sistematik bir şekilde ele alınıp tanıtılmıştır. Eser, *Bursa Dergâhları Yâdigâr-ı Şemsî* adıyla (Bursa 1997) Mustafa Kara ve Kadir Atlansoy tarafından neşredilmiştir.

7-Nefhatü'r-riyâzi'l-âliye fî beyân-i Tarîkati'l-Kâdiriyye

Kendisini bizzat Eşrefî olarak tanıtan Osmanlı müelliflerinden Mehmed Rif'at Efendi (ö. 1269/1853) tarafından telif edilen bu eser, Abdülkâdir Geylânî ve Kâdirilik hakkında önemli bir kaynaktır. Yazma nüshası Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Şer'iyye, 1127 numarada bulunan eser, Eşrefoğlu Rûmî'nin eserlerinin de içinde bulunduğu birçok kaynaktan faydalanılarak hazırlanmıştır. Eşrefiyye'de uygulanan erkân hakkında bilgi vermesi ve Eşrefîlerle ilgili detaylı bilgiler sunması bakımından önemlidir. Bu eser üzerinde Adalet Çakır tarafından *Mehmet Rif'at Efendi'nin Nefhatü'r-Riyâzi'l-Âliye Adlı Eserinin Işığında Anadolu'da Kadîrîlik* adıyla doktora tezi yapılmıştır (İstanbul 2006).

8-Tibyânu vesâili'l-hakâik

Harîrizâde Mehmed Kemaleddin Efendi (ö. 1299/1882) tarafından kaleme alınan tarikatlar ansiklopedisi mahiyetindeki bu eserde, müellif, bahsettiği tarikatın silsilesi yanında o tarikat hakkında diğer kaynaklarda bulunduğu bilgileri de nakletmiştir. Yaşadığı dönemde görüştüğü şeyhlerden aldığı bilgileri de ekleyerek tarikatlar hakkında geniş bir malumat sunmuştur. Müellif nüshası 3 cilt halinde Süleymaniye Kütüphanesi İbrahim Efendi, 430 numarada bulunan eserin birinci cildinin 76a-86a varakları arasında Eşrefoğlu Rûmî ve bazı Eşrefiyye şeyhleri tanıtılmaktadır.

9-Sefîne-i evliyâ-i ebrâr şerh-i esmâr-ı esrâr

Hüseyin Vassâf tarafından Mehmed Sâmî es-Sünbülî'nin tarikat silsileleri hakkında küçük bir risâlesi olan *Esmâr-ı esrâr*'ın (İstanbul 1900) şerhi olarak kaleme alınan ve tarikatlar hakkında geniş malumat veren beş ciltlik bir eserdir. Eserin müellif nüshası, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 2305–2309 numaralarda

bulunmaktadır. *Sefîne-i evliyâ*, Mehmet Akkuş ve Ali Yılmaz tarafından neşredilmiştir (İstanbul 2006).

Sefîne-i evliyâ'da, Kâdirîliğin işlendiği ilk ciltte, Eşrefoğlu Rûmî'nin hayatı hakkında kısa malumattan sonra eserlerinin listesi verilmiş ve kendisinden sonra postnişin olmuş yirmi bir Eşrefiyye şeyhinin hayat hikâyeleri de anlatılmıştır.

10-Tomâr-ı Turuk-ı Aliyye (Kâdiriyye)

Ebu Rıdvan M. Sâdık Vicdânî (ö. 1939) tarafından dört cilt olarak hazırlanan eserin Kâdirîyye'ye ayrılan ikinci cildinde (İstanbul 1338/1919), tarikatın kurucusu Abdülkâdir Geylânî'nin hayatı anlatılmış, daha sonra tarikatın şubeleri hakkında önemli bilgiler sunulmuştur. Eserin sonunda Kâdirîyye evrâd ve ezkârına da yer verilmiştir.

Çalışmamızda, yukarıdaki kaynaklar yanında, tarikatlar hakkında yazılan başka eserler, tekke mecmuaları ve son dönemde yapılan araştırmalardan da istifade edilerek Eşrefoğlu Rûmî'nin hayatı, tasavvufî görüşleri ve Eşrefiyye'nin adap ve erkânı tespit edilmeye çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

EŞREFOĞLU RÛMÎ'NİN HAYATI, ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ

1.1. HAYATI

1.1.1. İsmi, Doğum Tarihi ve Ailesi

Eşrefoğlu Rûmî'nin asıl adı Abdullah'tır. Kaynaklarda nesebi Abdullah Rûmî b. Seyyid Ahmed Eşref b. Seyyid Muhammed Suyûfî (Mısırî) şeklinde geçmektedir. İbnü'l-Eşref, Eşrefzâde, Eşref-i Rûmî, Eşrefoğlu Rûmî, Abdullah-ı İznikî ve Abdullah-ı Rûmî adlarıyla da anılmıştır.⁴⁰ Şeyhi Hüseyin Hamevî'nin kendisine "Rûmî" diye hitap etmesinden dolayı "Rûmî", Kadiriyye tarikatına bağlılığından dolayı "Kâdirî" nisbelerini kullanmıştır.⁴¹ İznik'te doğmuş olmasından dolayı da "İznikî" nisbesiyle de anılan Eşrefoğlu, şiirlerinde "Eşrefoğlu" ve "Eşrefzâde" yanında "Rûmî" mahlasını da kullanmıştır.⁴²

Mısır'dan Suriye'nin Hama kasabasına, daha sonra Anadolu'ya göç edip önce Manisa'ya, ardından da İznik'e yerleşen, aslen Mekkeli ve Hz. Peygamber'in soyundan geldiği rivayet edilen, âlim ve şeyhler yetiştirmiş bir ailenin çocuğudur.⁴³ Büyük babası Seyyid Muhammed Suyûfî⁴⁴ ve babası Ahmed Eşref'in Anadolu'ya hangi tarihte geldiği belli değildir.

Asaf Halet Çelebi'nin Bursa Numaniye Dergâhı Şeyhi Safiyüddin Efendi'den aldığı bilgilere göre, Eşrefoğlu'nun biri Hama'da, diğeri Manisa'da medfun olan iki

⁴⁰ Necla Pekolcay-Abdullah Uçman, "Eşrefoğlu Rumî", *DİA*, TDV. Yay., İstanbul 1995, XI, 480.

⁴¹ Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 69; Abdullah Veliyyüddîn Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, Nu: 3480/2, vr. 2a; Bâldırzâde Selisî Şeyh Mehmed, *Ravza-i evliyâ*, (Haz. Mefahil Hızlı-Murat Yurtsever), Arasta Yay., Bursa 2000, s. 274.

⁴² Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 69. Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, vr. 2a; Bâldırzâde s. 274; Harîrîzâde, I, 76b; Osmanzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i evliyâ I-V*, (Haz. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz), Kitabevi Yay., İstanbul 2006, I, 100; Necla Pekolcay-Abdullah Uçman, "Eşrefoğlu Rumî", *DİA*, TDV. Yay., İstanbul 1995, XI, 480.

⁴³ Pekolcay-Uçman, "Eşrefoğlu Rumî", s. 480.

⁴⁴ Harîrîzâde, I, 76b; Vassâf, I, 100. Suyûfî nisbesinin kaynağı Mısır'da mevcut Suyûf kabilesi olabileceği gibi, İskenderiye yakınlarında bulunan Sufûf adlı yerleşim yeri de olabilir. Yâkût Şihabeddin el-Hamevî, *Kitâbu mu'cemu'l-buldân I-V*, Beyrut 1990, III, 159.

kardeşi vardır.⁴⁵ Bu bilgiler Ahmed Eşref'in İznik'ten önce Hama ve Manisa'da bir süre bulunduğu ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Eşrefoğlu'nun ailesinin Mısır'dan geldiği rivayetine ihtiyatla yaklaşanlar da vardır. Gölpınarlı, dilinin Anadolu Türkçesi ve mahlasının "Rûmî" yani "Anadolulu" olmasını sebep göstererek babasının ve dedesinin Mısır ve Hama'ya Anadolu'dan gittiklerine hükmetmek gerektiğini söylemektedir.⁴⁶

Menâkıb-ı Eşrefzâde'de, Eşrefoğlu'nun nesebinin Hz.Ali'ye dayandığı, vefâtından sonra elbisesinden seyyidlik alâmeti çıktığı, şöhretten kaçındığı için bunu açığa vurmadığı belirtilmektedir.⁴⁷ Bunun dışındaki kaynaklarda seyyid olduğuna dair bilgi bulunmamaktadır.

İznik'te dünyaya gelen Eşrefoğlu'nun doğum tarihi kesin olarak belli değildir. *Yadigâr-ı Şemsî*'de, 754/1353⁴⁸, *Hediyyetü'l-fukarâ*'da 769/1369⁴⁹'de dünyaya gelmiş olduğu kaydedilmiştir. Ancak, Emir Sultan (ö. 833/1429) ve Hacı Bayram-ı Velî (ö. 833/1429-30) ile münasebetleri göz önünde tutularak onun daha sonraki bir tarihte doğduğu öne sürülebilir. Nitekim Orhan Köprülü'nün özel kütüphanesinde bulunan *Menakıb-ı Eşrefzâde* nüshasının arkasında yer alan başka küçük bir menâkıbnâmede doğum tarihi 779/1377 olarak kaydedilmiştir⁵⁰.

1.1.2. Tahsili

Eşrefoğlu'nun çocukluğu ve gençlik yılları ile ilgili de kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Büyük bir ihtimalle onun çocukluğu ve gençlik yılları İznik'te ailesinin yanında, onların talim ve terbiyesi altında geçmiştir⁵¹. *Menâkıb-ı Eşrefzade*'ye göre Bursa'ya giderek Çelebi Sultan Mehmed Medresesi'nde dânişmend olmuş, zâhiri

⁴⁵ Çelebi, *Eşrefoğlu Divanı*, s. 6.

⁴⁶ Abdülbaki Gölpınarlı, *Türk Tasavvuf Şiiri Antolojisi*, Milliyet Yay., İstanbul 1972. s. 63.

⁴⁷ Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, vr. 2b.

⁴⁸ Vassâf, I, 100; Bayrı, "Eşrefoğlu", s. 9; Mehmed Şemseddin, *Yadigâr-ı Şemsî I-II*, (Haz. Mustafa Kara-Kadir Atlansoy), Uludağ Yay., Bursa 1997, s. 86; Çelebi, *Eşrefoğlu Divanı*, s. 7.

⁴⁹ Tennûrizâde Mustafa Sun'ullâh, *Hediyyetü'l-fukarâ*, Mili Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, Nu: 3480/2, vr. 34b.

⁵⁰ Pekolcay-Uçman, "Eşrefoğlu Rûmî", XI, 481.

⁵¹ Pekolcay-Uçman, "Eşrefoğlu Rûmî", XI, 482.

ilimlerde parmakla gösterilecek bir konuma gelmiştir.⁵² Bu eserde onun buradaki tahsil hayatının kırk yıl sürdüğü bilgisi de yer almaktadır.⁵³

Eşrefoğlu'ndan bahseden kaynaklarda, onun tahsil sırasında Çelebi Sultan Mehmed Medresesi'nin tanınmış âlimlerinden Mevlâna Hocazâde ile Mevlâna Tûsî'den büyük ölçüde istifade ettiği, tahsilini tamamladıktan sonra aynı medresede Alâaddin Ali'ye muîd olduğu şeklinde öteden beri tekrarlanan rivayet Mecdî'nin *Şakâik Tercümesi*'nin "Ulema" kısmında geçen Eşrefzâde Muhyiddîn Muhammed adlı başka biriyle karıştırılmasından kaynaklanmıştır.⁵⁴ Bu bilgileri kaynağını belirtmeden tekrarlayan Gelibolulu Mustafa Ali, İznikli Mevlânâ Eşrefzâde olarak kaydettiği Eşrefoğlu Rûmî'nin kendi yaşadığı devirde de meşhur ve şöhretli bir âlim olduğunu, hatta Hocazâde ile Ali Tûsî'nin halledemediği bazı meseleleri hallettiğini nakletmiştir.⁵⁵ Orhan Köprülü, doktora çalışmasında, Mecdî'nin *Şakâik Tercümesi*'nde adı geçen Eşrefzâde'nin, Eşrefoğlu Rûmî olmadığını tespit etmiş fakat çalışması yayımlanmadığı için eski rivayetler konuyla ilgili çalışmalarda aynen tekrarlanmıştır.⁵⁶

1.1.3. Tasavvufa İntisabı ve Mürşidleri

Eşrefoğlu'nun tasavvuf yoluna girişi Abdal Mehmed⁵⁷ adındaki meczûb bir zâtın işaretiyle olmuştur. Rivayete göre Eşrefoğlu, bir sabah medrese yakınlarında tesadüf ettiği perişan kıyafetli, garip tavırlı Abdal Mehmed adındaki meczûb zatı görünce içinden, "Tarîk-i meşâyıhtan bana nasip ve dâye var ise ve ma'ârif-i ilâhî müyesser olur ise alâmetler zûhur ide" diyerek dua eder. Abdal Mehmed, Eşrefoğlu'nun yüzüne bakıp, "dânişmend, var bize pazardan köfteli çorba getir" der. Meczubun bu sözünü yerine getirmek üzere pazara giden Eşrefoğlu, köfteli çorba bulamaz ve eli boş gitmemek için köftesiz bir tas çorba alıp döner. Abdal Mehmed, çorbayı karıştırıp köftelerinin olmadığını görünce Eşrefoğlu'na "danişmend, hani bunun köftesi?" diye sorar.

⁵² Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, vr. 3a.

⁵³ Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, vr. 2b; Baldırzâde, s. 275; Vassâf, 1, 100.

⁵⁴ Uçman, "Eşrefoğlu Rûmî-Hayati ve Muhiti", s. 66; Mecdî Mehmed Efendi, *Hadâiku'ş-Şakâik*, (Haz. Abdülkadir Özcan), İstanbul 1989, I, 225.

⁵⁵ Gelibolulu Mustafa Âlî, *Kitâbü't-târih-i künhü'l-ahbâr*, Erciyes Üniversitesi Yay., Kayseri 1997, I, 45-746.

⁵⁶ Orhan Köprülü, "*Tarihî Kaynak Olarak XIV ve XV. Asırlardaki Bazı Türk Menâkıbnâmeleri*", (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, İstanbul 1951, s. 108-109.

⁵⁷ Abdal Mehmed; II. Murad devrinde Bursa'da yaşamış Anadolu abdallarındandır. Emir Sultan ile çağdaştır. II. Murad zamanında muhtemelen XV. yüzyılın ilk yarısında Bursa'da vefât eden Abdal Mehmed, adına yaptırılan caminin yanındaki türbede medfundur. Cami, çeşme, türbe ve hazîresiyle bugün de varlığını muhafaza etmektedir. Mehmed Fahreddin b. Ahmed Şerafeddin, *Gülzâr-ı irfân*, Millet Ktp. Ali Emîrî, Şer'iyye, Nu: 1098, vr. 101b-102a.

Eşrefoğlu, “köfteli çorba kalmamış yarın getireyim sultanım” der. Bunun üzerine Abdal Mehmed yol kenarından aldığı bir miktar çamuru köfte haline getirip çorbanın içine koyar ve Eşrefoğlu’ndan yemesini ister. Eşrefoğlu’nun hiç tereddüt etmeden çorbayı kaşıklaması üzerine “sen olmayıp kim olsa gerek” der ve oradan uzaklaşır.⁵⁸ Bu hadiseyi tasavvufî hayata nasibi olduğuna işaret sayan Eşrefoğlu, kendisi irşâd edecek bir mürşid aramaya koyulur.

Bursa’da yaşayan dönemin önemli sûfilerinden Emir Sultan adıyla bilinen Şemseddin Muhammed (ö. 834/1430)’e⁵⁹ giden Eşrefoğlu, ondan kendisini irşâd etmesi ve müridliğine kabul etmesini talep eder. Ancak Emir Sultan, yaşlılığını gerekçe göstererek Eşrefoğlu’nu Ankara’ya Hacı Bayram-ı Velî (ö. 833/1429)’ye gönderirir. *Nefhatü’r-riyâzi’l-aliyye* ve *Hediyyetü’l-fukarâ*’da⁶⁰ Eşrefoğlu’nun bir müddet Emir Sultan’a hizmet ettiği daha sonra bir mektupla birlikte Hacı Bayram-ı Velî’ye gönderildiği rivayet edilmektedir.⁶¹ Hacı Bayram-ı Velî’ye gidişi Eşrefoğlu’nun tasavvufî hayatında bir dönüm noktası olmuş ve onun manevî terbiyesi altında yetişerek hilafet almıştır.

Hacı Bayram-ı Velî; XIV. yüzyılın ilk yarısında Orhan Gazi döneminde Ankara’da Çubuk Suyu diye tanınan nehrin kenarında Zülfadl (Solfasıl) köyünde doğmuştur.⁶² Aynı, onun doğum tarihini 753/1352 olarak göstermektedir.⁶³ Asıl adı

⁵⁸ Bursavî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, vr. 3a-3b; Baldırzâde, s. 275; Tennurîzâde, vr. 34b; Çelebi, *Eşrefoğlu Divanı*, s. 10-11.

⁵⁹ Emir Sultan; I. Bayezid döneminde Buhara’dan Bursa’ya hicret etmiş bir gönül eridir. Babası Seyyid Ali, Buhara’nın tanınmış mutasavvıflarındandır. Asıl adı Şemseddin Muhammed’dır. Bizzat kendisine dayanılarak yazıldığı söylenen menkabelere göre soyu yedinci kuşakta on ikinci İmam Muhammed el-Mehdi el-Muntazar’a ulaşır. Molla Fenârî, Molla Yegân ve Ali Rûmî ile yakın münasebetleri olduğu ve bu âlimler ile çeşitli münazaralar yaptığı kaydedilir. Pek çok kaynakta Yıldırım Bayezid, Çelebi Mehmed ve II. Murad’ın Emir Sultan’a saygı gösterdikleri, sefere giderken onun eliyle kılıç kuşanıp duasını aldıkları nakledilmektedir. Osmanlı tarihçisi Hammer’e göre padişahlara kılıç kuşatma geleneği Emir Sultan’dan kalmadır. Emir Sultan II. Murad zamanında 1422’de yapılan İstanbul kuşatmasına 500 dervîşi ile beraber katılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hüseyin Algül-Nihat Azamat, “Emir Sultan”, *DİA*, TDV. Yay., İstanbul 1995, XI, 146-147; M. Cavid Baysun, “Emir Sultan”, *İA*, MEB Yay., İstanbul 1977, IV, 261-262; Nurettin Kahraman, *Menâkıb-ı Emir Sultan*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2009, s. 20.

⁶⁰ *Hediyyetü’l fukarâ*’ vr. 26b’de menkabe şu şekilde anlatılmaktadır: “Eşrefzâde Emir Sultan’a vardığında ikinci namazı için abdest almaktadır. Kollarından akan abdest suyunun altın olup damladığını görür ve şöyle der: “Azizim suyun altın olmasına keramet buyurmaya ne hacet, benim ol suyun sikkeli altın olarak akmasına bile itikadım vardır.” Bunun üzerine Emir Sultan’ın kolundan akan su sikkeli altın olarak akmaya başlar. Bunu gören Emir Sultan: “Kuzu, bize sahib-i sikke olacağımı mı ilân edersin?” diye latifede bulunur.

⁶¹ Tennurîzâde, vr. 34b-35b; Mehmed Rif’at Efendi, vr. 310b.

⁶² Lamiî Çelebi, s. 684.

Nu'mân'dır. Şeyhi olan Hamidüddîn-i Aksarayî ile karşılaşmaları bir kurban bayramına rastladığı için bu isimle anılmıştır.⁶⁴ Mehmed Tâhir, Abdulkâdir b. Yusuf İsfehânî'ye ait 832 tarihli vakfiyede Hacı Bayram'ın adının "Kutbü'l-evliyâ eş-Şeyh el-Hâc Bayram b. Ahmed b. Mahmud Ankaravî" olarak geçtiğini yazmaktadır. Hacı Bayram-ı Velî, Aklî ve şer'î ilimleri tahsil etmiş ve müderrislik yapmıştır.⁶⁵

Mecdî'nin nakline göre, Somuncu Baba ismiyle meşhur olan Şeyh Hamidüddîn Aksarayî (ö. 815/1412), Hacı Bayram-ı Velî'yi bir elçi vasıtasıyla Kayseriye davet etmiş, "davete icabet lazımdır" diyerek Kayseri'ye giden Hacı Bayram-ı Velî, Somuncu Baba'ya intisap etmiştir. Kendi tarikatını kurarak Ankara'da irşad faaliyetleri yürütmüştür.⁶⁶

Hacı Bayram-ı Velî, kızı Hayrünnîsa'yı Eşrefoğlu ile evlendirerek kendisine damat yapmıştır. On bir yıl süren talim ve terbiyenin ardından Eşrefoğlu'na icâzet vermiş ve halîfe kıldığıının bir göstergesi olarak alem ve seccâde vererek İznik'e göndermiştir.⁶⁷ Bayramî halîfesi olarak İznik'e dönen Eşrefoğlu'nun burada tarikat faaliyeti yürüttüğüne dair bilgiye sahip değiliz. Mehmet Rif'at Efendi, Eşrefoğlu'nun İznik'te halkı irşad etmeyip uzlete çekildiğini söylemektedir.⁶⁸

Bir süre münzevî bir hayat süren Eşrefoğlu, kayınpederi Hacı Bayram-ı Velî'yi eşi ve çocuğuyla beraber Ankara'ya ziyarete gittiğinde, sohbet esnasında şeyhine "Sultanım, seyr u sülûkumuzun tamamı şimdiki makamımız mıdır, yoksa daha var mıdır?" diye sormuştur. Hacı Bayram-ı Velî, "Bir velînin bin sene ömrü olsa, envâ-i mücâhedât ve riyâzât eylese, henüz enbiyâdan bir nebînin kademi vardığı yere velînin başı varmak muhaldir" diyerek cevap vermiştir. Bunun üzerine Eşrefoğlu, "Sultânım, bendenize kanaat gelmedi, daha seyr ilâllahta tayarân arzusu vardır" diyerek gönlündeki merâmı açıklamıştır. Bu olaydan sonra Hacı Bayram-ı Velî Eşrefoğlu'nu, bulunduğu

⁶³ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1333/1914, s. 56; Mehmed Ali Aynî, *Hacı Bayram-ı Velî*, Efâk-ı İslâmiye Matbaası, İstanbul 1343/1924, s. 50.

⁶⁴ Nihat Azamat, "Hacı Bayram-ı Velî", *DİA*, TDV. Yay., İstanbul, 1996, XIV, 442; Ahmet Özdemir, *Hacı Bayram-ı Velî ve Eşrefoğlu Rumi*, Toker Yay., İstanbul 2002, s. 17.

⁶⁵ Bursalı Mehmed Tâhir, *Hacı Bayram-ı Velî*, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1331/1912, s. 4.

⁶⁶ Mecdî, s. 77.

⁶⁷ Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, vr. 4b; *Hediyyetü'l-Fukarâ* 'da bu süre on iki yıl olarak kaydedilmiştir. Bkz. Baldırzâde, s. 275; Tennurîzâde, vr. 35b; M. Şemseddîn, s. 86.

⁶⁸ Mehmed Rif'at Efendi, vr. 20b.

makamdan daha ileriye erdirebileceğine kanaat getirdiği Abdulkâdir Geylânî'nin dördüncü kuşaktan torunu Hüseyin Hamevî'ye göndermiştir.⁶⁹

Hediyyetü'l Fukarâ'da bu olay şöyle aktarılmaktadır: Eşrefoğlu, Hacı Bayram-ı Velî'ye; “Efendim, seyr u sülûkun nihayeti var mıdır?” diye sorunca o da, “Gözüm, sulûkun nihayetini Allah bilir, biz vâsıl olduğumuz makâma seni vâsıl eyledik” der. Eşrefoğlu ise “Bana seyr u sülûktan gına geldi” şeklinde cevap verir. Bunun üzerine Hacı Bayram o gece her ikisinin de istihâre etmelerini teklif eder. Eşrefoğlu rüyasında kendisini bir mecliste görür, Peygamber Efendimiz (a.s.) nurdan bir minder üzerinde başköşededir. İçlerinden biri Eşrefoğlu'nun boynuna altından bir zincir takmış satışa çıkarmıştır. Herkes almaya talip olur, en sonunda Abdulkâdir Geylânî Hazretleri Eşrefoğlu'nu satın alır. Eşrefoğlu Abdulkâdir Geylânî'ye “Sultânım, beni âlem-i ma'nâda kabul ettiniz ancak zâhirde hangi kulunuza teslim olayım” der. Bunun üzerine Abdulkâdir Geylânî; “Hama'da benim dördüncü oğlum Hüseyin Hamevî'ye teslim ol” buyurur. Sabah olup rüyasını şeyhine anlatan Eşrefoğlu, ondan “gözüm, biz dâhi o mecliste hazır idik” cevabını alır.⁷⁰ Böylece Eşrefoğlu'nun varacağı kaynak belirlenmiş olur. Hacı Bayram-ı Velî, Eşrefoğlu'na Hama'ya gitmeden önce İznik'e dönmesini, erbaîn çıkarmasını ve gördüğü rüyaları bir kâğıda yazarak Hüseyin Hamevî'ye götürmesini tavsiye eder.⁷¹

Eşrefoğlu, Hacı Bayram-ı Velî'nin tavsiyelerine uyarak İznik'e geri döner, erbaine girer ve erbain sırasında görmüş olduğu rüyalarını bir kâğıda yazar. Yanına hanımını, kızını ve rüyaların yazılı olduğu kâğıdı alarak Hüseyin Hamevî ile görüşmek üzere Hama'ya doğru yola çıkar.⁷²

Hüseyin Hamevî (ö. ?), Abdulkâdir Geylânî soyundan gelen Şeyh Şihâbüddîn Ahmed'in oğludur. Babası ve kardeşi Alaaddin'den tarikat terbiyesi görmüştür. Bilahare babasının isteğiyle Suriye'nin Hama şehrine yerleşmiş ve burada bir zaviye binâ edip irşad ile meşgul olmuştur. Mehmet Rif'ât Efendi, onun kerametlerinin çokluğundan bahsetmiş ve her biri için hacimli kitaplar yazılabileceğini ifade etmiştir.⁷³

⁶⁹ Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, vr. 4b; Baldırzâde, s. 276; Harîrîzâde, I, 77b; M. Şemseddîn, s. 87.

⁷⁰ Tennurîzâde, vr. 36a.

⁷¹ Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, vr. 4b; Tennurîzâde, vr. 36b.

⁷² Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, vr. 4b; Baldırzâde, s. 276; Tennurîzâde, vr. 36b; Mehmed Rif'at Efendi, vr. 312a.

⁷³ Bkz. Mehmed Rif'at Efendi, vr. 308b

Eşrefoğlu, Hama'ya doğru giderken Hüseyin Hamevî de hac ziyaretinden dönmektedir. Dolayısıyla karşılaşmaları aynı güne denk gelmiştir.⁷⁴ Hama halkı Hüseyin Hamevî'yi karşılamak üzere şehrin dışına çıktıklarında kendisini karşılayan kalabalığa “Bizi istikbâl tamam oldu. Rum'dan bir er gelir. Onu istikbalde ihtimâm edin” demiş, bunun üzerine ahâli Rum tarafına yönelip gelecek olan gönül erini beklemeye başlamışlar. Kısa bir süre sonra Eşrefoğlu yanlarından geçmiş ancak elbisesi gayet fakirâne ve dervişâne olduğundan ona itibar etmemişler.⁷⁵ Tennurîzâde'nin nakline göre ahâli Eşrefoğlu'na yolda bir kimsenin olup olmadığını sorduklarında Eşrefoğlu da “gelmesi ihtimaldir” diyerek cevap vermiştir.⁷⁶

Hüseyin Hamevî, Eşrefoğlu'nu karşılamak üzere hangâhından çıkmış ve onunla Hama Köprüsü üzerinde karşılaşmıştır. Hüseyin Hamevî bu karşılaşmada İznik'te rüyalarını yazmış olduğu kâğıdı aldıktan ve okuduktan sonra onu ayağının tozuyla erbaîne sokmuş, hanımı ve kızını da evinde tahsis ettiği bir odaya yerleştirmiştir.⁷⁷

Rivayete göre erbaînin 31. gününde hücrenin kapısına gelen derviş, sesine karşılık vermeyen Eşrefoğlu'nu öldü sanarak şeyhine vefât haberini vermiş. Hüseyin Hamevî ise kırk gün dolmadan erbainden çıkarmayacağını söylemiş.⁷⁸ Erbaîn süresi dolduğunda Hamevî, dervişleriyle beraber Eşrefoğlu'nun hücreğine gelip, “Ya Rûmî hû” nidasıyla üçüncü kez seslenince Eşrefoğlu “Lebbeck sultanım bize kıydınız” sözleriyle mukabele etmiş.⁷⁹ Abdullah Veliyyüddîn, Eşrefoğlu'nun “bize kıydınız” sözünü, istiğrak ve müşahede safhasından ayırıp, âlem-i nasûta ve hasret ve iftiraka getirip kıydınız” şeklinde yorumlamıştır.⁸⁰ Erbaîn sonrasında Hüseyin Hamevî tarafından Eşrefoğlu'na Kâdirî icazetnâmesi, alem, çerağ, seccâde ve âsa verilmiş ve halîfe tayin edilmiştir.⁸¹

⁷⁴ Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, vr. 4b; Baldırzâde, s. 276; Tennurîzâde, vr. 36b; Mehmed Rif'at Efendi, vr. 312a.

⁷⁵ Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, vr. 5a; Baldırzâde, s. 276; Mehmed Rif'at Efendi, vr. 308a, 312a.

⁷⁶ Tennurîzâde, vr. 36b.

⁷⁷ Mehmed Rif'at Efendi, vr. 312b; Tennurîzâde, vr. 36b; Baldırzâde, s. 276.

⁷⁸ Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, vr. 6a; Baldırzâde, s. 277; Mehmed Rif'at Efendi, vr. 313b. “Eşrefoğlu'nun hücreğine yemek götürülen derviş, onu hareketsiz bir şekilde duvara yaslanmış olarak bulur, sesine karşılık vermeyince şeyhine giderek “Rûmî vefât eylemiş efendim, siz sağolun efendim der. Hüseyin Hamevî hücrenin kapısının kilitlemesi ve anahtarının kendisine getirilmesi talimatını verir. Şeyhin bu davranışından sonra dervişler şeyhe giderek “Şeyhim Rûmî vefât eylemiş, çıkarıp defnedelim” derler. Hamevî ise “kırk gün olmadan çıkarmam” diyerek cevap verir. Eşrefzâde'yi erbainden çıkarmak için kırk günün dolması beklenir” Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, vr. 6a.

⁷⁹ Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, vr. 6b; Baldırzâde, s. 277; Mehmed Rif'at Efendi, vr. 313b.

⁸⁰ Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, vr. 6b.

⁸¹ Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, vr. 5b; Baldırzâde, s. 278; Mehmed Rif'at Efendi, vr. 314a.

Hama'ya geldiğinde Eşrefoğlu'nun üzerinde Hacı Bayram-ı Velî Hazretlerinin kisvesi vardır ve başında da altı terkli, üzerinde bir pul bulunan Bayramîyye tâcı bulunmaktadır. Hamevî, “Hacı Bayram birâderimizin sikkesi başında dursun, fakat sen de sâhib-i sikke oldun, üzerinde bulunan pulu da terklere kat, yedi terk olsun” diyerek Eşrefîyye tâcının şeklini belirlemiştir.⁸² Hüseyin Hamevî, Eşreoğlu'nu halife tayin ettikten sonra, “Bir memlekette iki padişah olmaz” diyerek İznik'e göndermiştir.⁸³

Eşrefoğlu'nun Hama'da kalış süresi ile ilgili kaynaklarda bilgi yoktur. Ancak erbaîn süresinin hemen sonunda Eşrefoğlu'na icâzet verilmesi ve İznik'e gönderilmesi Hama'da çok kısa bir süre kaldığını göstermektedir.

Menâkıb-ı Eşrefzâde'de, yer alan bir menkabeye göre, Eşrefoğlu'nun kısa sürede hilafet alması ve şeyhinin kendisine verdiği değer, dervişler arasında söylentilere sebep olmuş ve henüz yola çıkmış olan Eşrefoğlu'nu kemal derecesini ispat etmesi için yoldan döndürürmüşler.⁸⁴ Bunun üzerine geri dönen Eşrefoğlu'na Hüseyin Hamevi, “Rûmî, misafirimiz oldunuz, lâkin size ziyafet veremedik, bugün burada kalınız, yarın gidirsiniz” demiş. Sonra dervişlerle beraber kır gezintisine çıkmışlar. Çorak bir arazide durduklarında dervişler orada su olmadığını ve sıkıntı çekileceğini söylemişler, ancak Hamevî aldırış etmemiş ve namaz vakti geldiğinde de dervişlerine su getirmeleri talimatını vermiş. Etrafı araştıran dervişler hiçbir yerde su bulamamışlar. Hamevî, Eşrefoğlu'na dönerek “Rûmî, sen dahi tecessüs eyle” diyerek onu da su bulmaya göndermiş. Eline bir tas alan Eşrefoğlu, bir ağacın altına gidip, teyemmüm ettikten sonra, secdeye varıp, “Ya Rabbî, sevdiğin kulların yüzü suyu hürmetine su ihsân eyle” diyerek dua etmiş. Bunun üzerine secde yerinden su fişkırmaya başlamış ve tası doldurarak şeyhine götürmüştü. Hüseyin Hamevî, dervişlerine “su yok diyordunuz, bakınız Rûmî bulmuş” dediğinde Eşrefoğlu'nun geldiği tarafa giden dervişler fişkırان suyu görünce, onun makamının büyüklüğünü anlamış ve kendisine saygı göstermişler.⁸⁵

Onun kemal seviyesine işaret eden bir başka menkabeye göre Hamevî, bir gün dervişlere “Bize bir miktar menekşe getirin” diye talepte bulunduğunda dervişlerin her biri bir taraf dağılıp birer deste taze menekşe toplayıp getirmişler. Eşrefoğlu da solmaya yüz tutmuş tek bir menekşe ile huzura geldiğinde Şeyh ona, “Menekşe bulamamışsın

⁸² Tennurîzâde, vr. 37a.

⁸³ Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, vr. 5b; Baldırzâde, s. 278.

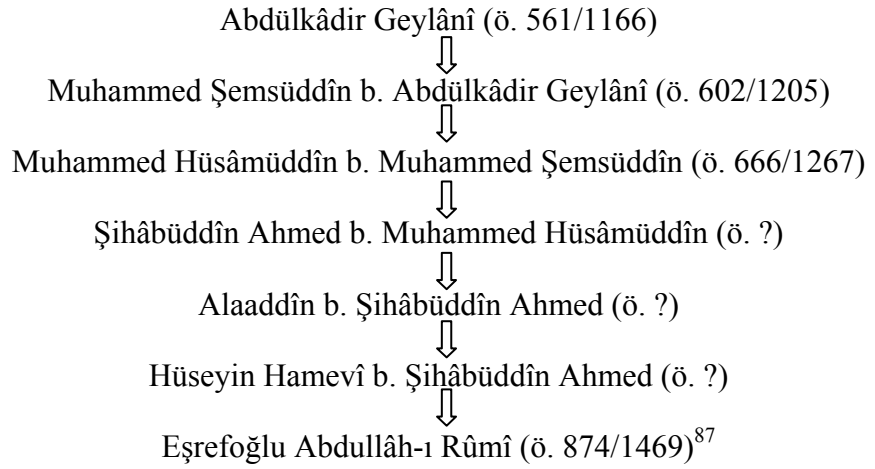
⁸⁴ Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, vr. 7a.

⁸⁵ Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, vr. 7b.

gibi” demiş bunun üzerine Eşrefoğlu, “Her tarafı gezdim, dolaştım. Cümlesini tesbih eder buldum. Bizi tesbihimizden ayırma diye niyazda bulundular. Ancak tesbihi tükenmiş bunu buldum” diye cevap vermiştir.⁸⁶

Eşrefoğlu Hama’da geçirdiği kısa sürede şeyhinin terbiyesinde manevî olarak ilerlemiş, Bayramî dervişi olarak geldiği beldeden Kâdirî halifesi olarak memleketine geri dönmüştür.

Eşrefoğlu Rûmî’nin Abdülkâdir Geylânî’ye ulaşan tarikat silsilesi şu şekildedir:

1.1.4. İrşad Faaliyetleri

Hüseyin Hamevi’nin talimatıyla Hama’dan İznik’e dönen Eşrefoğlu, irşad için hilafet aldığı halde münzevî bir hayat yaşamaya başlamıştır. Baldırzâde, Eşrefoğlu’nun bu münzevî yaşamı şeyhi Hüseyin Hamevî’nin tavsiyesi üzerine tercih ettiğini ve bu sürenin de birkaç yıl sürdüğünü söylemektedir.⁸⁸ Onun halkın istihkar nazarlarını üzerine çekmesine sebebiyet veren bu durum bir süre sonra Hama’dan bir zâtın İznik’e gelmesiyle değişmiştir. Eşrefoğlu’nu bu durumda gören zât İznik halkına, onun Hama’daki hallerinden ve Hüseyin Hamevî ile olan münasebetinden bahsetmiş, bunun üzerine İznik halkının Eşrefoğlu’na bakışı olumlu yönde değişmiştir.⁸⁹

⁸⁶ Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, vr. 7b-8a; Baldırzâde, s. 278; Mehmed Rif’at Efendi, vr. 314b–315-a.

⁸⁷ Tabibzâde, vr. 4a; Harîrizâde, I, 76b; Vicdânî, s. 129; Vassâf, I, 100.

⁸⁸ Baldırzâde, s. 279.

⁸⁹ Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, vr. 9a; Baldırzâde, s. 279; Mehmed Rif’at Efendi, vr. 316b.

Böylece İznik'te tekkesini kuran Eşrefoğlu, irşad faaliyetlerine başlayarak Eşrefiyye'nin temelini atmıştır.⁹⁰ Bu tekke sadece Eşrefiyye'nin değil Kâdiriyye'nin de bölgedeki ilk tekkesi olma özelliğini taşımaktadır.⁹¹

Zaman zaman Tirse dağlarında inzivaya çekilen Eşrefoğlu'na, yine böyle bir seyahati esnasında onu gören fakat tanımayan bir şahıs, niçin böyle yalnız başına dolaştığını merak ederek kim olduğunu sormuş. Eşrefoğlu da “Kaçkın bir kulum” cevabını vermiştir. “Kaçkın” kelimesinden “kaçak” anlamı çıkaran şahıs onu subaşına teslim edip mükâfat alacağını düşünerek Eşrefoğlu'nu evine götürmüş ve yaşlı annesine teslim edip çift sürmeye gitmiş. Eşrefoğlu, kendisine hürmetkâr davranan yaşlı kadından namaz vakti gelince abdest almak için su talep etmiş. Abdest alıp namaz kıldıktan sonra zikir ile meşgul olmaya başlamış. Kalbine bir haşyet ve muhabbet doğan kadın Eşrefoğlu'na, “ İznik'te bir derviş varmış, halk önce tahkir etmiş, sonra ta'zime başlayınca kaybolmuş, söyle Allah aşkına sen o derviş misin?” diye sorduğunda “evet”, cevabını alan kadın, mahcup olmuş ve kendisini müridliğe kabul etmesi talebinde bulunmuş. Oğlu da tarladan dönünce gerçeği öğrenip kusurunun affetmesini istemiş ve Eşrefoğlu'nun dervişi olmuş. Onun ilk müridlerinin bu yaşlı kadın ve oğlu olduğu rivayet edilmiştir.⁹²

A. Veliyyüddîn Bursevî, Eşrefoğlu'nun “kaçkın bir kulum” sözünü, “Halktan Hakk'a kaçmıştır” şeklinde izah etmiş ve menkabede bahsi geçen çiftçinin Eşrefoğlu için Pınarbaşı Deresi civârında bir zaviye inşa ettiğini ve Eşrefoğlu'nun hayatının son demlerini burada geçirdiği rivayet etmiştir.⁹³

Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*'sinde Eşrefoğlu için, “Yetmiş bin müride mâlik bir pîşvâ-yi âşıkân idi” demektedir.⁹⁴ 1682 tarihinde vefât eden Evliya Çelebi'nin buradaki rakamı kendi devrinde yaşayan Eşrefiyye müntesibleri için mi, yoksa Eşrefoğlu'nun yaşadığı dönemdeki müridleri için mi söylediği açık değildir, ancak yetmiş bin rakamı hatırı sayılır bir mürid topluluğunu ifade etmektedir. Seyahatnamelerin genel üslubuna uygun olarak rakamın çokluktan kinaye olabileceği de hatırdâ tutulmalıdır.

⁹⁰ Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, vr. 9a

⁹¹ Kara, *Eşrefoğlu Rûmî*, s.76.

⁹² Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, vr. 9a-9b; Baldirzâde, s. 279; Mehmed Rif'at Efendi, vr. 317a-317b; Çelebi, *Eşrefoğlu Divanı*, s. 31-32.

⁹³ Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, vr. 9b.

⁹⁴ Evliya Çelebi Muhammed Zillî ibn Dervîş, *Seyahatnâme*, Dersaadet İkdâm Matbaası, İstanbul 1314 /1896, III, 9-10.

Baldırzâde Selîsî Şeyh Mehmed ise onun her diyarda sevenleri ve halifeleri olduğunu kaydetmekte ki bu, Eşrefoğlu'nun nüfuzu ve Eşrefiyye'nin tesir alanını göstermesi bakımından önemlidir.⁹⁵

Özellikle ilk irşad yıllarında münzevi bir derviş olarak gördüğümüz Eşrefoğlu'nun *Divan*'ında muhtemelen Hama'dan Kâdirî halifesi olarak döndükten sonra kaleme alındığını düşündüğümüz şiirlerinde onun irşâda hevesli coşkun ifadelerine rastlanmaktadır.

*Aşk sayrusu olanlar gelsünler timâr eyleyem
İçürem aşk şerbetini dostdan haberdâr eyleyem*

*Açam bâtın gözünü göresin kendü özünü
Dosta döndürem yüzünü âlemden bîzâr eyleyem*

*Söyündürem nefsin odın bozam tılsımın bendin
Götürem benliği seddin ol dosta yular eyleyem*

*Ol taş olmuş gönüllere uram aşkun külünkini
Âb-ı hayâtı akıdam gönlünde pınar eyleyem*

*Hak bu gönüllerin miftâhını bana viridi
Açam gönlü kilidini gencini izhâr eyleyem*

*Ben dalmışam aşk bahrine sataşmışam gevherine
Ol gevherden âşıklara gelsünler îsâr eyleyem*

*Ben dostu görüp gelmişem devrânın sürüp gelmişem
Dost dostlara gelsün dedi geldim ki haber eyleyem*

*Kılavuzuyam ol yolun, dilin bilürem ol ilin
Cem' eyledim kâfilemi, pes Dost'a sefer eyleyem*

*Varam ol canlar cânını, ol ma'denlerün kânını
Ol iki cihân fahrini, kâfileye baş eyleyem*

*Gel bu kâfileye katıl, olmasun amelin bâtıl
Gelsün âlim gelsün câhil, Cafer-i Tayyâr eyleyem*

Hakikat bahrine daldum, ma'rifet gevherin buldum

⁹⁵ Baldırzâde, s. 280.

Tarîkatde satam alam, Şer' ile bâzar eyleyem

*Tutdum Muhammed şer'ini, hem aziz sünnetini
Dün ü gün salevâtını, dilimde tekrar eyleyem*

*Eşrefoğlu Rûmî ile gel Dost'a bile git bile
Pek yapışgil eteğine, dimegil kim âr eyleyem.*⁹⁶

Bu ifadeler, Eşrefoğlu'nun Bayramî halifesi olarak geçirdiği zaman diliminde münzevî bir derviş iken Kâdirî hilafeti aldıktan sonra daha coşkunun bir ruh haline büründüğünü göstermektedir.

1.1.5. Devlet Yöneticileri ile Münasebetleri

Eşrefoğlu'nun doğumu hakkındaki muhtelif rivayetler sebebiyle kaç yıl yaşadığı kesin olarak bilinmemekle birlikte bu rivayetlerden en eski tarih dikkate alınarak bir hesaplama yapılacak olursa yaklaşık yüz yirmi yıl yaşadığı varsayılabilir. Bu durumda onun hayatı, Osmanlı sultanlarından I. Murad, I. Bayezid, I. Mehmed, II. Murad ve Fatih Sultan Mehmed'in saltanatı dönemlerinde geçtiğini söyleyebiliriz.

Menâkıb-ı Eşrefzâde'de Eşrefoğlu'nun yalnızca Fatih Sultan Mehmed ve onun vezirlerinden Mahmud Paşa ile olan münasebetlerine yer verilmiştir.⁹⁷

Menâkıb-ı Eşrefzâde'de yer alan bir menkabeye göre, Fatih Sultan Mehmed'in vâlidesinin dilinde bir hastalık zuhur ettiğinde İznik'te Eşrefoğlu'nun sohbetinde bulunan bir çavuşun, duası şifa olur ümidiyle onun İstanbul'a çağrılmasını önermesi üzerine padişah Eşrefoğlu'nun saraya getirilmesi için elçi gönderir. İlk önce gitme konusunda tereddüt eden Eşrefoğlu, yeniden davet edilince "Varın padişaha haber verin, irâde-i Hak taalluk eyledi" diyerek İstanbul'a geleceğini bildirir. Eşrefoğlu Karamürsel'e gelir ve kendisi için hazırlanmış olan kadırgaya binerek İstanbul'a doğru yola çıkar. Padişah Eşrefoğlu'nu sarayın kapısında karşılar, elini öper, hal hatır eder. Eşrefoğlu padişahın kendisini niçin çağırdığını sorar. Annesinin durumunu anlatan padişah yardım istediğini bildirir. Eşrefoğlu cebinden çıkardığı şekeri padişaha verir. "Bu şekeri valide sultana veriniz, eriyinceye kadar ağızlarında tutsunlar" der. Şekeri tarif edildiği gibi ağızında eriten valide sultanın hastalığı iyileşir. Padişah bunun

⁹⁶ Eşrefoğlu Rûmî, *Divan*, Süleymaniye Ktp., Nafiz Paşa, Nu: 866 (77/1-13). Parantez içindeki ilk rakam şiir numarasını, diğer rakamlar ise beyit numarasını göstermektedir.

⁹⁷ Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, vr. 11b, 17a.

karşılığında ona hediyeler vermek ister. Eşrefoğlu hediyeleri almak istemese de padişah üzülmeyin diye az bir miktar alarak saraydan ayrılır. Aldığı hediye de saraydan ayrılırken çavuşlara verir ve tekrar İznik'e döner. İznik'te dervişleri tarafından karşılanan Eşrefoğlu ellerini kaldırıp “Ya Rabbî! Bizi padişahın kalbinden, padişahı da bizim kalbimizden çıkar” diye dua eder.⁹⁸

Menâkıb-ı Eşrefzâde'de bu olaydan bir süre sonra Fatih Sultan Mehmed'in tebdil-i kıyafet ile İznik'e geldiği, Eşrefoğlu'na dervişliğe kabul etmesi için ricada bulunduğu, ancak Eşrefoğlu'nun kendisini teselli ederek İstanbul'a geri gönderdiği de rivayet edilmektedir.⁹⁹

Eşrefoğlu ile münasebeti bulunan bir diğer devlet adamı Fatih Sultan Mehmed'in vezirlerinden Mahmud Paşa (ö. 879/1474)'dır.¹⁰⁰ İstanbul'un fethinde görev alan Mahmud Paşa, bu sefer esnasında İznik'te üç gün kalmış ve Eşrefoğlu'na biat ederek onun dervişi olmuştur.¹⁰¹

Menâkıb-ı Eşrefzâde'de yer alan bir menkabeğe göre Fatih Sultan Mehmed, işlediği bir suçtan dolayı Mahmud Paşa'yı Yedikule zindanlarına hapseder. Mürşidi Eşrefoğlu'ndan himmet isteyen Paşa, İznik'e ona ulaştırılmak üzere mektup gönderir. Mektubu okuyan Eşrefoğlu, paşanın adamlarına şöyle der: “Gegbûze¹⁰² denilen bir kasaba var, oraya gidin, falan mahallede falan isimde yaşlı bir kadın var, adı falandır, onu bulun, bizden selam söyleyin, Mahmud Paşa'nın kurtulması için dua etsin” der. Söylenilen kasabaya varan adamlar sözü edilen kadını bulur ve Eşrefoğlu'nun selamını ileterek Mahmud Paşa için dua isterler. Yaşlı kadın haberi alınca “ Elhamdülillah, iki senedir ettiğim dua kabul olmuş” deyince, sebebini sorarlar. Kadın şöyle der; “Mahmud Paşa, kaptan paşa iken günahsız oğlumu asmıştı, o günden beri hararetle dua ediyorum, artık dönüş yoktur, Paşa'ya söyleyin tedarikli olsun” der. İstanbul'a dönen paşanın

⁹⁸ Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, vr. 11b-13a.

⁹⁹ Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, vr. 13b.

¹⁰⁰ Mahmud Paşa; Sultan II. Murad zamanında Hristiyan zümrenin ruhban sınıfına mensup iken zekâsı ile dikkat çekmiş ve bu özelliği sayesinde II. Murad tarafından sarayda görevlendirilmiş ve Müslüman olup Mahmud ismini almıştır. Oniki yıl Fatih Sultan Mehmed'in vezirliğini yapan Mahmud Paşa Osmanlı'nın uyguladığı merkezî devlet geleneğinin yerleşmesinde Fatih'in yardımcısı ve uygulamaların savunucusudur. Çok başarılı seferler gerçekleştirmiştir. Mahmud Paşa vezirliğinin son yıllarında şahsına tahsis edilen geniş araziler üzerinde kendi vakfını tesis etmiştir. Mahmud Paşa'nın vakfına gelir getirmesi amacıyla yapılan büyük binalar Osmanlı şehirciliği açısından da önemlidir. Bkz. Stavrides Theoharis, *The Sultan of Vezirs: The Life and Times of the Ottoman Grand Vezir Mahmud Pasha Angeloviç (1453–1474)*, Boston 2001.

¹⁰¹ Mehmed Rif'at Efendi, vr. 324a.

¹⁰² “Gegbûze”, İznik'in Gebze ilçesinin eski adıdır. Bkz. Nuri Akbayar, *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2002, s. 126.

adamları durumu haber verirler. Hayatından ümidini kesen Mahmud Paşa o gece padişahın adamları tarafından boğularak öldürülür.¹⁰³

Eşrefoğlu'nun Fatih Sultan Mehmed ve Mahmud Paşa dışında devlet ricalinden kimseye ilişkilerine dair herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Bu durumu onun yönetimden uzak durmayı tercih ettiğinin göstergesi olarak kabul edebiliriz. Çünkü o devlet ricâli ile yakınlık kurmayı “ateşe yakın olma” saymış ve hayatı boyunca bu münasebetlerden kaçınmıştır.¹⁰⁴

1.1.6. Halifesi ve Müridleri

Eşrefoğlu'nun halife ve müridleri hakkında kaynaklarda fazla bilgi bulunmamaktadır. Müridlerinden ismi geçenler de birkaç kişidir. İsimleri zikredilmese de Eşrefoğlu henüz hayatta iken birçok müridinin olduğunu bizzat kendisi *Müzekki'n-nüfus*'ta geçen “Tâliplerimiz vardır Mısır'da, Şam'da, Arab'ta, Acem'de, Türk'te, dâhi bizim zâhir sûretimizi görmediler ammâ bize teveccüh etmekle onca işler başarmışlardır”¹⁰⁵ ifadesi ile bildirmektedir.

Kaynaklarda Eşrefoğlu'nun halifesi olarak yalnızca damadı Abdurrahîm Tirsî (ö. 926/1520)'nin adı geçmekte, Eşrefoğlu'nun vasiyeti üzerine, vefâtından sonra onun postnişîn olduğu belirtilmektedir.¹⁰⁶

İznik'e yakın mesafede bulunan Tirse¹⁰⁷ isimli köyde doğan Abdürrahim Tirsî'nin doğum tarihi belli değildir. Babası İsfendiyaroğlu Ahmed Bey'in akrabası olduğu rivayet edilen Beyazid Fâkih adında köy camiinde imamlık yapan bir zattır.¹⁰⁸

Seyr u sülûkünü Eşrefoğlu'ndan tamamlayan Tirsî, şeyhinin kızı Züleyha hatun ile evlenerek ona damat da olmuştur.¹⁰⁹ Abdurrahîm Tirsî'nin Züleyha Hatun ile olan evliliğinden iki oğlu olmuştur. Oğullarından biri İznik Eşrefî postnişînlerinden Hamdi

¹⁰³ Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, vr. 17a.

¹⁰⁴ Eşrefoğlu, *Tarîkatnâme*, vr. 1b-2a.

¹⁰⁵ Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfus*, s. 518.

¹⁰⁶ Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, vr. 14a.

¹⁰⁷ Tirse, bugün Sakarya ili Pamukova ilçesine bağlı bulunan bir köydür. 1938 yılında köyün ismi Kemaliye olarak değiştirilmiştir. Bkz. Akbayar, *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*, s. 251.

¹⁰⁸ Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, vr. 17b; Mehmed Şemseddin, s. 88; Vassâf, I, 104; Öngören, s. 224; Özcan, “Abdürrahîm Tirsî”, I, 293.

¹⁰⁹ Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, vr. 17b.

Efendi (ö. 1012/1603)'dir. Diğeri de Ahmed Efendi'dir. Ahmed Efendi'nin doğum ve vefât tarihi belli değildir. Yalnızca Kanunî devrinde yaşadığı bilgisi mevcuttur.¹¹⁰

Eşrefoğlu tarafından halife tayin edilen Abdürrahim Tirsî, şeyhinin vefatını müteakip İznik âsitânesinde kırk yıl şeyhlik yaptıktan sonra,¹¹¹ 926/1520 tarihinde İznik'te vefât etmiştir.¹¹² *Menâkıb-ı Eşrefzâde*'de kabrinin Eşrefoğlu'nun kabrinin karşısında olduğu belirtilmektedir.¹¹³ Ancak günümüzde çok sayıda kitablesiz mezar bulunan tekke hazîresinde hangisinin Tirsî'ye ait olduğu belli değildir.

Mudurnu'da Büyükcami Mahallesindeki bir evin bahçesinde bulunan mezar taşında şu ifadeler yer almaktadır: “Tarihin kim bilmez deyû keşfeyledi irfân / İrer maksûduna elbet ziyâret eyleyen ihvân görünce kabri. Kutbü'l-ârifin Kâdiriyye'den Abdurrahim Tirsî hazretlerinin merkadi şerifidir.”¹¹⁴ Bu durumda sözkonusu mezartaşının ya onun adını yaşatma için sonradan yapılmış olduğu ya da İznik'ten getirilerek bu mekâna konulduğunu söyleyebiliriz.

Abdürrahim Tirsî, mürşidi Eşrefoğlu gibi sade bir dille şiirler yazmış ve divan tertip etmiştir. Müellif nüshası bulunmayan *Tirsî Divan*'ı ile ilgili olarak Vildan Özmen¹¹⁵ ve Emine Aydoğmuş Yüce¹¹⁶ tarafından iki yüksek lisans çalışması yapılmıştır.

Tirsî, şiirin şekilsel özelliklerinden olan vezin ve kafiye konusunda titiz değildir. Şiiri düşüncelerini anlatmak için bir metod olarak görmüş ve sanat kaygısı gütmemiştir. Amacı, şiir vasıtasıyla doğru yolu göstermek ve bir şeyh olarak eğitmekle yükümlü olduğu insanlara doğru bildiklerini söylemektir.¹¹⁷ M. Vasfî Kocatürk, Tirsî'yi tekke şâirleri arasında zikretmektedir. Şiirlerinden biri şöyledir:

¹¹⁰ Çakır, s. 373.

¹¹¹ Vassâf, I, 104.

¹¹² Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, vr. 18b.

¹¹³ Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, vr. 18b; Baldırzâde, s. 280; Tabibzâde, vr. 6a.

¹¹⁴ Ahmet Dağlı, *19. Y.Y. Adapazarı-Kocaeli Bölgesi Medrese ve Tekke-Zaviyeleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2002, s. 97.

¹¹⁵ Bkz. Vildan Özmen, *Abdurrahîm-i Tirsî Divanı (İnceleme-Metin-Düz Yazıya Çeviri)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli 2007.

¹¹⁶ Bkz. Emine Aydoğmuş Yüce, *Abdurrahîm Tirsî ve Divanı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2010.

¹¹⁷ Kenan Özçelik, “Eşrefoğlu Rûmî Yolunda Bir Şâir: Abdurrahîm-i Tirsî” (Ed. Bilal Kemikli), *İznikli Gönül Adamı Eşrefoğlu Rumi Sempozyumu, Bildiriler* (ss. 310-317), İznik Belediyesi Yay., Bursa 2010, s. 312.

*Ey dost, senin derdin ile
Yürüyeyim yane yane
Dökeyim gözümden yaşı
Akıdayım dane dane*¹¹⁸

*A şeyhim senin yoluna
Kurban olayım gideyim
Her ne ki emr eder isen
Ferman olayım gideyim*¹¹⁹

Abdürrahîm Tirsî'nin bestelenmiş eserleri mevcuttur. S. Nüzhet Ergun, güfte ve bestesinin Tirsî'ye ait olduğunu söylediği aşağıdaki eseri kaydetmektedir.

*Noldu sana eyâ gönül
Aceb ne derde mi uğradın
Durmaz akar gözün yaşı
Tufân-ı Nûh'a mı uğradın (Bayâti makamında)*¹²⁰

Abdürrahim Tirsî'nin tespit edebildiğimiz halifeleri, Bilecikli Muslihiddîn Efendi (ö. ?), Habîb Dede (ö. ?) ve Sinan Dede (ö.?)'dir.

Muslihiddîn Efendi (ö. ?): Abdürrahîm Tirsî'nin vefâtından sonra oğlu Hamdi Efendi küçük yaşta olduğundan İznik âsitânesinin postuna Muslihiddîn Efendi oturmuştur.¹²¹ *Menâkıb-ı Eşrefzâde*'de Bilecikli olduğu kaydedilen Muslihiddîn Efendi'nin, *Sefîne-i evliyâ* ve *Yâdigâr-ı Şemsi*'de Mudurnulu olduğu bildirilmektedir.¹²² *Menâkıb-ı Eşrefzâde*'nin yazarı A. Veliyyüddîn Bursevî'nin de mürşidi olan Muslihiddîn Efendi, Tirsî'nin oğlu Hamdi Efendi'nin terbiyesi ile de meşgul olmuştur.¹²³ Kabri, İznik Eşrefzâde türbesindedir.¹²⁴

Sinan Dede (ö. ?): Bursa'da Selimzâde Camii yakınlarındaki Ferhâdiye Medresesi'nde ilim tahsil eden Sinan Dede, bir takım manevî işaretler üzerine medreseyi terk ederek tasavvuf yoluna meyl etmiş ve İznik'e Eşrefzâde dergâhına gelmiştir. Abdürrahim Tirsî'ye intisab ederek seyr u sülûkunu tamamlamış ve Eşrefî

¹¹⁸ Kocatürk, *Tekke Şiiri Antolojisi*, s. 133

¹¹⁹ Kocatürk, *Tekke Şiiri Antolojisi*, s. 136.

¹²⁰ Ergun, *Türk Müsiki Antolojisi*, I, 22.

¹²¹ Öngören, s. 225.

¹²² Mehmed Şemseddin, s. 89; Mehmed Rif'at Efendi, vr. 332a; Vassâf, I, 105; Öngören, s. 225.

¹²³ Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, vr. 2b.

¹²⁴ Mehmed Rif'at Efendi, vr. 332a.

icâzetnâmesi almıştır. Tekrar Bursa'ya dönen Sinan Dede burada vefât etmiştir. Türbesi Davudkadı Mahallesinde bulunmaktadır.¹²⁵

Habib Dede (ö. ?): Abdürrahim Tirsî'nin halifelerinden olan bu zât aynı zamanda asitânedeki hizmetnişinlerdendir. Âsitâneye gelen misafirlerden ve dervişlerin işlerinden sorumlu âsâdâr olduğu da rivâyet edilmiştir.¹²⁶

Kaynaklarda Eşrefoğlu'nun müridi olarak damadı Abdurrahim Tirsî, kızı Züleyha, Fatih Sultan Mehmed'in devlet adamlarından Mahmud Paşa'nın ismi geçmektedir.¹²⁷

Evliyâ Çelebi Seyehâtnâme'sinde Eşrefoğlu'nun kabirleri Gemlik'te bulunan Şeyh Sücâh Efendi ile Celeb Mehmed Efendi'nin adı geçmektedir.¹²⁸ Belgrad'tan İznik'e gelip Eşrefoğlu'na intisap etmiştir.¹²⁹

1.1.7. Vefâtı

Kaynaklarda Eşrefoğlu'nun vefâtı ile ilgili farklı bilgiler mevcuttur. Mesela *Sefine-i evliyâ'da* vefât tarihi 876/1471¹³⁰, *Sicill-i Osmânî*, *Hediyetü'l-fukarâ*, *Nefhatü'r-riyâzi'l-âliye* ve *Mecmua-i tevârih* de ise 899/1493 olarak kaydedilmiştir.¹³¹

Menâkıb-ı Eşrefzâde'ye göre, onun vefat tarihi 874/1469'dur¹³² türbesinde yazılı bulunan "Eşrefzâde azm-i cinân eyledi" mısrasının delâlet ettiği bu tarih¹³³ diğerlerinden daha doğru olarak kabul edilmiştir.¹³⁴

1.2. TASAVVUFÎ VE EDEBÎ ŞAHSİYETİ

1.2.1. Tasavvufî Şahsiyeti

Tasavvufa intisap etmeden önce zâhirî ilimleri tekmîl eden Eşrefoğlu, manevî eğitimi sayesinde de bâtinî yönünü yükseltmiş, Hamavî'nin "o bir derya idi" övgüsüne

¹²⁵ Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, vr. 27a; Baldırzâde, s. 171; Mehmed Rif'at Efendi, vr. 329.

¹²⁶ Çakır, s. 373.

¹²⁷ Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, vr. 10b, 15b, 17a.

¹²⁸ Evliya Çelebi, *Seyahâtnâme*, III, 10.

¹²⁹ Evliyâ Çelebi, *Seyahâtnâme*, V, 287.

¹³⁰ Vassaâf, I, 101.

¹³¹ Tennurizâde, vr. 34a; Mehmed Rif'at Efendi, vr. 317b; Hafız Hüseyin Ayvansarâyî, *Mecmua-i tevârih*, (Haz. Fahri Derin-Vahid Çabuk), İ.Ü., Yay., İstanbul 1985, s. 20; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1311/1893, s.387.

¹³² Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, vr. 15b.

¹³³ Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, vr. 8b.

¹³⁴ Bkz. Baldırzâde, s. 280; Harîrizâde, I, 78b; M. Şemseddîn, s. 88; Kufralı, "Eşrefiyye", IV, 396; Pekolcay-Uçman, "Eşrefoğlu Rumi", XI, 480.

mazhar olmuştur. Kurmuş olduğu Eşrefiyye kolu ile Kâdiriyye Tarikatı'nda "pîr-i sâni" ünvanına layık görülmüştür.¹³⁵

Eşrefoğlu'nun tasavvufî yetkinliğinin en önemli göstergesi, toplumun her kesminden birçok kimsenin kendisine teveccüh etmesi ve kurmuş olduğu Eşrefiyye'nin Anadolu'ya yayılarak varlığını yüzyıllarca devam ettirmesidir.

Mehmed Ali Aynî, Eşrefoğlu Rûmî'yi "Türk ahlakçılarının başına Eşrefoğlu'nu koyacak olursam doğru bir iş yapmış olacağımı zannediyorum, çünkü bu zât bundan beş yüz sene kadar evvel bütün Türklerin kolayca anlayabilecekleri bir şekilde ve kendi özünü, içini nasıl ve ne yollarla temizleyebileceğini anlatmıştı"¹³⁶ diyerek değerlendirmektedir.

Yine H. Ziya Ülken onun İslâm düşüncesinin artık tamamı ile halka indiği bir devirde tasavvufî ahlakın halklaşması hususunda önemli bir rolü olduğunu söylerken¹³⁷ Sabri F. Ülgener onu "XV. yüzyılın şöhretli ahlakçısı" olarak tavsif etmektedir.¹³⁸

Eşrefoğlu, Bayramî halifesi olarak geçirdiği dönemde ve Kâdirî hilafeti alarak Hama'dan döndüğü ilk yıllarda münzevi bir derviş olarak karşımıza çıkmaktadır. Halktan kaçarak Tirse Dağları'nda inzivaya çekilen Eşrefoğlu'nun bu durumu bir süre sonra değişmiş, tekkesini kurarak irşad faaliyetine başlamıştır.¹³⁹ Eşrefoğlu'nun İrşad faaliyeti yalnızca tekkesi ile sınırlı kalmamış, yazmış olduğu eserleri ile de halkın tasavvufa olan muhabbetinin artmasına hizmet etmiştir. Özellikle *Müzekki'n-nüfûs* adlı eseri sade bir Türkçe ile yazıldığından Osmanlı toplumunda en çok okunan eserler arasına girmiştir.¹⁴⁰

Vahdet-i vücud düşüncesini benimseyen Eşrefoğlu'nun özellikle divanında coşkun bir rûh hali ile yazılmış şiirler mevcuttur. *Tarikatnâme* ve *Müzekki'n-nüfûs*'ta vahdet-i vücûd düşüncesinin en kuvvetli temsilcisi olarak kabul edilen Muhyiddîn İbn Arabî'den alıntılara yer vermiş, Hâllâc-ı Mansûr'un ermiş olduğu makamı "fenâfillâh" olarak değerlendirmiştir.

¹³⁵ Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, vr. 7a.

¹³⁶ Mehmet Ali Aynî, *Türk Ahlakçıları*, Marifet Basımevi, İstanbul 1939, s. 58.

¹³⁷ Himi Ziya Ülken, *Türk Tefekkürü Tarihi*, Matbaa-i Ebuzziya, İstanbul 1934.

¹³⁸ Sabri Ülgener, *İktisadi İnhitat Tarihimizin Ahlak ve Zihniyet Meseleleri*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1951, s. 108.

¹³⁹ Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, vr. 9a

¹⁴⁰ Mustafa Kara, "XIV-XV. Yüzyıllarda Osmanlı Toplumunu Besleyen Türkçe Kitaplar", *İslami Araştırmalar Dergisi*, 12 (2), 1999, s. 140.

Tasavvufi düşüncesini sevgi ve aşk üzerine bina eden ve Allah'a ulaşmanın yolunu ona duyulan muhabbette arayan Eşrefoğlu'nun Tarikat anlayışına göre bu yolun ilk kapısı şeriattır. Şeriati tam anlamıyla bilmeyenin Tarikatte ilerlemesi ve hakikate ulaşması mümkün değildir.

Eşrefoğlu, Sünniliği “evlâ mezheb” olarak değerlendirmekte Hâricî ve Rafizîler gibi bâtil mezheb mensublarını kâfirlerden daha tehlikeli olarak nitelendirmektedir. Dört hak mezhep tasnifini de kullanan Eşrefoğlu, bir dervişin bu dört mezhebi de eşit tutup öğrenmesi gerektiğini, bir tanesine bağlanıp kalmasının doğru olmadığını, hangisinde takvaya daha uygun bir hüküm görse onu alması gerektiğini belirtmektedir.¹⁴¹

Eşrefoğlu, Hz. Ali sevgisini eserlerinde sıkça dile getirmekte ve Hulefâ-i Raşidîn içerisinde sevmeye en fazla layık olanın Hz. Ali olduğunu belirterek en evlâ makâmı O'na hasretmektedir.¹⁴² Ehl-i beyt'i yani, Hz. Peygamberin çocukları, on iki imam ve onların soyundan gelenleri sevmenin vâcib olduğunu söylemektedir. *Tarikatnâme*'de “Alevî” kelimesini “seyyid” kelimesi ile aynı anlamda kullanmaktadır.¹⁴³ Seyyidlere hürmet konusuna örnek olarak İmam Şâfi'i'nin, seyyid olan küçük bir çocuğa ayağa kalkarak hürmet etmesini gösterir, onlara hürmet etmenin Hz. Muhammed'e ve Hz. Ali'ye hürmet etmek anlamına geldiğini söyler.¹⁴⁴

Ehl-i sünnet inancına sıkı sıkıya bağlı, aşk ve cezbe ehli bir mutasavvıf olarak karşımıza çıkan Eşrefoğlu, aynı zamanda tasavvufi ahlakın toplumda yerleşmesi için çaba sarfeden bir muhabbet eridir.

1.2.2. Edebî Şahsiyeti

Eserlerini sade ve güzel bir Türkçe ile yazan Eşrefoğlu, Türk dilinin gelişmesine katkıda bulunmuş ve bu üslubu sayesinde çok geniş bir zümre tarafından sevilip sayılmıştır.¹⁴⁵ Eşrefoğlu, Anadolu sahasında Oğuzların konuşup yazdığı dili koruyan, Anadolu insanına ve Türkçeye hizmet eden Ahmed Yesevî (ö. 550/1156), Yunus Emre (ö. 720/1321), Âşık Paşa (ö. 733/1333), Hacı Bayram-ı Velî gibi sufî ve şairler

¹⁴¹ Eşrefoğlu, *Tarikatnâme*, vr. 18a, 20a.

¹⁴² Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 409.

¹⁴³ Eşrefoğlu, *Tarikatnâme*, vr. 20a.

¹⁴⁴ Eşrefoğlu, *Tarikatnâme*, vr. 18b.

¹⁴⁵ Emek Üşenmez, “Eşrefoğlu Rûmî'nin Divanında Eski Türkçe İzleri”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, sayı: II, 2006, s. 164.

zincirinin bir halkasıdır.¹⁴⁶ Bu zatlar aynı zihin dünyasının insanlarıdır ve beslendikleri irfan kaynağı ortaktır. Durum böyle olunca kullanılan dil, üslup ve ögeler de benzer olmuştur. Bu açıdan bakıldığında Eşrefoğlu'nun şiiri, seleflerinin şiirlerinin izdüşümünü görmek bakımından da iyi bir numunedir.¹⁴⁷

Eşrefoğlu'nun metinlerinde öz Türkçe kelime sayısı oldukça fazladır ve bu kelimeler, halkın konuşma dilinde kullandığı türdendir. Kullanmış olduğu Arapça ve Farsça tamlamalar ise halk tarafından bilinen ve kolayca anlaşılabilen kelimelerden seçilmiştir.¹⁴⁸ İfadeyi kuvvetlendirmek amacıyla şiirlerinde ayet ve hadislerle, çeşitli halk tabirlerine, atasözü ve deyimlere sıkça yer vermiştir.

Şekil olarak hem aruz hem hece vezniyle şiir yazan Eşrefoğlu'nun eserleri sanat kaygısından uzaktır. Duygu ve düşüncelerini tam bir serbestlik içinde söylemiştir. Kullandığı kafiyeler, genellikle fiillerin değişik çekimleriyle vücuda getirilmiş yarım kafiyelerdir.¹⁴⁹

Eşrefoğlu, eserlerini öğretici bir anlayış ile kaleme almıştır. Okuyucuya bilgiler sohbet havası içinde verildiğinden konulara ilgi çekici bir kıvam kazandırılmış ve akıcılık sağlanmıştır. Şiirlerinde diğer tekke şairleri tarafından da çokça kullanılan tekrar, seci, mecaz gibi unsurları kullanmıştır.¹⁵⁰

Sonraki devirlerde onun yolundan giden ve şiirlerine nazireler hatta bizzat şahsına şiirler yazan şâirlerin sayısı çoktur. Bunlardan biri XVII. yüzyılda yaşayan Kütahyalı Gaybî Sun'ullah (ö. 1073/1663)'tır. Bu zat, Eşrefoğlu Rûmî'den sonra Yunus Emre'nin Anadolu'daki en önemli takipçilerinden birisidir. "Aynı okulun öğrencileri" olarak niteleyebileceğimiz Gaybî Sun'ullah ve Eşrefoğlu'nun şiirleri bir birine oldukça benzemektedir.¹⁵¹

XIX. yüzyıl mutasavvıflarından Murad Molla Tekkesi Şeyhi Mehmed Murad Efendi'nin *Divan*'ında " Der-medhi Hazret-i Sultânü'l-Ârifîn Eşrefzâde Rûmî" başlığı altında şu şiiri yer almaktadır:

Bülbül-i gül âr-ı cennet Şeyh Eşrefzâdedir

¹⁴⁶ Mustafa Güneş, *Eşrefoğlu Rûmî ve Divanı*, Dumlupınar Üniversitesi Yay., Kütahya 2000, s. 96.

¹⁴⁷ Ali Öztürk, "Metinler Arası ilişkiler Çerçevesinde Eşrefoğlu'nun Şiirlerinde Yunus Emre Tesiri", (Ed. Bilal Kemikli), *İznikli Gönül Adamı Eşrefoğlu Rumi Sempozyumu, Bildiriler* (ss. 254-255), İznik Belediyesi Yay., Bursa 2010, s. 256.

¹⁴⁸ Mustafa Güneş, *Eşrefoğlu Rûmî ve Divanı*, s. 95.

¹⁴⁹ Çelebi, *Eşrefoğlu Divanı*, s. 48.

¹⁵⁰ Mustafa Güneş, *Eşrefoğlu Rûmî ve Divanı*, s. 106.

¹⁵¹ Mustafa Güneş, "İznikli Eşrefoğlu Rûmî'nin Türk Edebiyatı Üzerindeki Etkisi", s. 270-271.

*Sünbül-i bâğ-ı hakikat Şeyh Eşrefzâdedir
Sahib-i lütf u fütüvvet Şeyh Eşrefzâdedir
Mâ'den-i cûd-i semâhat Şeyh Eşrefzâdedir
İns ü cinne mahz-ı ni'met Şeyh Eşrefzâdedir*

*Oldu derya yı dili hem menbâ-i âb-i ulûm
Serfuru etti ana hep zümre-i ehl-i rüsûm
Ehl-i ilmin olmadı yanında cehliyle melûm
Âsumân-ı ilimde parlardı mânendi nücûm
Âlim-i ilmi şeriat Şeyh Eşrefzâdedir.*

*Mürşid olmuştu ozâta Hacı Bayram-ı Velî
Bundan evvel hem Emir Sultan'dan almış eli
Sultan Abdülkâdir'de buldu rûhani yolu
Dendi Mevlana gibi bu zâte Rûmî beli
Ârif-i esrar-ı vahdet Şeyh Eşrefzâde'dir.¹⁵²*

Günümüz şairlerinden Hilmi Yavuz'un da Eşrefoğlu'na özel bir ilgisi vardır. O, "Eşrefoğlu Rûmî'ye Şiirler" başlığıyla biz dizi şiir de yazmıştır. Bu şiirlerinden biri şöyledir:

*yürüdüün, sen eşrefoğlu
geldin, bahçelerden özge
ve güzden yaya...
çık ar bulutu kalbinden;
göle çiniyi, kendini aya işle!
emir sultan'dı dizlerin ah,
hiç bitmesindi yüzün
hacı bayram'dın, velî!..
baştan ayağa...
eşrefoğlu, al haberi!¹⁵³*

Yavuz'un bu ilgisi, Eşrefoğlu'nun çağdaş Türk edebiyatı üzerinde de etkili olduğunun göstergesidir.

Eşrefoğlu'nun edebî kişiliği tasavvufî inançları doğrultusunda gelişmiştir. Bu sebeple şiirlerinde büyük ölçüde tasavvufî remizlere yer vermiştir. Onun için şiir, bir amaç değil, inandığı değerleri aktarma konusunda bir araç olmuştur. Kendisinden sonra

¹⁵² Cemaleddin Server Revnakoğlu, *Şevket Gavsî Merhum, Kadirilik Notları*, Süleymaniye Ktp. Revnakoğlu, Nu: 176, vr. 214-215.

¹⁵³ Mustafa Güneş, "İznikli Eşrefoğlu Rûmî'nin Türk Edebîyatı Üzerindeki Etkisi", s. 265.

birçok Eşrefiyye meşâyahinin şairliği ile temayüz etmesi onun bu metodunun takipçileri tarafından benimsendiğini göstermektedir.

1.3. ESERLERİ

Eşrefoğlu, tasavvufî görüşleri ile tarikat adab ve erkânını anlattığı nazım ve nesir türünden eserler telif etmiştir. Kaynaklarda ona isnat edilen eserlerin sayısı farklılık arz etmektedir. *Hediyetü'l-ârifîn*'de şu eserler yer almaktadır: *Müzekki'n-nüfûs*, *Tarikatnâme*, *Divan*, *Esrâru't-tâlibîn*, *Elest-nâme*, *Hayretnâme*, *Delâilü'n-nübüvve*, *Şerh-i kasâid-i Şeyh Safî*, *İbretnâme*, *Fütüvvetnâme*, *Münacaatnâme*, *Nasihât nâme*, *Vird-i kebîr*, *Hediyetü'l-fukarâ*.¹⁵⁴

Yâdigâr-ı Şemsî ve *Sefîne-i evliyâ*'da ise yukarıdaki eserlerden *Şerh-i kasâid-i Şeyh Safî* hariç diğerleri aynen zikredilmiştir.¹⁵⁵ Asaf Halet Çelebi de, *Eşrefoğlu Divanı* neşrinde *Yâdigâr-ı Şemsî* ve *Sefîne-i evliyâ*'daki listeyi aynen vermiş, bunlara şahsi kütüphanesinde mevcut olan *Tarikatnâme*'nin arkasına ilave edilmiş *Tâcnâme*'yi eklemiştir. Ancak bu eserin ona aidiyetinin kesin olmadığını da söylemiştir.¹⁵⁶

Mehmed Veliyyüddin Bursevî'nin *Menâkıb-ı Eşrefzâde*'sini yayınlayan Abdullah Uçman ve Önder Akıncı, Eşrefoğlu'na *Cinânü'l-cenân* adlı bir eser nispet etmişler, ancak, “tarikat adabına ait küçük bir risale” açıklamasının dışında esere dair ayrıntılı bilgi vermemişlerdir.¹⁵⁷ Uçman, bizzat kendisinin hazırlamış olduğu *Menâkıb-ı Eşrefzâde* neşrinde ise bu eserden hiç bahsetmemiştir.¹⁵⁸

Müzekki'n-nüfûs, *Tarikatnâme* ve *Divan*, bu güne kadar Eşrefoğlu'ndan bahseden çalışmaların tamamında ona ait eserler olarak yer almıştır. Bu üç eserin dışındakilerin aidiyeti ise henüz kesinleşmemiştir. Bu sebeple çalışmamızda Eşrefoğlu'nun eserlerini “aidiyeti kesin olanlar” ve “nispet edilenler” şeklinde sınıflandırarak değerlendireceğiz.

¹⁵⁴ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn esmâü'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, MEB. Yay., Ankara 1951, I, 470.

¹⁵⁵ Mehmed Şemseddin, s. 87.

¹⁵⁶ Çelebi, *Eşrefoğlu Divanı*, s. 54

¹⁵⁷ Abdullah Veliyyüddin Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, *Hayatı*, *Menkabeleri*, *Şiirleri*, (Haz. Abdullah Uçman-Önder Akıncı), Bedir Yay., İstanbul 1976, s. 27.

¹⁵⁸ Abdullah Veliyyüddin Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, (Haz. Abdullah Uçman), Kitabevi Yay., İstanbul 2009.

1.3.1. Eşrefoğlu'na Aidiyeti Kesin Olan Eserler

1.3.1.1. *Divan*

Kütüphane kayıtlarında *Divan*'ın bizzat Eşrefoğlu veya müridleri tarafından yazılmış her hangi bir nüshası mevcut değildir. Revnakoğlu, İznik'te bulunan Eşrefzâde âsitânesinin kütüphanesinde bizzat Eşrefoğlu'nun el yazısı ile meydana getirilmiş bir divanın mevcudiyetini son dönem Rûmî âsitânesi meşâyihinden İsmail Gavsî'den öğrendiğini söylemektedir. Bu nüsha ne yazık ki Yunan işgalinde dergâhın yağmalandığı sırada ortadan kaybolmuştur.¹⁵⁹

Türkiye kütüphanelerinde birçok nüshası bulunan *Divan* defalarca basılmıştır. İlk baskısı 1286/1869'da Hintli tüccar Hasan Efendi'nin katkılarıyla yapılmıştır. Eser bu baskıdan sonra yine aynı nühadan istinsah edilerek 1301/1883'de yeniden basılmıştır. Bu baskılarda oldukça fazla hata vardır.¹⁶⁰ *Divan*, 1944 yılında Asaf Halet Çelebi tarafından üç yazma nüshası esas alınarak neşredilmiştir.

Eşrefoğlu Divan'ı ile ilgili olarak Adile Yılmaz tarafından *Eşrefoğlu Divanı (İnceleme)* adıyla yüksek lisans çalışması, Mustafa Güneş tarafında ise *Eşrefoğlu Rûmî ve Divanı* adıyla doktora tezi hazırlanmıştır. Güneş, eserin 22 adet nüshasını tespit etmiş ve 5 nüshasını esas alarak edisyon kritikli bir metin ortaya çıkarmıştır.

Divan'ın çeşitli kütüphanelerde tespit edilen nüshaları şunlardır.

1-Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, Nu: 2590, vr. 1-49.

1181/1767 tarihinde istinsah edilen nüshanın müstensihî belli değildir. Nesih hattı ile yazılmıştır. İlk sayfasında Muhliszâde Emin adlı birinin mührü vardır. Toplam 49 varaktır.

2- Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, Nu: 55/4, vr. 101-168. Müstensih ve istinsah kaydı bulunmayan bu nüsha 67 varak olup Talik hattı ile kaleme alınmıştır.

3-Millet Kütüphanesi Ali Emiri Efendi Manzum Eserler, Nu: 27, vr. 1-79. Müstensih ve istinsah kaydı bulunmayan nüshanın ilk sayfasında Ali Emîrî'nin vakıf mührü vardır. Nesih hattı ile yazılmıştır.

¹⁵⁹ Çakır, s. 356.

¹⁶⁰ Çelebi, *Eşrefoğlu Divanı*, s. 43.

4- Millet Kütüphanesi Ali Emiri Efendi Manzum Eserler. Nu: 28, vr. 1-32. Müstensih ve istinsah kaydı bulunmayan nüshanın ilk sayfasında Ali Emîrî'nin vakıf mührü vardır. Rika hattı ile yazılmıştır.

5- Millet Kütüphanesi Ali Emiri Efendi Manzum Eserler, Mükerrer, Nu: 27, vr. 1-85. Müstensih ve istinsah kaydı bulunmayan nüshanın ilk sayfasında Ali Emîrî'nin vakıf mührü vardır. Nesih hattı ile yazılmıştır.

6- Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, Nu: 3437, vr. 1-88. Mehmed Sâid Efendi tarafından 1256/1840 tarihinde istinsah edilen nüsha nesih hattı ile yazılmıştır.

7- Süleymaniye Kütüphanesi, Mihrişah Sultan, Nu: 383, vr. 1-39. Müstensih ve istinsah kaydı bulunmayan nüsha nesih hattı ile yazılmıştır. Son yaprakta Atâullah Efendi'nin vakıf mührü bulunmaktadır.

8-Süleymaniye Kütüphanesi, Haşim Paşa, Nu: 81, vr. 1-39. Müstensih ve istinsah kaydı bulunmamaktadır.

9- Süleymaniye Kütüphanesi, Hasan Hayri Abdullah Efendi, Nu: 55/5, vr. 95b-142a. Müstensih ve istinsah kaydı bulunmamaktadır.

10-Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, Nu: 1732, vr. 1-40. 1265/1848 tarihinde istinsah edilen nüshanın müstensihini belli değildir.

11- Süleymaniye Kütüphanesi, Nafiz Paşa, Nu: 866/1, vr. 1-53. Ali b. İbrahim tarafından 1035/1625 tarihinde istinsah edilen nüsha istinsah tarihi belli olanlar içerisinde en eskisidir.

12- Süleymaniye Kütüphanesi, Tahir Ağa, Nu: 623, vr. 1-45. Ahmed Arif tarafından 1258/1842 tarihinde istinsah edilen nüsha 1286/1869 tarihinde İstanbul Muhib Matbaasında basılmıştır.

13-İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Nu: T. 2933, vr. 1-50. Müstensih ve istinsah kaydı bulunmayan nüsha rika hattı ile yazılmış olup sayfa kenarları tezhiblidir.

14- İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Nu: T. 5677, vr. 1-40. Müstensih ve istinsah kaydı bulunmayan nüsha talik kırmacı hattı ile yazılmıştır.

15-Milli Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu, Nu: 130, vr. 1-36. Müstensih ve istinsah kaydı bulunmayan nüsha harekeli nesih hattı ile kaleme alınmıştır.

16- Milli Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu, Nu: 3306, vr. 1-121. Hasan el-Vasfî tarafından 1255/1839 tarihinde istinsah edilen nüsha harekeli nesih hattı ile yazılmıştır.

17- Milli Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu, Nu: 756, vr. 1-54. Müstensih ve istinsah kaydı bulunmayan nüsha harekeli nesih hattı ile yazılmıştır.

18-Türk Dil Kurumu Kütüphanesi Yazma Eserler, Nu: 229, vr. 1-39. Müstensih ve istinsah kaydı bulunmayan nüsha kısmi harekeli nesih hattı ile kaleme alınmıştır.

19-Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi, Genel, Nu: 1235, vr. 1-102. Müstensih ve istinsah kaydı bulunmayan nüsha nesih hattı ile yazılmıştır.

20-Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi, Genel, Nu: 312/2, vr. 1-40. Müstensih ve istinsah kaydı bulunmayan nüsha nesih hattı ile yazılmıştır.

21-Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi, Genel, Nu: 724/1, vr. 1-55. Müstensih ve istinsah kaydı bulunmayan nüsha nesih hattı ile yazılmıştır.

22-Çorum İl Halk Kütüphanesi, Nu: 2220/3, vr. 1-12. Mustafa b. Ali tarafından istinsah edilmiştir.

23- Milli Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu, Nu: 8293/2, vr. 44b-79b. 1305/1886 tarihinde istinsah edilen nüshanın müstensihi belli değildir. Nesih hattı ile yazılmıştır.

24- Milli Kütüphane, Yazmalar Koeksiyonu, Nu: 130, vr. 1-36. Müstensih ve istinsah kaydı bulunmayan nüsha harekeli nesih hattı ile yazılmıştır.

25-Süleymaniye Kütüphanesi, Ali Nihat Tarlan, Nu: 34/1, vr. 16a-94b. Müstensih ve istinsah kaydı bulunmayan nüsha nesih hattı ile yazılmıştır.

26-Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi, H. Ahmed Paşa Koleksiyonu, Nu: 119/8, vr. 19a-85b. Müstensih ve istinsah kaydı bulunmayan nüsha nesih hattı ile yazılmıştır.

27-Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, İl Halk Ktp. Nu: 1876/1, vr. 1b-31a. Müstensih ve istinsah kaydı bulunmayan nüsha nesih hattı ile yazılmıştır.

28-Edirne Selimiye Yazma Eserler Kütüphanesi, Nu: 4184. Çalışmada *Eşrefoğlu Rûmî Divanı*'nın farklı isimlerle veya mecmualar içerisinde bazı nüshalarının bulunduğu da tespit edilmiştir. Tespit edilen nüshalar şunlardır:

29-Aşk-nâme, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, Nu: 6920, 1a-152b. Müstensih ve istinsah kaydı bulunmayan nüsha nesih hattı ile yazılmıştır.

30- İlâhiyat, Milli Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu, Nu: 1931/4, 71a-120b. Müstensih ve istinsah kaydı bulunmayan nüsha nesih hattı ile yazılmıştır.

Süleymaniye Kütüphanesi, Mihrişah Sultan, Nu: 185’de bulunan bir mecmua içerisinde de *Makâlât-ı Eşrefoğlu*¹⁶¹ isminde yirmi beş beyitlik bir mesnevi bulunmaktadır. Bu eser,

Başını ko tevhide koyma zinhâr

Cân virüp tevhidden ayrılma iy yâr

beytiyle başlamakta ve

Kamu yirde tevhidini söylesün

Cân tevhîdünden ayru olmasun

beytiyle sona ermektedir. Söz konusu eser, *Eşrefoğlu Divanı*’nda bazı kelime farklılıklarıyla *Pend-nâme-i Eşrefzâde* başlığıyla mevcuttur. Yani müstakil bir eser değildir.

Bu nüshalardaki şiir sayısı birbirinden farklıdır. Süleymaniye Kütüphanesi Laleli Nu:1732 ve Esad Efendi, Nu: 2590’da bulunan nüshalar başka şairlerin şiirlerinin en az karıştığı nüshalar olarak kabul edilir.¹⁶²

Eşrefoğlu Divanı aruz ve hece vezniyle yazılmış şiirlerden oluşmakta olup eserin fikrî temelleri ahlak ve tasavvuf prensipleri üzerine bina edilmiştir. Eşrefoğlu’nun hece ve aruzu birlikte kullanması, halk edebiyatı ile klasik edebiyat arasındaki yakınlaşmanın bir işareti olarak değerlendirilebilir. Tekke edebiyatının önemli bir özelliği hem halk şiirinin hem de klasik şiirin cazibesine bağlı iki taraflı bir hüviyete sahip oluşudur. Bu yüzden tekke edebiyatında manzumeler aruz ve hece vezinleriyle yazılır. Eşrefoğlu Rûmî de aruza hâkimdir ancak hitap ettiği esas kitleye istediği telkini verebilmek amacıyla aruz kadar hece veznine de önem vermiştir.¹⁶³

Divan’ın muhtevasını serbest devriyeler, bir şeyhe bağlanmanın lüzumu hakkında nasihatler, aşk ve irfan konulu öğütler oluşturmaktadır.¹⁶⁴

¹⁶¹ Eşrefoğlu Rûmî, *ez-Makâlât-ı Eşrefoğlu*, Süleymaniye Kütüphanesi, Mihrişah Sultan, Nu: 185, vr. 25-26.

¹⁶² Pekolcay-Uçman, “Eşrefoğlu Rûmî”, XI, 482.

¹⁶³ Mustafa Güneş, *Eşrefoğlu Rûmî ve Divanı*, s.75.

¹⁶⁴ Çelebi, *Eşrefoğlu Divanı*, s. 45.

1.3.1.2. *Müzekki'n-nüfûs*

Eşrefoğlu'nun Türkçe ve mensûr olarak kaleme aldığı *Müzekki'n-nüfûs*'un çok sayıda yazma nüshası bulunmaktadır. Çalışmamızda da kullandığımız Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya Bölümü, 2070 numarada bulunan nüsha 974 /1566-67 tarihinde Mustafa b. Ahmed tarafından istinsah edilmiş olup mevcut nüshalardan en muahhar olanıdır.¹⁶⁵

Eserin ilk baskısı 1263/1847'de İstanbul Darü't-Tıbaat'ül-âmire Matbaası'nda taşbasım olarak gerçekleştirilmiştir. Bu ilk baskıdan sonra sırasıyla 1281/1864'te Karahisarî el-Hac Ali Efendi Taş Destgâhı'nda, 1291/1874'te Bolulu İbrahim Efendi Matbaası'nda, 1301/1884 tarihinde Şirket-i Sahafiye el-Hac Hüseyin Efendi marifetiyle, 1321/1904 tarihinde Mahmud Bey Matbaası'nda basılmıştır.¹⁶⁶

Yeni harfler ile de birçok kez basılan *Müzekki'n-nüfûs*'un çoğu baskısında orjinaline sadık kalınmadığı ve sadeleştirmeler veya ilaveler yapıldığı görülmektedir. Abdullah Uçman tarafından İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, 6300 numarada bulunan nüshası esas alınarak yeni harflerle ve aslına sadık kalınarak sadeleştirmeden yayınlanmıştır. Eser ile ilgili olarak Nihat Dalgın tarafından *Eşrefoğlu Rûmî ve Müzekki'n-nüfûs 'unda Bulunan Merfu Hadislerin Tahrici* (İstanbul 1990) ismiyle bir de yüksek lisans çalışması yapılmıştır.

Bizzat Eşrefoğlu tarafından İstanbul'un fethinden beş yıl önce (1448) yazıldığı söylenen¹⁶⁷ *Müzekki'n-nüfûs*, *Muhammediye*, *Envar'ül-âşıkîn* ve *Mevlid* gibi halk tarafından benimsenmiş, yüzyıllar boyunca Osmanlı toplumunu aydınlatmış eserlerden biridir.¹⁶⁸ Sade bir Türkçeyle yazılmış olan eser, tasavvufî ahlakın halka sunulmasında büyük rol oynamıştır.

Eşrefoğlu bu eserinde, kendi devrindeki dini ve sosyal durumdan şikâyetçi olarak dervişlerin, ilim adamlarının, yöneticilerin ve bir kısım meslek erbabının din ve dünya

¹⁶⁵ Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, vr. 8b; Kâtip Çelebi Hacı Halife Mustafa b. Abdullah, *Keşfü'z-zünûn an-esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, (Tah. Şerafettin Yaltkaya), Kilisli Rifat Bilge, II, 660, MEB Yay., Ankara 1994; Bağdatlı İsmail Paşa, I, 470; Pekolcay-Uçman, "Eşrefoğlu Rûmî", XI, 482; Çelebi, *Eşrefoğlu Divanı*, s. 50; Parmaksızoğlu, "Eşrefoğlu", s. 477; Uçman, "Müzekki'n-nüfûs", XXXII, 245.

¹⁶⁶ Çakır, s. 359.

¹⁶⁷ Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 68.

¹⁶⁸ Mustafa Kara, "XIV ve XV. Yüzyıllarda Osmanlı Toplumunu Besleyen Türkçe Kitaplar", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, XII (II), Ankara, 1999, s. 140; Pekolcay-Uçman, "Eşrefoğlu Rûmî", XI, 482.

dengesini kaybederek dünya muhabbetini esas aldıklarını, dünya menfaatleri için âhiretlerini kaybetme tehlikesi ile karşı karşıya olduklarını söylemiş ve bu durumun olumlu yönde değişebilmesine katkı sağlamak amacıyla eserini telif ettiğini belirtmiştir. Ayrıca eserin geniş kitlelere ulaşabilmesi, halk tarafından anlaşılabilmesi ve faydasının tam olabilmesi için Türkçe olarak kaleme aldığını da özellikle ifade etmiştir.¹⁶⁹

“Kim bu kitabı okur, içindeki nasihatleri kabul eder ve bunlarla amel ederse, nefsi emmarelikten kurtulur ve mutmainne nefse kavuşarak nefsini temizlemiş olur” diyen Eşrefoğlu, bu sebeple eserinin ismini “nefisleri temizleyen” anlamında *Müzekki'n-nüfûs* koyduğunu söylemiştir.¹⁷⁰

Müzekki'n-nüfûs halk tarafından büyük teveccüh görmekle birlikte sırf halk için yazılmış bir eser değildir. Eşrefoğlu eserinin vahdet denizinden inciler taşıdığını, bazı sözlerin rumuzla söylendiğini ve herkesin bu manaları anlayamayacağını bildirmektedir.¹⁷¹ Kitabını idrak eden kimselerin yüce makamlara vasıl olacağını söyleyen Eşrefoğlu, eserindeki tüm bilgilerin itikatla ilgili olduğunu ve inkârı halinde kişiyi küfre düşüreceğini de söylemektedir.¹⁷² Eser incelendiğinde, “Bil sen imdi ey azîz, ey azîz, imdi gör” vb. genel hitapların yanında, “Ey Hak yoluna giren sâlik, İmdi bilgil ey aziz kardaş çünkü mürşid katına meşgul oldun” gibi hitaplar da görülmektedir. Bu hitaplar hedef kitleyi göstermesi açısından önemlidir.

Eşrefoğlu eserini kendisinin de ifade ettiği üzere iki bölüm olarak tertip etmiştir. Birinci bölümde dünya muhabbetinin ne olduğu ve bu muhabbete nelerin sebep olduğu, dünyayı sevmenin zararları, terk etmenin faydaları, nefsi emmâre ve sıfatları üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde ise nefsi emmârenin ne şekilde terbiye edileceği, mürid ve mürşidin vasıfları ve edepi, çile, halvet ve Allah'a vasıl olmanın yollarından bahsedilmiştir.

1.3.1.3. *Tarîkatnâme*

Eşrefoğlu bu eserinde tasavvuf anlayışını ortaya koymuş ve özellikle de kurmuş olduğu Eşrefiyye tarikatının âdab ve erkânından bahsetmiştir. Çeşitli kütüphanelerde

¹⁶⁹ Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 67-68.

¹⁷⁰ Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 69.

¹⁷¹ Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 72.

¹⁷² Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 72.

tespit edbildiğimiz 13 adet nüshası mevcuttur. Tamamı müstensih hattı olan nüshalar şunlardır.

1-Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi, Nu: 4667, vr. 1-55. Hasan b. Süleyman tarafından 1300 /1882 tarihinde istinsah edilen nüsha Nesih hattı ile yazılmıştır.

2-Bursa İnebey Yazma Eser Ktp. Genel, Nu: 4894, vr. 1-58. Abdülkâdir b. Mustafa tarafından 1247/1831 tarihinde istinsah edilmiş olup nesih hattı ile kaleme alınmıştır.

3-Milli Ktp. Yazmalar Koleksiyonu, Nu: 8036/1, vr. 1a-48b. Nüshada müstensih ve istinsah kaydı bulunmayan nüsha nestalik hattı ile yazılmıştır.

4- Milli Ktp. Yazmalar Koleksiyonu, Nu: 6859, vr. 1-32. Müstensih ve istinsah kaydı bulunmayan nüsha nesih hattı ile yazılmıştır.

5- Milli Ktp. Yazmalar Koleksiyonu, Nu: 4056/1, vr. 1b-88b. Nüshada müstensih ve istinsah kaydı bulunmamaktadır. Talik hattı ile yazılmıştır.

6- Milli Ktp. Yazmalar Koleksiyonu, Nu: 22/8, vr. 1-72. Müstensih ve istinsah kaydı bulunmayan nüsha nesih hattı ile yazılmıştır.

7-Konya Bölge Yazma Eserler Ktp. Antalya Elmalı Koleksiyonu. Nu: 141, vr. 1-27. Müstensih ve istinsah tarihi belli olmayan nüsha çizgili bir defter üzerine yazılmıştır, rika hattı ile yazılmıştır.

8-Kastamonu İl Halk Ktp. Nu: 872, vr. 93b-128b. Müstensih ve istinsah tarihi kaydı bulunmayan nüsha nesih hattı ile yazılmıştır.

9-İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman N. Ergin Yazmaları, Nu: 389, vr. 1-39. 1270 /1853 tarihinde istinsah edilen nüshanın müstensih belli değildir. Nesih hattı ile yazılmıştır.

10- İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman N. Ergin Yazmaları, Nu: 428, vr. 1-31. Ahmed Şemseddin tarafından 1312/1894 tarihinde istinsah edilmiştir. Talik hattı ile yazılmıştır.

11- İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman N. Ergin Yazmaları, Nu: 1008/1, vr. 1b-70. İstinsah tarihi ve müstensih belli değildir. Nesih hattı ile kaleme alınmıştır. 12- İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman N. Ergin Yazmaları, Nu: 1017, vr. 1-55. İstinsah tarihi ve müstensih belli değildir. Talik hattı ile yazılmıştır.

13- İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman N. Ergin Yazmaları, Nu: 441, vr. 1-79. Nesih hattı ile kaleme alınan nüshanın istinsah tarihi ve müstansihi belli değildir. Nüsha temiz ve okunaklı olduğundan çalışmada bu nüshadan istifade edilmiştir.

Tarikatnâme ile ilgili olarak Esra Keskinılıç tarafından *Eşrefoğlu Rûmî/Tarikatnâme* ve Güner Oymak tarafından *Eşrefoğlu Abdullah, Tarikatnâme (İnceleme, Karşılaştırmalı Metin)* adlı yüksek lisans tezleri yapılmıştır. Keskinılıç, çalışmasında metnin orijinalini ve günümüz harflerine aktarılmış metnini bir arada vermiştir. Oymak ise eseri dil yönünü incelenmiştir.

Menâkıb-ı Eşrefzâde'de Eşrefoğlu'nun *Tarikatnâme*'yi Hama dönüşünde yaşamış olduğu yedi yıllık riyâzet hayatı sonunda yazdığı bildirilmektedir.¹⁷³

Yirmi dört fasıldan oluşan eserde; pergambere ve ulu'l-emre itaat, gerçek ulu'l-emrin peygamber varisi velîler olduğu, iman çeşitleri, kâmil şeyhin alametleri, hilafet, Hz. Ali ve ehl-i beytin üstünlükleri, şeriat-tarikat-hakikat ilişkisi, ricâl-i gayb, insanın yaratılışı ve özü, ruh, biat ve tevbe, dervişlik, sûfilik, zikrullah ve zikir çeşitleri, tâc ve hırka giymenin usulleri ve hikmetleri işlenmiştir.

Tarikatnâme'nin dili sâde, ancak muhteva bakımından anlaşılması güçtür. Eserin ilim, irfan ve fazilet kaynağı olduğunu vurgulayan Eşrefoğlu, konuları işlerken tarikat sırlarından bazılarını üstü kapalı olarak vermiş ve “setr ahsendir; keşf müşkildür” diyerek, bu üstü kapalı bilgilerin ancak erbabı tarafından anlaşılabilceğini ifade etmiştir. Ona göre; “ârif olana hemân bir söz yiter kim onun ucundan ma’rifet biter. Câhile hod eser kılmaz kelâm. Âkil isen kaç bunlardan vesselâm. Câhil anlamaz olur kendi özünden, nite anlayısar ayrugun sırrından”.¹⁷⁴

Tarikatnâme'nin en dikkat çekici yönü, Hz. Ali ve Ehl-i beyti sevmenin önemine yapılan vurgu yoğunluğudur.¹⁷⁵

¹⁷³ Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, vr. 8b.

¹⁷⁴ Eşrefoğlu, *Tarikatnâme*, vr. 3b.

¹⁷⁵ Eşrefoğlu, *Tarikatnâme*, vr. 17a-17b.

1.3.2. Eşrefoğlu'na Nispet Edilen Eserler

Yukarıda tanıttığımız üç eserin dışında Eşrefoğlu'na başka eserler de nispet edilmektedir. Bunlar arasında ona aidiyeti ihtimali olanlar olduğu gibi yanlış nisbetle ona ait olduğu söylenen eserler de vardır. Şimdi bu eserleri görmeye çalışalım.

1.3.2.1. *Risâle-i rûhiyâ*

Bu eser, Bursa İnebey Kütüphânesi, Genel, 669 numarada bulunan mecmuanın 315-324 varakları arasında yer almaktadır. 986/1578'de istinsah edilmiştir. Müstensih, eserin Abdullah b. Eşref Rûmî'ye ait olduğunu kaydetmiştir.

Eserin bir başka nüshası da *Rûh-ı Âdem'in bedenine gelmesine dâir* ismiyle Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 2070/2 numarada bulunan mecmuanın 434-449 varakları arasında yer almaktadır. Bu nüshanın istinsah tarihi müstensih belli değildir. "Onu düzenleyip içine ruhumdan üflediğim zaman, onun için hemen saygıyla eğilin."¹⁷⁶ âyet-i kerîmesinin izahı ile başanılan eserde ilk önce Hz. Âdem'in çamurdan yaratılması, bu çamurun Allah tarafından nasıl şekillendirildiği, daha sonra Yüce Allah'ın insana üflediği ruhun mahiyeti, yaratılışı, özellikleri, ruhun insan bedenine yerleşmesi ve nefisle münasebeti izah edilmiştir.

Eserin Bursa İnebey Kütüphânesi'nde bulunan nüshasında müstensihinin, müellif olarak Eşrefoğlu'nu kaydetmesi dışında metin içerisinde ona aidiyetini gösteren başka bir bilgi mevcut değildir.

1.3.2.3. *Şerh-i kasîde-i sırr-ı tâhâ*

Bu risâle, Safiyüddîn Erdebîlî (ö. 734/1334)'nin *Sırr-ı tâhâ* adlı manzumesine yapılmış bir şerhtir. Eser ilk defa *Hediyyetü'l-ârifin*'de *Şerh-i kasîde-i Şeyh Safî* ismiyle Eşrefoğlu'na nispet edilmiştir.¹⁷⁷ Daha sonra Mehmet Rif'at Efendi bu risaleyi Eşrefoğlu'nun eserleri arasında saymıştır.¹⁷⁸ Kütüphane kayıtlarına farklı isimlerle girmiş olan şerhin tespit edebildiğimiz nüshaları şunlardır.

1-*Sırr-ı tâhâ*, Milli Kütüphane, Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi. Nu: 602/1, vr. 1b-19

¹⁷⁶ Hicr, 15/29.

¹⁷⁷ Bağdatlı İsmail Paşa, I, 470.

¹⁷⁸ Mehmet Rif'at Efendi, vr. 322b.

2-*Şerh-i kasîde-i sırr-ı tâhâ*, Milli Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu, Nu: 2181/6, vr. 113a-119b.

3-*Şerh-i kasîde-i Seyyid Safî*, Süleymaniye Kütüphanesi, Karaçelebizâde, Nu: 359/1, vr. 1-30.

4-*Eşrefzâde'nin Beytinin Şerhi*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, Nu: 4291, vr. 7-53.

Çalışmada kullandığımız Milli Kütüphane, Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi 602/1 numarada bulunan nüshanın başında şu cümle vardır. “*Seyyid Safiyyüddîn Erdebilî hazretlerinin nazmını tefsir ve şerh eden Eşref-i Rûmî Abdullâh-ı Mısırî hazretlerinin Sırr-ı Tâhâ kitabı hakikat-i simyâ ve kimyâyı mübeyyindir*”.¹⁷⁹ Bu ifadeden başka eser içerisinde müellif kaydı yoktur.

1.3.2.4. *Vird-i kebir*

Kâdiriyye mensupları arasında “*Evrâd-ı Kâdiriyye*” olarak isimlendirilen virdin Eşrefoğlu Rûmî ve şeyhi Hüseyin Hamevî'nin içtihadı ile tertip edildiği bilgisi ilgili kaynaklarda yer almaktadır.¹⁸⁰ Hüseyin Vassâf, bu evrâdın bir kısmının (Allahümme eclî'den yukarısı) Eşrefoğlu Rûmî'ye ait olduğunu ve bu sebeple *Evrâd-ı Eşrefiyye* olarak da isimlendirildiğini Şeyh Nâci'den nakletmektedir.¹⁸¹

Hâzâ mecmûu bihî ahzâb ve evrâd ve ed'ye li-Muuyiddîn Abdilkâdir el-Cilânî adıyla 1304/1886'da Tunus'ta ve *Evrâd-ı Kâdiriyye* adıyla İstanbul'da Hulûsi Efendi Matbaası'nda basılmıştır. Ayrıca, Türkçeye Müstakîmzâde Süleyman Sa'deddin (İstanbul 1282/1865), Süleyman Hasbî (İstanbul 1306/1888) ve Şeyh Nâci (İstanbul 1326/1908) tarafından tercüme ve şerh edilmiştir.¹⁸²

1.3.2.2. *Risâle-i nasâyih*

Bursa İnebey Kütüphanesi, Genel, 660 numarada bulunan bu risâle 29 varaktan ibaret olup, müstensihî ve istinsah tarihi bilinmemektedir. Risâlenin ikinci varakında “*Müellif-i fakîr Eşrefzâde Rûmî*” kaydı mevcuttur.

Risâle-i nasâyih'te insanı küçük bir evren olarak telakki eden müellif, insanın yaratılışını Allah'ın subûtî sıfatları cihetinden izah eder. Allah'ın insanı mahlûkatın en

¹⁷⁹ Eşrefoğlu, *Sırr-ı tâhâ*, Milli Ktp., Adnan Ötüken İl Halk Ktp., Nu: 602/1, vr. 1b.

¹⁸⁰ Bağdatlı İsmail Paşa, I, 470.

¹⁸¹ Vassâf, I, 103.

¹⁸² Dilaver Güner, *Abdülkâdir Geylânî, Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İnsan Yay., İstanbul 2009, s. 121.

şerefli olarak yarattığını bu şeref ve makamını korumak, zelil duruma düşmemek için nefesine hâkim olup, onu tezkiye etmesi gerektiğini dile getiren müellif, Allah'a ve peygambere itaati sıkça vurgulamakta; İlâhî aşk, dünya sevgisi, hayır ve hasenât, melâmet, nefsin özellikleri, büyük günahlar, kanaat, istikamet, ihlâs ve fakr gibi konular üzerinde durur.

Eserde yer alan şiirlerin büyük çoğunluğu *Müzekki'n-nüfûs*'taki şiirlerden oluşmaktadır. *Münâcât-ı müellif-i fakîr Eşrefzâde Rûmî* başlığı altında verilen beyitler aynen *Müzekki'n-nüfûs*'ta *Müellif-i kitâbın münâcâtı* başlığı altında yer almaktadır. Konular da yine *Müzekki'n-nüfûs* ile paralellik arz etmektedir. Eserin yazılış tarihi bilinmediği için yukarıdaki bu bilgiler iki ihtimali akla getirmektedir. Birincisi, eserin *Müzekki'n-nüfûs*'tan yapılmış bir seçki olabileceği, ikincisi, *Müzekki'n-nüfûs*'tan önce yazılmış olduğu ve bu bilgilerin genişletilerek *Müzekki'n-nüfûs*'ta işlendiğidir.

1.3.2.7. *Delâ'ilü'n-nübüvve (Risâle-i şerîf)*

Bu eser, Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi, Genel, 1463/2 numarada, 94-105 varaklar arasında bulunmaktadır. İstinsah kaydı yoktur. Müstakil bir eser olmayıp *Müzekki'n-nüfûs*'tan alınmış bir seçkidir. Başlıca konuları, ruhlar âlemi, riyazet ve mücahade, ilahi aşk, halvet, şöhret, dünya sevgisidir.

Bu eserler dışında, *Hediyyetü'l-ârifîn* ve *Yâdigâr-ı Şemsî*'de *Fütüvvetnâme*, *Elestnâme*, *Mazeretnâme*, *Nasihatnâme*, *İbretnâme*, *Hayretnâme* isimli mesnevîler de ona nispet edilmektedir.¹⁸³ Fuat Köprülü'nün Yapı Kredi Bankası Sermet Çifter Kütüphanesi'ne intikal eden kitapları arasında 783 numaralı mecmuada bulunan bu mesnevîler, 856/1452 yılında Nasûh b. Ahmed tarafından istinsah edilmiştir.¹⁸⁴ Eserlerin hiç birinde müellifin adı geçmemektedir. Ancak, her mesnevinin başında müstensihin, risalenin Eşref Ahmed'e ait olduğuna dair kaydı bulunmaktadır.

Bu mesnevilerden *Fütüvvetnâme* Orhan Bilgin tarafından, Eşrefoğlu'nun babasına nisbet edilerek yayımlanmıştır (İstanbul 1992).

¹⁸³ Bağdatlı İsmail Paşa, I, 470; Mehmed Şemseddin, s. 87.

¹⁸⁴ Pekolcay-Uçman, "Eşrefoğlu Rûmî", XI, 482.

İKİNCİ BÖLÜM

EŞREFOĞLU RÛMÎ'NİN TASAVVUFİ GÖRÜŞLERİ

Eşrefoğlu Rûmî, tasavvufî ahlak ve terbiyeye ilişkin görüşlerini; *Müzekki'n-nüfûs*'ta, tarikat âdab ve erkânı ile ilgili görüşlerini ise daha çok *Tarîkât-nâme*'de işlemiştir. *Divan*'ında ise yoğunlukla ruh dünyasını yansıtmış ve insanları tasavvufî neş'eye çağırmıştır.

Bu bölümde, sözkonusu eserlerden hareketle Eşrefoğlu'nun tasavvufî görüşleri tespit edilmeye çalışılmış, bu görüşleri diğer tasavvufî kaynaklarla mukayese edilerek değerlendirilmiştir.

2.1. SEYR U SÛLÛKA DAİR KAVRAMLAR

Eşrefoğlu'nun, sülûkun unsurlarına yönelik değerlendirmelerini sunacağımız bu kısımda sırasıyla onun şeriat-tarikat-hakikat anlayışı, seyr u sülûka bakışı, mürid-mürîd ilişkileri, velâyet ve velîlik, fenâ ve bekâ konusundaki görüşleri işlenecektir.

2.1.1. Şeriat, Tarikat, Hakikat

Tasavvuf, bir açıdan teoriden çok pratiğe dayanmakta, sayısız tecübelerle bu pratiği pekiştirerek şahsiyetin bir parçası haline getirmekte ve bunun sonucu olarak da insanın ulvî yönünü geliştirerek “mutlak varlık”la arasında manevî bir bağ kurmakta olduğunu söyleyebiliriz.

Bu manevi tecrübe, ciddî bir gayretle ibadetlere sarılmak ve nefis mücahadesi neticesinde ortaya çıkmaktadır. İbadetlere sarılmanın temel şartı da dinin zahirî hükümlerinin yani şeriatin iyi bilinmesidir.¹⁸⁵

Şeriat, kelime olarak, “yol, su kanalı” anlamlarına gelmektedir. Terim olarak ise, Hz. Peygamber vâsıtası ile tebliğ olunan dinin zâhirî yönüne ait kaidelerdir.¹⁸⁶ Kuşeyrî şeriatı, “kulluğa sınımsız sarılmak hakkındaki emirler” olarak görmüştür.¹⁸⁷ Eşrefoğlu dinin zahiri hükümlerinden oluşan şeriatın hükümlerinin tarikat ve hakikata açılan kapılar olduğunu, hakikat âlemine şeriat anahtarı olmadan vasıl olunamayacağını söyler.

¹⁸⁵ Ebû'l- Alâ Afîfî, *İslam Tasavvufu, İslam'da Manevi Hayat*, (Ter. Ekrem Demirli-Abdullah Kartal), İz Yay., İstanbul 1996, s. 124.

¹⁸⁶ İbn Manzûr, VIII, 176; Tehânevî, II, 761.

¹⁸⁷ Kuşeyrî, s. 177

Ona göre şeriata ve sünnete sıkı sıkıya bağlı olmak, manevî hayatın olmazsa olmazıdır.¹⁸⁸

Tarikat, Arapça'da “yol, sîret, bir şeyin sınırı” gibi anlamlara gelir. Tasavvuf ıstılahında ise; kâmil bir müşdidin gözetiminde, kişiye her an Allah tefekkür ve bilincini kazandırma konusunda takip edilen usuldür.¹⁸⁹ Tarikat, sadece belli bir grubun müesseseleri, âdâb ve erkânını hatırlatan kurumsal tasavvuf eğitimi değil, aynı zamanda Allah'a sülûk eden kişinin ferdî olarak yaşadığı rûhî hayatın da adıdır. Bu bakımdan tarikat ve seyr u sülûkun “zâhirî âlemden hakikat âlemine yükselmek” yanında, “bâtınî bir dönüşüm ve sıfatlarda değişme”, “en yüce sevgili olan Allah'a kavuşmanın mümkün olması için nefsin hazırlanması” gibi anlamları da vardır.¹⁹⁰

Genel anlamda seyr u sülûk tabiriyle tarikatı kasteden Eşrefoğlu, onu varlığın sınırlarını çözmemize yarayan anahtar, nefse karşı savaşta sağlam bir kale olarak değerlendirmektedir¹⁹¹.

Hakikat, sözlükte, “gerçek, sabit ve doğru olmak, bir şeyi gerçekleştirmek” anlamlarına gelir. Tasavvufta ıstılahında ise, “zâhirin ardındaki örtülü ve gizli mana, dini hayatın en yüksek seviyede yaşanarak ilâhî sırlara âşina olunması” gibi mânâlara gelmektedir.¹⁹² Hucvirî'ye göre, Hz. Peygamberin sözü şeriat, davranışları tarikat, yaşantısı hakikattir. Şeriat ağaç, hakikat ise onun meyvesidir.¹⁹³ Kuşeyrî'ye göre de hakikat, Allah'ın kazasını ve kaderini, gizlediği ve açıkladığı şeyi görmek, onu müşahede etmektir.¹⁹⁴

Hakikatı, Allah'ın kuluna tecelli etmesi, kendi vasıflarını sâlikin rûhuna ve bedenine yerleştirmesi olarak değerlendiren Eşrefoğlu, kişinin hakikati elde edebilmesi için öncelikle kendisinin buna talip olması ve daha sonra Allah'ın ikramını beklemesi gerektiğini söyler. Ona göre sâlik, “birlik makamı” dediği fena'ya ulaştığında ehl-i hakikat olur ve her işini Allah Teâlâ'nın işareti ile yapar.¹⁹⁵

¹⁸⁸ Eşrefoğlu, *Tarikatnâme*, vr. 59a.

¹⁸⁹ Abdürrezzâk el-Kâşânî, *Mu'cemu ıstılahâtî's-sûfiyye*, Dımaşk 1995, s. 50.

¹⁹⁰ Afifi, 172.

¹⁹¹ Eşrefoğlu, *Tarikatnâme*, vr. 59a.

¹⁹² Mehmet Demirci, “Hakikat”, *DİA*, TDV. Yay., İstanbul 1997, XV, 177-178.

¹⁹³ Ali b. Osman Cüllâbî el-Hucvirî, *Keşfu'l-mahcûb, Hakikat Bigisi*, (Haz. Süleyman Uludağ), Dergâh Yay., İstanbul 1982, s. 365.

¹⁹⁴ Kuşeyrî, s. 177.

¹⁹⁵ Eşrefoğlu, *Tarikatnâme*, vr. 60b. 44a.

Şeriat olmadan tarikat ve hakikatten söz etmeyi doğru bulmadığını söyleyen Eşrefoğlu, Hasan-ı Basrî (ö. 110/728)'ye atfedilen “Havada uçan bir kişi görse, onun şeriatına bak, şeriatı tamam ise rahmânîdir, şeriatı yok ise şeytanîdir”¹⁹⁶ sözünü naklederek, şeriatta eksik olanın tarikata, tarikatta eksik olanın da hakikate ulaşmasının mümkün olmayacağını belirtir.¹⁹⁷

Ona göre, hakikat bir deniz, şeriat onda yürüyen bir gemi, tarikat yelken, marifet de rüzgâr gibidir. Hakikat denizinde yol almak isteyen kişi, yolculuğun şartlarını yerine getirmelidir. Aksi halde maksada ulaşmak mümkün değildir. Yine hakikat, içinde marifet hazinesinin bulunduğu bir evdir ve bu hazineye ulaşmak isteyen şeriat kapısından geçerek hakikat evine girer.¹⁹⁸

“Şeriat, tarikat ve hakikat” kavramlarını “günah” kavramıyla da ilişkilendiren Eşrefoğlu, Allah'ın haram kıldığı şeyleri işleyenlerin şeriat günahına, kalbine dünya muhabbetini getirenlerin tarikat günahına, dilinden “kelime-i tevhid”i eksik edenlerin hakikat günahına gireceklerini söyler.¹⁹⁹

2.1.2. Seyr u sülûk

İnsanın yaratılış gayesine uygun hareket etmesi, kendisindeki kötü sıfatları giderip iyi sıfatlarla muttasıf hale getirmesiyle mümkündür. Tasavvufî literatürde bu durum tasfiye olarak isimlendirilmektedir. Bu süreçte kul küçük bir adım attığında, Allah ona daha da yakınlaşacaktır.²⁰⁰ Bu anlamda seyr u sülûk, insanda var olan güç ve çabayı kanalize ederek sonuca ulaşmaya hizmet etmektedir.

Seyr, kelime olarak seyahat etmek, sülûk ise yürümek ve gitmek anlamına gelir.²⁰¹ Tasavvuf ıstılâhında seyr u sülûk, bir rehberin öncülüğünde ve denetiminde çıkılan manevî ve rûhî yolculuk olup sâliklerin cehâletten ilme, nefislerindeki kötü ve çirkin huylardan güzel ahlaka, kendi vücûdlarından Hakk'a hareket etmeleridir. Seyr u sülûkun gayesi sâlikin kişisel arzu ve isteklerini yok edip tam anlamıyla kendisini ilâhî iradenin hâkimiyeti altına sokmak, bu suretle diğer insanlara rehberlik yapmasına imkân

¹⁹⁶ Eşrefoğlu, *Tarikatnâme*, vr. 9a-10a.

¹⁹⁷ Eşrefoğlu, *Tarikatnâme*, vr. 62a.

¹⁹⁸ Eşrefoğlu, *Tarikatnâme*, vr. 48a.

¹⁹⁹ Eşrefoğlu, *Tarikatnâme*, vr. 26a.

²⁰⁰ Buhârî, *Rikâk*, 38.

²⁰¹ Âsım Efendi, *Kâmus-ı Okyanus Tercümesi*, Matbaatü'l Âmiri, İstanbul 1852, II, 907.

veren kâmil insan mertebesine yükseltmektir. Seyrin evveli sülûk, nihayeti ise vusûldür.
202

Mutasavvıfların genel kabulüne göre, sâlikin yapacağı manevi yolculuğun dört mertebesi vardır. Birinci mertebe "seyr-ilallah" (Allah'a yolculuk)'tır. Bu mertebenin özü, nefis menzilinden kalkıp gerçek varlığa doğru yürümektir. "Seyr-ilallah", kalbi mümkün varlıkların bilgisinden boşaltarak "Vacibül-Vücut"un bilgisi ile doldurmakla sonuçlanır. Manevî yolculuğun ikinci mertebesi ise "seyr-fillah" (Allah'ta yolculuk)'tır. Bu seyr sırasında sâlik, Allah'ın sıfatlarıyla donanır; Allah'ın isimleriyle gerçeklik kazanır. Böylece bütün beşerî nitelikleri yok olur. Evrenin üzerindeki perde kalkar, ilm-i ledün denilen gizlilikler bilgisi, hakikatler bilgisi sâlike açılır. Sâlik bu seyrin sonunda "bekâbillah" denilen Allah'ta var olma durumuna ulaşır.²⁰³

Seyr u sülûkun üçüncü mertebesi "seyr-ma'allah" (Allah ile yolculuk)'tır. Bu seyr sırasında ikilik ortadan kalkar, salik ilahi teklik makamı olan ehadiyet'e ulaşır. Bu makam mutasavvıflar tarafından "Kâbe kavseyni ev edna"²⁰⁴ makamı olarak da adlandırılır. Manevî yolculuğun son mertebesi dördüncü mertebe olan "seyr-anillah" (Allah'tan yolculuk)'tır. Allah'a yükselen sâlikin dönüş yolculuğunu dile getiren bu seyr, talipleri aydınlatmak, irşad etmek, onlara yol göstermek için birlikten (Allah'tan) çokluğa dönüştür.²⁰⁵

Yukarıda izah ettiğimiz klasik sülûk mertebeleri tasnifini, Eşrefoğlu'nun eserlerinde kavram olarak göremesek de, onun tasavvuf anlayışına bir bütün olarak bakıldığında söz konusu mertebelerin var olduğu anlaşılmaktadır.

Eşrefoğlu'un seyr u sülûku izah sadedinde ortaya koyduğu, insanın nefsiyle mücadele edip mertebesini yükseltmesi, onu rabbinin huzuruna çıkmaya hazır hale getirmesi ve nefsinde yer alan kötü fiilleri temizleyip bunların yerine yalnızca Allah'ı yerleştirmesi şeklindeki izahları, "seyr-ilallah" mertebesine karşılık gelir.²⁰⁶ Eserine *Müzekki'n-nüfûs* ismini vererek nefis tezkiyesinin önemine işaret eden Eşrefoğlu'na göre insan, ancak nefsinin çirkinliklerinden arınarak insanî vasıflara bürünebileceği için

²⁰² İsmail Rasuhuddin Ankaravî, *Minhâcü'l-fukarâ*, Bulak Matbaası, Kahire 1256/1840, s. 52; Muhammed b. A'la b. Ali el-Farukî Tehânevî, *Keşşâfu istulahati'l-fünûn*, Kahraman Yay., İstanbul 1984, II, 686; *Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 428.

²⁰³ Ankaravî, s. 53.

²⁰⁴ Necm, 53/9.

²⁰⁵ Ankaravî, s. 54.

²⁰⁶ Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 35.

kötülüğü emreden nefisle sürekli mücadele etmesi gerekir. Çünkü Kur’ân-ı Kerim’de “*Ey iman edenler, kâfirlerden yakınınızda olanlarla savaşın ve sizde bir sertlik bulsunlar. Allah kendisine karşı gelmekten sakınanlarla beraberdir*”²⁰⁷ buyrulmaktadır. Bu ayette geçen “kâfirlerden yakınınızda olanlar” ifadesi de nefs-i emmâreye işaret etmektedir. Sâlik, sürekli kötülüğü emredip insanı hayra değil şekâvete fiska, fücra ileten nefs-i emmâreyle savaşarak kötü vasıflardan arınıp aslî hüviyetine kavuşmalıdır.²⁰⁸

Eşrefoğlu’nun seyr u sülûk anlayışında yer alan “Allah’ın sıfatlarıyla sıfatlanma” süreci “seyr-fillah” mertebesine karşılık gelir. Bu süreç içerisinde Allah’ın sıfatlarının tecellileri insana ulaşır ve onun beşerî sıfatları yok olur. Hakkın tecellilerine mazhar olan insan böylece bir takım gizli bilgilere nail olur.²⁰⁹

Klasik tasnifte üçüncü mertebe olan “seyr-ma’allah”, Eşrefoğlu’nun seyr u sülûk anlayışında vahdet prensibine karşılık gelmektedir. Ona göre, “lâilâhe illallâh” kelimesininin sırrına eren kişinin, bütün nefsânî sıfatları yok olur, bu sayede hem kendini hem de Allah’ın dışındaki her şeyi unutarak vahdet sırrına erişir. Eşrefoğlu bu mertebeyi, Hallâc-ı Mansûr’un makamı olarak isimlendirmektedir.²¹⁰

Seyr u sülûkun son mertebesi olarak kabul edilen “seyr-anillah”ı, Eşrefoğlu’nun insan-ı kâmil telakkisinde bulmak mümkündür. Ona göre insan-ı kâmil, bizzat Allah tarafından irşad edilmiş ve tâlipleri irşad etmek üzere görevlendirilmiştir.²¹¹

Seyr u sülûk yolculuğunun hem maddî hem de manevî boyutundan bahseden Eşrefoğlu, manevî yükselişi sağlayabilmek için maddî hususlara da riayet etmeyi önemli görür. Bu anlamda kişi, yaşamının her alanında içinde bulunduğu yolculuğun farkında olmalı ve buna göre davranmalıdır. Helal lokma yemeli, Allah’ın nehyettiği şeylere yaklaşmamalı, kendi vücudunda zâhir ve bâtın dengesini sağlamalıdır. Bunun için de sülûk yolculuğuna başlayacak olan tâlibin mutlaka kedisine kâmil bir mürşid edinmesi gereklidir.²¹²

Netice olarak, Eşrefoğlu’nun düşünce sisteminde seyr u sülûk kişinin kullukta derinleşmesi ve kendini gerçekleştirmesi için başvuracağı yegâne eğitim sistemidir. Bu

²⁰⁷ Tevbe, 9/123.

²⁰⁸ Eşrefoğlu, *Tarîkatnâme*, vr. 56b.

²⁰⁹ Eşrefoğlu, *Tarîkatnâme*, vr. 27a.

²¹⁰ Eşrefoğlu, *Müzekki’n-nüfûs*, s. 382, 389.

²¹¹ Eşrefoğlu, *Müzekki’n-nüfûs*, s. 408.

²¹² Eşrefoğlu, *Müzekki’n-nüfûs*, s. 38.

sistemin merkezinde bulunan sâlik, mürşidinin rehberliği ve denetiminde sülûk mertebelerini geçerek vuslata erecektir. Sülûk, sadece bâtını yönü ilgilendiren bir husus değil, aynı zamanda kişinin her anını kapsayan bir sistemdir.

2.1.3. Mürşid

Mürşid lügatte, “raşede” fiilinin if’al babından ism-i fâili olup “okyanusta gemileri yöneten “yol gösteren”, “rehberlik eden” manalarına gelmektedir.²¹³ Diğer bir tarifile mürşid, şeriatı müridin kalbine yerleştiren, kişi anlamına gelir.²¹⁴

Tasavvuf istilahında ise, hak bir yolda sülûk eden, bu yoldaki zararlı, korkulu ve tehlikeli hususları tanıdıktan sonra; vakt, menzil, hâl ve makamlar konusunda müridi bilgi sahibi yapmak suretiyle irşad eden, faydalı ve zararlı olan şeyleri ona gösteren, kullara Allah’ı, Allah’a kulları sevdirmeye vesile olan kimse olarak tarif edilir.²¹⁵

Sühreverdî, mürşidin Allah’a kulları sevdirmesini şöyle izah etmektedir: Mürşid, müridini her konuda Hz. Peygamber’e uymaya çağırır. Bu çağrıya tam anlamıyla uyan kimse Allah tarafından sevilir. Çünkü Kur’an-ı Kerim’de, “De ki: Eğer Allah’ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin”²¹⁶ buyrulmaktadır. Mürşidin kullara Allah’ı sevdirmesi ise, müridlere nefsi tezkiye yollarını öğretmesi, temizlenen kalbin yansıtıcı özelliği sayesinde ilahî nurların aksetmeye başlaması, basiret gözünün açılması ve kulun her şeyde Allah’ı görmesi sayesinde olmaktadır.²¹⁷

Mürşid, tarikata giren ve ona intisab eden kimse için her haliyle ideal ve örnek insanı temsil eder. Bu anlamda mürşid, müridin yol göstericisi, terbiye edicisi ve problemlerinin çözümü için başvuracağı kişidir. Dolayısıyla müridin, mürşidinin sülûkla ilgili tavsiyelerine riayet etmesi, bütün kalbiyle ona bağlanması, onu manevî baba ve öğretmen mesabesinde görmesi gerekir. Mürid şeyhine ne derece bağlı olursa, vuslat yolunda o kadar çabuk yol alır.²¹⁸

²¹³ İbrahim Enis, *Mu’cemu’l-vasît*, Beyrut ty., s. 370; Ragıp el-İsfehânî, *el-müfredât fî garîbi’l-Kurân*, Daru’l-Marife, Beyrut 2010, s. 202.

²¹⁴ Seyyid Şerif Cürçânî, *Kitâbü’t-ta’rifât*, Matbaa-i Hayriyye, Mısır 1306/1889, s. 328; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 354.

²¹⁵ Necmüddin Kübra, *Tasavvufî Hayat: Usûl u aşere, risâle-i ile’l-hâim, Fevâhu’l-cemâl*, (Haz. Mustafa Kara, Dergah Yay., İstanbul 1980, s. 87.

²¹⁶ Âl-i İmrân, 3/31.

²¹⁷ Süreverdî, s. 130-104.

²¹⁸ Osman Türer, *Ana hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, Seha Neşriyat, İstanbul 1998. s. 109.

Eşrefoğlu, seyr u sülûkta mürşidin önemine vurgu yaparak Kuşeyrî'nin, “kendi kendine yetişen ağaçlar yaprak açarlar ama meyve vermedikleri için onlardan istifade edilmez”²¹⁹ sözünü nakletmekte ve bir üstattan terbiye görmeyen müriden netice elde edilemeyeceğini söylemektedir. Ona göre, mürşidsiz yola koyulan kimseler azgınlığa uğrayacaklardır. Çünkü mürşidler tâliplerin çobanıdır, çobanı olmayan koyunun kurda yem olması gibi mürşidi olmayan müridin de zarar görmesi kaçınılmazdır. Mürşidin vasfının insana Allah'ı sevdirmek olduğunu, Allah'ı sevmeyenin ise ona tâlip olamayacağına dikkat çeken ve şeyhleri peygamber varisleri olarak değerlendiren Eşrefoğlu, Hz. Peygamber'in “Allah Teâlâ katında sevgili kullar şunlardır ki, onlar Allah Teâlâ'yı kullarına, kullarını da Allah'a sevdirebilir”²²⁰ hadisini yorumlarken, bu vazifeyi şeyhlerin üstlendiklerini ifade eder.²²¹

Şeyhler, sadık müridlerini tezkiye-i nefis ve tasfiye-i kalb yoluna sevk ederler, gönül gözünü açarlar. Kalbi ve nefsi temizlenen müridin gönlünde Mevlâ'nın sıfatları tecelli eder ve ilahî nurlar yansımaya başlar. Gönül gözü açılan kişi, iki cihânın hakikatini bilir ve bâki olanı sever, fâni olanı terk eder.²²² Bâyezid-i Bistâmî'nin, “*Deniz ol ki bulanmayasın*” sözünden hareketle kâmil mürşidleri denize benzeten ve hiçbir nesnenin onları bulandıramayacağı söyleyen Eşrefoğlu, kâmil olmayan mürşidleri ise bulanıklıkları hiç gitmeyen ırmaklara benzetmektedir.²²³

Mürşidleri Allah'ın yeryüzündeki askerleri olarak niteleyen Eşrefoğlu, Hak Teâlâ'nın gerçek müridleri onlar vasıtasıyla irşâd ettiğini, tâliplere hidayet verdiğini, tâlip için en tehlikeli nesne konumunda olan dünyaya saplanıp kalanları ancak kâmil bir mürşidin âlem-i rûhaniyete erdirebileceğini bildirmektedir.²²⁴

Eşrefoğlu'na göre, mürşidin bir melekî bir de beşerî ciheti vardır. Melekî ciheti ile Allah'tan aldığı feyz ve ilhamı, beşerî ciheti ile tâliplere verir. Onun için şeyhe varmak Kâbe'ye varmaktan evladır. Çünkü Allah, Kâbe'ye günde yetmiş kez nazar eder, şeyhin gönlüne ettiği nazarların ise haddi hesabı yoktur.²²⁵

²¹⁹ Ebü'l-Kasım Zeynül İslâm Abdülkerim b. Hevazın Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, (Haz. Süleyman Uludağ), Dergah Yay., İstanbul 1981, s. 297.

²²⁰ Beyhâki, Şuâbul-İman, I, 367.

²²¹ Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, s.407.

²²² Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 409.

²²³ Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 418.

²²⁴ Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 408.

²²⁵ Eşrefoğlu, *Tarîkatnâme*, vr. 39a-39b.

Eşrefoğlu'na göre şeyhlik makamı şöhreti kabul etmez. Mürid sayısının çokluğu da kişinin kâmil şeyh olduğunu göstermez. Şeyhlerin kemâle ermeleri ancak mertebe-i recûliyet'e yani tam erlik mertebesine ulaşmakla mümkündür. Mertebe-i recûliyet; mürşid-i kâmilin, Allah Teâlâ'nın zâtına ve sıfâtına ait ilme vâkıf bulunmasıdır. Bu ilim ledünnî ve gaybî ilimdir.²²⁶

Eşrefoğlu, “Kur’ân mürşiddir” diyerek mürşid-i kâmilleri görmezden gelen bir tâifenin varlığından şikâyet etmektedir. Bunlara cevap olarak, Kur’ân’ın insanları hak yola davet etmek için, hayır ve şerri bilmek için mürşid olduğunu, zaten mürşidlerin irşadlarını Kur’ân ile yaptıklarını, Kur’ân’ın manasını özümseyip takva ile amel ettiklerini, onu kendi hevalarınca tefsir etmediklerini söylemektedir.²²⁷ Eşrefoğlu, “şeyh olarak Kur’ân yeter” diyerek dünyadan göçen kimsenin münafık olacağı ve kıyamet gününde Kur’ân’ın bu kimselerden davacı olacağı uyarısında bulunmaktadır.²²⁸ Yine, “Üstâdı olmayanın üstâdı şeytandır” sözünü aktararak, Cebrail’e kadar devam eden üstadlar silsilesinden bahsetmektedir. Buna göre, Cebrail, Hz. Muhammed, ashab, tâbiîn ve tebe-i tâbiînün silsele yoluyla birbirine bağlıdır, bu silsileye uymayanlar ise hevâlarını üstad edinmişlerdir.²²⁹

Abdülkâdir Geylânî’yi hakiki mürşide örnek olarak gösteren Eşrefoğlu, onun neslinin kesilmediğini, halifelerinin gittikleri her yerde icâzeti ile tarikatı yürüttüklerini, tâlipleri Abdülkâdir Geylânî’nin ruhaniyeti ile buluşturdıklarını ve onun halifelerinin her birinin mürşid-i kâmil olduklarını söylemektedir.²³⁰

Hakiki mürşidi arayıp bulmanın müridin görevi olduğunu belirten Eşrefoğlu, şeyh olmadığı halde ben şeyhim diyenlerin çokluğundan da yakınmaktadır. Ona göre kâmil mürşidlerin alametleri vardır ve ancak bunları bilenler hakîki mürşidlere ulaşabilirler.

Eşrefoğlu'na göre, bir mürşidde şu temel özelliklerin bulunması şarttır:

- 1- Mürşid âlim ve âmil, ilm-i zâhirde kâmil olmalı ve ilmiyle amel etmelidir.
- 2- Şeriata tam anlamıyla uymalı ve kendisinde bid’at eseri bulunmamalıdır.
- 3- Her fende mâhir olmalıdır.

²²⁶ Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 416.

²²⁷ Eşrefoğlu, *Tarîkatnâme*, vr. 3b.

²²⁸ Eşrefoğlu, *Tarîkatnâme*, vr. 22a.

²²⁹ Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 428.

²³⁰ Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 425.

4. Âlem-i şehâdet ve âlem-i ervâha nazar edebilmelidir.
5. Kendisine gelen müridin neye ihtiyacı olduğunu tespit edebilmelidir.
7. İlm-i zâhir ve ilm-i bâtından her müşkili halledebilmelidir.²³¹
6. Silsilesi kesintisiz olarak Hz. Ali'ye ve Hz. Peygamber'e ulaşmalıdır.²³²
7. Tâliplik ve müridlik makamından geçmiş olmalıdır.²³³
8. Nihayetsiz bir gönle sahip olmalıdır. Çünkü bî-nihâye olan Allah'a ancak nihayetsiz gönül sahibi ulaştırabilir.²³⁴
9. Davetini zâhirî değil bâtinî cezbe ile yapmalıdır.²³⁵
10. Halîfe yetiştirmeli ve yerine şeyh bırakmalıdır.²³⁶

Sonuç olarak Eşrefoğlu'nun seyr u süluk sisteminde mürşid, temel unsurlardan birisidir. Sülûka tâlip olan kişinin bu yolculuğunu tek başına devam ettirmesi mümkün olmadığından, kâmil bir mürşidin rehberliğinde yapılmalıdır. Mürşidin bu önderlik vazifesi Allah tarafından verilmiş ilâhî bir görevdir.

2.1.4. Mürid

Tasavvufî eğitimin en önemli unsurlarından birisi de mürittir. Mürid lugatte; irâde etmek, istemek, dilemek, meyletmek, bir olayın vukuuna hazırlanmak, yaklaşmak gibi manalara gelmektedir.²³⁷ Tasavvuf ıstılahında ise, Allah'a vuslatı arzu eden, Allah'ın ahlakı ile ahlaklanmak isteyen ve bu eğitimi verecek bir mürşide bağlanan, Hakk'ın irâdesi karşısında kendi irâdesini hiçe sayan kimse demektir.²³⁸ Mürid karşılığı olarak bazan Arapça "fakîr", Farsça "derviş" kavramları da kullanılır. Fakir, yokluk ve hiçliğe talip, derviş de bir tarikatın hâdimi demektir.²³⁹

Mutasavvıflar müridi genel olarak iradesini Hakk'ın ve şeyhinin irâdesine teslim etmiş kimseler olarak görmektedirler. Mesela Aziz Mahmud Hüdâyî müridi; gerçekte irâdesi olmayan, muradı Allah olan kimse olarak tanımlamaktadır.²⁴⁰

²³¹ Eşrefoğlu, *Tarikatnâme*, vr. 74a.

²³² Eşrefoğlu, *Tarikatnâme*, vr. 3b-4a.

²³³ Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 417.

²³⁴ Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 417.

²³⁵ Eşrefoğlu, *Tarikatnâme*, vr. 35a.

²³⁶ Eşrefoğlu, *Tarikatnâme*, vr. 4b.

²³⁷ Asım Efendi, II, 547.

²³⁸ Cürcânî, s. 208.

²³⁹ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 195.

²⁴⁰ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 196.

Eşrefoğlu'na göre mürid, seyr u sülûku arzu eden ve buna devam eden kimsedir. Müridin arzusu manevî eğitimin temelidir. Zîra manevî eğitimi talep eden kimseler olmaz ise mürşide de ihtiyaç kalmayacaktır. Her ne kadar kişi mürid olmayı arzu etse de bu tek başına yeterli olmaz. Müridlik Allah'ın bir lütfudur ve Allah müridin nasibini mürşid katında emanet olarak tutmaktadır. Nasibi gelen kimsenin bu emaneti mürşidine verilerek, kişinin seyr u süluk yolculuğu başlatılır. Bir mum diğer bir mumdan nasıl ışık alıp onun gibi aydınlanıyorsa, mürid de mürşidinin ışığıyla aydınlanır.²⁴¹ Bu aslında Hak Teâlâ'nın "irâde" sıfatının tecellisidir. Müridlik "irâde" sıfatının nurlarından meydana geldiğinden, Allah "irâde" sıfatıyla kulunun gönlüne tecelli etmedikçe kulda irâde nurunun belirmesi mümkün değildir. Onun için müridlik, Allah tarafından bahşedilmiş en büyük saadettir. Şeyh, Allahu Teâlâ'nın açılmış kapısıdır ve mürid bu kapıdan geçerek Allah'a ulaşır.²⁴²

Manevî yolculukta müridin başarısının en önemli etkenlerinden birisi, mânen ve zihnen buna hazır olmasıdır. Başka bir ifadeyle müridin kendisini motive etmesidir. Eşrefoğlu, bu motivasyonun sağlanabilmesi için müridin bir takım şartları yerine getirmesi gerektiğini söylemektedir. Bu beş şart şunlardır:

1-Mürşidine tam bir itikat ile bağlanmak. Mürid, şeyhinin dışında hiç kimsenin kendisini Allah'a ulaştıramayacağına inanmalıdır. Eğer inancı bu şekilde olursa şeytanın zafer bulması mümkün değildir. Böyle bir itikat sayesinde şeyhinin rûhaniyeti daima onunla birlikte olur.

2- Şeyhinin huzurunda, bağlı olduğu tüm maddi ve manevî bağlardan âzade olmak. Mürid manevî eğitime başlarken dünyaya ait ne varsa geride bırakmalı, gönlünde bunlara ait kaygılara yer vermemelidir.

3- Sıdk ve doğruluk. Hak yolcusu, her çeşit yalana kapılarını kapatmalı, hayatını doğruluğa göre planlamalı, sadakatin emin bir temsilcisi olmalı, hâsılı, duygu, düşünce, söz ve davranışlarında doğruluğu tabiatının bir parçası haline getirmelidir.

4- Efendinin kölesine emrettiği gibi şeyhinin her dediğini baş üstü yapmak.

5- Şeyhin elini tutup tevbe etmek ve gönlünde onu her şeyden çok sevmek.²⁴³ Eşrefoğlu, kendi müridliği ile ilgili bilgiler vererek konuyu örneklendirmektedir. "Ben

²⁴¹ Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 429.

²⁴² Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 428.

²⁴³ Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 427-428

müridliğim halinde vaktâ kim gönlümü şeyh gönlüne mukâbil tutaydım ve şeyhin suretine teveccüh edeydim her ne ki şeyhin gönlüne feyz-i ilâhîden nesne feyz olaydı benim kalbime gelir ondan sirayet aksederdi, şol bir âyine gibi”²⁴⁴ diyerek, kendi manevî tecrübesini aktarmakta, madden ve mânen şeyhi ile birlikte olanların ilâhi ikramlara vâsıl olacaklarını söylemektedir.

İzah edilen bu beş şarttan birisinin eksikliğini, müridin teslimiyetinin tam olmadığına işaret sayan Eşrefoğlu, böyle kimselerin hevâlarını mürşid edinmiş olacaklarını söyleyerek bu konudaki tehlikeye dikkat çekmektedir. Ona göre, müridin kendini mürşidine teslim etmesi aslında Allah ve Rasûlü’ne teslim etmesidir. Bu sözlerine delil olarak “*Muhakak ki sana biat edenler Allah’a biat etmişlerdir. Allahu Teâlâ’nın eli onların ellerinin üstündedir. O halde kim ahdini ve biatını bozarsa, vebâli kendisine râci olur. Kim Allah’a ahd ve biatında vefa eyleyse, Allah ona pek büyük bir ecir verecektir.*”²⁴⁵ âyet-i kerîmesini göstermektedir.²⁴⁶

Yukarıdaki şartları yerine getiren ve şeyhin her türlü eylemini Allah’ın izniyle yaptığını bilen, yani tam anlamıyla mürşidine itikat eden müridin, şeyhinin huzurunda ve gıyabında uyması gereken bir takım âdablar vardır. Eşrefoğlu bu adâbları şöyle sıralamaktadır:

1-Mürid, Allah’ın şeyhe bir emanetidir ve şeyhlerin bu emanete ihanet etmeyeceklerini idrak etmelidir.

2-Şeyhinin önüne oturduğunda izni olmadan hiçbir söz söylememeli, izin verilirse konuşmalıdır.²⁴⁷

3-Şeyhinin yanında oturan mürid onu bir deniz mesabesinde görüp bu denizden kendisine gelecek olan nasibi beklemelidir. Bu âdâba dikkat eden müride şeyhin kelamından Hakk’ın izniyle rızıklar ihsan edilir.²⁴⁸

4-Mürid, Hak Teâlâ’dan bir şey isteyeceği zaman şeyhini vâsıta kılmalıdır.

5-Zâhirde ve bâtında şeyhinin sırrını hâzır bilmelidir.

6-Şeyhin kendisine verdiği bir işi bunda hayır mı var şer mi diye düşünmeden derhal yerine getirmelidir.

²⁴⁴ Eşrefoğlu, *Müzekki’n-nüfûs*, s. 279.

²⁴⁵ Fetih, 48/10

²⁴⁶ Eşrefoğlu, *Müzekki’n-nüfûs*, s. 428.

²⁴⁷ Eşrefoğlu, *Müzekki’n-nüfûs*, s. 428.

²⁴⁸ Eşrefoğlu, *Müzekki’n-nüfûs*, s. 429.

7-Tâlib mürşidine, gassâlin önündeki meyyit gibi teslim olmalıdır.

8-Şeyhin bir günahını görse dahi ona olan itikadı bozulmamalıdır.²⁴⁹

9-Bir tâlib şeyhinin huzuruna vardığı zaman edebini takınmalı, eşikten içeri girerken besmele çekip önce sağ ayağıyla girmelidir. Eğer oturacaksa diz çöküp oturmalı, ayakta duracaksa el bağlayıp sağ ayak başparmağını, sol ayak başparmağı üzere koyup beklemelidir.²⁵⁰

10-Şeyhi izin vermeden konuşmamalıdır.

11-Şeyhinden bir isteği olacaksa gönlünden istemelidir. Eğer yerine gelmez ise zâhiren söylemek câizdir. Ancak bu şeriata göredir, tarikata göre ise söylememesi efdaldır. Zîra şeyhe, tâlib üzerinde hicab yoktur.²⁵¹

12-Şeyhin huzurunda uymuş olduğu edebe gaybında da uymalı, şeyhine yapılabilecek hakaretlere göğüs germeli, gerektiğinde şeyhin yolunda canını kurban edebilmelidir.²⁵²

13-Bir müridin şeyhi hayatta iken başka bir şeyhe gitmesi câiz değildir. Şeyh vefât ederse ve yerine bir şeyh-i kâmil koyarsa ona bey'at etmek gerekir. Şeyh vefât ettiğinde bir kâmil şeyh bırakmamışsa müridin kendisinin kâmil bir şeyh bulup ona bey'at etmesi lazımdır. Vefât eden şeyhin ruhaniyeti yeterli olmaz, öyle olsa idi Hz. Rasûl'ün rûhaniyeti herkese yeter şeyhe gerek kalmazdı.²⁵³

14-Mürid eğer halîfeden de uzaksa kendini bilen ve ehl-i sülûk olan bir âlim ile oturup onun sohbetini dinlemeli ve onu şeyh mesabesinde tutmalıdır.²⁵⁴

Eşrefoğlu, mürid kelimesi ile bağlantılı olarak sûfî, derviş ve müteşebbih kelimelerine de yer vermektedir. Manevî makamları tahsil eden müridlere, sûfî ve derviş derken, bunların ahvâline ve makamlarına muhabbet edip onu tahsil etmeye çalışanları “müteşebbih” olarak isimlendirmektedir.²⁵⁵

Eşrefoğlu'na sûfî ve dervişte bulunması gereken vasıfları şöyle anlatmaktadır:

1-Sâlih ve davasına sâdık olmalıdır.

²⁴⁹ Eşrefoğlu, *Tarikatnâme*, vr. 35a-35b.

²⁵⁰ Eşrefoğlu, *Tarikatnâme*, vr. 38b-39a.

²⁵¹ Eşrefoğlu, *Tarikatnâme*, vr. 38b-39a.

²⁵² Eşrefoğlu, *Tarikatnâme*, vr. 40a-40b.

²⁵³ Eşrefoğlu, *Tarikatnâme*, vr. 37b-38a.

²⁵⁴ Eşrefoğlu, *Tarikatnâme*, vr. 40a-40b.

²⁵⁵ Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 281.

2- Safâ ve semâ ehli olmalıdır. Gönlünde kibir olmamalı, sevdiğini Allah için sevmeli, Allah için vermelidir.

3- Vefâlı olmalı, söz verdiğinde mutlak surette yerine getirmelidir. Özellikle şeriat, tarikat ve hakikat ahdini gözetmelidir. Çünkü Hz. Peygamber; “*Ahdine vefâ etmeyenin dini yoktur.*”²⁵⁶ buyurmuştur.

4-Vakâr sahibi olmalı, işi ve sohbeti ehline vermelidir.

5-Gönlünü Allah’tan başka her şeyden arındırarak vahdet makâmını elde etmelidir.

6-Başkalarına faydalı kimse olmalıdır. Hz. Peygamber “*İnsanların hayırlısı, insanlara faydalı olandır*”²⁵⁷ buyurmaktadır. Sûfinin yere göğe faydası dokunmalıdır.

7- Hz. Peygamber’in “*Ölmeden önce ölünüz*”²⁵⁸ hadisiyle amel ederek fenâ makamını elde etmelidir. Yani derviş, yaşarken nefsini öldürmelidir ki kötü ahlak yerini iyi ahlaka bırakabilsin.

8- Cehâlet karanlık, ilim ise onu aydınlatan ışıktır. Hz. Peygamber “*İlimsiz amel olmaz*”²⁵⁹ buyurmuştur. Bu nedenle kişi hem dinî ilimlerde kemale erişmek için çaba harcamalı hem de başkalarını bu kemale davet etmelidir.²⁶⁰

Eşrefoğlu, Hz. Peygamber’in, “*Kim bir kavme özenirse, o kimse onlardandır*”²⁶¹ hadisini dikkate alarak sûfî olmayıp onlara benzemeye çalışanları “müteşebbih” olarak isimlendirmektedir. Müteşebbihler, sûfilere muhabbet ettikleri ve Allah’a yakın olanları sevdikleri için onlar da Allah’a yaklaşmaktadırlar. Fakat henüz nefsin zulümlerinden kurtulmamışlardır. Sufiler arasına katılmak için evvela onların ahvâline iman etmeleri gerekir. Ondandır onların tarikatını tasdikleyip sulûk etmek gelir. Bunun sonucunda da bu meşrepten zevk almak vardır. Müteşebbih’in şeklinden evvel sıfatlarını sûfilere benzetmesi esastır.²⁶²

²⁵⁶ Ahmed b. Hanbel, Müsned, III, 135.

²⁵⁷ Muhammed Abdürreûf el-Münâvî, *Feyzü'l-kadir şerhu'l-camii's-sağır*, Beyrut 1972, III, 84.

²⁵⁸ Hâkim, Müstedrek, IV, 312 (hadis no: 7868)

²⁵⁹ Eşrefoğlu Rûmi tarafından hadis olarak nakledilen bu söze hadis kaynaklarında rastlayamadık. Kanaatimizce ilim ve amel hakkındaki bir hadisin Eşrefoğlu tarafından mana olarak naklidir. Bazı kaynaklarda ilim konusunda güzel sözler arasında zikredilmektedir. Bkz. Ebü'l-Fazl Şehabeddin Ahmed İbn Hacer el-Askalânî, *Semerâtü'n-nazar fî ilm-i eser*, Dâru İbn Hazm, Beyrut 2006, I, 83.

²⁶⁰ Eşrefoğlu, *Tarikatnâme*, vr. 48b-50a.

²⁶¹ Sünen-i Ebû Dâvud, Libâs, 4.

²⁶² Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 287.

Eşrefoğlu Rûmî'ye göre dervişlik ve sûfilik, zâhirde ve bâtında değişmektir. Sûfi, zâhirde avamdan meşayihin kisvesi ile fark edilmelidir. Bâtında ise avamla beraberken kazandığı yaramaz fiilleri, muhabbet-i ilâhi ile güzel fiillere dönüştürmelidir.²⁶³

Sûfilerin makamına hâsıl olmak, riyâzet ve mücahedeyi çok yapmak ve dünyayı terk etmekle, Hakk Teâlâ'nın aşk ateşinde yanıp kül olmakla ve tâlib-i Hak olup ona teveccüh etmekle olur. Bu makama ermek isteyen sadık müridin Allah'tan başkasının muhabbetini gönlünlen çıkarması, varını yoğunu bu uğurda feda etmesi gerekir.²⁶⁴

Sonuç olarak, Eşrefoğlu'nun seyr u süluk düşüncesinde mürid, irâdesini Allah'ın inayetiyle ortaya koyan manevî yolcudur. Müride düşen görev, öncelikle kâmil bir şeyh bulmak, onun hizmetine devam etmek, her şeyiyle ona teslim olmak ve tasarruflarına rıza göstermektir.

2.1.5. Velî-Velâyet

Velî; lugatte dost, yâr, sevgili, eren, ermiş, arkadaş anlamlarına gelmektedir.²⁶⁵ “Velâ” kelimesinin mastarı olan velâyet ise, yakınlık, dost olma, emirlik, sultanlık gibi manaları ihtiva eder.²⁶⁶ Tasavvuf ıstılahında velî'nin iki manası vardır. Birincisi; işlerini görmeyi Hakk Teâlâ'nın üzerine aldığı kimsedir. Allah velîsini bir lahza bile nefsi ile baş başa bırakmaz, aksine velîsinin işlerini görmeyi ve gözetlemeyi bizzat üzerine alır. İkincisi; velî Allah'a ibadet ve taat işini uhdesine alan kimsedir. Bu anlamda velînin ibadeti araya bir isyan hali girmeksizin fâsılasız devam eder. En bariz vasıfları Allah'a yakınlık olan velîlerin bu sıfatı hak edebilmesi için her iki manadaki velîliği kendisinde birleştirmesi gerekir.²⁶⁷

Velîyi, yeryüzünde ve gökyüzünde Allah'ın askerleri olarak tarif eden Necmüddîn Kübrâ, velîliğin alametlerini ise Allah tarafından korunması, duasının kabulü, ism-i âzâmın kendisine verilmesi ve onunla Allah'a dua etmesi, duasına icabet edilmesi gibi hususlar olarak zikretmektedir.²⁶⁸

Eşrefoğlu'nun velî tarifi yukarıda izah edilen iki velî tanımlamasını da kapsayacak şekildedir. Ona göre velî, kendilerinde bulunan bazı vasıflar sebebiyle Hakk'ın rızasını

²⁶³ Eşrefoğlu, *Tarikatnâme*, vr. 48b.

²⁶⁴ Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 449.

²⁶⁵ Asım Efendi, III, 951.

²⁶⁶ İbn Manzûr, XV, 407.

²⁶⁷ Kuşeyrî, s. 368-369.

²⁶⁸ Necmüddîn Kübrâ, s. 153-156.

kazanmış Allah dostlarıdır. Bu dostluk kurulduktan sonra Allah, velîsinin işlerini eline alır ve onu nefsi ile baş başa bırakmaz.

Eşrefoğlu, sahip oldukları vasıflara göre velîyi üç kısma ayırmaktadır.

1. Ehâss-ı havâs ismini verdiği kimseler olup bunlar kâmil şeyhlerdir. Velî olduklarını hem kendileri hem de halk bilir. Hakk Teâlâ onları velâyet haddinin nihayetine getirmiştir ve kendi marifetinden vermiştir. Mertebe-i irşâdı onlara vermiş ve irşad için onları halka göndermiştir.

2. Velî olduğunu yalnızca Allah'ın bildiği ve "Hâs" adı verilen bu kimselere, herhangi bir amellerinin Yüce Allah'ın hoşuna gitmesi sonucu böyle bir makam verilmiştir.

3. Velî olduğunu kendisinin bildiği ancak halkın bilmediği, âlimler, abdallar, evtâdlardır. Bu tür velîler gaybdan bilgi alırlar ancak, kendilerine halk içinde herhangi bir görev verilmemiştir. Bu tâife, dünya yüzünde üç yüz kırk yedi kişidir. Bunlardan biri eksilirse, müminlerin sâlihlerinden birisi onun yerine getirilir.

4. Velî olduklarını halkın bildiği ancak kendilerinin bilmediği kimselerdir. Velâyetleri halka açık kendilerine gizlidir.²⁶⁹

Velî kavramıyla bağlantılı olarak velâyet ise velîlik, ermişlik, Hakk'ın kulunu, kulun mevlâsını dost edinmesi, Allah ile kulu arasındaki karşılıklı sevgi ve dostluk olarak tarif edilmektedir.²⁷⁰ Nitekim velâyet, Allah'ın velî kulu üzerinde isimleriyle tecelli etmesi ve halkta tasarruf etmesi neticesinde ortaya çıkmaktadır.²⁷¹

İmam Şevkânî, velâyete açılan yolda ilk şart olarak sağlam bir inanç ve teslimiyeti göstermektedir. Daha sonra farzları yerine getirip yasaklardan sakınmak gelir. Farzların edâsından sonra nâfilelere devam etmek, kulu Allah'a yaklaştırır. Kulun Allah'ı sevmesi ve O'nunla meşgul olup O'na ulaşmaya çalışması sonucunda Allah da kulunu sever. Böylece bu kimseler Hadîs-i şerifteki ifadesiyle "yüzlerini görmenin insana Allah'ı hatırlattığı"²⁷² kimseler haline gelir.²⁷³

²⁶⁹ Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfus*, s. 313,314

²⁷⁰ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 517; Tasavvufta velî ve velâyet kavramı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Cengiz Gündoğdu, *Tasavvufta Velâyet Kavramı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1992.

²⁷¹ Tehânevî, III, 1528.

²⁷² İbn Mâce, *Zühed*, 4.

²⁷³ Hasan Kâmil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 212-213

Eşrefoğlu velâyeti Allah'ın sevdiği kuluna tecelli etmesi olarak tanımlamaktadır. Velâyet mertebesine ulaşmak isteyen kullukta derinleşmelidir. Kulun bu konudaki çabası Allah'a yaklaşmanın tezahürleridir fakat bu çaba tek başına yeterli olmaz. Allah'ın inayeti olmadan velî olunmaz.²⁷⁴

Eşrefoğlu, mutasavvıfların genel kabulüne göre velâyet-i amme ve velâyet-i hassâ olarak ikiye ayrılan velayet kavramına, bunların daha da üstünde yer alan üçüncü bir kavram ilave etmiştir. “Velâyet-i hâssü'l-hâs” adını verdiği velîlik makamına erişen kişiyi de “bâtını keşf etmiş ve sırlara mazhar olmuş” velî olarak tarif etmektedir.²⁷⁵

Böylece üç dereceli velâyet tanımı ortaya çıkmaktadır.

1- Velâyet-i âmm. Umumî velâyet demek olup bu anlamda bütün müminler Allah'ın velîleri yani dostlarıdır. Yerden göğe kadar seyri vardır.

2- Velâyet-i hâs. Sadece Allah'ın seçkin kullarına has velâyettir. Arştan ferşe varıncaya kadar ne kadar yaratılmış var ise seyri ve tasarrufu vardır.

3- Velâyet-i hâssü'l-hâs. Velâyet-i âmm ve velâyet-i hâssın üstünde seyri ve tasarrufu vardır. Bunun nihayetini ancak kendileri bilir.²⁷⁶

2.1.6. Fenâ ve Bekâ

Kulun Allah'a sevgisinin tezhürlerinden biri olan fenâ, kelime olarak yokluk, hiçlik ve geçici olmak demektir.²⁷⁷ İstilahî olarak ise, kişinin şuurunun sevdiği ile meşgul olması sonucu zihninde ondan başka bir şeyin kalmaması, kuldun her türlü kötü huyun gitmesi anlamına gelir.²⁷⁸

Bekâ ise kelime itibariyle kalıcı ve dâimi olmaktır.²⁷⁹ Tasavvuf istilâhında bekâ, her şeyin yaratıcısının Allah olduğu şuurunun kulda yerleşmesi, nefsin Hakk ile bâki olduğunun anlaşılmasıdır. Kulda her türlü iyi huyun kalması, Hakk kuvvetinin ruha hâkim olarak onu, beşeriyetinden yok edip kendisi ile bâki kılmasıdır.²⁸⁰

Hucvirî, üç nevi fenâdan bahsetmektedir.

²⁷⁴ Eşrefoğlu, *Tarikatnâme*, vr. 47a.

²⁷⁵ Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfus*, s. 295-296

²⁷⁶ Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfus*, s. 295-296

²⁷⁷ Asım Efendi, III, 899.

²⁷⁸ Ebu Abdi'r-Rahmân Muhammed İbn el-Hüseyn es-Sülemî, *Tasavvufun Ana İlkeleri*, (Haz. Süleyman Ateş), Ankara Üniversitesi Yay., Ankara 1981, s. 33.

²⁷⁹ Asım Efendi, III, 729,899.

²⁸⁰ Kuşeyrî, s. 158.

1. Âlemin başlangıcı ve sonu ile ilgili tamamıyla kelâmî ve metafizik mahiyetteki fenâ.

2. Tamamiyle ahlâkî mahiyette olan, kötü ve çirkin sıfatları yok ederek yerlerine iyi huyları koymayı hedef alan bir fenâ.

3. Zâtın zâtta, aynın aynda yani kulun zati ve aynı varlığının Allah'ın zati ve aynı varlığında fani olması ve bu manada onunla bâki kalması.²⁸¹

Eşrefoğlu, Hucvirî'nin yapmış olduğu tasnife benzer mahiyette fenâyı üçe ayırmaktadır.

1. Fenâ-yı sûret; zâhirî anlamda bir fenâ.

2. Fenâ-yı sıfât; insandaki kötü sıfatların yok edilmesi.

3. Fenâ-yı rûh; fâni varlıktan kurtulup sonsuzu keşfetmek.²⁸²

Fenâ-yı rûh adını verdiği üçüncü çeşit fenâ üzerinde duran Eşrefoğlu, fenâ ve vecd kavramlarını birlikte kullanmakta ve ehl-i vecdi ehl-i fenâ olarak isimlendirmektedir. O'na göre, vecd hâli âlem-i aşka düşenlerin hâlidir. Bu halde kişinin ihtiyarı kendi elinden gider. Âlem-i beşeriyetten ayrılır, âlem-i sekre ulaşır. Âlem-i sekr âlem-i aşktandır ve orada cismânî vasıflar ruhânî vasıflara dönüşür. Kişi vecde geldiği zaman onu okla, kılıçla vursalar duymaz.²⁸³

Eşrefoğlu'na göre, vecd ve fenâ hâli, tâlibin zikre devam etmesi, devam edilen zikrin kalbe ve oradan rûha ulaşması, dilinin, gönlünün ve rûhunun hep beraber zâkir olması neticesinde elde edilebilir. Böyle olduğunda, gönül kuşu ten kafesinden uçarak aşk yuvasını bulur. Böylece, tâlipte bulunan hayvanî nefis fâni olur gider, çünkü gönül kuşu bekâyâ vâsıl olmuştur. Bu “*Ölmeden önce ölmek*”²⁸⁴ makâmıdır.²⁸⁵

*Eşrefoğlu Rûmî sen de ışık içinde mahv olı gör
Tâ ki sende senligünden zerre gubâr bulmayalar*²⁸⁶

Fenâ ile ilgili bir takım uyarılarda bulunan Eşrefoğlu, sûlûka yeni başlayan ve henüz aşk âlemine düşmemiş taliplerin, zikir esnasında karşılaşılabilecekleri cezbe hâlini

²⁸¹ Hucvirî, s. 365.

²⁸² Eşrefoğlu, *Müzekki 'n-nüfûs*, s. 40.

²⁸³ Eşrefoğlu, *Müzekki 'n-nüfûs*, s. 395-396.

²⁸⁴ Hâkim, Müstedrek, IV, 312 (hadis no: 7868)

²⁸⁵ Eşrefoğlu, *Müzekki 'n-nüfûs*, s. 405.

²⁸⁶ Eşrefoğlu, *Divan*, (10/8).

fenâ hâli ile karıştırmamaları gerektiğini, fenâ hâlinin cezbeden daha ileride bulunan bir makam olduğunu da söylemektedir.²⁸⁷

Sâlikin fenâ hâlini müteakip bekâ hâli söz konusudur. Birey beşeri sıfatlarını yok ederek fenâyâ ulaşırken, Allah'ın sıfatlarıyla bâki kalmaktadır. Başka bir deyişle, O'nun sıfatlarıyla bâki, gayrından fânidir.²⁸⁸

2.2. SALİKİ KEMÂLE ULAŞTIRAN YOLLAR

Eşrefoğlu'na göre insanı vuslata ulaştıracak sistemin genel adı olan seyr u sülûk, tâlibin olgunlaşması ve nefsin terbiye edilebilmesi için bir takım hususiyetler ve özel yolları içerir. Bu yollar sâlikin olgunlaşmasını sağlayan, nefsi terbiye, riyâzet, zikir ve semâ, sohbet, halvet, uzlet, dünyayı kalben terk vb. hususlardır. Çalışmamızın bu bölümünde söz konusu kavramlara Eşrefoğlu'nun yaklaşımı ele alınacaktır.

2.2.1. Nefsi Terbiye

Lugat yönünden nefis, bir şeyin varlığı, hakîkati, can, rûh, beden, ceset, kan, nazar değdiren göz, öz, cevher, azamet, izzet vb. anlamlara gelmektedir.²⁸⁹ Nefis kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de Zâtullah²⁹⁰, insan rûhu²⁹¹, kalb²⁹², insan bedeni²⁹³, bedenle beraber rûh²⁹⁴, insan bedeninde bulunan ve insana kötülüğü emreden cevher²⁹⁵, yaratılmışlar²⁹⁶ ve cism²⁹⁷ manasında kullanılmıştır.

Nefis, maddenin kendisiyle hayat bulduğu şey,²⁹⁸ rûh ise maddenin hayatietini devam ettiren öz olarak tanımlanmaktadır.²⁹⁹ Bu anlamda rûh ve nefsi birlikte değerlendirmek gerekir. Rûh, Kur'ân-ı Kerim'de, rüzgâr³⁰⁰, güzel kokulu bitki³⁰¹, Kur'ân³⁰² gibi anlamlarda kullanılmıştır. Bu anlamda rûh, insanın Allah'tan

²⁸⁷ Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 396.

²⁸⁸ Eşrefoğlu, *Tarikatnâme*, vr. 31b.

²⁸⁹ Asım Efendi, II, 1031.

²⁹⁰ Tâhâ, 20/41; Âl-i İmrân, 3/28

²⁹¹ Fecr, 89/27; En'âm, 6/93.

²⁹² Âl-i İmrân, 3/154; Â'raf, 7/205

²⁹³ Âl-i İmrân, 3/146-185; Enbiyâ, 21/35; Ankebût, 29/57.

²⁹⁴ Bakara, 2/286; En'am, 6/152; Yunus, 10/23.

²⁹⁵ Yusuf, 12/18; Tâhâ, 20/96; Mâide, 5/30.

²⁹⁶ Bakara, 2/48; Lokmân, 31/34; Müddesir, 47/38.

²⁹⁷ Tevbe, 9/128; Rûm, 30/28; Â'raf, 7/188.

²⁹⁸ İbn-i Manzûr, II/459.

²⁹⁹ Asım Efendi, I/472.

³⁰⁰ Zâriyat, 51/42, el-Â'râf, 7/57.

³⁰¹ Rahmân, 55/12.

³⁰² Şûrâ, 42/52

kaynaklanan yönlerinin bütünü, nefis ise beden kaynaklı vasıflarını temsil etmektedir.³⁰³

Sühreverdî'ye göre nefis, hakîkatte şerrin kaynağı, kötülüğün temelidir. Nefis, ruh gibi kalıba ve bedene tevdi edilmiş olan ayndır. Kötü huyların ve çirkin fiillerin ortaya çıkmasının sebebi nefistir. Bu kötü huylar da iki kısımdır. Biri günahlar, diğeri kibir, hased, cimrilik, öfke, kin ve bunların benzeri olup da şer'an ve aklen makbul olmayan kötü huylardır.³⁰⁴

Kâşâni, nefsi his, hayat ve iradeli hareket kuvvetlerini taşıyan latif buharlı bir cevher olarak tanımlamakta ve onun kalb ile beden arasında vasıta olduğunu söylemektedir.³⁰⁵ Cüneyd-i Bağdâdî ise, "Küfrün esası, nefsinin muradı üzere kaim olmandır" demiştir. Küfrün temeli, kulun bedeninin arzusuna göre hareket etmesidir. Nefis, haktan sürekli olarak yüz çevirme halindedir. Yüz çeviren münkirdir ve münkir bîgânedir, yabancısıdır.³⁰⁶

Eşrefoğlu, nefsi, insan vücudunda kâim latif bir cevher olarak tanımlamakta ve süt emen bir çocuğa benzetmektedir. Sürekli süt ile beslenen çocuğun süttten kesilip başka gıdalar verildiğinde bu gıdalara alışması gibi nefis de ne ile beslenirse ona alışır.³⁰⁷ Dolayısıyla nefsin etkinliğinin ne yönde olacağı tamamen insanın nefis üzerindeki tasarrufuna göre değişir.

2.2.1.1. Nefsin Mertebeleri

Seyr u sülûk esnasında sâlikin nefsinde meydana gelen değişmeler göz önüne alınarak, nefisle ilgili mükemmele doğru giden derecelendirmeler yapılmıştır. Genelde yedi mertebeden oluşan bu tasnifin her mertebesinde sâlikin nefsinin sahip olduğu özellikler değişik yönleriyle izah edilmiş ve her mertebede hangi ismin zikrine devam edileceği tarikatlarca tespit edilmiştir. Bu mertebelerin her biri Kur'ân-ı Kerim'deki bir ayetten mülhem olarak isimlendirilmiştir. Söz konusu mertebeler şunlardır:

1-Nefs-i emmare; hayvanî ve şehvanî arzuların esiri olan nefis.

2-Nefs-i levvâme; kendini kınayan ve kötülükten iyiliğe meyleden nefis.

³⁰³ Mehmet Ali Aynî, *Tasavvuf Tarihi*, Kitabevi Yay., İstanbul 1992, s. 281.

³⁰⁴ Sühreverdî, s. 585; Hucvirî, s. 309.

³⁰⁵ Kâşâni, s. 51.

³⁰⁶ Hucvirî, s. 310.

³⁰⁷ Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 36.

3-Nefs-i mülhime; riyazet ve mücahede sayesinde uhrevî mükâfatlardan vazgeçen ve Allah aşkı ile meşgul olan nefis.

4-Nefs-i mutmaine; kalbinden masivayı çıkarmış, Hakk'ın fiillerinin tecellilerini müşahade eder hale gelmiş nefis.

5-Nefs-i râziye; beşeri sıfatların yok olup 'bekâ'ya istidâd kazanmaya başlayan nefis.

6-Nefs-i marzıyye; sâlikin Allah'tan râzı olduğu gibi Allah'ın da sâlikten râzı olduğu nefis.

7-Nefs-i kâmile; en yüce makama ulaşan ve 'kâmil' sıfatını kazanan nefis.³⁰⁸

Genel olarak kabul gören yukarıdaki yedi mertebenin dışında üçlü ve dörtlü tasnifler de mevcuttur. Eşrefoğlu Rûmî'de nefsi dört mertebe olarak ele almaktadır. Bu mertebeler, nefs-i emmâre, nefs-i levvâme, nefs-i mülhime ve nefs-i mutmainne'dir. Nefsini bilen ve tanıyan “*men arafe nefsehû*” olgunluğuna erişmiş ve Hüdâ'yı tanımış olur.³⁰⁹

2.2.1.1.1. Nefs-i Emmâre

Eşrefoğlu Rûmî, “*Ben nefsimi temize çıkarmıyorum, çünkü nefis kötülüğü gerçekten şiddetle emredicidir*”³¹⁰ ayet-i kerîmesinde bahsedilen nefsin emmâre nefis olduğunu ve bu nefsin insanı Hakk'tan uzaklaştırmak için daima kötülüğü emrettiğini söyler. Eşrefoğlu, kişinin beden şehrine, nefs-i emmârenin hâkim olmasıyla, o bedenden ya fasık ya münafık veya kâfir meydana geleceğini söyler ve emmâre nefse sahip olan taifeyi de şöyle açıklar:³¹¹

Fâsıklar; Allah'ın varlığına ve birliğine, Rasûl Hazretlerinin hak olduğuna, kitaplara, meleklerle, haşre ve neşre inanmışlardır, fakat gönülleri nefs-i emmâre zulmetine mübtela olmuştur. Eğer tevbe eder, nefislerini emmârelikten döndürürlerse Allah günahlarını yüzlerine vurup azap etmez.

³⁰⁸ Türer, s. 137-139.

³⁰⁹ Eşrefoğlu, *Tarikatnâme*, vr. 78a.

³¹⁰ Yûsuf, 12/53.

³¹¹ Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 38.

Kâfirler; putperestlerdir, Allah'ın kelâmını ve Rasûlünü inkâr ederler. Bunların içerisinde küfür kelimesini söylediği halde müslümanız diyen bir tâifede vardır. Tevbe ve istiğfar etmezler, dünyadan âhirete imansız giderler.

Münâfiklar; bunlarda kendi arasında iki kısma ayrılır. Bir kısmı, halk içinde oruç tutup namaz kıldığı halde, kendi cinsleri ile bir araya geldiğinde küfür sözü söyleşirler. Meşâyihın uluları, bunlarda “Lâilâheillallâh” kelimesinin nûru olmadığı için cehennemde ebedi kalacaklarını beyan ederler. Diğer bir kısım münafık ise Hz. Peygamber'in münafıklık alameti olarak saydığı sıfatları üzerlerinde taşıyanlardır. Bu alametler, yalan söylemek, söz verdiğinde sözünde durmamak ve emanete hıyanet etmektir.³¹²

İnsanın gönlünü bir kubbeye benzeten Eşrefoğlu, bunu vücudun tahtı olarak tanımlamakta ve tüm vücudun köklerinin bu kubbeye bağlı olduğunu söylemektedir. Nefs-i emmâre bu kubbenin üzerinde bulunur ve bütün azalara kuvvet buradan gider. Kul zikirden gâfil olursa ve şeriat ahkâmını yerine getirmemezse nefis-i emmâre bütün âzalara hükmeder ve gönlü tahrip eder. Gönül kubbesine emmâre nefis girdiğinde, orada sultan olur ve ruh nefsin emrine girer.³¹³

Eşrefoğlu'na göre, nefis-i emmârenin sıfatları, hevâ, gazap, şehvet, hırs, buhl, ucup ve kibirdir.³¹⁴ Nefs-i emmâreyi tanımanın ve ondan kurtulmanın yolu da kâmil bir mürşide intisab etmekten geçer.³¹⁵ Bu yedi sıfatın isimleri yedi cehehennemden alınmıştır ve şu yedi şeyle giderilebilir. Az yemek, az konuşmak, az uyumak, halka karışmamak, “Lâilâheillallâh” demek ve bir mürşid-i kâmile varıp intisab etmek, emrine mûti olmak.³¹⁶ Eşrefoğlu, hastaları dolaşmayı, cenaze namazı kılmayı ve kabir ziyaretinde bulunmayı da nefis-i emmârenin ilacı olarak değerlendirmektedir.³¹⁷

2.2.1.1.2. Nefs-i Levvâme

Nefs-i levvâmeyi, yaptığı kötülüğün batıl olduğunun farkına varan nefis olarak isimlendiren Eşrefoğlu'na göre, bu farkındalık sayesinde nefis-i levvâme sahipleri tevbe etmişler ve gerçek tâliplerden olmuşlardır. Onların yeri cennettir. Çünkü Yüce Allah

³¹² Eşrefoğlu, *Müzekki 'n-nüfûs*, s. 36-38.

³¹³ Eşrefoğlu, *Tarikatnâme*, vr. 67a.

³¹⁴ Eşrefoğlu, *Müzekki 'n-nüfûs*, s. 48.

³¹⁵ Eşrefoğlu, *Müzekki 'n-nüfûs*, s. 37.

³¹⁶ Eşrefoğlu, *Müzekki 'n-nüfûs*, s. 280.

³¹⁷ Eşrefoğlu, *Müzekki 'n-nüfûs*, s. 143

Kur'ân-ı Kerimde, “Allah onların günahlarını sevaba çevirir, tevbeleri sayesinde bütün günahlarını affeder”³¹⁸ buyurmaktadır. Eşrefoğluna göre bu nefsin sahipleri, sırat köprüsünden geçecek ve Allah dostu oldukları ve günahlarından dönüp temizlendikleri için ahiret saadetine ereceklerdir. Bu nefsin sıfatları; nedâmet, hırs, ucub ve cehl’dir.³¹⁹

Nefs-i levvâme sahiplerinin keşif ve keramete hâsıl olmadıklarını söyleyen Eşrefoğlu’na göre, bunlar Rablerinden gelecek ilhamın zevkini henüz tatmamışlardır. Çünkü bu makam sırların keşfedildiği makam değildir. Nefs-i levvâme sahipleri avamın iyileridir.³²⁰

Eşrefoğlu nefs-i levvâmenin, bir yüzü nefs-i emmâreye diğer yüzü nefs-i mülhimeye bakan iki yönünden bahseder. Ancak bu nefis, nefs-i emmâreden yüzünü çevirmiş ve tevbe etmiştir. Her ne kadar mülhimeye yakın olsa da emmâreye meyl etme ihtimali vardır.³²¹ Söz konusu bu meyilden dolayı nefs-i levvâmenin tehlikeleri konusunda talibleri uyaran Eşrefoğlu, levvâme sahiplerinin bu makamla yetinmeyip mülhimeye ulaşmaları gerektiğini, levvâmeyi yeterli görenlerin yeniden nefs-i emmâreye düşme ihtimallerinin bulunduğunu beyan etmiştir.³²²

2.2.1.1.3. Nefs-i Mülhime

Eşrefoğlu’na göre nefs-i mülhime, gece gündüz aralıksız zikrullâh ile meşgul olarak, riyâzet ve mücâhadeye devam eden, basîret gözü açılmış, beşeriyet hicabları giderilmiş nefistir. Bu nefsin iki yüzü vardır. Bir yüzü nefs-i levvâmeye bakar, diğer yüzü nefs-i mutmainneye bakar.³²³ Ancak nefs-i mülhimenin makâmı levvâmeden çok ileridedir. Çünkü nefs-i mülhimenin sahipleri henüz levvâme nefse sahip iken, bu makamda tekrar emmare nefse dönme tehlikesini anlamışlar ve riyâzet ve mücâhade sayesinde makamlarını yükselterek mülhimeye taşımışlardır. Bir mürşide intisab edip eşîğine yüz sürdükleri, şeriat ve tarikat yükünü birlikte yüklendikleri, tasfiye-i kalp ile ve tezkiye-i nefis ile uğraştıkları için ilhâm-ı Rabbâni onlara hâsıl olmuştur. Bu nefsin sıfatları; ilim, kanaat, tevbe, sabır şükür, riyazet’tir.³²⁴

³¹⁸ Furkan, 25/70.

³¹⁹ Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 46.

³²⁰ Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 48.

³²¹ Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 45.

³²² Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 48.

³²³ Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 45.

³²⁴ Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 47.

Eşrefoğlun'na göre, nefis-i mülhime sahipleri, âlem-i gaybdan gelen ilhamların zevkini tatmaktadırlar. Her iyilik ve kötülüğü ilham ile bilmektedirler.³²⁵ Öyle bir hâle gelmişlerdir ki, canlı cansız herhangi bir nesneden işittikleri çok basit bir seste bile “elest” hitabının zevkini alırlar.³²⁶

2.2.1.1.4. Nefs-i Mutmainne

Eşrefoğlu'na göre nefis-i mutmainne ehl-i âşk makamıdır. Mutmainneye vâsıl olmayınca kişide Allah aşkı hâsıl olmaz. Bu makamın sıfatları olarak hayâ, sehâvet, şecaât, tevâzu, hilm, mürüvvet, kanaat, sabır ve şükürü saymaktadır.³²⁷

Mutmainne nefis sahiplerinin vasıfları şunlardır. Tenlerine dünya hoşluklarını göstermezler, dost cemalin müşahadesine müstağrak olmuşlar, şarâb-ı lâ yezâlden içip âlem-i kesrette gezerek, kendilerinden fânî olup dost bekâsıyla bekâ bulmuşlardır. Aşk ateşinde kendilerini yakarlar, fânî vücûtlarını bâki ederler.³²⁸

Eşrefoğlu, mutasavvıfların yedili nefis mertebesi tasnifinde beşinci ve altıncı sırada yer alan nefis-i râzıyye ve nefis-i marzıyye'yi nefis-i mutmainne'nin sıfatları olarak saymaktadır.³²⁹ Konunun devamında cennet-i âm ve cennet-i hâs olmak üzere iki türlü cennetten bahseden Eşrefoğlu, yemenin, içmenin ve şehvetin bulunduğu Cennet-i âm'a emmâre, levvâme ve mülhime nefis sahiplerinin gireceğini, yemenin içmenin olmadığı, visâl ve müşahadenin bulunduğu Cennet-i hâs'a ise yalnızca mutmainne nefis sahiplerinin gireceğini söylemektedir.³³⁰

2.2.2. Zikir ve Sema'

Unutmamak, hatırlamak, zihinde tutmak, yâd etmek anlamlarına gelen zikir, Kur'ân-ı Kerim'de, Allah'ı anmak, onu dâima hatırlayıp hiç unutmamak manalarında kullanıldığı gibi, namaz ve Kur'ân anlamlarında da kullanılmıştır. Üç âyet-i kerime'de zikri çok yapma emri vardır.³³¹ Bir ayette “içinden yalvararak ve korkarak aşikâre olmayan hafif bir sesle Rabbini an da, gafillerden olma”³³² lafızlarıyla anlatılan zikrin, gafletin zıddı olduğu “Unuttuğunda hemen Rabbini

³²⁵ Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 46.

³²⁶ Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 50.

³²⁷ Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 48.

³²⁸ Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 62.

³²⁹ Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 46.

³³⁰ Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 66-67.

³³¹ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, s. 171.

³³² Â'raf, 7/205.

an”³³³ ayetiyle teyid edilmektedir. Bir ayette “*Dünya malı ve çoluk çocuğun, insanı Allah’ı zikirden alıkoymaması*”³³⁴ emredilirken, bir başka ayette “*Ticaret ve alış verişin kendilerini Allah’ın zikrinden alıkoymadığı kişiler*” “ricâl” (Allah adamı) olarak tavsif edilmektedir.³³⁵ Tasavvuf erbabı zikri, tarikatların “üssü’l-esâsi” saymışlardır. Ancak zikrin gizli ve aşikâr yapılışı hususunda farklı görüş ve uygulamalar ortaya çıkmıştır.³³⁶

Eşrefoğlu Rûmî, “*Ey iman edenler! Allah’ı çok anın*”³³⁷ ayet-i kerimesini delil göstererek Allah’ı zikretmenin kadın-erkek her müslümana farz olduğu hükmünü çıkarmaktadır. Zâhir ulemasının herhangi bir şekilde Allah’ı anmayı zikir olarak isimlendirdiğini, ancak meşayih katında zikrin, kelime-i tevhid olduğunu söyler. Eşrefoğlu’na göre, bir kez “lâilâhe İllallâh” demek, Kur’ân’ın tamamını okumaktan evlâdır. Hz. Musa’ya Allah Teâlâ; “*Benim katımda kelime-i tevhidden daha izzetli ve faziletli bir şey yoktur.*” buyurmuştur. “Allah” ism-i zâtdır ve ism-i azîmdir. Allah’ın binbir adı vardır, ne kadar okunursa o kadar sevabı vardır. Ancak, bir kez Allah demek bu binbir isme bedeldir. Hz. Peygamber “*Her nesnenin pasını gideren bir nesne vardır, gönül pasını gideren de tevhiddir*”³³⁸ buyurmuştur.³³⁹

Dil zikri ve gönül zikri olmak üzere zikri iki kısımda değerlendiren Eşrefoğlu, dil zikrini, dil ile Allah’ın birliğini ikrâr etmek “lâilâhe illallah” demek, gönül zikrini ise söylediğini kalbi ile tasdik etmek olarak açıklamaktadır. Eşrefoğlu Rûmî başka bir yerde zikri üç mertebe olarak sayar ve yukarıdaki tasnife bir de “hem dil hem gönül ile yapılan zikr”i ekler.³⁴⁰

Eşrefoğlu, zikir mertebelerinin özelliklerini de şu şekilde anlatmaktadır:

1-Dil ile yapılan zikir: Dil ile yapılan zikirde gönül bundan gafildir. Bu denli zikirden kimseye fayda olmaz. Hakk Teâlâ kullarına gaflette olmayı yasaklamıştır. “*Rabbini, içinden yalvararak ve korkarak, yüksek olmayan bir sesle sabah-akşam zikret*

³³³ Kehf, 19/24.

³³⁴ Münâfikûn, 63/9.

³³⁵ Nûr, 24/37.

³³⁶ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, s. 171.

³³⁷ Ahzâb, 33/41.

³³⁸ Beyhakî, Şuâbu’l-İman, I, 396 (hadis no: 522).

³³⁹ Eşrefoğlu, *Tarikatnâme*, vr. 65a-65b.

³⁴⁰ Eşrefoğlu, *Tarikatnâme*, vr. 65b; Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki’n-nüfûs*, s. 290.

ve gafillerden olma.”³⁴¹ buyurmaktadır. Dil ile söyleyip gönlü ondan gafil olan, çölde susuz kalmış, su diyerek dolaşan bir kişi gibidir. Suyu bulup içmeden susuzluk ondan gitmez. Tâlib de gönlünü Hakk Teâlâ ateşiyle yakmayınca visal susuzluğu ondan gitmez

2-Hem dil hem gönül ile yapılan zikir: Huzûr-ı kalp ile yapılan zikirdir. Gönülde muhabbetullâh bitirir, gönülden Allah’tan başkasının muhabbetini ve şeytanın vesveselerini giderir. Gönlü nurlandırır ve aydınlık eder. Yüce Allah Kur’ân-ı Kerim’de “İmanda kâmil olanlar ancak o kimselerdir ki, Allah anıldığı vakit, onun azamet, celâl ve heybetinden kalpleri titrer.”³⁴² buyurmaktadır.

3-Hem dil hem gönül hem de tüm âzalar ile yapılan zikir: Bu zikir dilden kalbe, kalpten rûha, rûhtan muhabbet-i ilâhiye ulaşır. Tâlibin bütün nefsanî sıfatları yok olur, gönlü mâsivâdan kesilir. O zaman gönüle marifetullâh nüzul eder, kalpten hicab gider, basîret gözü açılır. Lâilâhe illallâh dediği vakit kişi Allah’tan gayrıyı ve kendi nefsini unuttur. Böyle bir zâkire “adın nedir?” deseler, mahbûbunun adını söyler. Hallâc-ı Mansûr, bu makamda “Ben Hakk’ım” demiştir. Bâyezîd-i Bistâmî de bu makamda “Benim şânım ne yücedir” demiştir.³⁴³

Yine her nefis mertebesinin bir zikri vardır. Buna göre;

Nefs-i Emmâre’nin zikri *Lâ ilâhe illallah*; levvâme’nin zikri *Allah*; mülhime’nin zikri *Hû*; mutma’inne’nin zikri *Hakk*’tır. Her kim açıktan, gizliden, dilden, gönülden çokça zikrederse, zikrin nûru onun gönlüne iner, münevver kılar, ruhâniyeti gâlip, nefsâniyeti mağlup olur.³⁴⁴

Cehri zikri benimseyen ve bu zikrin daha evla olduğunu söyleyen Eşrefoğlu, buna delil olarak, Hz. Peygamber’in gençliğindeki uygulamalarını gösterir. Hz. Peygamber’in gençlik döneminde henüz davet gelmeden Ebu Kubeys tepesine giderek cehrî zikir söylediğini rivayet etmektedir.³⁴⁵

Eşrefoğlu bu konuyu pekiştirmek için şu hikâyeyi anlatır: “Bir âşık-ı sâdık cehrî zikir söylemiş. Bir münafık yanına gelerek, Niye böyle cehrî zikredersin Allah işitmez mi? demiş. Âşık, şeytanı kızdırmak için böyle yaptığı cevabını vermiş. “Hani şeytan,

³⁴¹ Â’raf, 7/205.

³⁴² Enfâl, 8/2.

³⁴³ Eşrefoğlu, *Müzekki’n-nüfûs*, s. 382–389.

³⁴⁴ Eşrefoğlu, *Tarîkatnâme*, vr. 66a.

³⁴⁵ Eşrefoğlu, *Tarîkatnâme*, vr. 67a-68b; Eşrefoğlu, *Müzekki’n-nüfûs*, s. 290.

nerede?” diye soran münafığa “Senden âlâ şeytan mı olur? Şeytan olmasan Zikrullah’a gücenmezdin demiş.”³⁴⁶

Eşrefoğlu’na göre cehri zikir, hafî zikirden evladır ancak, bazı durumlarda hafî zikrin yapılması uygun olur. Şeyhin veya halîfenin huzurunda zikir halkası kurulursa zikre ilk önce hafî zikir ile başlamak uygun düşer.³⁴⁷

Eşrefoğlu, zikrin yapılışını da şöyle anlatmaktadır: Zikir halkaları kurulduğunda, derviş besmeleden sonra “*Fa’lem ennehû lâ ilâhe illallah Muahammedün Rasûlullah ve Aliyyün veliyullah, Şeyh Abdulkâdir mürşidullâh*” demeli, kendine ve dervişlere şeyhinin rûhâniyetinden, kalbinden, sırrından ilhâm-ı rabbâni istimdâd etmeyi dilemeli ve böylece zikre başlamalıdır. Halkada gözü kapalı olarak zikretmek gerekir, zikri Hüdâ’ya dinletir gibi söylemek lazımdır. Zikre yeni başlayan dervişin, bir kulağı zâkirde, bir kulağı Allah’ta olmalıdır. Tecrübeli olanların ise iki kulağında Rahmân’dadır. Onlar âdâbı bildiği için şaşmazlar. Ve yine zikre yeni başlayan dervişlerin her âzâsı hareket etmelidir ki zâkirlerden sayılsın.³⁴⁸

Eşrefoğlu’na göre çok zikretmek, cennete girmek ve cehennemden kurtulmak için sağlam bir yoldur. Hz. Peygamber, cennete ne ile gireceğini ve cehennemden ne ile kurtulacağını soran Ebu’-d-Derdâ’ya “*Zikri çok etmek ile*” buyurmuştur. Ebu’-d-Derdâ yeniden “*Hangi vecih ile zikir edelim*” diye sormuş, bunun üzerine Hz. Peygamber ashaba halka şeklinde durmalarını emretmiştir. Hz. Ali’ye de işaret vererek zikre başlatmıştır.³⁴⁹

Halka zikrinin âdâbı şöyledir. İlk önce yumuşak bir ses ile başlanmalı, yavaş yavaş ses yükseltilmelidir. Dervişler zikre cehri olarak devam ederken onları dinlendirmek gerekir. Bu arada ehl-i hâl sözlerinden bahsedilebilir veya ebyât söylenebilir. Fakat söz çok uzarsa zikrin harareti soğur. Zikir yaparken ışıklar sözdürülmelidir. Bunda iki hikmet vardır. Birincisi, karanlık olduğunda her kişi kendi hâli ile meşgul olur, birbiri ile ilgilenmez. Diğeri, zikrin nûrunu müşahade ederler.³⁵⁰

Eşrefoğlu’na göre, sâliki kemâle ulaştıracak yollardan birisi de semâdır. Dinleme, işitme, kulak verme anlamına gelen “semâ” tasavvufta, makam ve nağme ile okunan dinî metinleri dinleme, raks etme, deverân etme, dinlenen mûsikînin tesiriyle çoşup

³⁴⁶ Eşrefoğlu, *Tarikatnâme*, vr. 68b.

³⁴⁷ Eşrefoğlu, *Tarikatnâme*, vr. 65a

³⁴⁸ Eşrefoğlu, *Tarikatnâme*, vr. 70a-71a.

³⁴⁹ Kuşeyrî, s. 367; Gazzâlî, *İhyâu’ Ulumûd-dîn*, I, 445; Eşrefoğlu, *Tarikatnâme*, vr. 69a.

³⁵⁰ Eşrefoğlu, *Tarikatnâme*, vr. 70b.

dönme anlamlarında kullanılmaktadır.³⁵¹ Ebu Abdurrahman es-Sülemî semâyı, “ilâhi dinleyip kendinden geçme” olarak tarif etmektedir.³⁵² Semânın câiz olup olmadığı, zâhir âlimleri ve mutasavvıflar arasında tartışma konusu olagelmiştir. Kuşeyrî’ye göre semâ, mü’minin imanını, kâfirin küfrünü artırır.³⁵³

Semânın câiz olup olmadığı tartışmalarının kendisinden önceki dönemde olduğu gibi kendi döneminde de devam ettiğini belirten Eşrefoğlu, İmam Rabbânî ve İmam Gazzâlî’nin kitaplarında semânın câzlığı ile ilgili delillerin varlığından bahseder ve zâhir ulemanın ise semâyı cevaz vermediğini belirtir.

Eşrefoğlu’na göre semâ üç çeşittir.

1-Ehl-i tevâcüdün semâsı: Avam-ı sûfiyeye ait bir hâldir. Ten ile yapılan semâdır. Ehl-i tavâcüde bu hâl geldiğinde sabretmeli, hareketlerini kontrol etmelidir. Kendisini kontrol edemez ise kimse müdahale etmemelidir.

2-Ehl-i vecdün semâsı: Havass-ı sûfiyenin hâlidir. Rûh ile yapılan semâdır. Vâridât-ı ilâhi gelmezden önceki haldir. Ehl-i vecd, kendine kulak vermelidir.

3-Ehl-i vücûdun semâsı: Ehâss-ı havass-ı sûfiyenin hâlidir. Vâridât-ı ilâhi ile yapılan semâdır. Bu hâl geldiğinde ehl-i vücûd hareket etmez ise rûhuna hastalık yetiştir. Ehl-i vücûd ehl-i makamdır. Bunların gönlüne esrâr-ı ilâhiden bazı nesnelere zâhir olur, bu esrârın zerresi bir dağ üzerine zâhir olsaydı paramparça olurdu.³⁵⁴

Bu üç taifenin de hareketinin ve seyrinin mübah olduğunu söyleyen Eşrefoğlu’na göre bunların seyrleri ve semâları taraf-ı Hak’tandır, taraf-ı nefisten değildir. Mü’min bunlara hüsn-i zan ile bakmalıdır.³⁵⁵

Eşrefoğlu, Hallâc-ı Mansur’a atıf yaparak kendisinde de sema hâlinin zâhir olduğunu beyan etmekte ve ateş etrafında dönen pervâneler gibi, aşkın ateşinde yandığını şöyle dile getirmektedir:

*Mansurlayın hayrân-ı mest ene’l-Hak demini urup
Işk meydânına cân ü baş virüp oynayasım gelür*

*Pervâne gibi bi-karâr şâhun cemâl-i şem’ine
Düşüp tutuşuben her dem yanup parlayasım gelür*³⁵⁶

³⁵¹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 422.

³⁵² Sülemî, s. 28.

³⁵³ Kuşeyrî, s. 151.

³⁵⁴ Eşrefoğlu, *Müzekki’n-nüfûs*, s. 404

³⁵⁵ Eşrefoğlu, *Müzekki’n-nüfûs*, s. 397, 401.

³⁵⁶ Eşrefoğlu, *Divan*, (18/4-5)

Semâya ve deverâna bid'at diyenlerin ve caiz olmadığını söyleyenlerin iddialarına karşı Eşrefoğlu, semânın câizliğine delil olarak şu rivayeti göstermektedir: Hz. Peygamber'in ve Cebrail Aleyhisselâm'ın hazır bulunduğu bir anda bir bedevinin okuduğu güzel şiirden etkilenen Hz. Peygamber, ayağa kalkarak hareket etmeye başlar, ashab da buna iştirak eder. Hatta mübarek ridâsı omzundan düşer. Herkes tekrar yerlerine oturunca Hz. Peygamber, “*Kim ki dostun zikrini işitip yerinden hareket etmezse kerîm değildir*” buyurur. Yere düşen ridâsını tekrar omzuna koyan ashaba, “*semâda ve vecdde düşen yârânındır*” der. Bunun üzerine ashab ridâyı dört yüz parçaya ayırıp pay ederler.³⁵⁷

Netice olarak Eşrefoğlu, zikrin kadın erkek her müslümana farz olduğunu belirtmekle birlikte, ehtal olan zikrin “kelime-i tevhid zikri” olduğunu söylemektedir. Mensup olduğu Kâdiriyye'nin usulü olan cehrî zikri benimseyen Eşrefoğlu'nun zikir anlayışında sema özel bir öneme sahiptir.

2.2.3. Riyâzet

Mutasavvıfların önem verdiği nefsi olgunlaştırma yöntemlerinden birisi de riyâzettir. İnsanın bânînini inşa etmeye odaklanmış bir eğitim metodu olan riyâzet kelime olarak, terbiye, eğitime, ıslah etme anlamlarına gelmektedir.³⁵⁸ İstilâhî olarak riyâzet, ahlâkın güzelleştirilip eğitilmesi amacıyla nefisle mücadele etmek, nefsi arzu ettiği şeylerden mahrum ederek, bedeni zor ve çetin işlere koşarak, zihni ve düşüncüyü mâsivâdan uzaklaştırıp Allah üzerinde yoğunlaştırmaktır.³⁵⁹

Nefsi tezkiye etmek için yapılan mücahede ve riyâzatin üç esası vardır. Az yemek (killet-i taam), az uyumak (killet-i menâm), az konuşmak (killet-i kelâm). Eşrefoğlu, riyâzeti sayılan bu üç unsurun gerçekleştirilmesi olarak değerlendirmektedir.

2.2.3.1. Az Yemek

Kur'ân-ı Kerim'de “yiyiniz, içiniz fakat israf etmeyiniz.”³⁶⁰ buyrulmaktadır. Bir başka ayette ise kâfirlerin yemeğe düşkünlükleri hayvanlara benzetilmektedir. “Kâfirler dünyada zevk peşinde koşarlar ve hayvanlar gibi yiyip içerler.”³⁶¹ Bu yüzden mutasavvıflar, azgınlığın ve isyanın genellikle tokluktan kaynaklandığını belirterek

³⁵⁷ Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 399; Sühreverdî, s. 261-262.

³⁵⁸ Âsım Efendi, II/426.

³⁵⁹ Cürcânî, s. 127.

³⁶⁰ Â'raf, 7/31.

³⁶¹ Muhammed, 47/12.

insanın yemeğinin kendisini taşıyacak kadar olmasını tavsiye ederler.³⁶² Hz. Peygamber'in "İnsanoğlu, karnından daha kötü bir kap doldurmamıştır. İnsana belini doğrultacak birkaç lokma yeter."³⁶³ hadisi de mutasavvıfların bu konudaki dayanaklarından biridir.

Eşrefoğlu insanın dört nesneden oluştuğunu belirtmektedir. Bunlar; ateş, su, rüzgâr ve topraktır. Ateş ve rüzgâr latiftir, hareketleri dâima yukarıya doğrudur. Su ve toprak ise kesiftir, hareketleri aşağıya doğrudur. Hz. Âdem bu dört nesneden yaratıldığı için bunların özelliklerini bünyesinde taşımaktadır. İnsanın yapacak olduğu perhiz merteye sahibi olmasını sağlar. İnsan az yemek suretiyle zamanla bir badem miktarı gıda ile yetinmeyi öğrenebilir. Perhiz sayesinde ateş ve rüzgâr gâlip gelerek insanın vücûdu latîf bir hal alır. Böyle bir kişi tayy-i mekân yaparak istediği yerde bulunabilir. Baş gözü ile Hakk'ı müşâhade edenler de bunlardır.³⁶⁴

Eşrefoğlu Rûmi'ye göre çok yemek, kötü huyların oluşmasında önemli faktörlerdendir. Mideye gereğinden fazla giren her lokma insanı fesada götürür. Aşırı lokmanın tesiriyle insanın uzuvları haramlara meyleder. Mide insanın vücudundaki uzuvları besleyen bir su kaynağı gibidir. Kaynağın kurutulması diğer uzuvları da harap eder. İnsan midesine sahip olursa uzuvlarını kontrol altında tutması kolaylaşır. Bu sebeple aşırı yemekten uzak durulmalıdır.³⁶⁵ Bu hususa dikkat etmeyip çok yiyenlerin hâlini şöyle dile getirir:

*Çok yiyenlerin teni olur ağır
Çok yiyenin olur kulakları sağır*

*Çok yiyen gaflete dalmışdurur
Çok yiyenler dünyaya kalmışdurur*

*Çok yemek münafıklık hasleti
Çok yiyenler göre yarın mihneti³⁶⁶*

Eşrefoğlu, insanın vucut âzalarının şerden kesilmesi için aç kalmaları gerektiğini söyleyerek açlığın faydalarını şu şekilde sıralar: Nefsi yenmenin birinci yolu onu aç

³⁶² Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, s. 171.

³⁶³ İbn Mâce, *Libâs*, 31.

³⁶⁴ Eşrefoğlu, *Tarikatnâme*, 27b-28a.

³⁶⁵ Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 294.

³⁶⁶ Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 304.

bırakmaktır. Çünkü açlık kadar nefse tesir eden başka bir şey yoktur. Açlık gönlü sâfi eder, basîret gözünü açar. Az yiyen kişilerin eli ayağı nurlu olur, gönlü yumuşak olur, gönlü yumuşak olanın da eli açık olur. İbadetinden zevk alır, tevâzu ve meskenet ehli olurlar ve dâim Allah'ı zikrederler. Az yiyen kişiler ârif-i billâh olurlar ve mârifet kapıları açılır. Hakk'ın muhabbetinin nûru hâsıl olur. Aklın nûruda bundan medet alır ve bütün beden bu nûr ile dolar. Bedende tasarruf aklın eline geçer.³⁶⁷

*Az yemektir enbiyâlar hasleti
Az yiyenlere Hakk'ın inâyeti*

*Az yemekten evliyâ olur kişi
Az yiyenlerden giderir teşvîşi*

*Az yiyenler söylese hikmet durur
Az yiyenin baktığı ibret durur³⁶⁸*

Eşrefoğlu'na göre az yemek kadar dervişin ne yediği de önemlidir. Âlemde şüphesiz bir lokmanın bulunmadığını, şüpheli lokmanın da dervişe helal olmadığını söyleyen Eşrefoğlu'na göre, dervişin lokmayı kendine helal kılmasının yolu, iyice acıkmadan yememek ve doymadan da yemekten kalkmaktır. Ancak bu sayede şüpheli lokmalar helal olur.³⁶⁹

Eşrefoğlu'na göre, yiyeceğin kaynağının ne olduğu da önemlidir. Buna göre, zalimlerin, rızıkında haram olanların yemeklerinden yenilmez, âvamın yemeğinde takva ehli olmadıkları için sormadan yenilmez. Ancak ne olduğu sorulduktan sonra yenilebilir. Takva ehlinin yemeği ise yenilebilir. Takva ehli ve ehl-i sulûk olanların gönül gözü açılır, önüne gelen lokmanın haram veya helal olduğunu bilirler. Derviş bilmediği bir yerde yemek zorunda kalırsa niyeti ile o yemeği kendisine helal kılabilir. Yemeği yerken “eğer yemek sahibi mü'min muttaki ise hediye niyetiyle yedim, eğer münkirlerden ve zalimlerden ise gazâ niyeti ile yedim” demelidir. Böylece yediği lokma kendisine helal olur.³⁷⁰

³⁶⁷ Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 301-302.

³⁶⁸ Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 304.

³⁶⁹ Eşrefoğlu, *Tarîkatnâme*, vr. 42b.

³⁷⁰ Eşrefoğlu, *Tarîkatnâme*, vr. 42b.

2.2.3.2. Az konuşmak

Eşrefoğlu, riyazetin unsurlarından olan az konuşmayı samt olarak ifade eder. Samt, sukût etmek, kendine bir mecbûriyet bulunmadıkça konuşmamak, konuşunca da ihtiyârî konuşmak demektir.³⁷¹ Eşrefoğlu'na göre samt iki türdür. Birisi “söylememek” anlamındaki dil samtı, diğeri ise “gönlünde Allah'tan başka ne varsa çıkarmak” anlamındaki gönül samtıdır.³⁷²

Az konuşmayı fazilet, çok konuşmayı âfet olarak nitelendiren Eşrefoğlu, çok söz söylemenin kişinin dinine, imanına, ameline zarar vereceğini, kişinin dilini kontrol altında tutmaya gayret göstermesi gerektiğini, çünkü Hz. Peygamber'in “*Diline sahip olan kurtuldu*”³⁷³ buyurduğunu söylemektedir.³⁷⁴

Az konuşmanın gerekliliği bağlamında, halk arasında söylenen sözleri üç kısımda değerlendiren Eşrefoğlu, bunları şu şekilde sınıflandırmaktadır.

1. Sırf haram olan sözler: Kasıtlı yalan söylemek, şirk, koğuculuk vb. şeyler haramdır. Gönlü zehirlediği için bunlardan sakınmak gerekir.

2. Sırf helal olan sözler: Tevbe etmek, salavât getirmek, Kur'ân okumak, nasihat etmek, Hakk yoluna davet etmek gibi. Bunlar faydalıdır, zehirlenen vucutların panzehiridir.

3. Helal ve haram karışık olan sözler: Emr-i bi'l-ma'ruf nehy-i ani'l-münker, halka nasihat söylemek gibi aslında helal olan sözler riyâ ile veya şöhret olsun diye söylenirse haram olur.³⁷⁵

Eşrefoğlu'na göre, bir kişiyi veya bir yeri haddinden fazla övmek, yalan söylemek, koğuculuk, gıybet, sırları ifşâ etmek, maskaralık edip halkı güldürmek dilin âfetlerindedir.³⁷⁶

*Samt ile ağzını bağla göresin Hakk'ı ayân
Gözü bağı bu cihan halkının ağzıdır hemân*³⁷⁷

³⁷¹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 413.

³⁷² Eşrefoğlu, *Tarikatnâme*, vr. 26a.

³⁷³ Hadis Eşrefoğlu tarafından mana ile rivayet edilmiştir. Bu manadaki hadisler için bkz. Buhârî, Rikak, 23; Tirmizî, Zühd, 61.

³⁷⁴ Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 308.

³⁷⁵ Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 309-310.

³⁷⁶ Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 311-312.

³⁷⁷ Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 332.

2.2.3.3. Az Uyumak

Eşrefoğlu Rûmî'nin riyâzet ve mücâhede ile ilgili önem verdiği konulardan birisi de az uyumaktır. Hz. Peygamber'in “*Gece yarısında iki rekât namaz kılmak, dünyadan ve dünyaya mâlik olmaktan yeğdir.*”³⁷⁸ hadisine dikkat çekerek, O'na ümmet olduğunu söyleyenlerin O'nu bu konularda örnek almaları gerektiğini belirtir.³⁷⁹

Eşrefoğlu az uyumanın gerekliliğini beyan ederek konunun anlaşılması için uyku çeşitlerini de saymıştır. Ona göre altı çeşit uyku vardır. İlim meclislerinde uyuyanların uykusu gaflet, sabah namazı vaktinde uyuyanların uykusu şekâvet, namaz vakitlerinde uyuyanların uykusu ukûbet, öğle namazından evvel uyuyanların uykusu kaylûle, yatsı namazını kıldıktan sonra uyuyanların uykusu ruhsat, Cuma geceleri uyuyanların uykusu da hasret uykusudur.³⁸⁰

Uykuyu bu şekilde sınıflandıran Eşrefoğlu, âşık olana gece uykusunun haram olduğunu söyler ve bunu başaramayanların ise en azından seherleri uyanık olmaları gerektiğini beyan eder.³⁸¹

Eşrefoğlu, insanları geceyi değerlendirmeleri bakımından üçe ayırmaktadır:

Birinci tâife; gecenin gelmesiyle mutlu olan insanlardır. Bunlar gecenin gelmesini hasretle beklerler. Gece olduğu zaman abdest alıp dost kapısına secde ederler. Mevlâ'ya münacaâtlarını arz edip, vakitlerini namaz, niyaz, tazarrû ve gözyaşı ile geçirirler. Sabah olunca halka karışırlar ve onlardan birisi gibi olurlar.

İkinci tâife; gecenin gelmesi kendilerine azap olanlardır. Bunlardan her biri her bir köşede canlarına azap ve ikap olan türlü günah işlerler, nefsâni zevklerle meşgul olurlar. Bu zevk ve sefayı faide sanırlar.

Üçüncü tâife; geceyi gafletle geçirenlerdir. Bunlar geceyi uykuyla geçirir, Allah'ı zikretmezler. Sabah ezanıyla uyanırlar.³⁸²

Uykunun insanlar için bir istirahat vasıtası olduğuna dikkat çekerek helal olan bu vasıtanın ölçülü olarak kullanması gerektiğini beyan eder.³⁸³

³⁷⁸ Müslim, Salâtu'l-Misâfirin, 14.

³⁷⁹ Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 336.

³⁸⁰ Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 337.

³⁸¹ Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 338.

³⁸² Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 341.

³⁸³ Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 345.

*Bu uyku rahatına olma mağrur
Sakin kim etmesin Hak'tan seni dūr*

*Eğerçi uykuya Hak dedi rahat
Velâkin demedi sabaha dek yat³⁸⁴*

2.2.4. Sohbet

Ülfet edip dost olmak anlamında Arapça bir kelime olan sohbet³⁸⁵, tasavvufta dinî ve dünyevî meseleleri konuşmak üzere bir araya gelmek, kanaat önderi kâmil ve ârif bir kişinin tecrübe ürünü öğütlerini dinlemek, tavsiyelerini almak, istişârelerde ve fikir alış-verişlerinde bulunmak olarak tanımlanmaktadır.³⁸⁶

Şeyhler, sohbet kanalıyla müritlerin kalbine sirayet eder. Dinî ve tasavvufî hakikatleri bu yolla muhataplarına iletirler. Hz. Peygamber (s.a.v.), mü'minler arasında birlikteliği ve birliği sağlamak için sohbetlere önem verirdi. Sohbetlere katılanlara da sahabe denirdi.³⁸⁷

Hucvirî, sohbetin insanın huyları üzerinde büyük bir etkisinin olduğunu, sohbet sayesinde insanın âlim olabileceğini, bu nedenle tasavvuf yolcularının yekdiğerinden ilk önce sohbetin hakkını talep ettiklerini ve sūfiler arasında sohbetin adeta farz olduğunu söylemektedir.³⁸⁸

Manevî yolculukta sohbetin önemli bir vasıta olduğunu söyleyen Eşrefoğlu'na göre, şeyh veya halife olan kişinin müridlere sohbet etmesi olmazsa olmaz kurallardan biridir. Çünkü nefsini tezkiye, kalbini tasfiye etmiş bir kimsenin sözleri muhatapın kalbine sirayet eder. Samimi bir lisan ile yapılan sohbetler Hz. Peygamber'in sahabelere yaptığı sohbetin bir yansımasıdır.³⁸⁹

Her sözün her yerde söylenmeyeceği prensibinden hareketle Eşrefoğlu şeyhin yapacağı sohbeti üç kısımda değerlendirmektedir.

1-Sohbet-i âmm: Şeyhin halk içerisinde şeriat konularını anlatmasıdır. Bu sohbet herkese açıktır ve herkesin anlayabileceği bir dille anlatılır.

³⁸⁴ Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 351.

³⁸⁵ Asım Efendi, I, 179.

³⁸⁶ Kuşeyrî, s. 408.

³⁸⁷ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.436.

³⁸⁸ Hucvirî, s. 483.

³⁸⁹ Eşrefoğlu, *Tarikatnâme*, vr. 73b.

2-Sohbet-i hâs: Sırf dervişler için yapılan ve tarikatla ilgili âdâbın ve tarikat esaslarının anlatıldığı sohbettir.

3-Sohbet-i hâssü'l-hâs: Şeyhin tâlibin mertebesine göre hakîkati öğretmesidir. Burada kâl den çok hâl söz konusudur.

Sohbet-i hâssü'l-hâs'ta şeyhin örneğinden bahseden Eşrefoğlu, bu çeşit sohbetin şeyhin üzerinde bir emanet ve mürid ile arasında bir sır olduğunu, bu sırrın ifşasının ise emanete hıyanet sayılacağını söylemektedir.³⁹⁰ Bu çeşit sohbette yaşanan hâl, bir başka şahsın duygu, düşünce ve davranışlarının örnek alınması olarak bilinen “özdeşleşme”nin bir tezahürüdür.³⁹¹ Kişi kendisini şeyhi ile özdeşleştirmek suretiyle onu rol model olarak görür.

Netice itibarıyla mürid, verilen bütün manevî vazifelerin yaynında sohbete de devam etmek sûretiyle ruhânî açıdan kemale erecektir. İnsan-ı kâmilin sohbetlerine katılmak, bir anlamda kendini biçimlendirme demektir. Bu yüzden sohbet, manevî terbiye anlamında da kullanılmaktadır. Mürşidin teveccühüne nail olmak, manevî açıdan hazır olmaya, başka bir ifadeyle kalbî uyanıklığa da bağlıdır. Mürid sohbetlere devam ettikçe, hal ve tavırlarında da kemalât gerçekleşecektir.

2.2.5. Halvet

Lugatte, yalnız kalma, sevgili ile baş başa olma demektir. Tasavvuf istilâhında ise, müridin belirli bir süre şeyhinin emri doğrultusunda insanlardan uzaklaşarak, tekkelerin halvethâne veya çilehâne denilen özel mekânlarında inzivâ hayatı yaşaması, masivadan arınarak kendini Hakk'a vermesidir.³⁹²

Zâhid ve mutasavvıfların en belirgin özelliklerinden biri, günahlardan korunmak, ibadette yoğunlaşmak için yalnız yaşamayı tercih etmeleri ve Hak ile olmak için halktan ayrı kalmaya önem vermeleridir. Başlangıçta, toplum hayatını terk edip evinin bir köşesinde inzivaya çekilen veya ıssız yerlerde yaşamayı tercih eden zâhidler daha sonraki dönemlerde de bu adetlerini sürdürmüşler, bazı mutasavvıflar ve tarikat

³⁹⁰ Eşrefoğlu, *Tarikatnâme*, vr. 8b-9a.

³⁹¹ Viktor Emil Frankl, *İnsanın Anlam Arayışı*, (Çev. Selçuk Budak), Okyanus Yay., İstanbul 2010, s. 63.

³⁹² Tehânevî, I, 503.

mensupları bu yolda onları takip ederek halveti, tasavvufî hayatın bir unusuru haline getirmişlerdir.³⁹³

Zünnûn el-Mısrî, “İnsanı halvetten daha çok ihlâsa sevkedenden hiçbir şey bilmiyorum. Kim halvetî severse ihlâsın temel direğini eline geçirmiş ve sıdkın en sağlam rüknüne sahip olmuş olur.” demiştir. İmam Şiblî de, kendisinden nasihat isteyen bir adama “yalnızlığa sarıl” tavsiyesinde bulunmuştur.³⁹⁴

Eşrefoğlu Rûmî de kendisinden önceki mutasavvıflar gibi halveti, nefsin ıslahında bir metod olarak görmekte ve dünyevî alakaların duyular vasıtasıyla zihne gelişini önlemek için belli sürelerle bunlardan uzak kalarak, marifet ve keşf için rûhu hazırlamanın gereğine dikkat çekmektedir.

Kalbin masiva ile meşgul olmaması ve gerekli faydayı sağlamak için halvetin belli şartlara bağlı olarak yapılması gerekir.³⁹⁵ Müellifimiz, halvetin yapılaş şeklini de şöyle açıklamaktadır. Halvete niyet eden tâlib, halk ile helalleşmeli, üstünde hakkı olanların haklarını teslim etmeli, halvethâneye kabre gider gibi hazırlıklı gitmelidir. Tâlib halvet için şeyhinden destur almalı, daha sonra abdest ve mümkünse gusül alıp hücre önünde iki rekât namaz kılmalı ve dua etmelidir. Daha sonra besmele çekip halvethâneye girip oturmalıdır. “*Yâ Rabbî, sen beni mübarek bir menzile indir; sen, mübarek menzile indiricilerin hayırlısısın*”³⁹⁶ demelidir. Bundan sonra kalkıp iki rekât namaz kılmalı, Hz. Peygamber ve cemî meşâyihten istimdâd talep etmelidir. Halvetteyken dilini ve gönlünü Hakk’tan gayrısı için susturmalıdır. Gözünü kapattığında şeyhinin sûretini görmelidir, bunun faidesi çoktur. Hücreden yalnızca cuma ve bayram namazları için çıkmalı, yalnızca farzları kılmalı oyalanmadan tekrar hücreye dönmelidir. Dışarıya çıktığında başına bir örtü örtmeli ve yürürken yalnızca gözünün önüne bakmalıdır. Halvet esnasında uyku gelirse bir miktar gözleri dinlendirmeli, ancak asla basîret gözünü yummamalıdır.³⁹⁷

*Nefsi zindân eyle gel dâim halvethânede
Kim halâs olup gidesin sen dahî ol hânede*³⁹⁸

³⁹³ Süleyman Uludağ, “Halvet”, XV, 386.

³⁹⁴ Sühreverdî, s. 267.

³⁹⁵ Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 370

³⁹⁶ Mü'minûn, 29.

³⁹⁷ Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 517-518.

³⁹⁸ Eşrefoğlu, *Divan*, (45/9)

Halvet süresi kırk gündür. Nitekim Hz. Peygamber, “*Her kim halisen lillâh kırk sabaha erişirse, hikmetler kalbinden lisanına ulaşır*”³⁹⁹ buyurmuştur. Hz. Peygamber de Hira Mağarası’nda çileye oturmuş, halvette kalmıştır. Bu sebeple halvet, Hz. Peygamber’in sünnetidir.⁴⁰⁰

Eşrefoğlu’na göre halvethânedeki bulunması gereken şartları şu şekilde sıralamak mümkündür: Halvet yapılacak hücre gayet dar ve alçak olmalıdır. Genişliği bir kişinin namaz kılabilceği kadar, yüksekliği ise kişinin boyundan en fazla bir karış yukarda olmalıdır. Gayet karanlık olmalı içeriye ışık ve rüzgâr girmemelidir. Kapısının arkasına bir perde asılmalıdır. Tüm bunlar kalbin masiva ile meşgul olmaması içindir.⁴⁰¹

Netice olarak halvet, nefsi kemâle erdirmede önemli vasıtalarından birisidir. Aslında insanın yalnız olduğunu hatırlaması için de gereklidir. İnsan bu âleme tek başına gelmiş ve buradan âhirete intikali sırasında da yalnız olacaktır. Bunu idrak eden kalp halveti sever ve bu sevgi onu yüce Allah ile ünsiyete götürür. Yüce Allah ile ünsiyet eden insan ise Allah’ın dışındakilerle olduğunda yalnızlık hisseder.⁴⁰²

2.2.6. Uzlet

Uzlet, halkın arasından süresiz çekilip münzevî bir hayat yaşamak, maddi varlık olarak insanlar arasından uzaklaşmaktır. Mutasavvıfların uzletten maksatları, ihtiyaçtan fazla toplumda kalmamak, lüzumsuz işlerle zaman geçirmemek, bir köşeye çekilerek ibadet ve tefekkürle zamanı değerlendirmektir.⁴⁰³

Eşrefoğlu uzleti, dini yaşayabilmek ve halktan sirayet etmesi muhtemel günahlardan uzaklaşmak için bir metod olarak görmektedir. Halkın içine karışan kişinin onlarda gördüğü yanlışlıkları söylemesinin düşmanlığa vesile olacağını, bu sebeple halk tarafından incitilebileceğini söyleyerek buna meydan vermemenin yolu olarak uzleti göstermekte, dervişlerin özellikleri arasında saymaktadır.⁴⁰⁴

*Halkı kodu Hakk’a tutdı yüzini dervişler
Halka bakmaz Hakk’tan ayırmaz gözünü dervişler*⁴⁰⁵

³⁹⁹ Deylemî, *Firdevsü’l-ahbâr*, IV, 213 (hadis no: 6179); İbnü’l-Esîr, *Câmiu’l-Usûl*, XI, 557 (hadis .no: 9166).

⁴⁰⁰ Eşrefoğlu, *Müzekki’n-nüfûs*, s. 524.

⁴⁰¹ Eşrefoğlu, *Müzekki’n-nüfûs*, s. 515.

⁴⁰² Eşrefoğlu, *Müzekki’n-nüfûs*, s. 518.

⁴⁰³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 498.

⁴⁰⁴ Eşrefoğlu, *Müzekki’n-nüfûs*, s. 353-354.

⁴⁰⁵ Eşrefoğlu, *Divan*, (28/1)

Eşrefoğlu, uzlet hayatının zaruretini ortaya koyarken “*ben sizden ve Allah’tan başka taptıklarınızdan çekilip ayrılırım de.*”⁴⁰⁶ âyet-i kerîmesini delil göstererek uzletin farz olduğuna hükmetmektedir.⁴⁰⁷

Eşrefoğlu, uzleti iki kısımda değerlendirmektedir:

1. Rahmâni Uzlet: Nefsin arzularını kırmak, onu ıslah etmek ve halkın şerrinden emin olmak için yapılan uzlettir. Bu da kendi arasında üçe ayrılır. Uzlet-i avam, uzlet-i havas ve uzlet-i hassü'l-hâs. Halk tarafından bilinmeyeceği için rahmâni uzlete riya karışmaz. Uzlet Hakk içindir, halk için değildir.⁴⁰⁸

2. Şeytâni Uzlet: Halkın arasından onların şerlerinden emin olmak için uzaklaşmaktır. Bunda nefsi ıslah etme gibi bir gaye yoktur. Bilakis nefsi rahat ettirme vardır.

Uzlet ehli olan kişi halk meclislerine karışmamalıdır. Cuma namazı, bayram ve cenaze namazı dışında meclislere gitmemelidir. Bu meclislere karıştığında ise uzlette olduğunu halka hissettirmemelidir.⁴⁰⁹

Eşrefoğlu’na göre uzlet neticesinde tâlib, derdlerine derman bulur, maksudu olan Rabbi’ne zorluk çekmeden ulaşır:

*Uzlet ehli doğru gider cennete
Uzlet ehli uğramaz hiç mihnete*

*Uzlet ehli buluşur Allah ile
Uzlet ehli söyleşir ol şâh ile*

*Kim ki halktan döne Hakk’a ulaşır
Hakk’ı koyandır ki halka dolaşır*

*Oldur ol cümle dertlere devâ
Andan artığı kamu nefis ü hevâ*⁴¹⁰

2.2.7. Dünyayı Kalben Terk: Zühd

Dünya kelimesi Kur’ân’da âhîret ve âhîret hayatının karşılığı olarak geçmektedir.⁴¹¹ Ebu Tâlib el-Mekki’ye göre dünya, kişinin aşağı arzulardan aldığı

⁴⁰⁶ Meryem, 19/48.

⁴⁰⁷ Eşrefoğlu, *Müzekki’n-nüfûs*, s. 355.

⁴⁰⁸ Eşrefoğlu, *Müzekki’n-nüfûs*, s. 357-358

⁴⁰⁹ Eşrefoğlu, *Müzekki’n-nüfûs*, s. 282.

⁴¹⁰ Eşrefoğlu, *Müzekki’n-nüfûs*, s. 380.

paydan ibarettir. Kötü arzuların uzaklaşmak anlamında dünyayı terk etmek farz, ihtiyaç fazlası olan mübah ve meşru arzuların yüz çevirmek suretiyle dünyayı terk etmek fazilettir.⁴¹² Bu bağlamda Hz. Ali, Selmân-ı Fârisî'ye yazdığı mektupta “ dünya yılan gibidir, derisi yumuşak fakat zehri öldürücüdür, hoşuna giden şeylerden vazgeç ki sana fazla yaklaşmasın” buyurmaktadır.⁴¹³

Gazzâlî, dünyayı insanlara süslü ve güzel görünerek onları kendine çeken ve Allah'a kavuşmaktan men eden çirkin bir varlık olarak tanıtır. İlim öğrenecek kimselerde bulunacak özellikleri sayarken de “dünya ilgisini azaltmak” tan bahseder.⁴¹⁴

Eşrefoğlu, dünyayı “lâ-şey” olarak isimlendirmektedir. Yani dünya bir hiçten ibarettir. Hiç olana gönül verenin akibeti de hiç olmaktır. Çünkü kıyamet gününde Yüce Mevla dünyaya “hebâen mensûr ol” diye hitap edecektir.⁴¹⁵ Dervişim diyen kişi dünya sevgisini gönlünden çıkarmalıdır. Derviş geleni alır, gelmeyen talep etmez. Ehl-i dünyadan uzaklaşır. Çünkü dünya bir pislik mesabesinde. Bunun talibi de ancak köpeklerdir.⁴¹⁶

Eşrefoğlu'na göre, dünyayı terk etmek iki türlüdür. Bir kısım zâhiren ve bâtinen terk eder. Bir kısım da dünyanın muhabbetini terk eder, şüphelilerden sakınır, namazı vaktinde kılar, zikre devam eder. Dünyayı terk etmenin göstergesi, nimetin geldiğine sevinmemek, gittiğine üzülmemektir. Çünkü dervişe dünya, başkasına muhtaç olmayacak kadar lazımdır.⁴¹⁷

*Bu dünyaya verme gönül, dünya sana kalır değil
Dünya seven dost katına, yüz akıyla varır değil*

*Bu dünyanın muhabbeti, şol ağulu bal gibidir
Ağusın bilen ol bala, parmağını banar değil*

*Âşıkların gönlü kuşu, düşmez dünya tuzağına
Gerçek eren bu dünyayı, hiç muhâle alır değil⁴¹⁸*

⁴¹¹ Süleyman Uludağ, “Dünya”, *DİA*, TDV. Yay., İstanbul 1994, X, 151.

⁴¹² Uludağ, “Dünya”, X, 151.

⁴¹³ Gazzâlî, *İhyâu' ulûmi'd-din*, III, 483

⁴¹⁴ Gazzâlî, *İhyâu' ulûmi'd-din*, I, 125.

⁴¹⁵ Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, s.81.

⁴¹⁶ Aclunî, *Keşfu'l-hafâ*, I/492.

⁴¹⁷ Eşrefoğlu, *Tarikatnâme*, vr. 41b-42a.

⁴¹⁸ Eşrefoğlu, *Divan*, (67/1, 2,5)

Eşrefoğlu'na göre, tarikatta gönlüne dünya sevgisi düşen kişi mânen kirlenmiş olur ve bunun guslü tevbedir. Tevbe ettikten sonra yine muhabbet-i dünyaya düşerse ahdini bozmuş olur.⁴¹⁹

Eşrefoğlu, dünya ile ilgili tâlibe düşen üç vazifeyi de şöyle sıralamaktadır:

1-Dünya tâlibi terk etmeden tâlibin onu terk etmesi.

2-Kabre varmadan önce vücudunda bulunan manevî kirlilerden temizlenmesi.

3- Rabbiyle buluşmadan O'nu kendisinden râzı etmesi.⁴²⁰

Eşrefoğlu, Hak Teâlâ'ya vasıl olmak için dünya muradlarını bırakmaya tecrid-i zâhirî, bu uğurda âhiret muradlarını terk etmeye tefrîd-i bâtinî demektedir.⁴²¹ Yine bu dünyada amellerini kontrol etmeyen kişiyi, satıcıya inanıp ağzı bağlı olarak mal satın alan ve alıp malları kontrol etmeden memleketine götüren kişiye benzetmektedir. Bu kişi memleketinde malların ağzını açtığı anda satın aldığı malları göremez. İşte bunun gibi insan da amellerinin yükünü dünyada iken açmalı, iyisini kötüsünden ayırmalıdır. Dünyada iken iyi ve kötüyü ayıran kişi ahirette rahata erer.⁴²²

Eserlerinde ölümü sıkça hatırlatan Eşrefoğlu, dünya hayatının geçiciliğine vurgu yapmak suretiyle muhatablarını nefis muhasebesine yönlendirmektedir. Dünya sevgisini kalbinden uzaklaştıran kişi, nefisini olgunlaştırmak için önemli bir mesafe katetmiştir.

2.3. KALBÎ VE AHLÂKÎ FİİLER

Hem dinin hemde aklın reddettiği bütün kötü huyların kaynağının nefis olduğunu söyleyen mutasavvıflar, insanın manevî benliğinin yüksek tarafını temsil eden rûhu meleğe, nefsi ise şeytana benzetir ve ahlâki fenâlıkların ancak nefisle mücadele edilerek giderilebileceğini söylerler.

Gazzâlî, “insan ihtiraslarıyla savaşıyor, nefisini bunların baskısından korur ve bu suretle meleklerin ahlakına benzer huylar kazanırsa kalbi meleklerin evi haline gelir” der.⁴²³

Güzel ahlak insanda ancak nefsin tezkiyesinden sonra oluşur. Nefsin tezkiyesi de şeriatın edeb ve ahkâmına uymakla gerçekleşir. Allah Teâlâ Hz. Muhammed (a.s.) için

⁴¹⁹ Eşrefoğlu, *Tarikatnâme*, vr. 47a.

⁴²⁰ Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 85.

⁴²¹ Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 478.

⁴²² Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 44.

⁴²³ Gazzâlî, *İhyâu' ulûmi'd-din*, III, 27.

“*Sen elbette yüce bir ahlak üzeresin.*⁴²⁴” buyurmuştur. Kur’ân ahlakıyla ahlaklanan Hz. Peygamber, bu hususta mü’min için güzel ahlakın en güzel örneğidir.

Eşrefoğlu, *Müzekki’n-nufûs* adlı eserini, devrinde meydana gelen ahlakî bozulmaların önlenmesine katkı sağlamak ve tasavvufî ahlakı halka benimsetmek amacıyla yazdığını beyan etmektedir.⁴²⁵ Diğer eserlerinin muhtevasında da güzel ahlakın oluşması için yapılması gerekenler önemli bir yer tutar. Bu anlamda onun fikir dünyasında, taat ve ibadet, tevbe, şükür, uhuvvet, istikamet ve muhabbet önemli kavramlardır. Bu bölümde Eşrefoğlu’nun söz konusu kavramlara verdiği anlamlar izah edilecektir.

2.3.1. Tâat ve İbâdet

Tâat lugatte, itaat etmek, boyun eğmek, emredileni yapmak anlamındadır. Tasavvufî terim olarak, Allah’ın irâdesine uyma, Allah’ın rızasına uygun düşen her söz, hâl ve harekettir.⁴²⁶

Eşrefoğlu’na göre kişi Allah’ın rızasını gözettiği sürece tâat çizgisinde yol alır. İnsana düşen, durmadan ibadet ve tâatlarla çalışması ve ölünceye kadar taatı elden bırakmamasıdır. İnsan bu sayede nefsinde bulunan kötü huylardan kurtularak ahlakını güzelleştirir ve kulluk bilincini sağlayabilir.⁴²⁷

Hakk Teâlâ, rızâsını taat içinde, icâbeti dua içinde, hışmını günah içinde, evliyâsını kulları içinde gizlemiştir. Hakk’ın rızası kulun ona itaat etmesindedir. Bu anlamda seyr u sülûk olarak adlandırılan rûhî eğitimde var olan tüm öğeler tâat kavramı içerisinde değerlendirilebilir.

İbâdet; Allah’a saygı, sevgi ve itaat göstermek maksadıyla ortaya konan belirli tutum ve davranışları ifade etmek için kullanılan bir terimdir.⁴²⁸ Dînin özünü teşkil eden îman esaslarından sonra ibadet gelir.⁴²⁹ Mutasavvıflar, kulluğu ibâdet, ubûdiyyet ve ubûdet olmak üzere üçe ayırırlar. Bunlar sırasıyla ayne’l-yakîn, ilme’l-yakîn ve hakke’l-yakîn’e tekâbül eder. İbadetlerin daha çok bâtinî özellikleri, rûhu ve özü üzerinde duran

⁴²⁴ Kalem, 68/4.

⁴²⁵ Eşrefoğlu, *Müzekki’n-nüfûs*, s. 67.

⁴²⁶ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 464.

⁴²⁷ Eşrefoğlu, *Müzekki’n-nüfûs*, s. 316.

⁴²⁸ Mustafa Sinanoğlu, “İbâdet” *DİA*, TDV. Yay., İstanbul 1999, XIX, 233.

⁴²⁹ Hayati Hökelekli, “İbadet”, *DİA*, TDV. Yay., İstanbul 1999, XIX, 253.

sûfiler, ihlâs, huşû, Allah sevgisi ve korkusu gibi gönül hallerini; sabır, şükür, tevazu, cömertlik, af, merhamet gibi ahlak esaslarını, kısaca kalp temizliğine ve rûhun olgunlaşmasına vesile olan ve sonuçta insanı Allah'a yaklaştıran her türlü iyi hâli ve davranışı ibâdet sayarlar.⁴³⁰

İbâdet kavramını genelde zâhiri ibâdetler için kullanan Eşrefoğlu, ibadetlerde ortaya çıkabilecek olan riya tehlikesine karşı muhataplarını uyarmaktadır. İbadetlere riyanın karışmasını büyük tehlike olarak niteleyen Eşrefoğlu, kişilerin farkında olmadan da riyaya bulaşabileceklerini söylemektedir.⁴³¹ O'na göre, kişinin farz amellerini âşikâre, nafilâ ibadetlerini ise gizli olarak yapması esastır. Nafilâ ibadetlerin halkın içinde yapılması kişiyi riyaya götürebilir. Peygamber Efendimiz, “*Sadakayı gizli verin, sağ elinizin verdiğini sol eliniz duymasın*”⁴³² buyurmuştur. Kur’ân-ı Kerim’de de, “*Sadakalarınızın sevabını başa kakarak ve eziyet ederek ziyan etmeyin*” buyrulmuştur.⁴³³ Eğer kişi farz olan amellerini halk içinde dile getirirse ona da riya bulaşır.⁴³⁴

Riyanın reçetesi olarak melâmeti gösteren Eşrefoğlu, dervişlere, halkın övgüsüne aldanmamalarını, yaramaz huylarını ortaya çıkarıp halktan gizlememelerini, iyi amellerini ise halktan gizlemelerini tavsiye etmektedir.⁴³⁵

Eşrefoğlu’nun en fazla vurgu yaptığı ibadet namazdır. Ona göre sûfi, namazı Hz. Muhammed ve Ali’nin buyurduğu gibi kılmalıdır.⁴³⁶ Böyle kılsa, namazın lezzetini, safâsını ve nûrunu görebilir. Yine dervişler namazdan sonra birbirleriyle musfaha etmelidirler. Bunun hikmeti şudur. Ehlullâh namaza durduğunda ruh-ı rabbânileri arşullaha rucu eder. Namaz sonrası tekrar ruh-i rabbânileri vücudlarına döner. Bunun için birbirlerine merhaba ederler.⁴³⁷

⁴³⁰ Uludağ, “İbadet” *DİA*, TDV. Yay., İstanbul 1999, XIX, 247.

⁴³¹ Eşrefoğlu, *Tarîkatnâme*, vr. 57a.

⁴³² Buhâri, *Kitabu’z-Zekât*, 13.

⁴³³ Bakara, 2/264.

⁴³⁴ Eşrefoğlu, *Müzekki’n-nüfus*, s. 362-364

⁴³⁵ Eşrefoğlu, *Müzekki’n-nüfus*, s. 371.

⁴³⁶ Müellifin namaz konusunda *Sûfi namazını Muhammed ve Ali’nin buyurduğu gibi kılmalıdır* diyerek. Hz. Peygamber’in örnekliğinden başka Hz. Ali’den bahsetmesi dikkat çekicidir. Kannatimizce mensub olduğu Kâdirî Tarîkatı’nın silsilesinin Hz. Ali’ye ulaşması ve müellifin Hz. Ali’yi evliyaların başı olarak sayması bu kanaatine etkili olmuştur.

⁴³⁷ Eşrefoğlu, *Tarîkatnâme*, vr. 58a.

Hız. Peygamber Şöyle buyurur. “*Bana dünyadan  c Şey sevdirdildi. Güzel koku, kadın ve gözümün n ru namaz*”⁴³⁸ Güzel koku r h nilerin cem olmalarına vesiledir. R h nilerin toplandıkları yere Şeytan gelemmez. Namaza göz nuru denilmesinin hikmeti ise n rullahı ulaşmaya vesile olmasıdır. Bu nedenle kişi kendisini namazda zaptetmeli, gönlüne gayrullahı getirmemelidir. Gönlünü gayrullahtan temizleyen kişi de ilme’l-yak n’dan ayne’l-yak n’ne ulaşır. Gönül huzuru h kim olur. Zira namaz mü’minin m racıdır. Rabbi ile kulunun konuŐmasıdır.⁴³⁹

EŞrefoğlu R m ’ye göre, bir dervŐin tek başına huzur ile namaz kılması, b  h zur imam ile namaz kılmasından evl dır. Cemaatle namaz kılmak sevabı artırmak içindir.  Őık ise sevaptan münezzehtir. Yine namazdan murad Allah’ın rızası olmalıdır, sevap umulmamalıdır. Bu hususlara uyan bir s finin her h li namaz olur. Her ne ile meşgul ise, gönlü namazda olsa, vakitleri g zlese, her d im namaz sevabı alır.⁴⁴⁰

2.3.2. Tevbe

Güzel ahlakın yerleŐmesini ve devamlılığını sağlayan önemli fiillerden biri olan tevbe, kelime olarak pişmanlık, itiraf, dönmek, iŐlenilen g nahtan dolayı pişmanlık duymak, bir daha yapmamaya azmetmek ve söz vermek anlamlarına gelmektedir.⁴⁴¹ Ehl-i sünnet  limlerine göre tevbenin  c Şartı vardır: Şeriata muhalif işler yapmaktan pişman olmak, günahı derhal terk etmek ve eskiden iŐlenen günahları ve benzerlerini bir daha yapmamaya azmetmektir. KuŐeyr ’ye göre ise tevbe için ned met yeterlidir.  nk  Hz. Peygamber, “*Pişmanlık tevbedir*”⁴⁴² buyurmuştur. Diğer iki r k n ned metin arkasından gelir, ona t bidir. İnsan yaptığı Şeyin kötü olduğuna vicd nı ile kanaat getirirse kalbine tevbe etme arzusu doğar. O zaman Hakk Te l , yaptığı kötü iŐten dönüş yapmayı ve tevbeyi insana nasip eder.⁴⁴³

Tevbeyi kişinin kendini gerçekleŐtirme Őuuruna ermesinde ilk adım olarak gören EŞrefoğlu’na göre s f , tevbe ederek önceki günahlarına pişman olur ve yeni bir hayata başlar. Bu yönüyle tevbe, seyr u s l k kapısını açan bir anahtar konumundadır. Ona göre, k mil bir m rŐidden el alan mü’minin geçmiş günahları affedilerek önünde temiz bir sayfa açılır. Allah Te l , ibadetten önce tevbeyi farz kılmıŐtır, bu sebeple mü’min,

⁴³⁸ Müslim, Talak, 31, 34; Nes i, IŐ ret ’n-nis , 1.

⁴³⁹ EŞrefoğlu, *Tarikatn me*, vr. 59a.

⁴⁴⁰ EŞrefoğlu, *Tarikatn me*, vr. 60b.

⁴⁴¹ İbn Manz r, I, 233.

⁴⁴² İbn M ce, Zühd, 30; İbn Hanbel, I, 376.

⁴⁴³ KuŐeyr , s. 186-187.

aşk ile günahına tevbe etse, o günahı işlememiş gibidir. Tevbe eden kişinin kalbinde bu günahı bir daha işlememek düşüncesi olmalıdır, böyle olmaz ise o kişi münafık olur.⁴⁴⁴

Eşrefoğlu'na göre, gerçek manada tevbe edecek kimsenin tevbesinde şu şartlar bulunmalıdır:

1-Geçmiş günahlarına pişman olmak, geçirmiş olduğu yaramaz ömür için hayıflanmak.

2- Tevbe ettiği anda işlemekte olduğu günahları terk etmek.

3-Tevbeden sonra günah işlememeye azmetmek.

4-Üzerinde bulunan hakları ödemek.

5-Günah lezzetini tattırdığı tenine ibadet zahmetini de tattırmak.

6-Haram ile beslediği bedenini, mücadele ile Hak yolunda eritmek, gönlünü haram nesnelere zikretmekten arındırmak.⁴⁴⁵

Eşrefoğlu, tevbe edenlerin şu hususlara riayet etmesi gerektiğini söylemektedir:

1-Daha önce içerisinde bulunduğu kötü ortam ve arkadaşlardan uzaklaşmalı, onlarla sohbeti kesmelidir. Aksi halde tekrar tevbe bozup eski haline dönme ihtimali vardır. Tevbekârlar ile yoldaş olmalıdır. Çünkü kişi yoldaşı ile birlikte haşrolunacaktır.

2-Sûretini tebdil etmelidir. Sûfiler ve salihlerin sûreti ve sîretine bürünmelidir. Çünkü Hz. Peygamber, “*Kim bir kavme benzerse onlardandır*”⁴⁴⁶ buyurmuştur.

3-Helal lokma yemelidir. Haram veya şüpheli yiyecek yerse o lokma kişiyi tevbe etmeden önceki haline döndürür.⁴⁴⁷

4-Tevbe eden kişi günahlardan korunmak ve şeytanın şerrinden emin olmak için kendini zikir kalesine bırakmalı, daima zikir ile meşgul olmalı, tûl-i amel ve dünya muhabbetlerinden arınmalıdır. Mü'mine lazım olan bu kaleye girdikten sonra bir daha çıkmamaktır.

*Ey hevâsına tapan tevbeye gel tevbeye
Hakk'a tap Hakk'tan utan tevbeye gel tevbeye*

*Niçe nefse uyasın niçe dünya kovasın
Vaktidür usanasın tevbeye gel tevbeye*⁴⁴⁸

⁴⁴⁴ Eşrefoğlu, *Tarikatnâme*, vr. 51b-52a.

⁴⁴⁵ Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 451-452.

⁴⁴⁶ Sünen-i Ebû Dâvud, Libâs, 4.

⁴⁴⁷ Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 440-441

⁴⁴⁸ Eşrefoğlu, *Divan*, (104/1-2)

2.3.3. Şükür

Şükür, teşekkür etme, nimet vereni itiraf etme, ona hamd etme, rubûbiyyetini ikrâr etme anlamlarına gelmektedir.⁴⁴⁹ Cüneyd-i Bağdâdî'ye göre şükür, şükredenin nefsi için kalbî itiraf ile nimeti izhâr etmek, başkaları için ise bunu dil ile itiraf etmektir. Çünkü şükürün kemâli her ikisinin bir araya gelmesiyle gerçekleşir.⁴⁵⁰

Eşrefoğlu'na göre, Yüce Allah insana âzalarını vermiş ve her birisine çeşitli ibadetler emretmiştir. İnsanın ölünceye kadar bu ibadetleri yerine getirmesi bu âzaların şükürdür. Nitekim Kur'ân-ı Kerimde, “Ey iman edenler! Size verdiğimiz rızıkların temiz olanlarından yeyin, eğer siz yalnız Allah'a kulluk ediyorsanız O'na şükredin”⁴⁵¹ buyrulmaktadır.⁴⁵²

Mutasavvıfların genel kabulüne uygun olarak Eşrefoğlu şükürü üçe ayırmaktadır.

1-Dil ile şükür: Her bir nimet için hamd cümlesi olan “elhamdülillâh” demektir. Böylece insan verilen nimetlere karşı kayıtsız kalmamış ve nankörlüğe düşmemiş olur.

2-Âzalar ile şükür: Her türlü âzanın kendisine verilen ibadeti yerine getirmesidir.

Gözler, Hakk Teâlâ'nın haram kıldığı şeylere bakmamakla, hiç kimsenin ayıbını gözetmemek ve kimseye hıyanetlik etmemekle; kulaklar, haram sözleri dinlememek ve haram sözlerden uzaklaşmakla; eller, hiç kimseyi incitmemek, Hakk Teâlâ'nın haram kıldığı şeylere uzanmamak ve sadaka vermekle; ayaklar, şer ve fitne olan yerlere, fisk meclislerine, dünya beylerinin kapılarına gitmemek, mescitlere, hasta ziyaretlerine, sıla-i rahime, meşâyih ziyaretlerine, Mekke ve Medine'ye gitmekle şükürünü edâ edebilir.⁴⁵³

İnsanın zâhir gözü şer'an ruhsatı olmayan şeylerden bağlanmayınca basîret gözü açılmaz. Zâhir kulağı yasak olan şeylerden men etmeden gönül kulağı açılıp hakikatler işitilmez. Zâhir dili şeriata muhalif olan şeylerden men etmeden gönül dili açılıp Hakk'ın hikmetini ve marifetini söylemez. Eli şer'an yasak olan şeylerden men etmeyince bâtinî eli açılıp hazîne-i ilâhiye erişmez. Ayağı şer'an yasak olan yerlerden

⁴⁴⁹ Asım Efendi, I/923.

⁴⁵⁰ İzzeddîn Mahmud b. Ali Kâşânî Natanzî, *Misbâhu'l-hidâye ve miftâhu'l-kifâye*, (Çev. Hakkı Uygur), Kurtuba Yay., İstanbul 2010, s. 378.

⁴⁵¹ Bakara, 2/172

⁴⁵² Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 373.

⁴⁵³ Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 373-374.

uzak olmayınca, bâtin ayağı hâsıl olup Rabbin müjdelediği yüksek mevki ve derecelere yürüyemez.⁴⁵⁴

3-Gönül ile şükür: Gönülde Allah dışında her ne varsa onları tasfiye etmek, bundan sonra başka hiçbir şeye meyletmemek, Allah muhabbetinden her dâim mest olmak, her iki cihânın muradlarından da geçmektir.⁴⁵⁵

Netice olarak Eşrefoğlu'na göre şükür, kişinin her an içinde olması gereken bir fiil olup Allah'ın nimetlerinin farkına varması ve her nefeste dil ve hâl ile bunu ortaya koymasıdır.

2.3.4. Uhuvvet

Tarikatnâme'de yer alan uhuvvet faslına Hz. Peygamber'in, "*Bütün mü'minler kardeşdir*"⁴⁵⁶ hadisi ile başlayan Eşrefoğlu Rûmî, uhuvveti, şeriat, tarikat ve hakikat kardeşliği olmak üzere üç kısımda değerlendirmektedir. Kişi kelime-i tevhidi söylemesi ile diğer Müslümanlarla şeriat kardeşi olur. Şeriat ile amel eder ve hüküm-i şeriat ile dirilir. Bir şeyhe bağlanırsa diğer dervişler ile tarikat kardeşi olur. Ehl-i hâl olursa ve tecelli-i Rabbâni'ye vâkîf olursa ehlullâh ile hakikat kardeşi olur. Tarikat kardeşlerinin gönlünde dünya muhabbeti bulunmamalı ve istekleri şeyhin rızasını kazanmak olmalıdır.⁴⁵⁷

Eşrefoğlu, uhuvvetin her aşamasında takınılması gerek tavrı şöyle açıklamaktadır: Şeriatta şu senin bu benim, tarikatta ne senin var ne benim, hakikatte ne sen varsın ne de ben.⁴⁵⁸ Bu düşüncesiyle Eşrefoğlu tarikat ve hakikat kardeşi olanların dünya malından hatta kendi benliklerinden geçerek yalnızca Hakk'ı üstün tuttıklarını söylemektedir. Hakiki uhuvveti kavramış olan kişi dünya ve ahretliğini kardeşinden esirgemez. Böylece kişi, hakiki varlığın yalnızca Allah olduğu ve sahip olunan şeylerin tamamının O'nun uhdesinde bulunduğu bilincine ermektedir.⁴⁵⁹

⁴⁵⁴ Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 378.

⁴⁵⁵ Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 374

⁴⁵⁶ Müslim, Nikâh, 56; Buhârî, Mezâlim, 3; Ebû Dâvud, Edeb, 40; Tirmizî, Birr, 18.

⁴⁵⁷ Eşrefoğlu, *Tarikatnâme*, vr. 41a.

⁴⁵⁸ Eşrefoğlu, *Tarikatnâme*, vr. 46b.

⁴⁵⁹ Eşrefoğlu, *Tarikatnâme*, vr. 47a.

2.3.5. İstikâmet

İstikamet, sözlükte düzeltmek, bir şeyi bütün cüzleriyle birlikte doğrultmak anlamlarına gelmektedir. Tasavvuf ıstılahında, Allah'a isyandan kaçınmak anlamında, haddi aşmanın zıddı olarak kullanılır.⁴⁶⁰

İstikamet, her şeyin kendisi ile kemâl bulduğu ve tamam olduğu ahlâki ve dînî bir derecedir. Hayırlı işlerin husule gelmesi ve nizama konulması istikametın varlığı ile mümkündür. Hâlinde istikamet üzere olmayanın gayreti boşa gider.⁴⁶¹

Eşrefoğlu, istikameti en temel anlamda zahirde şeriata uyma bâtında iman ve tasdik olarak tanımlamakla birlikte, avâmın, havâsın ve ehâss-ı havâsın istikameti olmak üzere üç mertebeye ayırmaktadır.

Âvâmın istikâmeti, zâhirde emre boyun eğme, bunun dışındakilerden ictinâb etme; bâtında ise iman ve tasdiktir.

Havâsın istikâmeti, zâhirde evâmire boyun eğme, bunun dışındakilerden ictinâb etme, dünya lezzetlerini terk etme; bâtında cennet nimetlerini terk edip likâ-i Rahmân'a ve taleb-i irfâna müştak olmaktır.

Ehass-ı Havâsın istikâmeti, zâhirde Rasûl Hazretlerine ittiba; bâtında beşerî sıfatlardan arınıp, lâhuti sıfatlarla donanmak, enâniyetten fâni olmaktır.⁴⁶²

Netice olarak Eşrefoğlu'nun üç başlık altında kategorize ettiği istikâmetin her aşamasında “zâhirî” ve “bâtınî” olmak üzere iki yönünden bahsettiği görülmektedir. Zâhirî istikâmet, daha çok bedenî husular ile ilgili olup, bâtınî istikâmetinde kulun Rabbi ile arasındaki kalbi bağlardan oluştuğu anlaşılmaktadır. İstikamet, şeriatın zâhirî hükümlerine uyma noktasından başlayıp kulluğun ulaşacağı en yüce mertebeye kadar söz konusudur.

2.3.6. Aşk ve Muhabbet

Aşk kelimesinin Arapça aslı “ışk” olup sözlükte “şiddetli ve aşırı sevgi, bir kimsenin kendisini tamamen sevdiğine vermesi, sevgilisinden başka güzel görmeyecek kadar ona düşkün olması” anlamına gelir. Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadislerde aşk kelimesi geçmez. Sevgi ifadesi genellikle “hub, muhabbet ve meveddet” kelimeleri ile ve

⁴⁶⁰ Cürcânî, s. 31.

⁴⁶¹ Kuşeyrî, s. 303.

⁴⁶² Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfus*, s. 285.

bunların müştaklarıyla ifade edilmektedir. Allah korkusunun ağırlıkta olduğu ilk zâhidler de aşktan bahsetmemişlerdir. Daha sonra kullanılmaya başlanan aşk kelimesi mutasavvıfların en çok zikrettiği kavramlardan birisi olmuştur.⁴⁶³

Mutasavvıflara göre aşk, insan yaratılışındaki güzelliğin ve varlığın temelini oluşturur. Allah, insanı kendisine ayna olsun diye yaratmıştır. İnsan “ahsen-i takvîm”, Allah ise “hüsn-i mutlak”tır. Güzelliğin kaynağı Allah’ın güzelliğidir. Kulun Allah’ı sevmesi, sevgilinin rızasını arzulamak, onunla olmak için sabırsızlanmaktır.⁴⁶⁴

Eşrefoğlu’na göre akıl ile Allah bilinebilir ancak bulunamaz. Akıl ile aşk bir arada durmaz. Allah’a ulaştıracak yegâne vasıta aşktır.⁴⁶⁵ Aşk, ezelîdir, insanın mevlâsına duyduğu aşkın kaynağı Elest Bezmi’dir:

*Akıl ile ışka girilmez ışk aklı mahv ider
Akıl ışkın ol sebebden gelemes yuvasına*⁴⁶⁶

*Siz şöyle sanmanız kim ben şimdi âşık oldum
Canum ezel güninde ışka tolaşa geldüm*

*Kâlü Belâ gününden elestden ilerüden
Dürlü mihnete âşık anda sataşa geldüm*⁴⁶⁷

*Ezel vasl-ı şarâbın içmişidüm
Ayılmadum humârından giderem.*⁴⁶⁸

*Ezel nüş etmişem âşkın şarâbın
Ebed ayılmazam metâna geldüm.*⁴⁶⁹

Aşk, varından, yoğundan, her şeyinden vazgeçmek, bir nevi kendini ateşten bir denizin ortasına atmak, bu uğurda fâni olmaktır. Aşkın bizzat kendisi derttir, derdin dermanı bizzat derdin kendisidir. Bunu bilen âşık, bilerek kendisini bu derdin içine atar.

*Cihânu hiçe satmaktır adı aşk
Döküp varlığı gitmektür adı aşk*

⁴⁶³ Süleyman Uludağ, “Aşk”, IV, 11-12.

⁴⁶⁴ Hucvirî, s. 446.

⁴⁶⁵ Eşrefoğlu, *Tarikatnâme*, vr. 29a, 43b.

⁴⁶⁶ Eşrefoğlu, *Divan*, (109/7)

⁴⁶⁷ Eşrefoğlu, *Divan*, (82/5-6)

⁴⁶⁸ Eşrefoğlu, *Divan*, (76/6)

⁴⁶⁹ Eşrefoğlu, *Divan*, (75/3)

*Elinde sükkeri ayruğa sunub
Ağuyu kendü yutmaktır adı aşk*

*Belâ yağmur gibi gökten yağarsa
Başını ana tutmaktır adı aşk*

*Bu âlem sanki oddan bir denizdir
Ana kendüyi atmaktır adı aşk*

*Var Eşrefoğlu Rûmî bil hakikat
Vücudi fâni itmekdür adı aşk⁴⁷⁰*

Aşk derdiyle gözü yaşlı, gönlü yaralı olmak âşıklığın delilidir. Gönül yarasının ilâcı muhabbet şerbetidir. Derdini bilen âşık onun azalmasını değil artmasını talep eder.

*Gözi yaşlu bağı başlu ciğeri delük delük
Olmuşam âlem içinde aşkının âvâresi⁴⁷¹*

*Derd-i yâr ile yüreğin yara kıl
Derd-i artur derde timâr eyleme⁴⁷²*

İlmi kendisine fayda sağlamayan kişi, âlim olamayacağı gibi, iki cihândan vazgeçmeyen kişi de âşık olamaz. Câhil olan hikmete râm olamayacağı için gerçek anlamda âşık olamaz. Aşk, sıkıntılara katlanmaktır, ayrılıktır, hasrettir, ateştir, ferâgattir, ayrılık ve gayrılığı ortadan kaldırmaktır.

*Âlim midir ol ilmîne lâyıq ameli yok
Câhil midir ol aşka satar iki cihânî⁴⁷³*

*Câhil ermez bu hikmete, câhili koyma sohbeti
Yiye de muşlaya yata, ahır dolu saman gerek⁴⁷⁴*

Allah aşkı, insanın içinde bulunması gereken yegâne gerçekliktir. Yüce Mevlâ'nın bu dünyada verdiği nimetler de, âhirette vermeyi vaat ettiği güzellikler de hedef değildir. Asıl hedef onun rızasıdır. Bunun anahtarı da aşktır:

⁴⁷⁰ Eşrefoğlu, *Divan*, (51/1-5)

⁴⁷¹ Eşrefoğlu, *Divan*, (83/1)

⁴⁷² Eşrefoğlu, *Divan*, (75/2)

⁴⁷³ Eşrefoğlu, *Divan*, (49/3)

⁴⁷⁴ Eşrefoğlu, *Divan*, (100/6)

*Senin ışkın bana mezheb dindür
Seni her kimse kim sevme bî-dindür*

*Seni seven nider hûr u kusûrı
Âşıklara senin ışkın hemindür*

*Sekiz uçmak bana sensüz cehennem
Yidi tamu seninle reyâhindür*

*İki cîhân içinde her ne kim var
Dükeliden senin ışkın güzîndür⁴⁷⁵*

Aşk sâfî, temiz bir kalp ister. Kibir, haset, kin gibi kötü huyların bulunduğu kalpte aşk olmaz. Aşkın girdiği kalp tüm bu kötü hasletlerden temizlenir. Aşk kalbi ma'mur eyler:

*Kibr ü kîn olduğu cânda ışk gelip kılmaz karar
İşk harâblıklar sever ma'murları vîran diler*

*Eşrefoğlu Rûmî ışka vireli hep varını
Bî-murâd olup yürür ne vaslı ne hicrân diler⁴⁷⁶*

*İşkıla avâre olan dünyâda kârı nider
Gönlünü ol yâra viren bir dahı yârı nider⁴⁷⁷*

Eşrefoğlu, “mertebe-i aşta küfür yoktur” sözünü naklederek aşk söz konusu olduğunda, âşıktan zuhur eden ve normal zamanda günah olan bir takım söz veya davranışlardan aşığın sorumlu olmayacağını düşünmektedir. Çünkü âşıkların küfrü avamınki gibi değildir. Bu düşüncesini Bâyezîd-i Bistâmî'nin “*Cübbemin içinde Allah'tan gayrısı yoktur*” sözünün izahı ile açıklamaktadır. Ona göre Bâyezîd-i Bistâmî bu sözü cezbe yani aşk halinde söylemiştir. Sarhoşluğu aşkındandır, böyle olunca küfür dâhi iman olur.⁴⁷⁸

⁴⁷⁵ Eşrefoğlu, *Divan*, (5/1-4)

⁴⁷⁶ Eşrefoğlu, *Divan*, (6/6,7)

⁴⁷⁷ Eşrefoğlu, *Divan*, (7/1)

⁴⁷⁸ Eşrefoğlu, *Tarîkatnâme*, vr. 63b.

2.4. MARİFET VE BİLGİ KAVRAMLARI

Eşrefoğlu Rûmî Allah'ın 'Âlim' isminin gerçek manada anlaşılabilmesinin ve insanın üzerinde tecelli edebilmesinin yolununun zâhirî ve bâtinî ilimleri tahsil etmekten geçtiğini söylemektedir. Zâhiri ilim olarak şeriatı sayan Eşrefoğlu, batınî ilim olarak ise marifeti saymaktadır.⁴⁷⁹ Marifete ulaşmak, ancak kalbin tasfiyesi neticesinde gerçekleşecektir. Bu bölümde Eşrefoğlu'nun kalbin tasfiyesi sonucu meydana gelen marifet ve bilgi kavramları olarak izah ettiği, tevhid, ilham, nûr-i Muhammedî, ricâl-i gayb kavramlarına yer verilecektir.

2.4.1. Marifet

Marifet, tanımak, âşinâlık ve bilgi demektir. Bu yolda Hakk'a dâir elde edilen bilgiye de ma'rifetullâh denilir.⁴⁸⁰ Ancak bilgi anlamını ifade eden ilim ile ma'rifet arasında fark vardır. Ma'rifet, yaşayarak, görerek, tadarak, tecrübe ile elde edilen bilgidir. Kaynağı da kalp, rûh, sırr, ilham ve keşftir. İlimin kaynağı ise akılla istidlâl, duyu organları, nazar ve nakildir. Zâhirî ilim sahiplerine âlim, ma'rifet sahiplerine ârif denilir.⁴⁸¹ İlim ateşi görmek ise ma'rifet onunla ısınmak gibidir.⁴⁸² Hucvirî, "*Ben insanları ve cinleri ancak bana ibadet etsinler diye yarattım*"⁴⁸³ ayet-i kerîmesindeki "ibâdet etsinler" ifâdesini "tanısınlar" olarak yorumlamakta ve buradan maksadın ma'rifetullah olduğu hükmünü çıkarmaktadır.⁴⁸⁴

Eşrefoğlu Rûmî, mutasavvıflar arasında meşhur olan "*Ben gizli bir hazine idim, bilinmeyi istedim ve insanı yarattım*"⁴⁸⁵ kutsi hadisini temel alarak tüm mahlukâtın yaratılış gayesinin marifetullah olduğunu söyler. O'nun birliğinin delilleri olan canlı cansız bütün varlıklar kendi hallerinde mârifetten nasiplenirler.⁴⁸⁶

Eşrefoğlu'na göre Mârifetullâh üç mertebe üzerinedir. Mârifet-i âmm, mârifet-i hâss ve mârifet-i hakikî. Bu marifet mertebeleri şu üç iman mertebesine tekabül eder:

⁴⁷⁹ Eşrefoğlu, *Tarikatnâme*, vr. 27b.

⁴⁸⁰ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.316.

⁴⁸¹ Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 234.

⁴⁸² Gazzâlî, *Ravzatü't-talibîn*, (Ter. Ramazan Yıldız), Dehliz Yay., İstanbul 2009, s. 61.

⁴⁸³ Zâriyât, 5/56.

⁴⁸⁴ Hucvirî, s. 397.

⁴⁸⁵ Hadisle ilgili değerlendirme için bkz. Aclûnî, İsmâil b. Muhammed, *Keşfu'l-hafâ ve muzilü'l-libâs*, Dâru'l-Kutubi'l-İmiyye, Beyrut, II, 133.

⁴⁸⁶ Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 39.

1- İman-ı avâm: En aşağı seviyedeki imandır. Altı iman esasından ibarettir. Bunlardan birine inanmayan kâfir olur. Tamamına inanan cehennemde ebedi kalmaktan kurtulur.

2- İman-ı havas: Buna iman-ı istidlâli de derler. Altı iman esasına itikat ettikten sonra amelde, kavilde ve fiilde, ibadette ve itikatta muhkem olup yaptığı her işin Allah Teâlâ tarafından görüldüğü ve bilindiğine iman etmektir. Hz. Peygamber'in "ihsan" kavramına getirmiş olduğu anlama uygun olduğu için iman-ı ihsan ismi de verilmiştir. Allah'ı görüyormuş gibi ibadet etmek, gönle Allah'tan başka bir şeyin gelmemesi ve dillerin zikirden gayrısıyla meşgul olmamasıdır.

3- İman-ı hakiki: Bu makamdaki kimselerin gönülleri gayrullahtan pâk olur, basîret gözü açılır ve Hakk Teâlâ onların rûhuna sıfatlarından bir sıfat ile tecelli eder. Basîret gözüyle görürler ve bu tecelliye iman ederler.⁴⁸⁷

Eşrefoğlu Rûmî'ye göre, insanın mârifet-i Hakk'a vasıl olması için nefsin mutmainne mertebesine ulaşması gerekir. Bu mertebeye gelmeyen nefsin hakiki anlamda marifeti idrak etmesi mümkün değildir.

2.4.2. Tevhid

Tevhîd, tasavvufî düşüncenin en önemli konularından biridir. Sûfilerin ortaya koydukları varlık anlayışları, aynı zamanda onların tevhide ilişkin görüşlerini de yansıtmaktadır. Kimi sûfiler varlık anlayışlarını İbnü'l-Arabî'yle sistemleşen vahdet-i vücûd/tevhîd-i vücûdîyi, kimisi de İmam-Rabbânî (ö. 1034/1625)'nin anlayışı olan vahdet-i şuhûd/tevhid-i şuhûdîyi esas alarak görüşlerini ortaya koymuşlardır.⁴⁸⁸

Şuhûdî tevhîdde, yani vahdet-i şuhûdda sâlikin her şeyi bir görmesi geçicidir, birlik bilgide değil, görmededir. Vahdet-i vücûdda ise, birlik bilgidedir. Yani sâlik gerçek varlığın bir tane olduğunu, bunun da Hakk'ın varlığından ibaret bulunduğunu, Hak ve O'nun tecellilerinden başka hiç bir şeyin hakîkî bir varlığı olmadığını bilir.⁴⁸⁹ Vahdet-i vücûd ehli bu bilgiye nazari olarak değil, yaşayarak ve manevî tecrübe ile ulaşır.⁴⁹⁰

⁴⁸⁷ Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 39-40.

⁴⁸⁸ Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, s. 318.

⁴⁸⁹ Ömer Ferit Kam, *Vahdet-i Vücûd*, D.İ.B. Yay., Ankara 2003, s. 66.

⁴⁹⁰ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 507.

Eşrefoğlu Rûmî, vahdet-i vücûd düşüncesini benimsemekte ve eserlerinde sıkça Muhyiddin İbnü'l-Ârabî'nin görüşlerine yer vermektedir. Bu düşünce daha çok şiirlerinde ortaya çıkmaktadır.

*Tecellî şevk-i dîdarın beni mest eyledi hayrân
Ene 'l-Hak sırrını cândan ânınçün kılmazam pinhân*

*Aceb hayrânü mestem kim bilişten bilmezem yâri
Gözüm her kande kim baksa görünen suret-i Rahmân*

*Benem her dertdlü dermanı benem her madenin kânı
Benem ol dürri bî hemtâ benem ol bahr-i bî payân*

*Semâ da seyrider sırrum cihânı tuttu envârum
Mukaddesler cem 'isi benüm sırrumda sergerdân*

*Bu ay-ü gün bu yıldızlar bu giceler bu gündüzler
Bu yazlar kışlar güzler benim emrimdedir yeksan*

*Çürümüş tenlere bir gez eger dirsem bî-iznî kum
Yalın ayak baş açık duralar kamusu uryân*

*Benüm ilm-i ledünnümden hezeran Hızr olur âciz
Benüm her bir tecellimde nice bin Musiler hayrân*

*Cihan tılsımının bendi benüm elimdedür şimdi
Benem bu gün bu meydanda benümdür top ile çevkân*

*Benem şâhı bu meydanın benem devri bu devranın
Benem cânı bu cânların benümle diridür her cân*

*Benem Mansûrı dâr iden benem ağyârı yâr iden
Benem her varı var iden benem her giden-ü duran*

*Degülüm oddan-u sudan veya toprak-u ya yilden
Ben irden var idüm irden henüz yoğidi bu ezmân*

*Zemansuz bî zamanım ben nişansuz bî nişanım ben
Dü âlemde hemanım ben benem görünen-ü gören*

*Görürsün sureta âdem benüm emrimdedir âlem
Feleklerle melekler hep bana mahkûmdur ins-ü cân*

*Sanursun Eşrefoğluyam ne Rûmîyem ve İznikî
Benem ol Dâim Bâkî göründüm sûretâ insan⁴⁹¹*

Eşrefoğlu, kesret âleminde bulunan her varlıkta Allah'ın gücünü görmektedir. Allah'tan başkasının vücûdunu gerçek varlık olarak saymaz ve başta kendi vücûdu olmak üzere tüm kesret âleminin Allah'ın değişik şekillerde tecellileri olduğunu söyler.

*Eşrefoğlu Rûmî'yem ben kim bugün
Kesret-i vahdette yeksân olmuşam⁴⁹²*

*Eşrefoğlu Rûmî ikilik defterin yaktı oda
Bir olup birlik olup berkitdi birle birliğe⁴⁹³*

*Geçdüm bu akdan karadan ikilik sürdüm aradan
Birliğe yitdüm dostla birlikden okudum sebâk⁴⁹⁴*

Vahdet fikrini ifade etmek için şehâdet âleminde örnekler veren Eşrefoğlu'na göre, dalgaların denizden ayrı düşünülemeyeceği gibi, varlıkta Allah'tan ayrı düşünülemez. Bütün oluşlar Allah'ın zâtıyla ilgilidir.

*Mevc urup ol bahr-i ummân bunda bıraktı beni
Dürr-i bî hemtâ benem ma'den ü kânum andadur⁴⁹⁵*

*Ol sultandır biz âna kul her dem yeni yeni nüzûl
Ândadur bu cümle usûl ândandır her bahşîşimiz⁴⁹⁶*

Kudret sahibi olmak isteyenlerin Allah'ın sıfatlarıyla sıfatlamaları gerektiğini belirten Eşrefoğlu'na göre, bu sayede sıfatların tecellileri insana ulaşır. Hakk'ı bulmak için ilk önce insanın kendi vücudundaki Hakk'ın sıfatlarına nazar etmesi gerekir.⁴⁹⁷ Bu tecelliler sayesinde kendi benliğini ortadan kaldıran insan, yerde ve gökte bulunan her şeyde Hakk'ı görmeye başlar.

⁴⁹¹ Eşrefoğlu, *Divan*, (85/1-14)

⁴⁹² Eşrefoğlu, *Divan*, (70/23)

⁴⁹³ Eşrefoğlu, *Divan*, (1/9)

⁴⁹⁴ Eşrefoğlu, *Divan*, (53/14)

⁴⁹⁵ Eşrefoğlu, *Divan*, (25/2)

⁴⁹⁶ Eşrefoğlu, *Divan*, (42/4)

⁴⁹⁷ Eşrefoğlu, *Tarîkatnâme*, vr. 27a.

Gözünden sil enaniyet sebâlin

*Tolu Hakk göresin arz u semâyi*⁴⁹⁸

Netice olarak, Eşrefoğlu'nun benimsediği tevhid anlayışına göre bir tek vücut vardır o da vücut-ı mutlaktır. Kâinatta gördüğümüz her şey hakiki ve müstakil bir varlığa sahip olmayıp değişik şekilde Allah'ın isim ve sıfatlarının tecellilerinden ibarettir. Tevhid düşüncesini "lâilâhe illallâh" kelimesinde özetleyen Eşrefoğlu'na göre, hem dil hem gönül hem de tüm âzalar ile "lâilâhe illallâh" demek dilden kalbe, kalpten rûha, rûhtan muhabbet-i ilâhiye ulaşır. Kişi böylece tevhidin tadını almış olur.⁴⁹⁹

2.4.3. Nûr-i Muhammedî

Nûr-i Muhammedî veya Hakikat-i Muhammedî, Muhammed (a.s.)'e mahsus nûr veya nübüvvet nûru demek olup, Hz. Muhammed'in her kemâlin başlangıcı ve her güzel hasletin kaynağı olarak görülmesidir. Bu anlayışa göre kâinatta ilk yaratılan varlık Hz. Muhammed'in nûrudur.⁵⁰⁰ Hakikat-i Muhammedî telakkisi vahdet-i vücûd görüşü ile doğrudan alakalıdır. İlk teayyün olarak isimlendirilen varoluş aşaması Hakikat-i Muhammediyye'dir. Hz. Muhammed bu âleme mazhar olduğundan ilk olarak onun rûhu yaratılmış, kâinat onun için halk edilmiştir.⁵⁰¹

Rûh-i Muhammedî'nin âlemin yaratılmasına sebep olduğunu söyleyen Eşrefoğlu, nûr-i Muhammedî konusunu izah ederken şöyle bir olayı hadis olarak rivayet etmektedir. "*Hazreti Peygamber, Cebrâil Aleyhisselâm'a "Yâ Cebrâil, Allah Teâlâ seni yarattığı vakit ne gördün" dedi. Cebrâil "Bir yıldız gördüm, nûru azîm, yetmiş bin yılda bir doğardı, ben o yıldızın yetmiş bin kez doğduğunu gördüm" dedi. Hz. Peygamber "o yıldız bendim" diye buyurdu. "Ya Cebrail daha ne gördün?" diye buyurdularında Cebrail "İki kişi gördüm, biri mağribte biri maşrıktta, çevgân ellerinde ve bir altıntop var bu topu birbirlerine atarlar" dedi. Hz. Peygamber "Mağribdeki Ali idi ve*

⁴⁹⁸ Eşrefoğlu, *Divan*, (133/10)

⁴⁹⁹ Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 382-389.

⁵⁰⁰ Mehmet Demirci, "Nûr-i Muhammedî", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, I, 1983, s. 239.

⁵⁰¹ Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, s. 250.

*Maşrıktaki ben idim” buyurdu.”*⁵⁰² Bu hadise göre, ilk yaratılan varlık Hz. Muhammed’in nûrudur. Ondan sonra yaratılan varlık ise Hz. Ali’nin nûrudur.⁵⁰³

2.4.4. İlham

İlham, Allah tarafından feyz yoluyla kalbe gelen özel bir anlam ve bilgidir.⁵⁰⁴ Bilgi kaynaklarını kullanmadan insanın zihninde, kalbinde aniden ortaya çıkması ilhamın esasını teşkil eder. Hâris el-Muhâsibî, Zünnûn el-Mısrî, Bâyezîd-i Bistâmî gibi sûfiler ilhamı, duyu, haber ve aklın ötesinde bilginin asıl kaynağı olarak kabul etmişlerdir. İlk devir sûfileri, Kur’ân ve sünnete başvurarak değerlendirmeye tâbi tutmayı gerekli gördükleri ilhamı sadece itikâdi konularda dikkate alırken daha sonra gelen sûfilerce ilham, bütün dinî konularda kullanılan müstakil bir bilgi kaynağı haline gelmiştir.⁵⁰⁵

Eşrefoğlu’na göre ilham dört çeşittir. İlham-ı nefsanî, ilham-ı şeytanî, ilham-ı kalbî ve ilham-ı Rabbânî.

1-İlham-ı nefsanî: Sırf vesvesedir. Tâlibin bundan uzak durması gerekir. Ona çok zararı vardır.

2-İlham-ı şeytanî: Sırf fesattır, şeytanın ilkâsıyladır. Tâlibi fıska fücra yönlendirir. Pes etmez, durmadan çalışır. Şer suretinde gösteremez ise hayır suretinde gösterip aldatmaya çalışır.

3-İlham-ı kalbî: Gerçektir ve haktır ve hayırlıdır. Tâlibi, Hakk’a, amele, marifet ve hikmete yönlendirir.⁵⁰⁶

4-İlham-ı Rabbânî: Allah’tan gelen ilhamdır. Nefs-i mülhime de olur. Mutlak, işaret ve hitap olmak üzere üç şekilde gelir. Mutlak, nefs-i mülhimenin başlangıcında gelen ilhamdır. Ortasında gelen ilhama işaret denir. Bunu alan kişi doğru olduğunu anlar fakat bir bilene sormayınca onu tasrîh edemez. Nefs-i mülhimenin sonunda gelen ilhama ise hitap veya hitâb-ı sarîh denir. Bunu alan şeksiz ve şüphesiz Allah’tan

⁵⁰² Eşrefoğlu, *Tarikatnâme*, vr. 12b-13a.

⁵⁰³ Eşrefoğlu, *Tarikatnâme*, vr. 39a-39b. Yaptığımız kaynak taramalarında böyle bir hadise rastlayamadık.

⁵⁰⁴ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 244.

⁵⁰⁵ Yusuf Şevki Yavuz, "İlham", *DİA*, TDV. Yay., İstanbul 2001, XXII, 99.

⁵⁰⁶ Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 51-52.

geldiğini bilir. Tâliplerin bazısına harf ve savt olmadan gelir, yani gönül kulağına söylenir.⁵⁰⁷

Tâlibe lazım olan ilhâm-ı nefsânî ile ilhâm-ı şeytânîyi bilmesidir. Bundan ötesini bilmesine gerek yoktur. Ancak, ilham vaki olunca mürşide arz etmelidir. Onu nasıl değerlendirmesi gerektiği hakkında fikrini almalıdır.⁵⁰⁸

2.4.5. Ricâl-i Gayb

Ricâl, Arapça buluş çağına giren kişi anlamındaki “racûl” kelimesinin çoğuludur. Tasavvuf ıstılahında, ricâl için kutub, gavs gibi ifadeler kullanılmaktadır. Kutub manevî derecesi büyük velîdir ve âlemin rûhu olarak değerlendirilir.⁵⁰⁹

Gayb erenleri veya bilinmeyen Hakk dostları diyebileceğimiz ricâl-i gayb kavramı, tasavvuftaki Allah dostluğunun gizliliğine işaret etmektedir. Buna göre Allah, dünyanın cismanî düzenini sağlamak için bazı insanların bir takım görevler üstlenmesini dilediği gibi, âlemdeki manevî ve rûhanî intizamın korunması, hayırların temini, kötülüklerin giderilmesi için de sevdiği bazı kullarını görevlendirmiştir.⁵¹⁰

Özellikle Hakîm Tirmizî tarafından rivayet edilen aşağıdaki hadis-i şerîf, mutasavvıfların kutb, gavs, evtâd gibi değişik isimlerle yâd ettikleri gayb erenlerinin dayanağı sayılmıştır.⁵¹¹ “Bu ümmet içinde İbrâhim (a.s.) tabiatı üzere kırk, Mûsâ (a.s.) tabiatı üzere yedi, İsa (a.s.) tabiatı üzere üç, Muhammed (a.s.) fitratı üzere bir kişi bulunur. Bunlar derecelerine göre halkın efendisi sayılırlar”⁵¹²

Herkes tarafından kolayca tanınmadıkları veya gizli olan hakikatlere ve sırlara vâkıf oldukları için ricâl-i gayb adı verilen bu seçkin kişilerin kendi aralarında bir hiyerarşi vardır. Ricâl-i gayb’ın başında kutub denilen manevî derecesi yüksek bir velî bulunur ve âlemin rûhu olarak değerlendirilir. Kutub idareyi kendi tasarrufuna göre yapmaz. Bağımsız yetki ve güç sadece Allah’ındır.⁵¹³

Eşrefoğlu Rûmî, ricâl-i gaybın başında bulunan ve insan-ı kâmil olan velîyi Hz. Muhammed’in temsilcisi kutbû’l-aktâb olarak isimlendirmektedir. O’na göre,

⁵⁰⁷ Eşrefoğlu, *Müzekki’-n-nüfus*, s. 58

⁵⁰⁸ Eşrefoğlu, *Müzekki’-n-nüfus*, s. 52.

⁵⁰⁹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 460.

⁵¹⁰ Ahmet Ögke, “Bir Tasavvuf Terimi Olarak Ricâlû’l-Gayb”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, II (V), Ankara 2001, s. 162.

⁵¹¹ H. Kâmil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 337.

⁵¹² Hadisle ilgili değerlendirme için bkz. Aclûnî, I, 5.

⁵¹³ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 460-462.

yaratılmışların tasarrufu kutbü'l-aktâb'a verilmiştir. Tüm kâinat onun makamı altındadır. Bundan sonraki makamda imameyn bulunur. Birisi kutbun sağında biri solundadır. Sağda bulunan âlem-i ervâha nazırdır. Bu âlem görünmez âlemdir. Solda bulunan ise âlem-i şehâdete nâzırdır. Bu âlem görünen âlemdir. Kutub âhirete intikal ettiğinde solda bulunan imam onun yerine geçerek kutub olur. Sağ tarafta bulunan imam da sola geçer. Sağ tarafa da evtâd'dan biri getirilir. Boşalan makamlar nukebâya kadar bu şekilde doldurulur. Nukebâda tertibince değişiklik yapılır. Soldaki imamın kutub olmasının hikmeti bulunduğu yere sağdan gelmesidir. Böylece her iki âlemede nâzır olduktan sonra kutub olur.⁵¹⁴

Dünyanın dört köşesinin kendisine emanet edildiği dört kişiye evtâd denir. Dervişler bunlara dünyanın dört çivisi derler. Yedi tane bûdelâ vardır. Ekâlim-i seb'a yani yedi iklim⁵¹⁵ bunların kontrolünde olup meydana gelen her olaya vâkıf olacak kadar güce sahiptirler.⁵¹⁶

Nukebâ, üçyüz kişidir. Halka nasibini bunlar verirler. Fakat nukebâdan olduğunu söyleyen, yedileriz, kırklarız diyerek halkı azdıran sahte bir taife de mevcuttur. Bunlar şeytanın askerleridir. Hakiki nukebâ taifesini ârif olanlar alametlerinden tanır. Bu zümre içersisinde sâliha hatunlar da mevcuttur.⁵¹⁷

Nücebâ, kırk kişidir. Her zamanda mevcut olurlar, artmaz ve eksilmezler. Recebiyyûn da kırk kişiden oluşur. Bunlar Receb ayının başlarında halk arasına katılır ve ay boyunca onlarla bir olurlar. Ay bitince halk arasından ayrılırlar. Bâtınlarında ekmel-i velayette bulunurlar fakat zâhirde belli etmezler.⁵¹⁸ Bûdelâ ise abdallardır. Abdal marifet ehli olmalı ve marifetullah ile mü'minlerin kalbini ihya edip hayat vermelidir.⁵¹⁹

⁵¹⁴ Eşrefoğlu, *Tarikatnâme*, vr. 25a.

⁵¹⁵ Kur'an-ı Kerim'de geçen yedi kat yer ve yedi kat gök ifadelerinden hareketle İslam coğrafyacıları tarafından ortaya atılan, gezegenlerin hareketlerine bağlı olduğu düşünülen iklim sistemidir. Buna göre yedi iklim şunlardır: Birincisi Zühal iklimi, ikincisi Müşterî iklimi, üçüncüsü Merih iklimi, dördüncüsü Şems iklimi beşincisi Zühre iklimi, altıncısı Utarid iklimi, yedincisi ise Kamer iklimidir. Bkz. Murat Ağarı, "İslam Coğrafyacılarında Yedi İklim Anlayışı, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 47 (II), 2006, ss. 195-213.

⁵¹⁶ Eşrefoğlu, *Tarikatnâme*, vr. 25b.

⁵¹⁷ Eşrefoğlu, *Tarikatnâme*, vr. 31a-31b.

⁵¹⁸ Eşrefoğlu, *Tarikatnâme*, vr. 31b-32a.

⁵¹⁹ Eşrefoğlu, *Tarikatnâme*, vr. 28b.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KÂDİRİYYE TARİKATI, KOLLARI VE EŞREFİYYE

3.1. KÂDİRİYYE TARİKATI VE KOLLARI

Kâdiriyye'nin kuruluş tarihini Abdülkâdir Geylânî'nin yaşadığı döneme kadar götürmek mümkündür. *Behçetü'l-esrâr* ve *Kalâ'idü'l-cevâhir* gibi Kâdirîliğe dair kaynaklarda Abdülkâdir Geylânî (ö. 561/1166)'nin soyunun baba tarafından Hz. Hasan, anne tarafından Hz. Hüseyin'e ulaştığı kaydedilmektedir.⁵²⁰ Geylânî, Bağdat'ta çok geniş bir dinleyici kitlesine hitap eden bir vâiz, ribât sahibi bir sûfi, medrese sahibi, ehl-i sünnet inancında bir zâhir âlimidir, kalabalık bir âilenin reisidir, bir müelliftir ve bunlardan ayrı olarak da “pir”, “gavs”, “kutup” gibi manevî hususiyetlere sahip bir mürşittir. “Bâzü'l- Eşheb” ve “Gavsü's-sakaleyn” gibi lakaplarla da anılmaktadır. Abdülkâdir Geylânî'nin başlıca eserleri arasında *el-Gunye li-tâlibî tarîki'l-Hak*, *Fütûhu'l-gayb*, *el-Fethu'r-rabbânî ve'l-feyzü'r-rahmânî*, *Cilâü'l-hâtır min kelâmi Şeyh Abdilkâdir fi'z-zâhiri ve'l-bâtın* ve *Mektûbât* sayılabilir.⁵²¹ Bu konuda en geniş çalışma Dilaver Gürer tarafından *Abdülkâdir Geylânî, Hayatı, Eserleri, Görüşleri* (İstanbul 2009) ismiyle yapılmıştır.

A.J. Arberry, Abdülkâdir Geylânî vefât ettiğinde etkisinin geniş bir coğrafyaya yayılmış olduğunu ve birçok merkezdeki tekkenin onun otoritesini kabul ederek kendilerini “Kâdirîler” olarak adlandırmaya başladıklarını söylemektedir.⁵²²

Kâdiriyye, günümüze kadar ulaşan en eski tarikat olmasının yanında, asrımızda da en fazla müntesibe sahip ve en yaygın tarikatlar arasındadır. Yusuf Zeydan, Kâdiriyye'nin geniş bir coğrafyaya yayılması ve en kadîm tarikat haline gelmesinde bir takım âmillerin etkili olduğunu belirtir ve bu amilleri şu şekilde sıralar:

a-Abdülkâdir Geylânî, tarikatın kaidelerinin Kur'ân ve Sünnet'te yer alan naslara dayanmasına büyük önem vermiştir. Bu husus vefâtından sonra da tarikatın öğretisinin intişâr ve kabulünde etkili olmuştur.

⁵²⁰ Tennûrizâde, vr. 30a; Vassâf, I, 58; Azamat, “Kâdiriyye”, XXIV, 131; David Samuel Margoliouth, “Kâdiriyye”, *IA*, VI, MEB Yay., Ankara 1977, s. 175.

⁵²¹ Gürer, s. 331

⁵²² Arthur John Arberry, *Tasavvuf (Müslüman Mistiklere Toplu bakış)*, (Ter. İbrahim Kapaklıkaya), Gelenek Yay., İstanbul 2004, s. 82.

b-Geylânî hayatta iken İslâm âleminin farklı coğrafyalarından gelen bir çok sûfi ile karşılaşmış, bu zâtlar ona bîat ederek elinden hırka giymişlerdir. Kâdirî hırkasını giyen sûfiler tarikatın İslâm âleminin en ücra köşelerine kadar yayılmasına hizmet etmişlerdir.

c- Abdülkâdir Geylânî'nin çocuklarının babalarının mirasına sahip çıkmışlardır.

d- 656 /1258 yılında Moğolların Bağdat'ı yağmalamaları Geylânî ailesinin buradan ayrılmalarına sebep olmuş ve tarikatın adem-i merkeziyetçi bir yapıda gelişmesine zemin hazırlamıştır. Bu sebeple farklı muhitlerdeki Kâdirî kolları gücünü pîrinin zâtından ve onun eserlerinden almıştır.⁵²³

Abdülkâdir Geylânî'nin vefâtından sonra Mûsa adlı oğlu Şam'a, oradan Mısır'a gitmiş tekrar Şam'a dönerek orada vefât etmiştir. Sûriye bölgesinde yaşayan Kâdirîlerin soyu bu zâta dayanmaktadır. Yine Mısır'a yerleşen İsa, Mısır Kâdirî şeriflerinin, Sincar'a yerleşen Abdülaziz Bağdat Kâdirî şeriflerinin, Vâsıt'ta ölen İbrahim, Fas, Merakeş, Vehran, Rabat, Mağrib şehirlerindeki Kâdirî şeriflerinin atasıdır. Tarikatın, birçok şubesinin silsilesi Geylânî'nin Abdürrezzâk, Abdülcabbâr ve Abdülazîz adlı oğullarına ulaşır.⁵²⁴

Dilaver Gürer, tarikatın intişârındaki en önemli sebep olarak bizzât Abdülkâdir Geylânî'nin şahsiyetini görmektedir. Geylânî'nin müridlerine ve muhibbânına kendisinden miras kalmış olan tasavvufî anlayışının, net bir şekilde anlaşılmasına imkân veren eserleri ve hakkında yazılan menâkıbnâmeler sayesinde geniş kitlelere ulaştığı görüşündedir.⁵²⁵

Mustafa Kara, tarikatın yayılma sebepleri ile ilgili yukarıda izah edilen hususiyetlere, bir de İbn Teymiyye (ö. 728/1328) unsurunu eklemektedir. İbn Teymiyye, Abdülkâdir Geylânî'nin vefâtından yaklaşık bir asır sonra Harran'da dünyaya gelmiştir. Çok güçlü bir İslâm kültürüne ve kuvvetli bir kaleme sahip olan İbn Teymiyye kendinden önceki İslâm düşüncesini sıkı bir tenkit süzgecinden geçirmiştir. İslâm kültür ve medeniyetinin temel unsurlarından olan felsefî, tasavvufî uzantılarla ilgilendiği kadar akaid ve fıkıh mezhepleriyle de yakından ilgilenmiş, tespit ettiği hastalıklara savaş açmıştır. Özellikle Muhyiddîn ibn Arabî (ö. 638/1240) ile zirveye ulaşan vahdet-i vücûd anlayışını çok sert bir dille reddetmiştir. Bunun yanında İbn

⁵²³ Gürer, s. 330.

⁵²⁴ Nihat Azamat, "Kâdiriyye", s.132.

⁵²⁵ Gürer, s. 331.

Teymiyye Abdülkâdir Geylânî'nin tasavvufî yorumlarına katıldığını ifade etmiş bununla da yetinmeyip Geylânî'nin meşhur eserlerinden biri olan *Futûh'u-l Gayb*'ı şerh etmiş, Bu şerh *Câmiu'r-resâil* (Cidde 1984, 71-189) içinde yayımlanmıştır.⁵²⁶ İbn Teymiyye'nin bu tavrı hem Güney Doğu Anadolu halkının Kâdiriyye'ye bakışını şekillendirmiş hem de, tasavvufî hayata ilgi duyup bazı endişeler sebebiyle tarikatlara soğuk bakan insanların Kâdirî olmasına tesir etmiş olmalıdır.⁵²⁷

Kâdiriyye icâzetnâmelerinde tarikatın silsilesinin Hz. Ali'ye iki şekilde ulaştığı görülmektedir. Abdülkâdir Geylânî ve Ebû Sâid el-Muharrimî'den başlayıp Ma'rûf-i Kerhî'ye kadar her iki silsiledeki isimler müşterektir. Ma'rûf-i Kerhî'den geriye doğru İmam Ali er-Rızâ ve diğer Ehl-i beyt imamlarıyla devam eden silsileye "sisile-i zeheb", Dâvud-ı Tâî, Habib el-Acemî, Hasan-ı Basrî yoluyla Hz. Ali'ye ulaşan silsileye ise "silsile-i müzehheb" denilmektedir.⁵²⁸ Bu iki silsile şu şekildedir:

⁵²⁶ Gürer, s. 115.

⁵²⁷ Mustafa Kara, *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları*, Dergâh Yay., İstanbul 2005, s. 495-469.

⁵²⁸ Feyzullah el-Kâdirî, *Şecere-i Kâdiriyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Giresun Yazmalar, Nu: 073, vr-99a-100b; Tabibzâde, vr. 5b-6a; Vassâf, I, 25; Azamat, "Kâdiriyye", s. 133.

Hazret-i Muhammed Mustafa (s.a.v.)			
İmam Aliyyü'l-Murtazâ (ö. 40/661)			
Silsile-i zehab	İmam Hüseyin (ö. 49/670)	Hasan-i Basrî (ö. 110/728)	Silsile-i müzehheb
	İmam Zeynel Âbidin (ö. 95/713)	Habîbü'l-Acemî (ö. 120/739)	
	İmam Muhammed el-Bâkır (ö. 114/733)	Dâvûd-i Tâî (ö. 185/781)	
İmam Ca'fer es-Sâdik (ö. 148/765)			
İmam Musa el-Kâzım (ö. 183/799)			
İmam Ali er-Rıza (ö. 203/818)			
Ma'ruf el-Kerhî (ö. 200/816)			
Serîyy es-Sakatî (ö. 253/867)			
Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909)			
Ca'fer eş-Şiblî (ö. 334/945)			
Abdülaziz et-Temimî (ö. ?)			
Yusuf et-Tarsûsî (ö. 447/1055)			
Yusuf el-Kureşî el-Hakkârî (ö. 486/1093)			
Ebî Sa'îd el-Mübârek b. Ali el-Mahzûmî el-Bağdâdî (ö. 513/1119)			
Muhyiddîn Abdülkâdir el-Geylânî (ö. 561/1166) ⁵²⁹			

Osmanlı topraklarında Eşrefiyye'nin kuruluşu XV. yüzyılda gerçekleşmiştir. Ancak bu tarihten önce tarikatın yayılmasında önemli etkileri olan Geylânî ailesinden bazı şahısların Anadolu'ya gelip yerleştiklerine dair bulgular mevcuttur. Bazı

⁵²⁹ Tabibzâde, vr. 5b; Vicdâni, s. 96.

araştırmacılar Kâdiriyye tarikatının XIII. yüzyıldan itibaren Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu'da Abdülkâdir Geylânî soyundan gelen Berzenci ve Sâdât-ı Nehrî gibi Suriyeli ve Kuzey Iraklı şeyh aileleri tarafından temsil edildiğini ortaya koymaktadır.⁵³⁰

Anadolu sahasında Abdülkâdir Geylânî'nin müridlerini de görmek mümkündür. Abdülkâdir Geylânî ile beraber hac yapan ve bu esnada kendisinden tarikat alan Ebû Muhammed Abdullah b. Alî el-Esdî (ö. 620/1224), Anadolu'ya gelip bir zâviye yaptırmış ve irşad faaliyetinde bulunmuştur. Abdullah el-Esdî, uzun bir müddet Anadolu'da kaldıktan sonra memleketi Yemen'e dönmüş ve ölünceye kadar burada ikamet etmiştir. Bu zât, Kâdiriliğin Anadolu ve Yemen'de intişar etmesine önemli katkı sağlamıştır.⁵³¹

Kaynaklarda Abdülkâdir Geylânî'nin torunlarından Kasım Efendi (ö. 941/1534) adında bir zâtın Eşrefoğlu'ndan bir süre sonra İnegöl'de yaşadığı zikredilmektedir. Tarikat faaliyetleri hakkında bilgi sahibi olmadığımız Kasım Efendi'nin *Cevâhiru'l-ahbâr* isimli bir eser kaleme aldığı rivayet edilmektedir.⁵³²

Kâdiriyye, günümüze kadar gelebilmiş en kadîm tarikat olması hasebiyle birçok kola ayrılmıştır. Kaynaklarda Kâdiriyye'nin kolları olarak zikredilenler şunlardır: Hikemiyye, Esdiyye, Beceliyye, İseviyye, Fârızıyye, Ehdeliyye, Gaysiyye, Uceliyye, Nehâriyye, Zeyleiyye, Tevâşıyye, Müşerriyye (Müşâria), Yâfiyye, Cebertiyye, Dâvûdiyye, Urâbiyye, Eşrefiyye, Bekâiyye, Cüneydiyye, Gavsıyye, Kemâliyye, Kumeysiyye, Nevşâhiyye, Sumâdiyye, Rûmiyye (İsmâiliyye), Bû Aliyye (Ebû Aliyye), Nâblusiyye (Ganiyye), Hilâliyye, Semmâniyye, Ammâriyye, Nesîmiyye, Resmiyye, Menzeliyye, Müştâkiyye, Hâlisiyye, Senûsiyye (Sünûsiyye), Fâzılıyye, Enveriyye, Niyâziyye, Müridiyye, Kâsımiyye, Mikaşfiyye, Garîbiyye, Zinciriyye, Şer'iyye.⁵³³

Araştırma konumuz olan Eşrefiyye'ye geçmeden önce Anadolu'da etkili olmuş diğer önemli Kâdirî kolları Esdiyye, Rûmiyye (İsmâiliyye), Resmiyye, Nâblusiyye (Ganiyye), Müştâkiyye, Hâlisiyye ve Enveriyye hakkında kısaca bilgi vermek yerinde olacaktır.

⁵³⁰ Martin Van Bruinessen, "The Qâdiriyya and the Lineages of Qâdirî Shaykhs Among the Kurds" *Journal of the History of Sufizm*, (Ed. Thierry Zarcone, Ekrem Işın, Arthur Buehler), I-II, Simurg Yay., İstanbul 2000, s. 131.

⁵³¹ Gürer, s. 337.

⁵³² Baldırzâde, s. 217.

⁵³³ Azamat, "Kâdiriyye", s. 134-135; Kâdiriyye'nin kolları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Gürer, s. 351-378.

1-Esdiyye

Abdullah b. Ali el-Esdî (ö. 620/1224)'ye nispet edilir. Kâdiriyye'nin en eski kollarındandır. Esdî, hilafeti bizzat Abdülkâdir Geylânî'den almış ve Anadolu'ya gelerek irşad faaliyetlerinde bulunmuştur. Vicdâni, tarikatın diğer bir isminin Müşâviyye olduğunu bildirmektedir.⁵³⁴

2-Rûmiyye Kolu

İsmâil b Ali er-Rûmî'ye (ö. 1010/1631) nisbet edilen Kâdiriyye koludur. Rûmî'nin silsilesi iki koldan Abdülkâdir Geylânî'ye ulaşmaktadır. Birincisi Abdülkâdir Geylânî'nin mânevi işaretleri ile Bağdat'a gelerek intisap ettiği bildirilen Kâdiriyye Âsitânesinin şeyhi Feyzullah Efendi vasıtasıyla. Diğer de Bağdat'tan ayrıldıktan sonra gittiği Mısır'da Rezzâkiyye kolundan şeyh Ahmed b. Mustafa'dan aldığı icâzetnâme vasıtasıyla.⁵³⁵ *Nefhatü'r-riyâzi'l-âliye fî beyâni't-tarîkati'l-Kâdiriyye* müellifi Mehmet Rif'ât Efendi sisilenin yalnızca Ahmed b. Mustafa vasıtasıyla Abdülkâdir Geylânî'ye ulaştığı kanaatindedir.⁵³⁶

Mısır'dan ayrılıp Anadolu'ya geçen İsmâil Rûmî Tosya ve Kastamonu'da tekkeler kurmuş ve sırasıyla İzmir, Manisa, Bursa, İzmit, Tekirdağ, Edirne, Selânik, İştîp, Köstence, Filibe, Siroz ve Timeşvar'ı kapsayan bir yolculuğa çıkarak, Kâdiriliği bu geniş coğrafyada yaymış, ardından 1020/1611'de İstanbul'a gelmiş ve Fatih'teki Sofular Camii'nde tarikat faaliyetlerini sürdürmüştür. Daha sonra müridlerinden Hacı Pîr'in (ö. 1030/1630) Tophâne'deki arazisini vakfetmesi üzerine burada kendi adına ilk Kâdirî tekkesini kurmuş ve bu tekke Tophâne Kâdirihânesi namıyla Anadolu ve Rumeli'deki Kâdirîler için özel bir yere sahip olmuştur.⁵³⁷ İsmâil Rûmî, Aziz Mahmud Hüdâyî (ö. 1038/1628), Abdülmecid Sivâsî (ö. 1049/1639), Ramazan Mahfî (ö. 1052/1616), Rasûhi İsmâil Dede (ö. 1040/1631) gibi mutasavvıflarla muâsır olarak yaşamıştır.⁵³⁸ Oldukça geniş bir coğrafyada yaygınlaşan Rûmiyye kolu tekke ve zaviyelerin kapatıldığı 1925 tarihine kadar Tophâne Kâdirihânesinde faaliyet icra etmiştir.

⁵³⁴ Harîrizâde, I, vr. 73; Vicdâni, s. 122; Gürer, s. 351.

⁵³⁵ Tabibzâde, vr. 6a; Harîrizâde, I, 76b-79a; Vassâf, I, 118; Seyyid Ali Sırrî, *Tuhfe-i Rûmî*, (Çev. Mustafa S. Kaçalın), Asitâne Yay., İstanbul 1992, s. 50-52.

⁵³⁶ Mehmed Rif'at Efendi, vr. 288b.

⁵³⁷ Vassâf, I, 118; Gürer, s. 369-370.

⁵³⁸ Cengiz Gündoğdu, *Bir Türk Mutasavvıfı Abdülmecid Sivâsî, Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, Kültür Bakanlığı Yay., s. 41.

3-Nâblusiyye

Zeyneddîn Abdülgani b. İsmail en-Nâblusî (ö. 1143/1731)'ye nispet edilen Kâdiriyye koludur. Abdülgâni en-Nâblusî, *el-Hakikatü ve'l-mecâz* isimli eserinde Kâdiriyye hırkasını Geylânî ailesinin Hama'daki neslinden şeyh Abdürrezzâk b. Abdilkâdir el-Cilânî (ö. 1105/1694) vasıtasıyla giydiğini belirtmesine rağmen, muahhar kaynaklar onun silsilesinin İbn Arabî vasıtasıyla Abdülkâdir Geylânî'ye ulaştığını söylemektedirler. Bundan dolayı bazı yerlerde tarikatın ismi Ekberiyye-i Ganiyye-i Kâdiriyye olarak geçmektedir. Çok sayıda eser telif eden Nablûsî'nin tarikatı Suriye ve Anadolu'da yaygınlık kazanmıştır.⁵³⁹

4-Resmiyye

Mustafa Resmi Efendi (ö. 1260/1793)'ye nispet edilmektedir. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'da görülmeye başlanmıştır. Bu kol daha sonra kurucusunun kardeşleri, Mehmed Saîd Efendi (ö. 1225/1811) ve Süleyman Sâfi Efendi (ö. 1251/1837) ile Mehmed Şemseddin Efendi (ö.1226/1812) tarafından devam ettirilmiştir.⁵⁴⁰

5-Müştâkiyye Kolu

Muhammed Mustafa Müştâk el-Kâdirî (ö. 1247/ 1831)'ye nispet edilen Kâdirî koludur. Müştâk el-Kâdirî 1171/1759 senesinde Bitlis'te doğmuştur. Bir dönem Hakkâri'de büyük topraklara sahip olan Müştâk el-Kâdirî, kendisine bağlı 22 köyün gelirinden ferağat ederek amcası Şeyh Hacı Hasan Şirvânî'ye intisap etmiş ve Kâdirîyye tarikatından hilafet almıştır.⁵⁴¹ Müştâk el-Kâdirî'nin bugün mevcut bulunan *Âsâru'l-Müştâk Esrâru'l-Uşşâk*, *Divan-ı Müştâk* (İstanbul, 1264/1847), *Nâ'tu Resûli's-Sekaleyn*, *Mektûbât-ı Kimyâ-yı Müştâk* ve *Mişkatü'l-Müştâk Mir'atü'l-Uşşâk* isimli eserlerinin bulunduğu kaynaklarda zikredilmektedir.⁵⁴² Hakkında Hüseyin Vassâf tarafından *Risâle-i Müştakiyye* ismiyle bir eser kaleme alınmıştır. 1147/1831 tarihinde Muş'ta vefât etmiştir. Müştâkiyye kolu, Erzurum, Muş, Bitlis ve İstanbul'da yaygınlık kazanmıştır.⁵⁴³

⁵³⁹ Gürer, s. 371.

⁵⁴⁰ Gürer, s. 373; Yücer, s. 361; M. Baha Tanman, "Resmî Tekkesi", *DİA*, TDV. Yay., İstanbul 2007, XXXIV, s. 585.

⁵⁴¹ Vassâf, I, 141.

⁵⁴² Vassâf, I, 141-154.

⁵⁴³ Bülent Akot, *Müştâk-ı Bitlisî, Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*, İnsan Yay., İstanbul 2011, s. 81-92

6-Hâlisiyye Kolu

Ziyâeddîn Abdurrahmân Hâlis et-Tâlebânî (ö. 1275/1858)'ye nisbet edilen Kâdiriyye koludur. Aslen Kerküklü olan Hâlis et-Tâlebânî 1212/1797 yılında doğmuştur. Kendi bölgesi olan Kerkük'te tarikat faaliyetini sürdürmüştür.⁵⁴⁴ Her sene ziyaret için Bağdat'a gittiği ve Kâdirî dergâhında devran zikri idare ettiği ve ilk defa kudüm ve bendir çalınmasına izin veren kişi olduğu rivayet edilmektedir. Hatta bu yüzden bir Kâdiri şeyhi olan Nakîbü'l-Eşrâf Seyyid Ali Efendi'ye şikâyet edilmiş ve Seyyid Ali Efendi şikâyetçilere “*Ben sultan ile veziri arasına girmem*” cevabını vermiştir.⁵⁴⁵

Kerkük'ün yetiştirmiş olduğu en önemli mutasavvıflardan biri olan Hâlis et-Tâlebânî aynı zamanda divan sahibi bir şâirdir. Türkçe, Arapça ve Farsça şiirler yazmıştır. Şeyh Ali Nurbahşî'nin *Behçetü'l-Esrâr* isimli eserini Tercüme etmiş ve Mesnevî'nin ilk Onsekiz beytini manzum olarak şerh etmiştir.⁵⁴⁶ Sivas halkının ısrarlı istekleri üzerine Mûr Ali Baba'yı buraya gönderen Hâlis et-Tâlebânî'nin tarikatı Sivas, Antep, Maraş ve Urfa havâlisinde intişâr etmiştir. Sivas ve havâlisinde tarikatı yayan bu zâta karınca gibi çalışkanlığından mülhem olarak verilen Farça karınca anlamına gelen “Mûr” lakabı zamanla “Nûr” şeklini almış ve Nûr Ali Baba ismiyle meşhur olmuştur. Türbesi Sivas'tadır.⁵⁴⁷

7-Enveriyye Kolu

Şeyh Osman Nureddin Şemsî el-Üveysî (1311/1893)'ye nisbet edilir. İlk önce Nakşibendiyye'den İsmâil Efendi'ye, onun 1255/1839'da vefâtı üzerine Şa'bâniyye meşâyihından Kuşadalı İbrâhim Efendi'ye⁵⁴⁸ ve onun da 1264/1848'de vefâtı üzerine Kâdirî şeyhi Ünyeli Abdurrahîm-i Üveysî (ö. 1272/1856)'ye intisap ederek onun manevî eğitimi neticesinde Kâdirî hilafeti almıştır.⁵⁴⁹

⁵⁴⁴ Harîrîzâde, III, 257; Vicdânî, s. 135; Vassâf, I, 129.

⁵⁴⁵ Vicdânî, s. 136.

⁵⁴⁶ Bursalı Mehmed Tahir, I, 37.

⁵⁴⁷ Vicdânî, s. 139.

⁵⁴⁸ 1188/1774 tarihinde doğan Kuşadalı İbrahim Efendi, Halvetiye-Şabaniye geleneğine bağlı Kuşadaviyye kolunun kurucusudur. Tasavvufî terbiyesini Beypazarlı Ali Efendi'den almıştır. İbrahim Efendi eser kaleme almamış müridlerini yazmış olduğu mektupları ile irşâd etmiştir. Mektupları Yaşar Nuri Öztürk tarafından derlenerek yayınlanmıştır. 1262 /1846 tarihinde vefât eden İbrahim Efendi'den sonra Bosnalı Mehmed Tevfik Efendi irşâd faaliyetlerine devam etmiştir. Bkz. Nihat Azamat, “Kuşadalı İbrahim Efendi”, XXVI, 468-470; Yaşar Nuri Öztürk, *Kuşadalı İbrahim Halvetî, Hayatı, Düşünceleri, Mektupları*, Fatih Yay., İstanbul 1982.

⁵⁴⁹ Vassâf, I, 152-154.

Osman Şems Efendi'nin günümüze ulaşan eserleri *Divan*⁵⁵⁰, *Şem'-i şebistân*, *Kenzü'l-meânî*, *Âdâbu'l-mürîd fî sohbeti'l-murâd* olarak sayılabilir. Tarikatın Enveriyye şeklinde isimlendirilmesinin sebebi, Osman Şems Efendi'ye Pîr-i Evvel Abdülkâdir Geylânî'nin lakabı olan "el-Bâzü'l-Eşheb" den mülhem olarak "el-Bâzü'l-Enver" denmesidir.⁵⁵¹ Ekrem Işın, Enveriyye'nin kurulmasında Osman Şems Efendi'nin halifesi Mehmed İzzî Bedreddin Efendi (ö. 1918)'nin payının büyük olduğunu belirtmektedir.⁵⁵²

Çalışmamızın üçüncü bölümüne giriş mahiyetinde yukarıdaki verdiğimiz bilgilerden sonra, Eşrefiyye'nin usûl, âdâb ve erkânı anlatılarak, tespit edilen Eşrefî tekkelerine ve bu tekkelerde görev yapan postnişînlere yer verilecektir.

3.2.EŞREFİYYE'NİN TEŞEKKÜLÜ

İslam coğrafyasının en yaygın tarikatlarından biri Abdülkâdir Geylânî (ö. 561/1166)'ye nispet edilen Kâdiriyye'dir. Tarikatın bu derece yaygınlık kazanmasında farklı coğrafyalarda ortaya çıkan kolları etkili olmuştur. Osmanlılar döneminde ortaya çıkan bu kolların en eskilerinden biri de Eşrefiyye'dir. Eşrefoğlu Rûmî'nin kurduğu bu Kâdiriyye kolu, Anadolu coğrafyasında tarikatın tanınmasına ve yayılmasına vesile olmuş, uzun zaman varlığını devam ettirmiştir.

Eşrefoğlu Abdullah-ı Rûmî Hüseyin Hamevî'den Kâdirî icazeti alarak Hama'dan İznik'e döndüğünde tekkesini kurmakla Eşrefiyye'nin temelini atmıştır. Eşrefiyye'nin, Eşrefoğlu'nun sağlığında âdâb ve erkân açısından son şeklini almamakla birlikte *Müzekki'n-nüfûs*'unda yer alan, "Mısır'da, Şam'da, Acem'de, Türk'te dostlarımız vardır"⁵⁵³ ifadesiyle divanındaki, "Aşk sayrusu olanlara gelsinler tîmâr eyleyem"⁵⁵⁴ ifadeleriyle başlayan mısralarından onun hayatında tarikatlaşma yönünden belli bir mesafe katettiği söylenebilir. Tarikat, Eşrefoğlu'nun halifesi Abdürrahim Tirsî (ö. 926/1520) ve torunu Şeyh Hamdi Efendi ile (ö. 1012/1603) kuruluş safhasını

⁵⁵⁰ Eser hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kemal Edip Kürkçüoğlu, *Osman Şems Efendi Divanı'ndan Seçmeler*, İstanbul 1996.

⁵⁵¹ Gürer, s. 375.

⁵⁵² Ekrem Işın, "Kâdirîlik", *DBİA*, İstanbul 1994, IV, 376.

⁵⁵³ Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 518.

⁵⁵⁴ Eşrefoğlu, *Divan*, (77/1)

tamamlamıştır.⁵⁵⁵

Merkez tekkenin bulunduğu İznik başta olmak üzere ilk önce Bursa ve çevresinde yayılan tarikat, daha sonra İstanbul'a ulaşmış ve burada tanınmıştır. Zaman içerisinde Anadolu'nun bazı şehirlerinde de Eşrefî tekkeleri açılmıştır. Sâdık Vicdânî'nin verdiği bilgiye göre, Kâdiriyye'nin Rûmiyye kolunun merkez tekkesi olan İstanbul Tophane'deki dergâhta XIX. yüzyılın ilk yıllarından itibaren hizmet veren şeyhler Eşrefî icazetine de sahip olduklarından intisap edenleri kabiliyetlerine göre bu iki koldan birinin âdâb ve erkânına göre yetiştirmişlerdir.⁵⁵⁶

Eşrefiyye'nin Osmanlı döneminde en canlı tasavvufî tarikatlardan olmasının sebeplerinden biri, tarikat pirinden itibaren birçok postnişinin şiir ve tasavvuf başta olmak üzere değişik alanlarda eser vermiş olmasıdır. Abdurrahim Tirsî, Hamdi-i Evvel, Sır Ali Sultan, Lütfullah Efendi, Eşref-i Sâni, Abdulkâdir Sırrî, İzzeddîn Efendi divan sahibi Eşrefîlerdendir.

Abdulkâdir Efendi'nin kaleme aldığı *Sırr-ı deverân*, İbrâhim Eşrefî tarafından kaleme alınan *Risâle-i gül* gibi doğrudan tasavvuf ve tarikat kültürü ile ilgili eserlerin yanında, İzzeddîn Efendi'nin *Enisü'l-cinân* adlı Arapça tefsiri de bulunmaktadır. Ahmed Ziyaeddîn Efendi'nin kaleme aldığı *Gülzâr-ı sülehâ ve vefeyât-ı urefâ* Bursa'da yaşayan şâir ve sûfiler konusunda önemli bir vefeyât kitabıdır. Yine Mehmed Rif'at el-Eşrefî'nin kaleme aldığı *Nefhatü'r riyâzi'l-aliye fi beyâni tarîkati'l-Kâdiriyye* adlı eseri de Kâdiriyye hakkında önemli bir kaynaktır.

Sesli zikir meclislerinin vazgeçilmez unsuru olan musiki sahasında da Eşrefî müntesiplerini görmek mümkündür. Eşrefoğlu'nun bizzat kendi yaptığı besteler bulunduğu gibi birçok şiiri de ilahi olarak bestelenmiş ve tekkelerde yerini almıştır. Abdurrahm Tirsî, Lütfullah Efendi, Eşref-i Sâni ve İzzeddîn Efendi diğer bestekârlar arasındadır. Safiyüddîn Efendi, Ali Sırrî Efendi, Avnullah Efendi, Mehmed Ârif Efendi ve Süleyman Vehbi Efendi gibi Eşrefî meşâyihî de cami ve tekke süslemelerinin ana unsuru olan hat sanatı ile meşgul olmuşlar ve yazdıkları yazılar camileri ve Eşrefî tekkelerini süslemiştir.

⁵⁵⁵ Kara, "Eşrefiyye", XI, 478.

⁵⁵⁶ Vicdânî, s. 129.

3.2.1. EŞREFİYYE'DE ÂDÂB VE ERKÂN

Eşrefiyye'nin usûl, âdâb ve erkânını belirleyen ana kaynaklar tarikatın pîri Eşrefoğlu Rûmî'nin *Tarîkatnâme* ve *Müzekki'n-nüfûs* adlı eserleridir. Bunun yanında daha sonraki dönemlerde yaşayan Eşrefiyye'ye mensub müellifler tarafından kaleme alınan bazı eserler de Eşrefiyye'nin özelliklerini izah etmektedirler. Bu eserleri şöyle sıralamak mümkündür:

Eşrefzâde Sırrî Abdülkâdir Efendi'nin Kâdiriyye ve Eşrefiyye'nin önemli esaslarından deverân zikrini müdafaa etmek gayesiyle kaleme aldığı *Sırru'd-deverân*'ı (Süleymaniye Ktp. Esad Ef. Nu:1498), İbrâhim el-Eşrefî'nin, Eşrefî gülü ve bir takım remizleri anlattığı *Risâle-i gülâbâd* (Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar, Nu: 4406)⁵⁵⁷ adlı eseri, Eşrefiyye'nin seyr u sülûk usullerinin anlatıldığı Mehmed Rif'at Efendi'nin *Risâle-i sulûk-i Kâdiriyye-i Eşrefiyye* (Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Ef. Nu: 3263, vr. 26-29), *Risâle-i tâciyye* (Süleymaniye Ktp. Hacı Hahmud Ef. Nu: 3263, vr. 17-26) ve *Nefhatu'r-riyâzi'l-âliyye fi beyân-i Tarîkati'l-Kâdiriyye* (Miilet Ktp, Ali Emîri Şer'iyye, Nu: 1127) isimli eserleridir.

Bu bölümde, târikata giriş şartlarından başlanarak, Eşrefiyye'ye intisab usûlü, evrâd, ezkâr ve deverân zikri, seyr u sülûk usülleri, ibadetler, merasimler, tarikat kıyafetleri ve bunların sembolik anlamları izah edilmektedir.

3.2.1.1. Tarikata Girişin Şartı

Kâdiriyye Tarikati'na girişin on şartı vardır. Tarikata girecek olan tâlib bütün bu şartları yerine getireceğine söz vermiş olur.⁵⁵⁸ Bu şartlar şu şekilde sıralanmaktadır:

1-Tevbe: Hakiki tevbe ölüm ile Allah'a dönmektir. Tâlibi dünyada Hakk'tan uzaklaştıran bütün günahlardan vazgeçmektir. Gerçek tevbeninde altı şartı vardır:

a-Geçmiş günahlarına pişman olmaktır. Kişi geçirmiş olduğu yaramaz ömür için hayıflanmalıdır.

b-İşlediği günahları terk etmektir. Tevbe ettiği anda işlemekte olduğu günahları terk etmelidir.

c-Bundan sonra günah işlememeye kast etmektir. Öyle bir pişmanlık duymalıdır ki bu pişmanlık ömür boyu o günahı işlememeye sebep olsun.

⁵⁵⁷ Eserin diğer yazma nüshası Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, Nu: 29'da bulunmaktadır.

⁵⁵⁸ Mehmed Rif'at Efendi, vr. 24b

d-Üzerinde bulunan hakları ödemektir. Eğer halkın üzerinde hakkı varsa ödemeli, bir kimseyi dövdüyse ve sövdüyse, incittiyse, hatırını yıktıysa helalleşmeli, maddi bir borç aldıysa ödemelidir.

e-Günah lezzetini tattırdığı tenine ibadet zahmetini de tattırmalıdır. Hakka olan borcunu da ödemelidir. Namaz, oruç, zekât, hac gibi ne kadar eksik ibadeti varsa ifa etmelidir.

f-Tenini mücahade ile Hak yolunda eritmektir. Tevbeden önceki hayatında haram ile beslediği âzalarını açlık ve susuzlukla terbiye etmeli, şüpheli ve haram lokmadan sakınmalı, gönlünü haram nesnelere zikretmekten, tûl-i emelden ve dünya muhabbetinden arındırmalıdır.⁵⁵⁹

2-Zühd: Dünya ve ukbâ arzularından uzaklaşmaktır. Zîra ahiret dünya ehline, dünya da ahiret ehline haramdır. Ehlullâha ise her ikisi de haramdır.

3-Tevekkül: Vâsita ve sebepleri görmekten ümit kesmektir.

4-Kanaât: Nefsin arzularından ve hayvanca isteklerinden uzak olmaktır.

5-Uzlet: Halka karışmaktan sakınmaktır.

6-Zikir: Allah'tan gayrı gönlünde ne varsa çıkarmaktır.

7-Teveccüh: Hazret-i Hakk'a yüz döndürmektir.

8-Sabır: Nefsin isteklerinden uzaklaşmak ve ibadetlere alıştırmaktır.

9-Murâkabe: İstenilen şeyi elde etme beklentisi içerisinde olmaktır.

10-Rızâ: Tâlibi kendi rızasını terk edip mahbûbun rızasına razı olmasıdır.⁵⁶⁰

3.2.1.2. İntisab ve Zikir Telkini

Mürid ile şeyh arasında bir anlaşma olan intisab, mübâyaa ve inâbe adıyla da anılmaktadır.⁵⁶¹ Kesin bir kaidesi olmamakla beraber Kâdirîyye'de bir merasimle yapılmaktadır.⁵⁶² Eşrefîyye'de yapılan intisab merasimi şu şekilde icrâ edilmektedir:

Şeyh ve mürid, abdestli olarak Cenab-ı Hakk'a teveccüh ve Hz. Peygamber'e tevessül ederek bir araya gelirler. Şeyh müridin elini tutar, besmele, hamdele ve

⁵⁵⁹ Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 451-452.

⁵⁶⁰ Mehmed Rif'at Efendi, vr. 24b-25a; Gürer, s. 382.

⁵⁶¹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, s. 134.

⁵⁶² Daha fazla bilgi için bkz. Gürer, s. 383.

salveleden sonra mürid adayına artık günah işlememesini, Kur’ân-ı Kerim ve hadislerin emir ve tavsiyelerine uygun olarak yaşamasını, şeriat ile hakikati birleştirmesini ona telkin eder. Daha sonra şeyh, dua ederek bu konuda Allah’ın yardımını ister Abdülkâdir Geylânî ve Eşrefoğlu Rûmî başta olmak üzere tarikatın büyük şahsiyetlerinin ismi zikredilir. Mürid ellerini dizlerinin üzerine koyar, gözlerini yumar, şeyh üç defa “Lâ ilâhe İllallâh” der mürid de bunu tekrar eder. Bir müddet zikirle meşgul olunur, esma talimi ile tören sona erer.

Tarikata giriş töreni bazen bir tevbe, inâbe, ahd gibi kelimelerin geçtiği ayetlerin ayrı ayrı okunması, müridin kulağına şeyhin “Lâ İlâhe İllallâh Muhammedun Resûlullâh Aliyyun veliyyullâh ve’l-Hasan ve’l-Hüseyn ve şeyhunâ Eşrefzâde” şeklinde üç defa tekrar etmesi tarzında da yapılır.

İntisabtan sonra müriden, dini emirlere uyup yasaklardan kaçması, beş vakit namazını hiç aksatmadan kılması ve tüm yaratılanlara şefkat göstermesi istenir.⁵⁶³

3.2.1.3. Evrâd, Ezkâr ve Deverân

Eşrefiyye’de “evrâd-ı Eşrefiyye” adı verilen ve günlük okunması gereken evrâdın yanında çeşitli merasimlerde okunan “eşrefî gülbangi”da önemlidir. Bağlı olduğu Kâdiriyye gibi cehrî zikri esas alan Eşrefiyye’de ayakta ve birlikte yapılan zikre “deverân” denilmektedir. Bu bölümde söz konusu evrâd, ezkâr, deverân ve bunların sembolik anlamları izah edilecektir.

3.2.3.1. Evrâd-ı Eşrefiyye

Evrâd-ı Eşrefiyye veya evrâd-ı şerife-i Eşrefiyye olarak isimlendirilen evrâd, eûzü besmele ve Fâtiha suresiyle başlamakta ve Hz. Peygamberin vasıflarının sıralandığı uzunca bir salavât ile devam etmektedir. Eşrefoğlu Rûmî veya şeyhi Hüseyin Hamevî’nin içtihadı ile tertip edildiği rivayet edilmektedir. Hüseyin Vassâf, bu evrâdın bir kısmının (Allahümme ecli’den yukarısı) Eşrefoğlu Rûmî’ye ait olduğunu ve bu sebeple *Evrâd-ı Kâdiriyye-i Eşrefiyye* olarak isimlendirildiğini şeyh Nâci’den nakletmektedir.⁵⁶⁴ Eşrefiyye müntesipleri tarafından günlük olarak okunan söz konusu evrâd şu şekildedir:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

⁵⁶³ Kara, *Eşrefoğlu Rûmî*, s. 79-80.

⁵⁶⁴ Vassâf, I, 103; Hür Mahmut Yücer, “Tarikat Geleneğinde Salavât-ı Şerife ve Müstakimzâde’nin Şerhi i Evrâd-ı Kâdirî adlı Eseri”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, sayı: XV, 2005, s. 254.

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ مَالِكِ يَوْمَ الدِّينِ إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ اهْدِنَا الصِّرَاطَ
المُسْتَقِيمَ صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ آمِينَ إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ
يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا اللَّهُمَّ صَلِّ وَسَلِّمْ وَبَارِكْ عَلَى سَيِّدِنَا
مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِهِ وَصَحْبِهِ أَجْمَعِينَ سُبْحَانَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُونَ وَسَلَامٌ عَلَى الْمُرْسَلِينَ وَالْحَمْدُ
لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَيْكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ	الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَيْكَ يَا حَبِيبَ اللَّهِ،
الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَيْكَ يَا خَلِيلَ اللَّهِ	الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَيْكَ يَا نَبِيَّ اللَّهِ،
الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَيْكَ يَا صَفِيَّ اللَّهِ	الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَيْكَ يَا خَيْرَ خَلْقِ اللَّهِ
الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَيْكَ يَا نُورَ عَرْشِ اللَّهِ	الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَيْكَ يَا آمِينَ وَحَى اللَّهِ
الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَيْكَ يَا مَنْ زَيَّنَهُ اللَّهُ	الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَيْكَ يَا مَنْ شَرَّفَهُ اللَّهُ
الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَيْكَ يَا مَنْ كَرَّمَهُ اللَّهُ	الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَيْكَ يَا مَنْ عَزَّمَهُ اللَّهُ
الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَيْكَ يَا مَنْ عَلَّمَهُ اللَّهُ	الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَيْكَ يَا سَيِّدَ الْمُرْسَلِينَ
الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَيْكَ يَا إِمَامَ الْمُتَّقِينَ	الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَيْكَ يَا خَاتَمَ النَّبِيِّينَ
الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَيْكَ يَا رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ	الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَيْكَ يَا شَفِيعَ الْمُذْئَبِينَ
الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَيْكَ يَا رَسُولَ رَبِّ الْعَالَمِينَ	

صَلَوَاتُ اللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَأَنْبِيَائِهِ وَرُسُلِهِ وَحَمَلَةَ عَرْشِهِ وَجَمِيعَ خَلْقِهِ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِهِ
وَصَحْبِهِ أَجْمَعِينَ

اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ عَبْدِكَ وَحَبِيبِكَ وَرَسُولِكَ النَّبِيِّ الْأُمِّيِّ وَعَلَى آلِهِ وَصَحْبِهِ وَسَلِّمْ
اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ نَبِيِّ الْمَلِيحِ صَاحِبِ الْمَقَامِ الْأَعْلَى اللِّسَانِ الْفَصِيحِ

Yukarıdaki iki salâvat üçer kez okunacaktır.

اللَّهُمَّ اجْعَلْ أَفْضَلَ صَلَوَاتِكَ أَبَدًا. وَأَنْمَى بَرَكَاتِكَ سَرْمَدًا. وَأَزْكَى ثَحِيَّاتِكَ فَضْلًا وَعَدَدًا. عَلَى أَشْرَفِ
الْخَلَائِقِ الْإِنْسَانِيَّةِ. وَمَجْمَعِ الْحَقَائِقِ الْإِيمَانِيَّةِ. وَطُورِ التَّجَلِّيَّاتِ الْإِحْسَانِيَّةِ. وَمَهْبِطِ الْأَسْرَارِ الرَّحْمَانِيَّةِ.
وعروس المملكة الربانية واسطة عقد النبيين. ومقدم جيش المرسلين. وقائد ركب الأنبياء المكرمين.
وأفضل الخلائق أجمعين. حامل لواء العزِّ الأعلى. ومالك أزمّة المجدِّ الأسنى. شاهد أسرار الأزل.
ومشاهد أنوار السوابق الأول. وترجمان لسان القدم. ومنبع العلم والحلم والحكم. مظهر سير الجود
الجزئي والكلِّي. وإنسان عين الوجود العلوي والسفلي. روح جسد الكونين. وعين حياة الدارين.

الْمُتَحَقِّقَ بِأَعْلَى رُتَبِ الْعُبُودِيَّةِ. الْمُتَخَلِّقَ بِأَخْلَاقِ الْمَقَامَاتِ الْإِصْطِفَائِيَّةِ. الْخَلِيلَ الْأَعْظَمَ. وَالْحَبِيبَ الْأَكْرَمَ. سَيِّدَنَا مُحَمَّدَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ وَعَلَى سَائِرِ الْأَنْبِيَاءِ وَالْمُرْسَلِينَ. وَعَلَى آلِهِمْ⁵⁶⁵ وَصَحْبِهِمْ أَجْمَعِينَ. كُلَّمَا ذَكَرَكَ الذَّاكِرُونَ. وَعَقَلَ عَن ذِكْرِكَ الْغَافِلُونَ

Evrâd-ı Eşrefiyye'nin Türkçe Anlamı

Yukarıdaki evrâdın Sâdik Vicdânî tarafından yapılan tercümesi şu şekildedir:

Salât ve selâm senin üzerine olsun Ya Rasûlallâh! Salât ve selâm senin üzerine olsun Ya Habiballâh! Salât ve selâm senin üzerine olsun Ya Halîlallâh! Salât ve selâm senin üzerine olsun Ya Nebiyyallâh! Salât ve selâm senin üzerine olsun Ya Safiyyallâh! Salât ve selâm senin üzerine olsun Ya Hayra Halkıllâh! Salât ve selâm senin üzerine olsun Ya Nûra Arşillâh! Salât ve selâm senin üzerine olsun Ya Emîn-i Vahyillâh!

Ey Allah'ın bütün üstün meziyetlerle donatıp süslediği, şereflerin hepsiyle yüceltip yükselttiği, sınırsız iyiliklerle kerem sahibi kıldığı, ta'zîmat-ı sübhâniyyesine nâil eylediği, ilimlerin ilk ve son mertebelerini öğrettiği Peygamberlerin Efendisi, müttakîlerin imamı, salât ve selâm senin üzerine olsun.

Ey Allah'ın nebilerin sonuncusu olarak gönderdiği, dünya ve ahiret için rahmet, günahkâr kulları için de şefaathî kıldığı âlemlerin Rabbi'nin birinci Rasûl'ü, Efendimiz Hazretleri, salât ve selâm senin üzerine olsun.

Allah'ın fazl ve ihsânı, meleklerin, nebilerin, arşı taşıyanların ve bütün mahlûkatın hürmet ve saygısı bizim biricik Efendimiz Muhammed Mustafa Hazretleri ile O'nun âli ve ashâbının üzerine olsun.

Allahım! Sen bizim Efendimiz Muhammed Mustafâ'yı, sayısız ve sınırsız ihsanıyla yücelt. O senin kulundur, Peygamberindir, sevgilidir. Ümmî olarak yarattığın en bilgili nebîndir.

Allahım! Sen bizim Efendimiz Muhammed Mustafa'yı sınırsız ihsânıyla yücelt ve yükselt. O senin mânen ve madden, zâhîren ve bâtînen güzeller güzeli, insan güzeli olarak yarattığın, en yüce makamları, apaçık lisânı kendisine bahşettiğin pek yüce peygamberindir.

⁵⁶⁵ Vicdânî, s. 148-149. Evrâdın şerhi için bkz. Şeyh Nâci, *Evrâd-ı Şerife-i Kâdiriyye*, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1326/1908; Müstakimzâde, *Şerh-i Evrâd-ı Kâdirî*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1260/1844.

İhsan ve fazîletin sonsuz olanına hayır ve iyiliklerin dâima ve gittikçe artanına, hürmetin yücelik ve sayıca tertemiz olanına mazhar ettiğin insanların en şerefli, îmânî hakikatleri kendisinde toplayan, ilâhî ve ihsânî tecellîlerin mazharı, Rahmânî sırların iniş ve yükseliş yeri, senin Zâtî birlik hareminin sırlarının tek vâkıf olucusu, Enbiyâ zincirinin baş halkası, peygamberler ordusunun öncü kumandanı, nebîler cemaatinin reisi, bütün yaratıkların en üstünü, izzet sancağının şanlı sahibi, çağların içerisinde şerefi ve asâleti ile parlayan Cenâb-ı hakk'ın vahiy nurlarının tecellîsine mazhâr olan Efendimiz Muhammed b. Abdullah b. Abdülmuttalib'i göndermekle, O, Kur'ân-ı Kerîm'in biricik tebliğcisi, hikmetli ve gerçek kitap Furkan-ı Azîm'in tek tercümânî olmuştur. O, bütün yaratıkların gözbebeği, kâinat kabuk ve kalıbının rûhu, iki dünyanın hayatıdır. Çünkü ubûdiyyet ruhunu en yücesiyle kendinde göstermiş, bu yüzden senin ilâhî tercih ve seçimine mazhar olmuş ahlâkî makamların en yücesini yaşayan, en büyük dost ve en keremli bir sevgili olmuştur.

Allahım! Seni zikredenlerin zikri, seni ve zikrini unutarak gâfil olanların gafleti devâm ettiği sürece, yukarıda adı geçen salâtü selâmların en yücesini, bereketlerin en çoğunu, saygı ve hürmetin en temiz olanını Peygamberimiz, Efendimiz Muhammed Mustafâ (s.a.s.) ile diğer nebî ve peygamberlerin, mukarrebîn meleklerinin, gökyüzü ve yeryüzündeki sâlih kulların üzerine yağdır. Son ve keremli Peygamberinin yakın arkadaşı olan ashâbına da saâdet ve mutluluk bahşet. Yâ Rabbî onlardan râzî ol.⁵⁶⁶

3.2.3.2. Gülbang-ı Eşrefî

Gül sesi anlamına gelen gülbang, belli hususlar için tertip edilmiş olan dualardır. Tekke âdâbında önemli bir yeri olan gülbang, evrâd ve ezkâr ile birlikte okunur.⁵⁶⁷ Eşrefî gülbangı şu şekildedir:

Allah Allah, vakitler hayr ola, şerler def ola, hayırlar feth ola, münkir, münâfık kahrola. Pâdişâh-ı dîn-i İslâm selamet ola ve asâkîr-i din-i mübin nusret bula, küffâr-ı haksar kakhâr ismiyle kahrola ve hor hakir ola, cemiyetleri talan, perişan ola. Hazret-i fahr-i âlem şefaateçimiz ola. On iki imam himmetimiz ola. Sözüümüz geçkin ola, kılıcımız keskin ola, niyazlar kabul ola, müşkül işlerimiz âsan ola, fütuhatımız kesir ola,

⁵⁶⁶ Vicdâni, s. 150-152.

⁵⁶⁷ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 195.

hakkımızda hayırlısı gele, evvelimiz ve âhirimiz gür ola, dem-i safalar müzdâd ola, cümle ehl-i ervâh-ı şerifleri şad ola. Allah âl-i nur-ı habibi hürmetine harabhâne kalplerimiz pür-nur ola. Allah âl-i zat-ı habibi hürmetine şu beldemizi ve hem beldân-ı İslâmiyeyi âfat-ı semâviyye ve araziyyeden mahfuz eyleye. Allah âl-i nur-ı nebiyi kerem-i Ali gülbank-ı Muhammedi ve bi-himmet-i kerem-i Şahmerdan Ali ve bi himmet-i İmam Hasan-ı Müctebâ ve bi himmeti İmam Hüseyin-i şehid-i kerbela ve bi himmeti pir-i Sultan Abdulkâdir Geylânî kuddise sırrıhu'l-alî ve bi şefaati cemi peygamberân-ı aleyhisselamdan ve bi himmet-i cemi pâiran kuddise sırrıhu'l-mennân ve ael husus huzur-ı âlisinde bulunduğumuz sâhibu'l-meydan ve'l-kerem ve'l-ihsan seyyidunâ Seyyid Sultan pîr-i destgirinâ ve ceddina Sultan Eşrefzâde Abdullah-ı Rûmi kuddise sırrıhu'l-âli ve himmet-i Abdurrahîm Tirsî ve bi himmet-i Pir Hamdi ve bi himmeti sırr-ı ekberimiz Şeyh Ali Sırrî ve bi himmet-i sülâle-i tahirlerimiz dem-i gûzarân iden eizze-i kirâm ve bi himmeti üçler, yediler, kırklar, binbirler hazır ve gâib gerçek erenler dem-i keremlerine Sultan Eşrefzâde dem-i keremlerine hû diyelim hû.⁵⁶⁸

3.2.3.3. Zikir ve Âdabı

Kâdiriyye'de genel olarak esma zikri “La ilâhe illallâh, Allah, Hû, Hay, Azîz, Vedûd, Hak, Kahhâr, Kayyûm, Vehhâb ve Müheymin “ isimleriyle yapılır. Eşrefiyye'de ise Lâ ilâhe illallah, Allah, Hak, Hay, Kayyûm, Kahhâr, Settâr, Müheymin, Bâsıt, Vedûd, Hâdi esmasıyla yapılır.⁵⁶⁹

Tâlibin zikrullahı başlama âdâbı şu şekildedir. İlk önce abdest alır, kıbleye karşı oturur, eûzü besmele çeker, “fa’lem ennehû lâilâheillâllah” diyerek zikre başlar. İki gözünü sıkıca yumar, “Lâilâheillâllah” kelimesini yüksek sesle ve vurgulayarak söyler. “Lâilâhe” kelimesini nefes verirken, “illâllah” kelimesini nefes alırken der. “illâllah” kelimesinin “h” sını sert ve yüksek sesle söyler. Gözlerini kapattığı zaman, görünen karalığın nurlanıp nurlanmadığına bakar. Nurlandığı vakit içinde bir kıvılcım gibi görünür. Gerçek anlamda bu kıvılcıma odaklanabilirse karanlık ve bulanıklık gider, sâfi berrak nur olur.⁵⁷⁰

Zikirden sonra şu üç hususa dikkat etmelidir. Zikir bittiğinde huşulu bir şekilde susmalı, zikirden sonraki zamanı kalp ve basîretin tenvîri, hicâbın kalkması, nefsin

⁵⁶⁸ Kara, *Eşrefoğlu Rûmî*, s. 84-85.

⁵⁶⁹ Eşrefoğlu, *Tarîkatnâme*, vr. 78b.

⁵⁷⁰ Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfus*, s. 511-512.

arzularını engellemek için geçirmeli, zikirden önce ve hemen sonra su içmemelidir. Zîra zikirden sonra içilen su onun nurunu söndürür. Zikirden önce içilen su da kalbe ağırlık verir.⁵⁷¹

3.2.3.3.1. Eşrefiyye Tekkelerinde Yapılan Deverân

Kâdirîyye’de “kıyâmî” zikir uslû benimsemiştir. Kıyam zikrinde yan yana dizilip karşılıklı saflar oluşturulur, adım atılmadan bel hizasına kadar eğilip doğrularak, dizler üzerinde yaylanarak veya beden ile başı sağa sola döndürerek sağlanan belli bir ahenk içindeki hareketlerle zikir yapılır. “Dalga tevhîdi” veya “demdeme” gibi adlar verilen, safların karşılıklı olarak ileri geri hareket ettikleri zikir tarzları da vardır. Eşrefiyye kolunun uyguladığı zikir tarzına ise “devrân” veya “deverân” denilmektedir. Adımlar sağa doğru atılarak zikir halkası döndürülür.⁵⁷²

Eşrefiyye tekkelerinde genellikle Perşembe akşamları edâ edilen deveran zikri şu şekilde icrâ edilmektedir:

Akşam namazı kılındıktan sonra tekkeye gelen ihvan ve dervişlerle akşam yemeği yenilir. Sofradan kalkmadan önce, ihvan ile hep birlikte kelime-i tevhid, ism-i celâl ve ism-i hû okunur, dua edilir ve sofradan kalkılır. Yemekten sonra kahveler içilir. Yatsı ezanının okunmasını müteakip, başta dergâhın şeyhi olmak üzere dervişânla türbe-i şerîfe gidilir. Zâkirbaşının cehren okuduğu Âyete’l-kürsî’yi dinleyip Fâtiha okunduktan sonra semâhâneye girilir ve yatsı namazının ilk sünneti kılınır. Ardından makam şeyhinin başladığı kelime-i tevhîd dervişânla beraber üç defa okunur. Şeyh Efendi “Fâtihâ” dedikten sonra herkes salavât getirip Fâtiha okur. Müezzin Efendi üç İhlâs okur, kâmet getirir. İmam Efendiye uyularak yatsının farzı edâ edilir. Yatsının son sünneti ve vitir namazı kılındıktan sonra tesbih çekilir ve dua edilir. Duadan sonra İmam Efendi tarafından mihrâbiye⁵⁷³ okunur.

Mihrabiyeden sonra şeyh efendi, varsa misafir şeyh efendiler, dervişler ve ihvan yerlerini alır ve otururlar. Makam şeyhi tarafından başlanılan Fâtiha ve müteakiben Kâdirî evrâdı, onu müteakiben kelime-i tevhîd topluca okunur. Kelime-i tevhidden

⁵⁷¹ Muhyiddîn İbnü’l-Arabî, *Risâletü’s-sülûk-i’l-Kâdiriyye*, Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi, Nu: 3263, vr. 3b-4a.

⁵⁷² Ömer Tuğrul İnançer, “Kâdirîlikte Zikir Usûlü ve Musiki”, *DBİA*, Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı Yay., İstanbul 1994, V/378.

⁵⁷³ İmam tarafından namazdan sonra Kur’ân-ı Kerimden ayetler okunmasıdır. Aşır adı verilen bu âyetler yatsı namazı için genelde Bakara Suresi’nin son ayetleridir.

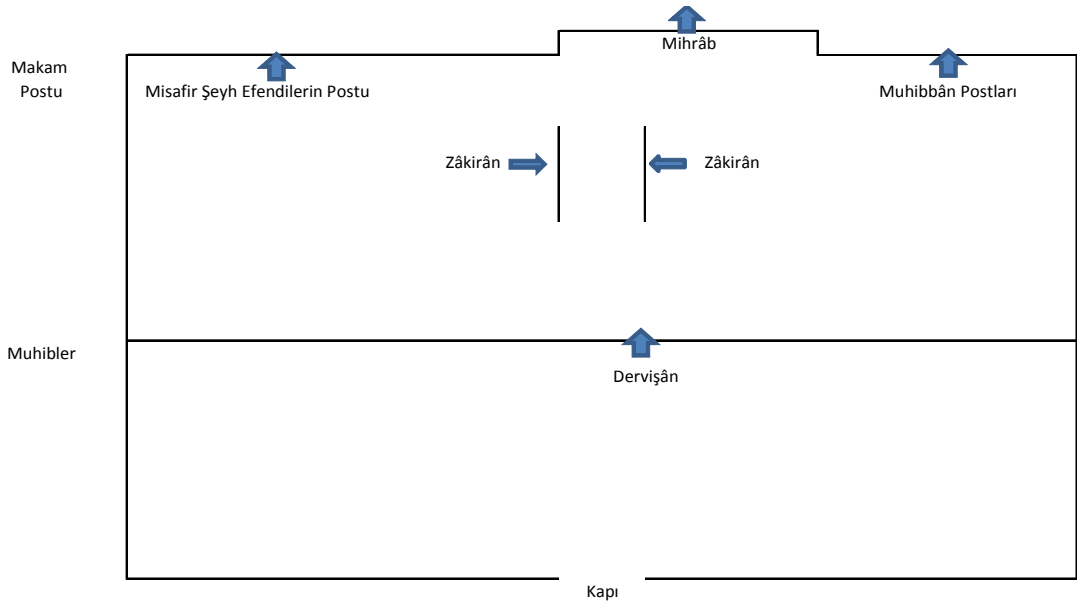
sonra naathân tarafından na't-ı Resûl okunur. Eğer neyzen varsa neyzenin üflediği ney taksimi dinlenir. Bundan sonra hep birlikte ayağa kalkılır, makam şeyhi tarafından,

Cem olmuş dervişleri, pîrim Abdülkâdir'in

Yolunda sâdıkları, pîrim Abdülkâdir'in

İlahisi hep birlikte okunur. Her mısra sonunda aynı okunuş tavrı ve usulü üzere (perde kaldırılmadan) “Hakk” ismiyle iki “Tevhid-i şerîf” eklenir. Bunun arkasından yine aynı tempoda “İllallâh” denilir.⁵⁷⁴

Sonra ihvânın ve zâkirlerin mevcudu fazla ise kelime-i tevhid ile el ele tutuşarak halka şeklinde devrân icrâya başlanır. Zâkirler tarafından devrânın seyrine göre ilahiler okunur. Kelime-i tevhidden sonra “Hayy” ism-i celîline başlanır. Bir müddet “Hayy” isminin okunmasından sonra makam şeyhinin işareti üzerine dervişler ve zâkirân, misafir şeyhler ve muhibbân şu şekli alır:

Bu sırada makam şeyhinin başlattığı “*Tecelli-i şevk-i didârın beni mest eyledi hayrân / Enel Hakk sırrını candan anın çün kılmazam pinhan*” ilahisi makam-ı mahsûsu ile topluca okunur.

Bu ilahinin okunmasından sonra makam şeyhi törenin idaresini en kıdemli misafir şeyh efendiye ikram eder. Törenin bundan sonraki kısmını idâreyi devralan misafir şeyh efendi icrâ eder. Zikir töreni kandil gecelerine veya bayram günlerine rast geliyorsa, zâkirân tarafından kudumler çalınır. Misâfir şeyh efendinin idâreyi makam şeyhine

⁵⁷⁴ Revnakoğlu, *Eski Sosyal Hayatımızda Tasavvuf ve Tarikat Kültürü*, s. 71.

devrinden sonra, lüzum görürse başka bir misafir şeyh efendiye verebilir. Makam şeyhi zikre devam ettiği takdirde “Hû” ism-i şerîfine başlar. Bir müddet “Hû” ism-i şerîfi devam eder ve makam şeyhinin yüksek sesle “Yâ Allah Hû” nidası üzerine zâkirlerden biri yüksek sesle “Ve salli alâ eşrefî ve es’adi nûr-i cemî’l-asfiyâ ve’l-mürselîn ve âlihîm ve’l-hamdülillâhi Rabbi’l-âlemîn” der. Bir zâkir tarafından Âyete’l-kürsî okunur. Makam şeyhi veya ikram edilen misafir şeyh efendi tarafından dua edilir, gülbank çekilir. Gülbanktan sonra misafir şeyhler ve halîfelere okumaları üzere fâtihâlar verilir. Fâtihâ ve salavât-ı şerîfeler okunup bittikten sonra makam şeyhi ile birlikte topluca “Tekabbel minnâ yâ Allah hû” ism-i şerîfi okunur. Ardından makam şeyhi “Esselâmü aleyküm” der, ihvân ve dervişân önünde boyun eğer, buna mukâbil dervişân da “Ve aleyküm selâm ve rahmetullâhi ve berekâtühü” derler. Bu suretle tören biter, semâhâne terk edilir. Semâhânededen çıkarken yüzler kibleye müteveccih olarak çıkarılır.⁵⁷⁵

3.2.3.3.2. Deverânın Sembolik Anlamları

Arapça “dönmek” anlamına gelen deverânın⁵⁷⁶ Eşrefîlere göre sıraları ve sembolik anlamları vardır. Deveran zikri, Allah’ın arşını tavaf eden meleklerle ve Kâbe’yi tavaf etmeye teşbihtir.⁵⁷⁷

Deveran, ruhun şehâdet âlemine ve ardından esas vatanına dönmesine, dergâha dervişlerin kapıdan tek tek girmeleri, gayb âleminde kendi kabiliyetlerine uygun bir hali seçmelerine, halka olmaları cennet bahçesine, zikir esnasında bazı dervişlerin başlarını, bazılarının da vücutlarını hareket ettirmeleri meşreplerin farklılığına işarettir. Daire halinde iken "lâ ilahe illallah'ın tekrar edilmesi nefisle cihada işaret olduğu gibi kolkola girilerek "hay" İsmiinin zikredilmesi meleklerin arşın etrafında tavaf etmelerine benzetilir. Zikre iştirak edenlerin bir araya gelip toplanmaları cem' mertebesini, küllî fenayı, ayrılarak kelime-i tevhide devam etmeleri ise cem'u'l-cem'i sembolize eder.⁵⁷⁸

⁵⁷⁵ Eşrefî zikir törenini anlatan bu metin Numaniye Dergâhı son şeyhi Safiyüddin Efendi'nin (ö. 1950) oğlu M. Ziya Eşrefoğlu (ö. 1977) tarafından 1976 tarihinde kaleme alınmış ve Abdullah Uçman'a gönderilmiştir. Abdullah Uçman bu metni makale olarak yayınlamıştır. Bkz. Abdullah Uçman, “Eşrefoğlu Rûmî ve Eşrefiyye Dergâhlarında Yapılan Âyin ve Usuller”, (Ed. Nihat Kayabaşı), *Bursa'da Düünden Bugüne Tasavvuf Kültürü-2, Bildiriler* (ss. 245-247), Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yay., Bursa 2003.

⁵⁷⁶ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, s. 63.

⁵⁷⁷ Sırrî Abdülkâdir el-Eşrefî, *Sırru'd-deverân*, (Haz. Mustafa Kara), *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları*, Dergâh Yay., İstanbul 2005 içinde (ss. 509-527).

⁵⁷⁸ Sırrî Abdülkâdir el-Eşrefî, *Sırru'd-deverân*, vr. 8b-13b.

3.2.1.4. Seyr u Sulûk Usulleri

Eşrefoğlu, “Sulûk”u nefisle mücadele ederek, mertebesini yükseltmek ve “bana dönün” hitabına muhatab olabilecek hale getirmek olarak değerlendirmekte, bu yolda yürüyen kişileri ise “sâlik” ve “tâlib” diye adlandırmaktadır. Eşrefiyye’nin sulûku, Hakk Teâlâ Hazretleri’ne muhabbet ve kalb gözünün ondan başkasına nazar etmemesi, O’nu gayrıdan tenzih ve zikrullah müdavemet etmektir. Hakk’tan başkası ile iştiğal eden kimse maksuduna ulaşamaz.⁵⁷⁹

Eşrefiyye’de seyr u sulûkun dört mertebesi, yedi dairesi vardır.

Seyr u sulûkun dört mertebesi şunlardır:

- 1- Seyr-ilallâh
- 2- Seyr-fillah
- 3- Seyr-me’allâh
- 4- Seyr-anillâh

Eşrefoğlu nefsin mertebelerini dört olarak saymaktadır. Ancak daha sonra gelen Eşrefilerce yazılan eserlerde yedi mertebe olarak yer almıştır⁵⁸⁰. Buna göre Seyr u sulûkun yedi dairesi şöyledir:

Nefs Dairesi	Makamı	Zikri	Sıfatları	Âlemi
Nefs-i Emmâre	Sadr	La ilâhe illallah	Kibir, nifak, celb-i mal, hevâ, gazap, şehvet, hırs, buhl, ucup, kibir.	Şehâdet
Nefs-i Levvâme	Kalp	Allah	Levm, heva, heves, hile, işret, temenni, ucûb, kibir.	Berzâh
Nefs-i Mülhime	Ruh	Hû	İlim, tevazu, teveccüh, sabır, ibret, tahammül	Ceberrût
Nefs-i Mutmainne	Sırr	Hak	Sehâ, amel, tezelzül, ibadet, rızâ, tevekkül, şükür.	Lâhût
Nefs-i Râziyye	Sırru’s-sır	Hay	Kerâmet, ihlâs, zühd, riyâzet, muhabbet	Refref-i âlâ
Nefs-i Mardıyye	Sırru’l-ahfâ	Kayyûm	Telattuf, fikr-i safâ, salâh-ı yakîn	Şehâdet
Nefs-i Sâfiyye		Kahhâr	“Tahalluk bi ahlak” seyrine mazhar olmak	Kesrette vahdet, vehdette kesret

⁵⁷⁹ Mehmed Rif’at Efendi, vr. 26b.

⁵⁸⁰ Eşrefoğlu, *Müzekki’n-nüfûs*, s. 48; Mehmed Muhyiddîn Kâdirî el-Eşrefî, *Risâle-i Sulûk-i Kâdiriyye-i Eşrefiyye*, Hacı Mahmud Efendi, Nu: 3263, vr. 26b-29a; Mehmed Rif’at Efendi, vr. 25a.

3.2.1.5. Gece İbadeti

Kur'an-ı Kerim'de "gece" istirahat vakti olarak tayin edilmiş olmakla birlikte⁵⁸¹ gece ibadetini teşvik eden ve uyanıklığı öven pek çok âyet-i kerime bulunmaktadır.⁵⁸² Hz. Peygamber (s.a.v.)'de gece ibadetini övmüş ve bu vakitte yapılacak ibadeti teşvik etmiştir. *"Gece namazına devam edin, zira bu, sizden önceki sâlihlerin sünnetidir. Gece ibâdeti Allah'a yakınlık vesilesi, günahlara keffârettir. İnsanı, bedenî hastalıklardan korur ve günahlardan uzaklaştırır."*⁵⁸³ buyurarak, konunun önemine işaret etmiştir. Mutasavvıflarda konuya önem vermişler, Ebû Tâlib el-Mekkî, Gazzâlî, Sühreverdi gibi sûfiler eserlerinde gece ibadetine bölümler ayırmışlardır.

Eşrefilere göre gece yapılacak ibadetler şöyledir:

Gecenin evvelinde yatsı namazından sonra biraz nafîle namaz kılınır ve zikir yapılır, uyku galebe gelirse bir miktar uyunur. Bir müddet sonra kalkılır, abdest alınır. Derviş, *"Şükür ve övgü, bizi öldükten sonra dirilten, ruhlarımızı bize geri veren Allah'a mahsustur. Öldükten sonra tekrar diriltmek ve mahşerde toplayıp hesaba çekmek, ancak ona aittir"* der. Sonra on iki rekât nafîle namaz kılınır, ondan sonra vitr-i vâcib kılınarak bir miktar zikir yapılır. Burada dikkat edilmesi gereken uykulu olarak namaza durmamaktır. Bu tür ibadet gâfil ibadettir.⁵⁸⁴

Gecenin son deminde yeniden abdest alınıp, birkaç rekât namaz kılınıp sabah namazı beklenmeli, müezzin "Allahu Ekber" deyince ikinci tekbir arasında şu du okunmalıdır:

"Ey yücelik ve azamet sahibi, ey ceberût ve izzetin sonu, ey yardım ve kudret sahibi, ey dünya ve ahretin mâliki olan Allah'ım, işittik, taat ettik, senden affımız için yalvarıyoruz ey Rabbimiz! Sonunda dönüş ancak sanadır."

Derviş, ezanı dinleyip müezzinin söylediklerini tekrar etmeli, ezan bitince duasını okumalı, namazın sünnetini kılmalıdır. Sünnetin ilk rekâtında Fatiha ve Kâfirûn, ikinci rekâtta Fatiha ve ihlâs surelerini okunmalıdır. Selam verdikten sonra yedi kere veya on yedi kere şu duayı okunmalıdır.

"Allah'ım, günahlarıma pişmanlık duyuyor, onlardan tevbe ediyor, sana hamd ediyor, seni tesbih ediyorum."

⁵⁸¹ Nebe, 78/10

⁵⁸² Furkan, 28/64; Zümer, 39/9; Secde, 32/15-16

⁵⁸³ Tirmizî, Deâvât, 101; İbn Hanbel, VI, 126

⁵⁸⁴ Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 345.

Sabah namazını imamla beraber kılan derviş, ondan sonra viridi ne ise okumalıdır. Gün ağarınca kadar zikir ve dua ile meşgul olmalı, gün doğduktan sonra iki, dört veya altı rekât işrak namazı kılmalı ondan sonra sağ yanı üzere yatıp başını gün batısına ve yüzünü kibleye çevirmeli bir iki saat miktarı böylece uyumalıdır. Sonra maişeti ile meşgul olabilir.⁵⁸⁵

3.2.1.6. Rüya ve Önemi

Rüya, gerek Kur'ân ve hadislerde yer alması gerekse günlük hayatın bir parçası olması sebebiyle tasavvufî hayat içerisinde de önemli bir yere sahiptir. Buhârî ve Müslim başta olmak üzere hadis kitaplarının hepsinde Hz. Peygamber'in görmüş olduğu rüyalarla yapmış olduğu tabirler rivayet edilmektedir. Bunların yanında diğer İslâmî eserlerde yer alan bilgiler tasavvufun rüya konusunda temel kaynaklarını oluşturmaktadır. Tasavvuf ehlinin, sâlikleri ve halkın görmüş olduğu rüyalar hep bu ölçüler içerisinde değerlendirilmektedir.⁵⁸⁶

Kuşeyrî, rüyayı bir kerâmet olarak nitelendirerek “rüya kalbe gelen hâtır ve muhayyile ile tasavvur edilen bir haldir” şeklinde tarif eder.⁵⁸⁷ Muhyiddîn ibn Arabî'ye göre rüya, Allah'ın melekler vasıtasıyla hakikat veya kinaye olarak, kulun şuurunda uyandırdığı enfûsî idrakler ve vicdânî duygulardır. Yahut şeytânî telkinlerden, karışık hayallerden ibarettir.⁵⁸⁸

İbn Haldun'a göre rüya ise rûhânî bir şey olup, uykuda iken insânî olan rûhun mânâlar âlemine dalması sonunda, gaybden kendisine akseden varlıkların şekil ve sûretini bir anda görmesinden ibarettir.⁵⁸⁹

Eşrefoğlu Rûmî'nin hayatı incelendiğinde rüyanın birçok konuda belirleyici rol oynadığı görülecektir. Eşrefoğlu bir Bayrâmî halifesi iken kendisine seyr u sulûktan kanaat gelmediğini söyleyerek mürşidi Hacı Bayram-ı Velî'ye başvurduğunda mürşidi kendisine istihâre teklif eder. Yapılan istihâre sonucunda Hüseyin Hamevî'ye gitmesi kararlaştırılır.⁵⁹⁰ Bu karar, Eşrefîyye'nin kurulmasının ilk adımıdır.

⁵⁸⁵ Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 350.

⁵⁸⁶ Hasan Avni Yüksel, *Türk-İslâm Tasavvuf Geleneğinde Rüya*, MEB Yay., Ankara 1996, s. 174.

⁵⁸⁷ Kuşeyrî, s. 574.

⁵⁸⁸ Muhyiddîn İbn Arabî, *Fütühât-ı Mekkiyye*, Hayallü'l Mısriyye Yay., Mısır 1975, s. 53.

⁵⁸⁹ İbn-i Haldun, *Mukaddime*, (Ter. Zakir Kadiri Ugan), MEGSB Yay., İstanbul 1988, I, 251.

⁵⁹⁰ Tennurîzâde, vr. 36b; Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, vr. 4b.

Hacı Bayram-ı Velî, Eşrefoğlu'na Hama'ya gitmeden önce İznik'e dönmesini, erbaîn çıkarmasını ve gördüğü rüyaları bir kâğıda yazarak Hüseyin Hamevî'ye götürmesini tavsiye eder.⁵⁹¹ Hüseyin Hamevî Eşrefoğlu'nu karşılamak üzere hankâhından çıkar. Onunla Hama Köprüsü üzerinde karşılaşırlar. Eşrefoğlu'nu görür görmez İznik'te rüyalarını yazmış olduğu kâğıdı ister. Kâğıdı alıp tetkik eden Hamevî manevî derecesini yorumlayarak ona erbaîn emreder.⁵⁹² Erbaîn bittikten sonra kendisine hilâfet verir.

*Müzekki'n-nüfûs'daki, "Tâliplerimiz vardır Mısır'da, Şam'da, Arab'ta, Acem'de, Türk'te, dâhi bizim zâhir sûretimizi görmediler ammâ bize teveccüh etmekle onca işler başarmışlardır, vâkıaların yazarlar."*⁵⁹³ ifadesi de sâliklere yaptırmış olduğu seyr u sülûkta rüyaya verdiği önemi göstermektedir.

3.2.1.7. Merasimler

Eşrefiyye'de, tarikat pîri Eşrefoğlu'nun tasavvufî hayatının başlangıcı olan köfteli çorba hadisesi, ilk mürşidi Hacı Bayram-ı Velî'ye gidişi gibi tarihi olayları yâdetmek amacıyla merasimler düzenlenmektedir. Muharrem ve Ramazan ayları ile kandil gecelerinde de tertip edilen merasimler aşağıda izah edilecektir.

3.2.7.1. Köfteli Çorba Merâsimi

Eşrefî mensuplarınca pirlерinin irşâd ve intisâbına vesile olan Abdal Mehmed'in köfteli çorba imtihanı⁵⁹⁴ her yıl geleneksel olarak bir merasimle anılmaktadır. Numaniye Dergâhı'nda Ramazan ve Kurban Bayramlarının ikinci gününde söz konusu tören şu şekilde icrâ edilmektedir:

Tekkede sabah namazı cemaatle kılındıktan sonra Eşrefî evrâdı okunur, topluca yapılan "kelime-i tevhid", "Yâ Latîf", "Yâ Vedûd" ve "Hû" zikrinden sonra gülbang çekilir ve dua edilir. Dua bitince "somathâne/sımathâne" veya "taamhâne" denilen büyük yemek odasına inilir. Burada ehl-i beyt'ten on iki imama işâreten on iki kişilik sofralar etrafında toplanılır. Herkes ayakta, şeyh efendinin dua etmesini bekler. Bu esnada eller çaprazlama göğüs üstünde tutulur, sağ ayağın başparmağı sol ayağın

⁵⁹¹ Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, vr. 4b; Tennurîzâde, vr.36b.

⁵⁹² Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, vr. 5a; Baldirzâde, s. 276; Tennurîzâde, vr. 36b; Mehmed Rif'at Efendi, vr. 312b.

⁵⁹³ Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 518.

⁵⁹⁴ Köfteli çorba imtihanına, tezimizde daha önce Eşrefoğlu'nun tasavvufa intisabı başlığı altında yer verilmiştir.

başparmağı üzerine konulur. Başlar hafiften kalbin üzerine yatmış olarak hafiften “Allah, Allah” zikri devam eder. Nihayet şeyh efendi, sofrta gülbangi duasına başlar:

“Allah Allah! Eyvallâh! Hayırlar feth ola, şerler def ola. Bu meydân-ı ışka revân olalım. Pîrimiz Sultânü’l-âşıkîn, Burhânü’l-vâsılîn, Mazhar-ı esrâr-ı kayyumî, pîr-i sâni Canâb-ı Eşrefzâde Abdullah er-Rûmî kuddese sirruhu’l-âlî efendimizin sünnet-i şerîfesini icrâ edelim. Sultânü’l-âşıkî’ne sâlik olalım, sultânü’l-meczubîne gidelim, emrile Sultan Emîrin hâkine yüz sürelim, Gelin ey ihvân-ı bâ safâ, bu vesile ile hasene ve hâtıra müstahsene ile “köfteli çorba” nûş eyleyelim, göçenleri yâd eyleyelim.”

Sofra gülbangi çekildikten sonra oturulur ve birkaç dilim ekmek ile köfteli çorba içilir. Bu çorba dana eti kıymasının maydonozla yoğrulmasıyla yapılır ve pirinç çorbasının içine atıp pişirilir. Çorba içildikten sonra dergâhın türbesine gidilerek burada yatanların ruhlarına Fâtihâlar okunur. Meydancı tarafından açıktan Ayete’l-kürsî okunur. Bundan sonra dergâhın kapısından topluca çıkılır, Deveciler mezarlığı civarındaki Abdal Mehmed’in zaviye ve türbesi ziyaret olunarak burada evrâdı Eşrefî okunur. Gülbangi çekilir. Sonra topluca Emir Sultan’ın kabri ziyâret olunur.⁵⁹⁵

Köfteli çorba töreninin Numaniye dışında diğer tekkelerde de icrâ edildiğine dair bir bilgiye rastlayamadık. Köfteli çorba, günümüzde de Eşrefoğlu ailesinden gelenlerce yaşatılmaya çalışılmaktadır. Aile evleri olarak kullandıkları Numaniye tekkesinde Ramazan ve Kurban bayramlarının ikinci günü, bu çorbayı hazırlayıp ziyaretçilere ikram etmektedirler.⁵⁹⁶

3.2.7.2. Eşrefoğlu’nun Hacı Bayram’a Gidişinin Anıldığı Tören

Abdal Mehmed’den işâret alan Eşrefoğlu bir mürşid bulma arzusuyla ilk önce Emir Sultan’a gitmiş, Emir Sultan tarafından da Hacı Bayram-ı Velî’ye gönderilmiştir. Eşrefoğlu’nun Emir Sultan’a gitme hadisesi de Eşrefiyye mensuplarınca bir törenle anılmaktadır. Söz konusu tören şu şekilde icrâ edilmektedir:

⁵⁹⁵ Asaf Halet Çelebi bu hadiseyi Bursa Nu'maniye Dergâhı son şeyhi Safiyüddin Efendi’den nakletmektedir. Bkz. Çelebi, *Eşrefoğlu Divanı*, s. 11; Revnakoğlu, *Eski Sosyal Hayatımızda Tasavvuf ve Tarikat Kültürü*, s. 123-125; M. Safiyüddin Erhan, “Bursa Eşrefilerinde Köfteli Çorba Ananesi”, (Ed. Mehmet Temelli), *Uluslararası Bursa Tasavvuf Kültürü Sempozyumu 4, Bildiriler* (ss. 229-304), Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yay., Bursa 2005, s. 230. Necdet Tosun, “Tasavvuf Kültüründe Tekke Yemekleri”, *Tasavvuf Dergisi*, XII, 2004, s. 126.

⁵⁹⁶ Murat Özer, “Ne Sihirdir ne Keramet, “Köfteli Çorba” da Marifet” *Chronicle Dergisi*, Sayı: 8, 2007, s. 25.

Ramazan ve Kurban bayramlarının ikinci gününde İncirli Eşrefzâde Dergâhında kudmeler çalarak nât-ı sultân-ı âşikîn okuyarak şehrin kenarında bulunan Abdurrahim Tirsî'nin halifelerinden Sinan Dede'ye bir Fâtiha okunur. Kabristan bayırını takiben Alemdar Dede'ya Fâtiha okunarak burada defnedilmiş olan diğer Eşrefilerin önünde durulur. Burada Emir Sultan Tekkesi şeyhi, efrâdı dervişânı ile önlerinde müjgânlı sikke-i nakşiyeyi taşıyan buhurdancı iki dede olduğu halde görününce “*Gerçek âşıklara selâ denildi, Emir Sultan ne hoş canlarmış*” zemzemesi ile makamlarını temsil eden iki makam şeyhi musafaha ederler. Bundan sonra kemâl-i âdab ve vakarla Emir Sultan türbesine girilir. Dervişler yerlerine tertîbince oturunca makam sahibi mülk sûresinin kıratine başlar. Zikir, tevhîd ve na't-ı Rasûl'den sonra “cem olmuş dervişleri Sultan Eşrefzâde'nin” ilahisi hep birlikte söylenerek ayağa kalkılır. Meydan Eşrefzâde şeyhine tevdi' olunur. Türbeyi ziyaretten sonra dışarı çıkılarak caminin batı tarafındaki kapısının merdivenlerinden inilerek iki makam şeyhi görüşür, bundan sonra şeyhler ve dervişler musafaha ederler. Musafahayı takiben Eşrefzâde şeyhi tevhide başlayarak yaklaşık beş dakika devam ettirir. Tekrar makam sahibi ile görüşülerek törene son verilip tekkeye dönülür.⁵⁹⁷

3.2.7.3. Muharrem Ayında Dergâhlarda Mersiye Okunması ve Aşure

Bursa'da tüm dergâhlarda olduğu gibi Eşrefî dergâhlarında da Hz. Hüseyin için mersiye okunur ve Hz. Nuh'un tufandan kurtuluş gününde aşure ikramı yapılır.⁵⁹⁸

Bu merasime diğer dergâhların şeyhlerinin ve bazı devlet adamlarının katıldığı mahkeme kayıtlarından anlaşılmaktadır. Kayıtlara göre Mevlevî Dergâhı postnişîni Mehmed Şemseddin Efendi, Emîniye Dergâhı şeyhi Âgah Efendi, Sa'di Dergâhı şeyhi Cemil Efendi, Karakâdi Dergâhı şeyhi Ali Rıza Efendi, Seyyid Nâsır Dergâhı şeyhi

⁵⁹⁷ Çelebi, *Eşrefoğlu Divanı*, s. 13-14.

⁵⁹⁸ 1326/1908 yılı Muharrem ayında Seyyid Usul Tekkesi'nde okunan mersiye ve aşure ikramı bir soruşturmaya konu olmuş ve bu sebeple kayıtlara geçmiştir. Söz konusu tarihte merasim sonunda yapılacak duayı dergâhın şeyhi nezâket icabı Reîsü'l-meşâyih Mustafa Vahyî Efendi'ye ikram etmiş, O da dua esnasında dönemin padişahı II. Abdülhamid Han için “Şevket meâb efendimiz hazretlerinin ruhlarına” diyerek bir yanlılık yapmıştır. Bunun üzerine Bursa Valiliği ve saray tarafından soruşturma açılmış, o mecliste hazır bulunanların tümü bunun bir dil sürçmesi sonucu olduğunu ifade etmelerine rağmen, Mustafa Vahyî Efendi İstinaf Mahkemesi azalığı görevinden azledilmiştir. Söz konusu bu mahkeme kayıtlarından Eşrefî dergâhlarında Muharrem ayında mersiye okunduğu ve aşure ikram edildiği anlaşılmaktadır. Öcalan, “Seyyid Usûl Dergâhı ve Meşâyih Âit Mezar Taşları”, s. 275-276.

Abdüssamed Efendi, Özbekler Dergâhı şeyhi Mehmed Emin Efendi bu merasime katılan şeyhler arasındadır.⁵⁹⁹

3.2.7.4. Ramazan ve Diğer Önemli Günler

Ramazan aylarında Eşrefî tekkelerinde ilâhî tertibi ile teravîh kılınırdı.⁶⁰⁰ Enderun usûlü de denilen bu tertib genelde şu şekilde uygulanırdı. Terâvih namazı, her dört rekâta bir, imamın selâmından sonra müezzinlerin, imamın kırâatında icrâ ettiği makamdan bir ilâhi okuması ve ardından da, sonraki dört rek'ât hangi makamdan kıldırılacaksa müezzinlerin o makamda salavat getirmesi şeklinde devam eder. Tabii ki burada imam ve müezzinlerin, dört rekâtlarda tatbik edilecek makamlar konusunda önceden fikir birliği yapmış olmaları gerekmektedir. Terâvih'in son dört rekâtında imamın acemaşîrân makamında selâm vermesiyle ya aynı makamda bir ilâhi veya daha çok herkesin bildiği "Allâhümme salli 'ale'l-Mustafâ / Bedî'i'l-cemâli ve bahri'l-vefâ" mıs râlarıyla başlayan mâhur salât-ı ümmiyye okunur. Bir müezzinin "Rabbenâ âmennâ bimâ enzelte vettebe'ne'r-rasûl; fektübâ ma'aşşâhidîn" âyet-i kerîmesini acemaşîrân makamından yüksek sesle okumasından sonra yapılan duâyı müezzinlerin, vitir namazı için segâh makamından aldıkları "Sallû alâ Muhammed" takip eder ve vitir, aynı makamdan kıldırılır. Terâvih namazında makam değiştirmek geleneğinin, Buhûrîzâde Mustafa İtrî (ö. 1711) tarafından konulduğu rivâyet edilmektedir.⁶⁰¹

Eşrefî tekkelerinde Mirac gecelerinde mirâciye okunması da gelenekler arasındadır. Miraciye vesilesi ile diğer tekkelerin şeyhleri de davet edilmekte ve geniş bir mirâciye cemiyeti teşekkül ettirilmektedir. Zikir ve semâ da miraciye merasiminin ayrılmaz parçalarını oluşturmaktadır.⁶⁰²

3.2.1.8. Eşrefî Kıyafetleri

Tasavvuf kültüründe de pek çok sembole rastlanır. Bunların en dikkat çekenleri tarikat ehlinin giydiği ya da aksesuar olarak kullandığı çeşitli eşyalar ve bunlara yükledikleri sembolik anlamlardır. Bu bölümde Eşrefiyye kıyafetleri ve bunlara yüklenen sembolik anlamlar üzerinde durulacaktır.

⁵⁹⁹ Atilla Çetin, "Altıparmakta Seyyid Usûl Dergâhı", (Ed. Mehmet Temelli), *Uluslar arası Bursa Tasavvuf Kültürü Sempozyumu 4, Bildiriler* (ss.237-268), Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yay., Bursa 2005, s. 241.

⁶⁰⁰ Erhan, "Mânâ Kapısı Fedakârlık Kapısıdır", s. 107.

⁶⁰¹ Özcan, "Kültür ve Geleneğimizde Terâvih Namazı-Mûsîkî İlişkisi", s. 45.

⁶⁰² Erhan, "Mânâ Kapısı Fedakârlık Kapısıdır", s. 106.

3.2.8.1. Tâc ve Hırka

Tâc, serpûş, asâlet ve saltanatın simgesi olarak başa giyilen süslü ve değerli başlık demektir. Tasavvufî istilahta ise, tarikat şeyhlerinin rûhânî saltanat ve manevî devlet simgesi olarak giydikleri kûlahtır.⁶⁰³

İlk dönemlerde zâhid ve sûfilerin, tarikatların teşekkülünden sonra da tarikat ehlinin zühd, takvâ ve mânevî kemâl sembolü olarak başlarına giydikleri tâcın tasavvuf âdâbı içerisinde yer almasına sebep olarak Osmanlı tâcnâmelerinde⁶⁰⁴ Kur'ân ve Sünnet'ten birçok delil ileri sürülmüştür. Kur'ân'da geçen “*takvâ elbisesi*”⁶⁰⁵ tabiri Abdürrezzâk el-Kâşânî tarafından sûfî tâcı ve hırkası, “*biz sana kevseri verdik*”⁶⁰⁶ âyetindeki “Kevser” kelimesi, Hz. Peygamber'e miraçta verilen nûrânî kudret tâcı şeklinde yorumlanmıştır.⁶⁰⁷

Eşrefoğlu Rûmî'ye göre, tâc ve hırka giymek sünnettir. Ona göre, Hazret-i Rasûl hayatta iken tâcı, hırkayı, irşâdı ve imameti Hz. Ali'ye emanet etmiştir. Kubbe-i ilâhiyi sembolize eden tâcda sır çoktur. Tâc Rasûl'e gökten inmiş, nurdan kudretten hâsıl olmuştur. Hazret-i Rasûl'ün tâcının kaç terk olduğu ise kesin olarak belli değildir. Altı veya on iki terk olduğu rivayet edilmektedir. Altı terk kutbluğa işaretler ve meşâyihindir. On iki terkin teşbihi ise on iki imamdır.⁶⁰⁸

Eşrefoğlu, tâc ve hırka kelimelerinde bulunan harflerin hangi anlamları sembolize ettiğini şu şekilde izah etmektedir: Tâc (ج ت ا) kelimesi üç harflidir. (te) ت tamamlığa, (elif) ا doğruluğa (istikâmete), (cim) ج cemâle işaretler. Tâc giyen doğru olmalı, hâlimü'n-nefs olmalıdır.⁶⁰⁹

⁶⁰³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 464.

⁶⁰⁴ Sûfiler “tarikatın şeriatı” denilen âdâb ve erkâna dair kaleme aldıkları “hurde-i tarîk”, “mi'yâr-ı tarîk” ve “tarikatnâme” türü eserlerde, tarikat fiilleri ve mükellefiyatı hakkında bilgiler verdikleri gibi, bu fiillerin tatbikinde kullanılan kisse, alet ve edevat ile bunların sembolik hususiyetlerine dair bilgilendirmede bulunmak için müstakil bölümler de açmışlardır. Bu yazı türünün yanı sıra sadece sûfî kisvesine mahsus olmak üzere kisvelerin zâhirî keyfiyeti ve bâtınî-remzî sırları hakkında müstakil bir telif türü de ortaya konmuştur. Kadim dönemde giyim kuşam açısından sosyal bir grubu diğerlerinden ayıran en müeyyiz zâhirî gösterge genelde “tâc” terimiyle karşılanan başlık cinsi olduğu için, özellikle Osmanlı mutasavvıfları bu teliflerine “tâcnâme” veya “Risâle-i tâc” gibi isimler vermişlerdir. (Semih Ceyhan, “Osmanlı Tâcnâme Literatürüne Göre Derviş Tacı ve Abdullah Salâhaddin-i Uşşâkî'nin Cevâhir-i Tâc-ı Hilâfet Risalesi, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, İSAM Yay., sayı: 25, İstanbul 2011, s.115.

⁶⁰⁵ A'râf, 7/26.

⁶⁰⁶ Kevser, 108/1.

⁶⁰⁷ Ceyhan, s. 120-121.

⁶⁰⁸ Eşrefoğlu, *Tarikatnâme*, vr. 75b

⁶⁰⁹ Eşrefoğlu, *Tarikatnâme*, vr. 76a.

Eşrefoğlu, tâcların tepesinde bulunan mühürlerin ve güllerin ortaya çıkışının, Hz. Peygamber'in başından düşürdüğü bir imâmesinin sahabe tarafından dört yüz parçaya ayrılması ve Hz. Peygamber'in de bu imame parçalarını tâclarının tepelerine düğme yapmalarını söylemesi üzerine olduğunu, nakletmektedir.

Eşrefî tâcı keçeden yapılır. Tâcın keçeden yapılmasının sırrını Harîrizâde şöyle izah etmektedir: Hacı Bayram-ı Velî, müridi Eşrefoğlu Rûmî'yi Hama'ya gönderirken ayağını soğuktan koruması için bir keçe hediye etmiş, Eşrefoğlu'da “*Şeyhin eseri ayakta değil başta olmalı*” diyerek bu keçeyi başına geçirmiştir. Böylece Eşrefî tâcı keçeden meydana gelmiştir.⁶¹⁰

Eşrefî tâcı yedi terklidir. Daha önce Bayrâmî halifesi olan Eşrefoğlu, Hama'ya Hüseyin Hamevî'ye gittiğinde başında altı terkli üzerinde bir pul bulunan Bayrâmî tacı giyerken, Kâdirî hilafeti aldıktan sonra mürşidi Hamevî kendisine “*Hacı Bayram birâderimizin sikkesi dursun, fakat sen dahî sâhib-i sikke oldun, var tepesinde olan pulu terklerinin içine kat, yedi terk olsun*” diyerek Eşrefî tâcının şeklini belirlemiştir.⁶¹¹

Yedi terkin sembolik anlamıyla ilgili şu değerlendirmeler yapılmıştır⁶¹²:

⁶¹⁰ Bkz. Harîrizâde, III, 177.

⁶¹¹ Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, vr.6b-7a; Bkz. Ek: 1, 2.

⁶¹² Abdulkâdir Sırrî Efendi, vr. 17b.; Yahyâ Âgah b. Sâlih el-İstanbulî, *Mecmu'atü'z-zarâ'if sandukatu'l-ma'ârif, Tarikat Kıyafetlerinde Sembolizm*, (Ed.Yusuf Özbek), Ocak Yay., İstanbul 2012, s. 74-75; Sâlih el-İstanbulî, s. 77-78.

Yedi terkin altında bir de halka bulunmaktadır. Bu halka ana kuvveti tesmiye eder. Tâcın tepesine konulan düğmeler veya "gül" denilen nakışlar ise vahdet sırrına işaret etmektedir. Yine düğme gönüle işarettir, gönül ise kubbe-i ilâhiyyeyi simgeler.⁶¹³

Hırka; yamalı elbise, çeşitli kumaş parçalarının birbirine dikilerek yapıldığı elbise, dervişlerin zikir esnâsında giydikleri yelek anlamlarına gelir. Hırka giymek, mürşid ile mürid arasında bir bağlantı ve müridin nefsi ile kendi arasında mürşidinin hakemliğini kabul etmesi demektir.⁶¹⁴

Eşrefoğlu (حرق) hırka kelimesindeki;

(ha) ح nın haklığa,

(râ) ر nın riyâzete ve irâdete,

(kaf) ق ın Kâdiriliğe işaret olduğunu söyler.

Eşrefoğlu'na göre, hırka giyen kişinin kendini fenâ eylemesi, bunun için de riyâzet ve irâdetini artırması ve kudretini hak yola harcaması gerekir.⁶¹⁵

Eşrefiyye'de hırka, hırka-i irâdet ve hırka-i teberrük olmak üzere iki çeşittir:

Hırka-i irâdet: Daima şeyhin huzurunda duran, hizmet eden, maksuduna vasıl oluncaya kadar bir yere ayrılmayan hakîki müridlere giydirilen hırkadır. Hırka-i irâdeti şeyh müride kendi eliyle giydirir. Şeyh elinden giyilen hırka tâlibin gönlüne tesir eder. Şeyh, hırkayı müride giydirdiğinde, mübarek elini hırkanın yakası içinden geçirir ve üç kere tekbir getirir, sonra müridin başından geçirerek giydirir. Giydirilen hırkanın renkli olması evlâdır.⁶¹⁶

Hırka-i teberrük: Şeyhin huzuruna bazen gelip bazen gelmeyen, kendilerine müteşebbih ve müteşebbih-i teşebbüh denilen müridlere giydirilen hırkadır. Bu müridler daha başlangıç aşamasındadırlar ve bunlardan sohbet ve tasarruf talep edilmez ancak sohbetlere gelmeleri teşvik edilir. Giydikleri hırka mübareklik içindir. Bu hırkayı giyenlerden şeriata sıkı bağlılık istenir.⁶¹⁷ Şeyh bu hırkayı müride giydirirken elini

⁶¹³ Mehmed Rif'at el-Eşrefî, *Risâle-i tâciyye*, Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Ef. 3263, vr. 18a.

⁶¹⁴ Sühreverdî, s. 118.

⁶¹⁵ Eşrefoğlu, *Tarîkatnâme*, vr. 76a.

⁶¹⁶ Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 443-444.

⁶¹⁷ Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 445

hırkanın yakası içinden geçirir ve üç kere tekbir getirir, sonra müridin başından geçirerek giydirir.⁶¹⁸

3.2.8.2. Kisve ve Risâle

Eşrefoğlu Rûmi, dervişlerin hangi renk kisve giymeleri gerektiğini de izah etmiş ve renklerin ne anlama geldiğini de beyan etmiştir. Ona göre, ak elbise tasavvuf elbisesidir, takvaya daha münasıptir. Ak elbise giyen âşıklar, bîgam olurlar. Kara renkli elbise zâhidler elbisesidir. Onlar daima bîferah olurlar. Yeşil renkli elbise cennet elbisesidir, gözün nurunu artırır ve Hz. Peygamber tarafından tavsiye edilmiştir.⁶¹⁹

Bu izahlardan sonra Eşrefoğlu Rûmî, ehl-i sulûk dervişlerin hangi renkte nur görürlerse o renkte elbise giyeceklerini söyleyerek özelliklerini şöyle açıklar: Dervişler nefisleriyle mücadelede kara elbise giyerler. Hırslarını ve heveslerini alt ettikleri zaman kızıl elbise giyerler. Nefs-i emmâreden nefs-i levvâmeye geçtiklerinde yeşil elbise giyerler. Nefs-i mutmainneye ererlerse ak elbise giyerler. Bu kisvelerin yünden yapılması evlâdır.⁶²⁰

Risâle; tâclara eklenen bez parçasıdır. Siyah bezden yapılır ve eni yaklaşık 5 cm'dir. Risâle tâcların ön kısmına sarılır ve yapılan bu işlem için "risale çıkarmak" tabiri kullanılır.⁶²¹ Risale çıkarmanın sünnet olduğunu söyleyen Eşrefoğlu Rûmî, üç çeşit risâleden bahsetmektedir. Buna göre, en azı bir karıştır, ortası kuşağa kadar uzanır, en uzununu da oturacak yere kadar değer. Yeni başlayan dervişler bir karış risale çıkarırlar. Hz. Peygamber risâlenin ucunu arkasına koyardı. Meşâyih edeb ederek yanlarına koymuşlardır. Tâlipler de şeyhlerinden edeb edip risaleyi yarım çıkarmışlardır..⁶²² Risâleyi yukardan bırakmak Hz. Ali'ye, aşağıdan bırakmak Hz. Muhammed'e teşbihtir.⁶²³

3.2.8.3.Eşrefi Gülü /Eşrefi Mührü

Kâdiri tarikatının sembolü güldür. Gül sembolünün ortaya çıkışıyla alakalı rivayet şöyledir: Abdülkâdir Geylânî Hazretleri Hızır Aleyhisselâm'ın işareti ile irşâd için şiddetli bir kış günü Bağdad'a geldiği zaman orada bulunan meşâyih bir tas su gönderirler. Bunun manası "Bağdad meşâyih ile doludur, size yer yoktur" demektir.

⁶¹⁸ Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 443-444.

⁶¹⁹ Eşrefoğlu, *Tarîkatnâme*, vr. 76b.

⁶²⁰ Eşrefoğlu, *Tarîkatnâme*, vr. 77a.

⁶²¹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, s. 398.

⁶²² Eşrefoğlu, *Tarîkatnâme*, vr. 77b-78a.

⁶²³ Mehmed Rif'at el-Eşrefî, *Risâle-i tâciyye*, vr. 21a .

Abdülkâdir Geylânî o tasa bir gül bırakır ve suyu getiren elçiye “var git, selam söyle, bir gül ile su taşmaz” der. Duruma vaki olan Bağdad meşayihî “bu şeyh cümlemizin gülüdür” derler ve karşılamak üzere gelirler. Bu olaydan sonra Abdülkâdir Geylânî’nin ve Kâdiriyye’nin sembolü gül olmuştur.⁶²⁴

Aslında gül sadece Kâdiriyye’ye özel bir remiz değildir. Gül, tasavvufî lisanda gönülde meydana gelen bilginin meyvesini, Allah’ın güzelliğini, Hz. Peygamberi de sembolize etmektedir.⁶²⁵ Hz. Muhammed (s.a.v.) in “ezeli ve ebedi bahçenin bülbülü” olarak nitelenmesinin sebebi O’nun Ezeli Gül’e (Allah’a) karşı olan sonsuz aşkıdır.⁶²⁶

Risâle-i Gülâbâd müellifi Derviş İbrahim el-Eşrefî, كل “Gül” kelimesindeki ك harfinin Allah Teâla’nın اَلَيْسَ اللّٰهُ بِكَافٍ عَبْدَهُ “Allah kuluna yetmez mi?”⁶²⁷ ayetine, ل harfinin ise اللّٰهُ لَطِيفٌ بَعِبَادِهِ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ وَهُوَ الْقَوِيُّ الْعَزِيزُ “Allah kullarına lütüfkârdır, dilediğini rızıklandır. O kuvvetlidir, güçlüdür”⁶²⁸ ayetine işaret olduğunu söyler.

Bağdat’tan gelen ve Abdülkâdir Geylânî’nin halifelerine verdiği gül ise şöyle şerh edilmektedir: Bu gül üç daireden oluşmuştur. Yeşil çuha üzerindedir. Birinci daire şeriate, ikincisi tarikata, üçüncüsü ise mârifete delâlet eder. Bu üç dairenin elde edilmesiyle kazanılan hâl ise “hakikat”tır.⁶²⁹

Eşrefî gülü⁶³⁰ üç kattan oluşur. Birinci kat beş yapaktır. Bu beş yaprak İslâmın beş şartına işarettir. İkinci kat altı yapaktır. Bunlar imanın sıfatlarına işarettir. Üçüncü kat yedi yapaktır. Bunlar da Fâtihâ’nın yedi âyetine işarettir. Hepsî toplam on sekiz yapaktır. Bu da Hz. Peygamberin onsekiz bin âleme rahmet olarak yaratılmasını simgeler.

Eşrefî gülünde dört renk vardır. Sarı, beyaz, kırmızı ve siyah. Bunlar dört usûle yani, şeriat, tarikat, mârifet ve hakikatın nurlarına işaret eder. Gülün ortasında bulunan püskülleri de on iki ilâhî isme işarettir.⁶³¹

⁶²⁴ Dervîş İbrahim el-Eşrefî, *Risâle-i gülâbâd*, Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, Nu: 270.

⁶²⁵ Hümeýra Uludağ, “Kâdiriyye Tarikatında Sembolik Ögeler”, *Keşkül Dergisi*, sayı: XVIII, 2011, s. 76.

⁶²⁶ Annemarie Schimmel, *İslâmın Mistik Boyutları*, (Çev. Ergun Kocabıyık), Kabalcı Yay., İstanbul 2001, s. 220.

⁶²⁷ Zümer, 39/36

⁶²⁸ Şûrâ, 42/19.

⁶²⁹ Sâlih el-İstanbulî, s. 198; Kara, “Gül Risâlesi”, s. 13-14.

⁶³⁰ Bkz. Ek: 3.

⁶³¹ Sâlih el-İstanbulî, s. 200; Kara, “Gül Risâlesi”, s. 15-16.

3.2.1.9. Dervişlerin Âdâbı

Eşrefî tekkelerinde pîr Eşrefoğlu Rûmî'nin eserlerinde yer alan nasihatleri manevî eğitimin bir parçası ve tekke âdâbı olarak öğretilmiştir.

Buna göre; her ne zaman Allah Teâlâ anılsa “Celle celâluhu ve amme nevâluhu lâ mevcûde illâ hû” denilmelidir. Hz Peygamber anıldığında “Salla’llâhu aleyhi ve selem” , diğer peygamber anıldığında “Sallallâhu alâ nebiiyinâ ve aleyhim”, Ashab anıldığında “radiyallâhu anhüm”, ehl-i beyt anıldığında “aleyhi’s-selâm”, meşayihin geçmişinden bahsolunursa “radiyallâhu anh”, vesâir velîlerden ve ulema-i zâhirin geçmişinden bahsedilirse “rahmetullâhi aleyh” demek lazımdır.⁶³²

Dervişler Ramazan orucunun yanında son on günde itikâfa girmelidir. Receb ve Şaban aylarının tamamı ile Zilhicce ve Muharrem aylarının ilk on gününü de oruçlu geçirmek gerekir. Evvâbîn namazı mutlaka kılınmalıdır, evvâbîn kılana Hak Tâlâ rahmet eder. Tekkede Akşam namazından sonra yatsıya kadar Kur’ân okuyup zikrullah ile meşgul olunmalıdır.

Tekkede evvâbîn kılındıktan sonra bir derviş elif lâm’ın sonunu okumalı, secde ettikten sonra kalanını da okumalıdır. Dervişler teheccüd namazını terk etmemeli, vitir namazını teheccütten sonra kılmalıdır. Cuma gecelerini ihyası önemlidir. Bu gecelerde tesbih namazı kılmak uygun olur. Gün doğduktan sonra iki, dört ya da sekiz rekât işrak namazı kılmak da rahmete vesiledir. Hastaları ziyaret etmek, cenazelere katılmak da dervişin âdâbındandır. Dervişlerin bir ihtiyaçları yoksa çarşı pazara gitmeleri, çalgılı düğünlere gitmeleri ve böyle yerlerde yemek yemeleri, dilencilik etmeleri de âdâba uygun değildir.⁶³³

3.2.2. EŞREFİYYE TEKKELERİ VE POSTNİŞİNLERİ

İznik’te kurulan Eşrefzâde Âsitanesi Eşrefiyye’nin ilk tekkesidir. Tarikatın yayılışına paralel olarak önce Bursa ve çevresinde daha sonra da İstanbul’da tekkeler kurulmuştur. Eşrefî tekkeleri, yoğun olarak Bursa ve İstanbul’da bulunmakla beraber Manisa, İzmir ve Bilecik gibi Anadolu şehirlerinde de varlığı görülmektedir. Bu bölümde İznik’te bulunan merkez tekkeden başlamak üzere Eşrefî tekkelerine ve bu tekkelerde görev yapan postnişînlere yer verilecektir.

⁶³² Eşrefoğlu, *Tarîkatnâme*, vr. 23a-23b.

⁶³³ Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 540-541.

3.2.2.1. İznik Eşrefzâde Âsitânesi ve Postnişinleri

İznik'te bulunan Eşrefzâde Asitânesi'nin ne zaman ve ne şekilde yapıldığı belli değildir. Ayverdi, Asitâne'nin II. Bayezid Han'ın annesi Mükerrreme Hatun tarafından vakıf ve inşa edildiği şeklindeki rivayetin doğru olmadığını, Mükerrreme Hatun ile alakalı Vakıflar Genel Müdürlüğü'ndeki vakfiyenin, mevcut bir binada Eşrefoğlu'nun ruhuna Kur'ân okunması ve kandilinin yağ bedeli için 890/1485 tarihli bir akar vakfiyesi olduğunu tespit etmiştir.⁶³⁴ Bu tespit doğru ise Asitâne, 1485 tarihinden önce yapılmış olmalıdır.⁶³⁵

Eşrefoğlu evlatlarından Şeyh Sırrı Ali Sultan (ö. 1047/1637)'in postnişin olduğu dönemde Bağdat seferine çıkan IV. Murad, İznik'e uğradığında dergâhın tamirine irâde çıkarmıştır.⁶³⁶

Evliya Çelebi, Âsitâneyle ilgili olarak şu bilgileri vermiştir: “Hazret-i Eşrefzâde, derûn-ı kal'ada, câmi cenbinde bir âsitâne-i azîm içinde medfundur. Bu âsitânenin cevânibi erbaasında kâşii çini üzere Esmâ-i Hüsnâ vesâir nukûş âraste “Asitâne-i şeyh-i Rûmî bûd” diye tahrir olunmuştur ve şu beyt dahi orada yazılıdır:

Ey mürîd-i sırr-ı rûhânî olan ehl-i yakîn

Âsitâne-i şeyh-i Rûmâ gel ki Eşrefzâdedir.”⁶³⁷

Günümüzde Eşrefoğlu'nun mezarının bulunduğu İznik Eşrefzâde Camii'nin bahçesinin etrafında bulunan kalıntılardan, elli yıl öncesine kadar geniş bir yapı topluluğu ile çevrili olduğu anlaşılmaktadır. Eski fotoğraflarda şadırvanlı bir avlu içinde, caminin hemen bitişiğinde Eşrefoğlu Rûmî'nin dikdörtgen planlı büyük türbesinin yer aldığı görülmektedir. Türbe, batı cephesinin kuzey ucundaki bir kapı ve pencere aracılığıyla revaklı, güney duvarı mihrap nişli küçük bir avluya açılmakta, türbenin kuzey cephesinin önünde ise Eşrefoğlu Rûmî'nin eşyalarının sergilendiği kare planlı özel bir bölme bulunmaktaydı.⁶³⁸ Bu gün bu türbe mevcut değildir. Eşrefoğlu Rûmî'nin mezarı caminin sağ duvarına bitişik ve üzeri açıktır. Toplam on bir lahit

⁶³⁴ Ayverdi, ayrıca Mükerrreme Hatun'un II. Bayezid Han'ın annesi değil anneliği olduğunu belirtmektedir. Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri*, IV, 68.

⁶³⁵ Erhan, “Bursa İznik'te Eşrefzâde Asitanesi”, s. 132.

⁶³⁶ Erhan, “Bursa İznik'te Eşrefzâde Asitanesi”, s. 132.

⁶³⁷ Evliya Çelebi Muhammed Zilli İbn Dervîş, *Seyehatnâme*, Dersaadet İkdâm Matbaası, 1314/1896, III, 9,10.

⁶³⁸ Kalfazade, “Eşrefoğlu Rûmî Camii”, XI, 483.

bulunan hazîrenin ortasında yer alan kabrin üzerindeki levhada “*Hâza kabr-i şerif-i Kutbü’l-ârifîn eş Şeyh Eşrefzâde Abdullah-ı Rûmî -kuddise sirruhû- vefâtı sene 874*” yazılıdır.⁶³⁹

Kâtip Çelebi, ünlü bir ziyaret yeri olarak tanımlanan külliyeinin bir cami, bir tekke ve Eşrefoğlu’nun mezarından oluştuğunu belirtmektedir.⁶⁴⁰

Eski yayınlardan, caminin hemen yakınında küçük ölçeklerdeki bir hamamın izlerine rastlandığı ve yapıların güneyinde görülen kalıntılarla etraftaki geniş bir alana yayılmış izlerin de büyük bir tekke külliyesine ait olduğu öğrenilmektedir. Bu durumda Eşrefoğlu Rûmî’nin tekkesi etrafında tarikata ait bir merkez meydana getirme düşüncesiyle kurulmuş ve zamanla eklenen yeni yapılarla genişletilerek şekillendirilmiş bir külliyeinin varlığı söz konusu olmaktadır.⁶⁴¹

XX. yüzyıl başlarında İznik’te incelemeler yapan Cornelius Gurlitt, ilk kez yayımlanan planında, cami ile birlikte, batıda camiye bitişik Eşrefoğlu’nun lahdini içeren türbeyi, kutsal eşyaların saklandığı mekânı, önlerindeki çeşmeli giriş sahnını ve minareyi göstermiştir. Tarihlendirme açısından herhangi bir bilgi vermemiştir. Minarenin yapı tekniğine dayanarak İznik’te bulunan Halil Hayrettin ve Ali Paşa türbeleriyle karşılaştırmalar yapmış ve söz konusu yapılar arasında önemli benzerlikler olduğu belirtmiştir.⁶⁴² Bu plandaki yanlışları düzelttiğini belirterek geniş bir yapı tasviri veren Katharina Otto-Dorn, Eşrefoğlu’nun mezarının yolun karşı tarafında bulunan diğer bir türbede olması gerektiğini savunmuştur.⁶⁴³ Otto-Dorn’un çizmiş olduğu planda yolun karşısında caminin kuzeybatısında görülen dikdörtgen planlı yapı Eşrefoğlu’nun türbesini göstermektedir.⁶⁴⁴

1921 yılında Yunanlıların İznik’i işgali sırasında yıkılan külliyeinden geriye yalnızca minaresi kalmıştır.⁶⁴⁵ Bu gün çelik kuşaklar içine alınmış olan minarenin

⁶³⁹ Bkz. Ek: 5.

⁶⁴⁰ Uğur Eker, *İznik ve Çevresi Türk Dönemi Mimarisi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007. s. 198. Ali Saim Ülgen, burada bulunan caminin XV. yüzyılın sonlarında inşa edildiğini ileri sürmektedir. (Ali Saim Ülgen, “İznik’te Türk Eserleri”, *Vakıflar Dergisi*, I, 1938, s. 60; Ayrıca bkz. Ek: 6, 7).

⁶⁴¹ Kalfazade, “Eşrefoğlu Rûmî Camii” XI, 483.

⁶⁴² Cornelius Gurlitt, “Die İslâmistischen Bauten Von İznik (Nicaea), *Orientalischer Archiv*, s. 3, Leipzig, 1912, s. 58; Eker, s. 200.

⁶⁴³ Katharina Otto-Dorn, *Das Islamische İznik*, Berlin 1941. s. 39; *Türkiye’de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 1986, IV, 199-200.

⁶⁴⁴ Bkz. Ek 8.

⁶⁴⁵ Vassâf, I, 101; E.Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri*, IV, 767; Recep Bozkurt, *Ulusal Kurtuluş Savaşında İznik*, İstanbul 2000, s. 55.

külâhı 22 Temmuz 1967’de ki depremde yıkılmıştır. IV. Murad zamanındaki tâmiratta konulmuş çinilerden bazı parçalar halen İznik Müzesi’nde mevcuttur. Çinilerin XVII. yüzyıl için oldukça kaliteli işçilik yanında desen ve renk açısından da önemli özellikler taşıdığı görülmektedir. Eşrefoğlu Camii’ni sanatsal açıdan önemli kılan hususlardan biri, İznik’te bulunan tek çinili eser olmasıdır.⁶⁴⁶ Hüseyin Vassâf, Yunan işgali sırasında Eşrefoğlu’nun mezarının açılarak cephane arandığını Bursa’da Seyyid Usul Dergâhı Şeyhi Abdî Efendi’nin meşhûdâtına istinaden nakletmektedir.⁶⁴⁷

Yıkılan tevhidhânenin yerine 1950’de yapılan yeni cami, elli senelik bir maziye kavuşmuşken, 2006 yılında o da yıktırılmış ve yerine asli mimarisine uygun inşa edildiği söylenen bir yapı ihdas edilmiştir.⁶⁴⁸ Bugün İznik İlçe Müftülüğü’ne bağlı cami olarak hizmet vermektedir. Caminin hemen yanında da Eşrefzâde Kur’ân Kursu bulunmaktadır.⁶⁴⁹

Eşrefoğlu Rûmî’den sonra İznik âsitânesinde postnişîn olan diğer şeyhler şunlardır:

- 1- Abdurrahim Tirsî (ö. 926/1520)
- 2- Muslihiddîn Efendi (ö. ?)
- 3- Hamdi Efendi (Hamdi-i Evvel) (ö. 1012/1603-04)
- 4- Ali Sırrî (Sır Ali Sultan) (ö. 1046/1639)
- 5- Hamdi-i Sâni (ö. 1069/1659)
- 6- Lütfullah Efendi (ö. 1104/1693)
- 7- Ahmed Efendi (ö. 1106/1694-95)
- 8- Eşref-i Sâni (ö. 1109/1698)
- 9- Abdullah Efendi (ö. 1147/1734-35)
- 10- Abdülkâdir Efendi (Abdülkâdir Sırrî) (ö. 1176/1762)
- 11-Mehmed Efendi (ö. 1201/1787)
- 12-Abdulkâdir Efendi (ö. 1214/1799)

⁶⁴⁶ Kalfazade, “Eşrefoğlu Rûmî Camii” XI, 483

⁶⁴⁷ Vassâf, I, 101; Ayrıca bkz. Ek 9, 10.

⁶⁴⁸ Erhan, “Bursa İznik’te Eşrefzâde Asitanesi”, s. 141.

⁶⁴⁹ Bkz. Ek 11-12-13

13-Hüseyin Hamdi Efendi (ö. 1229/1814)

Şimdi İznik Eşrefzâde Âsitânesi'nde görev yapan postnişinlerin hayatları hakkında bilgiler verilecektir.

1-Abdürrahîm Tirsî (ö. 926/1520)

Dört yaşındayken Eşrefoğlu'nun yanına gelen ve onun terbiyesi altında yetişen Abdürrahim Tirsî'nin babası Tirse Köyü'nden Beyazid Fâkih adıyla tanınan bir zâttır. *Menâkıb-ı Eşrefzâde*'nin nakline göre, küçük bir çocuk iken sürekli Eşrefoğlu'nun yanına gelir ve burada durmak istemiş, babası alıp götürdüğünde yine kaçıp Eşrefoğlu'nun yanına gelirmiş. Sonunda Eşrefoğlu babası Beyazid Fâkih'e “Bu masumu bize verin, ta'lîm-i ilm ü edeb edelim” diyerek onu yanına almak istemiş. Babasının onayından sonra Abdürrahim Tirsî artık Eşrefoğlu'nun yanında kalmaya başlamış ve en yakınındaki talebesi olmuştur.⁶⁵⁰ Daha sonra Eşrefoğlu tarafından ölümünden sonra yerine geçmek üzere halîfe olarak vasiyet edilecektir.

Abdürrahim Tirsî uzun müddet İznik âsitânesinde şeyhlik yapmıştır.⁶⁵¹ Hüseyin Vassâf bu sürenin kırk yıl olduğunu belirtmektedir.⁶⁵² Uzun süren hizmetinin nihayetinde 926/1520 tarihinde İznik'te vefât etmiştir. *Menâkıb-ı Eşrefzâde*'de kabrinin Eşrefoğlu'nun kabrinin karşısında olduğu belirtilmektedir.⁶⁵³ Ancak günümüzde çok sayıda kitablesiz mezar bulunan tekke hazîresinde hangi mezarın Tirsî'ye ait olduğu belli değildir. Abdürrahim Tirsî hakkında çalışmamızın birinci bölümünde ayrıntılı bilgi verilmiştir.

2-Muslihiddîn Efendi (ö. ?)

Abdürrahîm Tirsî'nin vefâtından sonra oğlu Hamdi Efendi küçük yaşta olduğundan İznik âsitânesinin postuna halifelerinden Muslihiddîn Efendi (ö. ?) oturmuştur.⁶⁵⁴ Ne kadar süre şeyhlik yaptığı belli değildir. Muslihiddîn Efendi hakkında çalışmamızın birinci bölümünde ayrıntılı bilgi verilmiştir.

3- Hamdi Efendi (Hamdi-i Evvel) (ö. 1012/1603)

⁶⁵⁰ Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, vr. 17b.

⁶⁵¹ Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, vr. 18b.

⁶⁵² Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ-i Evliyâ*, I, 104.

⁶⁵³ Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, vr. 18b; Baldırzâde, s. 280; Tabibzâde, vr. 6a.

⁶⁵⁴ Öngören, s. 225.

Abdürrahîm Tirsî'nin oğlu, Eşrefoğlu'nun torunudur. Muslihiddin Efendi'den sonra İznik Âsîtânesine postnişîn olmuştur. Torunu olan diğer Hamdi Efendi'den ayırmak için Pîr Hamdi ve Hamdi-i Evvel ismiyle anılmıştır. Seyr u sülûkunu Muslihiddîn Efendi'den tamamlamıştır.⁶⁵⁵ Yetiştirdiği halifeleri ve evlatları ile tarikatın intişâr alanını genişleten Hamdi Efendi (ö. 1012/1603-04) zamanında Eşrefiyye'nin kuruluşunun tamamlandığı belirtilmektedir.⁶⁵⁶

Hamdi Efendi hayatta iken Eşrefzâde Mahallesinde bir ev yaptırıp oğlu Ali Çelebi'nin annesi Emine Hatun ile iskân etmelerini vasiyet etmiş, Ali Çelebi'den sonra evlatlarına, ondan sonra da cami imam ve müezzinlerine intikal etmesini şart koşmuş, imam ve müezzin eğer oturmaz ise kiraya verip gelirinin enbiyâ, vakıf sahibi, derviş ve miskinlerin ruhlarına dua edilmesi için kullanılmasını istemiştir. Bundan başka Çırak Bey kızı Safiye Hatun ile dedesi Eşrefoğlu Rûmî'nin müştereken tasarrufta buldukları yerdeki hissesini, Delikkaya yakınında Beylikoğlu Hamza Yeri denilen İznik dışındaki bir araziye, İznik tahıl pazarında üç dükkânı, çarşı içinde iki dükkânı mescidin imamına, müezzinine ve kandiline vakfetmiştir. Ayrıca türbedâra da bir ev vakfetmiştir. Bunun dışında mescid için lüzumlu bazı eşyayı da mescide bağışlamıştır.⁶⁵⁷ 1012/1603 tarihinde vefât etmiştir.⁶⁵⁸

Babası ve dedesi gibi şâirlik yönü bulunan Hamdi Efendi'nin bir divanından söz edilmektedir.⁶⁵⁹ Yaptığımız taramalarda divana rastlayamadık. Aşağıdaki şiirler Mehmed Rif'at Efendi tarafından Hamdi Efendi'nin şiirlerine örnek olarak eserine alınmıştır.

*Âyine-i Hüdâdır ya'nî cemâli şeyhin
Dürr-i girân-bahâ cümle hayâli şeyhin
Çün vahdet ile kesret sırrında zâhir oldu
Bahrine mecma' olsa tan mı kemâli şeyhin
Dâire-i hayâli geçdim ıyâna erdim
Mezkûr olalı dilde her dem hayâli şeyhin
Tanbûr-ı sîne tan mı bir perde nâle etse
Islâh idubdur ânı çün gûş-ı mâli Şemâli
Nâkıs durur nazarda keşf-i sahîhi yokdur*

⁶⁵⁵ Mehmed Şemseddin, s. 89.

⁶⁵⁶ Vassâf, I, 105; Kara, "Eşrefiyye" XI, 478; Kufralı, "Eşrefiyye", IV, 397; Kara, *Eşrefoğlu Rûmî*, s. 77.

⁶⁵⁷ Kamil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, Bursa İnebey Kütüphanesi, Nu: 1307, II, 176.

⁶⁵⁸ Baldırzâde, s. 280; Tabibzâde, vr. 6a.

⁶⁵⁹ Vassâf, I, 105; Mehmed Şemseddin, s. 89.

*Her kim diye cihânda vardır misâli şeyhin
Hamdî fakîri firkat etmişidi etmişidi
Şükrolsun uş safâlar verdi visâli Şeyhin*

*Cemâli mushafın açdı çûn ol nigâr-ı kadîm
Yazıldı safha-i levh-i vücûda nakş-ı kadim
Ne tarafadır ki bu nefsin sahîh iken aslı
Kimisi kalmadı sahîh kimisi oldu sakîm
Gel ey gönül ki bu nakş-ı müzahrefe kılma
Sakîmi terk eden ol kim nazarda oldu selîm
Sıfât-ı resmi koyan bilir ki zât nedir
Hudûs-ı nakşı yuyan bulur nigâr-ı kadîm
Şarâb-ı bâkî sun ey sâkî ezel bize kim
İçelim onu alâ-zağm-i enf gel ğarîm
Diyâr-ı hasret onun kim tapundan dûr oldu
Makâm-ı rif'at onun kim kapında oldu mukîm
Diledi Hamdi yaza vasf-ı hûn-i hikmeti
Zebân-ı hâme onun lezzetinden oldu dü nîm⁶⁶⁰*

Hamdi Efendi'nin Ali Sırrî, Abdülmümin ve Lütfü isminde üç oğlu olmuş, kendisinden sonra Ali Sırrî Efendi postnişîn olmuştur. Diğer oğulları Abdülmü'min ve Lütfü Efendi'nin Lefke civarında ikamet ettikleri ve burada tarikat faaliyetinde bulduklarını Mehmed Şemseddîn kaydetmektedir.⁶⁶¹

Hamdi Efendi'nin oğullarından başka Abdülkâdir Efendi ve Müezzinzâde Mehmed Efendi b. Halil isminde iki halifesi mevcuttur. Nev'îzâde Atâî'nin "Budak Şeyh" olarak bahsettiği Abdülkâdir Efendi (ö. 1017/1609) "Cân Âlim" ismiyle meşhur olmuştur.⁶⁶² Hulvî, Abdülkâdir Efendi'nin "Budak" ismini daha doğmadan aldığını kaydetmektedir. Anlattığı menkabeye göre, bir meczub Abdülkâdir Efendi'nin babasına bir kâse şerbet getirip "iç şunu Allah sana bir budak ihsan ede" demiş, babası da tereddüt etmeden bu şerbeti içmiştir. Annesi çok geçmeden Abdülkâdir Efendi'ye hamile kalmış ve doğumu nasip olunca, Abdülkâdir isminden başka "budak" lakabıyla da anılmıştır.⁶⁶³

⁶⁶⁰ Mehmed Rif'at Efendi, vr. 333b-334a.

⁶⁶¹ Mehmed Şemseddin, s. 90.

⁶⁶² Nev'îzâde Atâî, *Hadâiku'l-hakâik fi tekmiyet-i ş-şakâik-ı Nu'mâniyye ve zeyilleri*, (Haz. Abdülkâdir Özcan), Çağrı Yay., İstanbul 1989, s. 621.

⁶⁶³ Mahmud Cemâleddîn el-Hulvî, *Lemezât-ı hulviyye ez-lemezât-ı ulviyye*, (Haz. Serhan Tayşî), M.Ü.İ.F Yay., İstanbul 1993, s. 611.

Önce Üftâde'den feyz alan Abdülkâdir Efendi, daha sonra Hamdi Efendi'ye intisâb etmiş ve hilafet almıştır. Hamdi Efendi'nin emriyle istanbula gelen Abdülkâdir Efendi, Sultan Mehmed Câmii'nde *Mesnevî* okutmuş,⁶⁶⁴ Hafız Ahmed Paşa Camii'nde tefsir dersleri vermiştir. İstanbul'a gelen ilk Eşrefilerdendir. Nev'îzâde 1026/1617 tarihinde İstanbul'da vefât ettiğini söylemektedir.⁶⁶⁵ Rif'at Efendi ve Hulvî ise vefât tarihini 1017/1609 olarak vermektedir.⁶⁶⁶ Abdülkâdir Efendi, *Mesnevî*'nin ilk dört cildini içeren *Hazînetü'l-Ebrâr* isiminde bir Mesnevî şerhi yazmıştır. III. cildin şerhi Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi 179 numarada, IV. cildin şerhi ise Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan Köşkü, 440 numarada bulunmaktadır.⁶⁶⁷

Abdülkâdir Efendi'nin diğer halifesi Müezzinzâde Mehmed Efendi b. Halil'dir. Babası Bursa'da Hamza Bey Mahallesinde müezzin olduğu için bu isimle anılan Mehmed Efendi 953/1546 senesinde dünyaya gelmiştir. Sultan II. Murad Camii imamı Muhyiddîn Efendi'den ve Sultan Murad Han Medresesi müderrisi Kepenkçizâde Efendi'den ilim tahsil etmiştir. Zemaşerî'nin *Keşşâf Tefsiri*'ni baştan sona bitirerek medresede dânişmend olmuştur. Yıldırım Han Medresesi müderrislerinden Sadeddîn Efendi, Mehmed Efendi'nin ilmi kabiliyetini keşf ederek onu yanına almış ve dânişmend olarak görevlendirmiştir. Daha sonra aynı medresede müderrislik vazifesine getirilmiştir. Bir süre sonra gönlüne ilâhi aşk ateşi düşmüş ve derdine derman bulmak için İznik Eşrefî tekkesine gelerek Hamdi Efendi'ye biat etmiştir. Seyr u sülûkunu tamamlayarak hilafet aldıktan sonra tekrar Bursa'ya dönmüş ancak irşad hizmetinde bulunmayarak inzivaya çekilmiştir.⁶⁶⁸

Hocası Muhyiddîn Efendi'nin kızı ile evlenen ve Sultan Murad Camii'ne imam olan Mehmed Efendi daha sonra Emiş Sultan Camii'nde hatiplik yapmıştır. 1025/1616 senesinde vefât etmiştir. Tasavvufla ilgili *Zâdu'n-nevâfil fi tayyi'l-merâhil* isiminde telif

⁶⁶⁴ Gençlik yıllarında rüyâsında Fenâyi Sultan'ı görür. Bu zât kendisine bir *Mesnevî* uzatarak "al bu senin hakkındır" der. Bunu mânevî bir işaret olarak yorumlayan Abdülkâdir Efendi, Fenâyi Sultan'ın türbesine gider, türbedâr orada bulunan *Mesnevî*'yi kendisine uzatır. Bu hadise sonrasında önce *Mesnevî*'yi okur sonra da okutmaya başlar. Hulvî, s. 611.

⁶⁶⁵ Atâî, s. 622.

⁶⁶⁶ Mehmed Rif'at Efendi, vr. 336a; Hulvî, s. 611.

⁶⁶⁷ Semih Ceyhan, *İsmâil Ankaravî ve Mesnevî Şerhi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2005, s. 16.

⁶⁶⁸ Baldırzâde, s. 247; İsmail Belig, *Güldeste-i Riyâz-i irfân ve vefeyât-ı dânişverân-ı nâdiredân*, Hüdavendigar Matbaası, Bursa 1302 /1884, s. 180; Mehmed Rif'at Efendi, vr. 334a.

bir eseri, Kadı İyaz'ın *Şifâ*'sına, *İhyâu ulûm* ve *Minhâcü'l-âbidîn*'e yazılmış şerhleri vardır.⁶⁶⁹

4-Ali Sırrî (Sır Ali Sultan) (ö. 1046/1639)

Pir Hamdi Efendi'nin oğlu Ali Sırrî (ö. 1046 /1639-7), seyr u sülûkunu babasından tamamlamış ve babasının vefâtından sonra posta oturarak İznik âsitânesinin dördüncü postnişini olmuştur.⁶⁷⁰

Sultan IV. Murad Irak (Irakeyn)⁶⁷¹ seferine giderken İznik'e uğramış ve kendisini ziyaret etmiştir. Âsitânenin tamir ve bakımı için irâde çıkararak Sultan IV. Murad, Ali Sırrî Efendi'ye çok kıymetli bir kılıç hediye etmiştir. Bu kılıç evlatlarına intikal eden emanetler arasında yer almıştır.⁶⁷² Hayreddin Paşa torunlarından Alemî (ilmî) Mustafa Efendi'nin "*Rûh-ı Sırrî Ali be-cennet-bâd*" mısrasının delalet ettiği 1046/1639 tarihinde vefât etmiştir.⁶⁷³

Şâir tabiatlı bir kişiliğe sahip olan Ali Sırrî Efendi'nin bir *Divan*'ı olduğundan bahsedilmekteyse⁶⁷⁴ de bu gün mevcut değildir. Bunun dışında *Tasdîku'l-uşşâk* isiminde tasavvufa dair bir eserin varlığı kaydedilmektedir.⁶⁷⁵ Mehmed Şemseddîn, Ali Sırrî'nin şu şiirinin Eşrefî tekkelerinde okunduğunu söylemektedir:

*Bu gün bu dehr içinde biz Eşrefîyiz Eşrefîyiz
Bu şer'-i Hak içinde biz Eşrefîyiz Eşrefîyiz*

*İlm ü 'amel vü takvâ bize fi'l-i Nebî fetvâ bize
Yüz bin eşref virdi bize biz Eşrefîyiz Eşrefîyiz*

*İlhâm olan Sübhânîdir mezhebimiz Nu'mânîdir
Hem pîrimiz Geylânîdir Eşrefîyiz Eşrefîyiz*

*Hak dersimiz virir bize aşkı dolu gönlümüze
Rahmet ider cümlemize Eşrefîyiz Eşrefîyiz*

⁶⁶⁹ Baldırzâde, s. 248; Belîğ, s. 182; Mehmed Rif'at Efendi, vr. 334b-335a.

⁶⁷⁰ Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, vr. 22a-22b; Vassâf, I, 105; Mehmed Şemseddin, s. 90.

⁶⁷¹ IV. Murad 1634 ve 1635 tarihlerinde olmak üzere iki kez Irak seferine çıkmıştır. Bahsedilen sefer ikincisi olmalıdır. Bkz. M. Cavid Baysun, "Murad IV", *İA*, İstanbul 1971, VIII, 632-6334.

⁶⁷² Mehmed Şemseddin, s. 90; Kepecioğlu, IV, 168.

⁶⁷³ Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, vr. 22b; Tabibzâde, vr. 6a; Vassâf, I, 105; Mehmed Şemseddin, s. 90; Evliya Çelebi'nin rivayet ettiği Ali Sırrî'nin vefâtına tarih düşülen diğer bir beyt ise şöyledir. *Goft-i ilmî berây-ı o târîh / Rûh-ı Sır Alî muhabbet bâd*. Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, III, 10.

⁶⁷⁴ Mehmed Rif'at Efendi, vr. 337a; Mehmed Şemseddin, s. 90.

⁶⁷⁵ Mehmed Şemseddin, s. 90.

*Gel bu yola yürüyelim ululara buluşalım
Ol Ahmed'e irişelim Eşrefiyiz Eşrefiyiz*

*Hakdan okudu ceddimiz âsan olur müşkilimiz
Tevhîd-i hak evrâdımız Eşrefiyiz Eşrefiyiz*

*Tevhîd ider etfâlimiz âbâd olur vîrânemiz
Şefkat ider Allahımız Eşrefiyiz Eşrefiyiz*

*Rahmet oku bu Sırrî'ye ihsân ola eksüklüğe
Sen de karış Eşrefiye Eşrefiyiz Eşrefiyiz*⁶⁷⁶

Ali Sırrî Efendi'nin diğer bir şiiri de şöyledir:

*Genc-i aşk istersen vîrânda ara
Hızır-veş âb-ı hayâtı zulmet-i tende ara
Tâlib-i Mevlâ isen her kişiden himmet dile
Gâfil olma matlubun var Sırr-ı Kur'ân'da ara*⁶⁷⁷

Lütfullaf ve Hamdi isminde iki oğlu bulunan Ali Sırrî Efendi'nin vefâtından sonra meşîhât makamına Hamdi Efendi geçmiştir. Dedesi olan Hamdi Efendi'den ayırmak için Hamdî-i Sâni ismiyle anılmıştır.⁶⁷⁸ Tabibzâde, Eşrefî silsilesinde Abdullah (ö. 1104/1693) isminde bir oğlunu da göstermiştir.⁶⁷⁹

5-Hamdî-i Sâni (ö. 1069/1659)

Ali Sırrî Efendi'nin oğlu olan Hamdî-i Sâni Efendi (ö. 1069/1659), seyr u sülûkunu babasında tamamlamış ve onun vefâtından sonra İznik Eşrefî dergâhının beşinci postnişini olmuştur.

*Didi Fûrûş-i Hazret-i Şeyhin
Nakline târih "Sırr-ı Hudâdır"*

beytinin delâlet ettiği 1069/1659 tarihinde vefât etmiştir. İznik'te medfûndur.⁶⁸⁰

Mehmed Şemseddîn, ecdâdı gibi şâirlik vasfı bulunan Hamdî-i Sâni Efendi'nin şairliğine örnek kabilinden şu beyitleri zikretmektedir:

⁶⁷⁶ Şemseddin, s. 90-91.

⁶⁷⁷ Mehmed Rif'at Efendi, vr. 336b.

⁶⁷⁸ Vassâf, I, 105; Mehmed Şemseddin, s. 91-92.

⁶⁷⁹ Tabibzâde, vr. 6a.

⁶⁸⁰ Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, vr. 23a; Tabibzâde, vr. 6a; Vassâf, I, 105; Mehmed Şemseddin, s. 91-92; A. Sabri Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, Matbaa-i Emrî, Bursa 1318/1900, s. 51.

*Aşk oduyla tâ ki gönül şem'i uyandı
Pervâne-sıfât cân ü ciger odlara yandı*

*Bu cümle cihân harem olup irdi bahâra
Benim ciğerim lâle-sıfât kana boyandı*

*Âzâde iken gönlümi sayyâd-ı muhabbet
Sayd eyleyüben boynıma hoş takdı kemendi*

*Va'iz bize va'z eyleme dîvâneleriz biz
Ger âkil isen bend olana eyleme bendi*

*Her şâm ü seher Hamdî nice ağlamasın kim
Rahat uyudi derdi el gam-ı mihnet uyandı⁶⁸¹*

6-Lütfullâh Efendi (ö. 1104/1693)

Ali Sırrî Efendi'nin diğer oğludur. Kardeşi Hamdî-i Sâni Efendi'nin vefâtından sonra âsitânenin altıncı şeyhi olarak posta oturmuştur. Kaynaklar manevî eğitimini ve hilâfeti babasından aldığını belirtmektedirler.⁶⁸² Enfi Hasan Efendi *Tezkiretü'l-müteahhirîn* adlı eserinde Lütfullâh Efendi'nin 1039/1629 tarihinde doğduğunu kaydetmektedir.⁶⁸³ Bu bilgi doğru olarak kabul edilirse, babasının vefâtında daha çocuk yaşta olan Lütfullâh Efendi'nin seyr u sülûkunu ve hilafetini babasından alması mümkün görünmemektedir. Kanaatimizce âsitânenin beşinci şeyhi biraderi Hamdî-i Sâni'den almış olmalıdır. Konuyla ilgili diğer ihtimal ise Enfi Hasan Efendi'nin söz konusu doğum tarihini hatalı kaydetmiş olmasıdır. Bu durum da diğer kaynakların verdiği bilgiler daha doğru olur.

Enfi Hasan Efendi, Lütfullah Efendi'nin kendi şeyhi Mehmed Nasuh Efendi'yi⁶⁸⁴ İznik'te misafir ettiğini kaydetmektedir. Müellifin kaydına göre, Nasûhi Efendi Kastamonu'ya giderken Eşrefoğlu Rûmî'yi ziyâret maksadıyla İznik'e uğramış ve bir süre kalmıştır. Âsitânenin şeyhi Lütfullah Efendi'nin misafiri olan Nasûhi Efendi'ye bu

⁶⁸¹ Mehmed Şemseddin, s. 92.

⁶⁸² Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, vr. 23a; Vassâf, I, 105; Mehmed Şemseddin, s. 92; A. Sabri Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, s. 52.

⁶⁸³ Enfi Hasan Hulusî Halvetî, *Tezkiretü'l-müteahhirîn, XVI-XVIII. Asırlarda İstanbul'un Velileri ve Delileri*, (Haz. Mustafa Tatcı-Musa Yıldız), MVT Yay., İstanbul 2007, s. 95

⁶⁸⁴ Halvetî-Şa'bânî tarikatının Nasuhiyye kolunun pîri Mehmed Nasûhi Efendi. Müellif Enfi Hasan Hulusî, Nasuh Efendi'nin mürüdidir.

ziyaretin son gecesi Abdülkâdir Geylânî, Eşrefoğlu Rûmî ve Kâdiriyye tarikatı büyükleri tarafından mânâ âleminde bir takım hediyeler verilmiştir.⁶⁸⁵ Aynı durum Lütfullah Efendi'ye de rüyâsında bildirilmiş ve bu hediyelerin Nasûhi Efendi tarafından tarikatında bir yol olarak uygulanması istenmiştir. Mehmed Nasûhi Efendi'de bu olaydan sonra topluca yaptırdığı zikirlere söz konusu hediyelerle başlamayı adet haline getirmiştir.⁶⁸⁶

Otuz seneden fazla meşîhât makamında kalan Lütfullah Efendi 10 Ramazan 1104 /1693 tarihinde vefât etmiş olup İznik'te medfûndur. Eşref (Eşref-i Sâni) ve Sâlih isminde iki oğlu vardır.⁶⁸⁷ Mehmed Şemseddîn, diğer Eşrefî meşâyihî gibi şâirlik istidâdı bulunan Lütfullah Efendi'nin bir divanı olduğundan bahsetmekte ve aşağıdaki şiiri örnek olarak zikretmektedir. Şiir A.Veliyyüddîn'in *Menâkıb-ı Eşrefzâde*'sinde de derkenâr olarak Lütfullah Efendi adına kayıtlıdır.

*Aşk şarâbın nûş idenlere salâ gelsün berü
Dost sadâsın gûş idenlere salâ gelsün berü*

*Ol şarâb-ı lâ-yezâliden olup mest ü müdân
Kendüsin ser-hûş idinlere salâ gelsün berü*

*Ar u nâmûs kaydını terk eyleyüp hem kalbini
Mâsivâdan boş idenlere salâ gelsün berü*

*Gice gündüz zikr-i Hakka eyleyüben iştigâl
Zikr-i Hak'da cûş idenlere salâ gelsün berü*

*Derd-mend Lütfullah ile hem-dem olup dîdesin
Dost yüzine dûş idenlere salâ gelsün berü⁶⁸⁸*

Diğer bir şiiri ise şöyledir:

*Gönülde âteş-i aşkla yanmış tâze dağım var
Benim bu tekye-gâh içre sönmez bir ocağım var*

Bana olmaz mukâbi kimse meydân-ı mahabbetde

⁶⁸⁵ Söz konusu hediyelerin ayrıntısı için bkz. Enfi Hasan Hulûsi, *Tezkiretü'l-müteahhirin*, s. 96.

⁶⁸⁶ Enfi Hasan Hulûsi, s. 95-96.

⁶⁸⁷ Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, vr. 23a; Baldırzâde, s. 280; Tabibzâde, vr. 6a; Vassâf, I, 105; Mehmed Şemseddin, s. 92; A. Sabri Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, s. 52.

⁶⁸⁸ Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, vr. 23a-24a; Mehmed Şemseddin, s. 93.

Elimde tîğ-ı himmet gibi bir yalın bıçağım var

*Aceb mi kûşe-i uzletde dâim i 'tikâf itsem
Benim bu kâinâtın iltifâtından ferâğım var*

*Bu Sâni-i Eşrefin hiç bâb-ı gayra ihtiyâcı yok
Muhammed Mustafa gibi benim tayanacağım var*⁶⁸⁹

S. Nüzhet Ergun Lütfullah Efendi'nin şâirliği yanında mûsikî yönünün de bulunduğunu belirterek iki adet ilâhisine yer vermiştir. Ergun, bu ilahilerden birinin XVIII. asrın meşhur mûsikişinaslarından Üsküdarlı Hafız Süleyman Rifat tarafından eviç makamında bestelendiğini kaydetmektedir.⁶⁹⁰

7-Ahmed Efendi (ö. 1106/1694)

Hamdî-i Sâni'nin oğludur. Lütfullah Efendi'nin vefâtından sonra posta oturmuştur. İki sene kadar postnişîn olarak görev yapan Ahmed Efendi, bir ara Pazarköy'de bulunan dergâhın şeyhliğine de bakmıştır. 1106/1694 tarihinde vefât eden Ahmed Efendi İznik'te medfundur.⁶⁹¹ Aşağıdaki beyt vefâtına târihtir.

*Fevtini gûş eyleyince Eşrefi târih didi
Hamdî-zâde eyledi dâr-ı fenâdan intikâl / 1106*⁶⁹²

8-Eşref-i Sâni (ö. 1109/1698)

Lütfullah Efendi'nin oğlu olan Eşref-i Sâni, seyr u sülûkunu babasından tamamlamış, hilafeti de ondan almıştır. İznik âsitânesinin sekizinci şeyhi olarak posta oturmuştur.⁶⁹³ Mehmed Rifat Efendi asıl isminin Mehmed olduğunu beyân etmektedir.⁶⁹⁴

Dört erkek evladı olmuştur. Tarikat terbiyesi ve hilafet verdikten sonra oğullarından İzzeddin Efendi'yi Bursa'daki Eşrefi Tekkesine (İncirli Tekkesi), Şerafeddin Efendi'yi Bursa Eyüp Efendi Dergâhına, Muhyiddin Efendi'yi de Bursa'ya

⁶⁸⁹ Mehmed Şemseddin, s.94

⁶⁹⁰ Sadeddin Nüzhet Ergun, *Türk Müsikisi Antolojisi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1942, I, 43, 125

⁶⁹¹ Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, vr. 25b; Tabibzâde, vr. 6a; Vassâf, I, 105; Mehmed Şemseddin, s. 93.

⁶⁹² Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, vr. 25b-26a.

⁶⁹³ Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, vr. 23b; Mehmed Şemseddin, s. 93.

⁶⁹⁴ Mehmed Şemseddin, s. 93.

bağlı Küçük Kumla köyünde bulunan zaviyeye tayin etmiştir. Diğer oğlu Abdullah Efendi'yi ise İznik meşihatine halife olarak ilan etmiştir.⁶⁹⁵

1109/1698 senesi Zilkâde ayında vefât eden Eşref-i Sâni, İznik'te medfûndur.⁶⁹⁶ M. Şemseddîn âsitânede yaklaşık beş sene vazife yaptığını kaydediyor ise de kendisinden önceki şeyh Ahmed Efendi'nin vefât tarihi dikkate alındığında Eşref-i Sâni'nin üç sene görev yaptığı anlaşılmaktadır.

Eşref-i Sâni, İznik âsitânesindeki görevinden önce henüz babası hayatta iken Dersâadet'ten gelen bir berâtla, Celvetiyye Tarikatı'na bağlı Bursa Eyüp Efendi dergâhının boş kalan tekke şeyhliğine atanmıştır. Ancak babası Lütfullah Efendi bu tavrı Eşrefi âilesi ve şeyhleri arasında kötü bir bidat olarak değerlendirmiş ve kendisini bundan men eden şu mektubu yazmıştır: “*Bursa zâviyesinde seccâde-nişîn olan oğlum Eşref Mehmed, ba'de's-selâm, ifâde olunur ki Eyüp Efendi zâviyesi bâ-berât sana tevcîh olunmuş, öyle mesmûm oldu. Bu âna gelinceye kadar ecdâd-ı ızâmdan berât ile vazîfe kabul etmiş kimse yoktur. Tarîkımızda bid'at v'az etmeyip kabul etmeyesin. Rızkı muayyen olan kimsenin kalbine ilhâm-ı Hak gelmez. Bâkî dua.*” Eşref-i Sâni, padişahın emriyle belli bir ücret karşılığında verilen bu görevi babasının bu mektubundan sonra kabul etmemiştir. Lütfullah Efendi'nin bu mektubu aynı zamanda Eşref-i Sâni'nin İznik'teki görevinden önce Bursa İncirli Eşrefi dergâhında şeyhlik yaptığını da göstermektedir.⁶⁹⁷

Mehmed Şemseddîn mükemmel bir divanı olduğundan bahsetmekte ve bu divandan şu şiiri aktarmaktadır:

*Katreyim sûrette ammâ ma'nidedir yâ benim
Cümle âlem bendedir dünyâ vü mâ-fihâ benim*

*Bendedir bu onsekizbin âlemin mahiyeti
Mazhar-ı küll olmuşam külliyet-i esmâ benim*

*Olmuşum müstağrak-ı nûr-ı tecelliyât-ı Hak
Şems benim zerremdir benim çün envâr-ı Zührâ benim*

⁶⁹⁵ Mehmed Şemseddin, s. 93-94.

⁶⁹⁶ Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, vr. 23b; Baldırzâde, s. 280; Tabibzâde, vr. 6a; Vassâf, I, 105; Mehmed Şemseddin, s. 94.

⁶⁹⁷ Çakır, s. 383-84.

*Aşk ile kâ'imdir iş bu vücûdum hilkati
Âlem-i suğrâya bâ'is âlem-i kübrâ benim*

*Fâris-i meydân-ı aşkım Eşrefü's-Sânî bu gün
Mazhâr-ı sırr-ı 'Alîyim cümleden a'lâ bemin⁶⁹⁸*

S. Nüzhet Ergun, Eşref-i Sâni'nin iki adet ilâhisine yer vermiş ve bunlardan birinin XVIII. asrın meşhur mûsikişinaslarından Üsküdarlı Hafız Süleyman Rifat tarafından Eviç makamında bestelendiğini kaydetmiştir.⁶⁹⁹

9-Abdullah Efendi (ö. 1147/1734)

Eşref-i Sâni'nin oğlu ve İznik Âsitânesinin dokuzuncu postnişinidir. Mânevî eğitimini babasından tamamlamış ve babasının sağlığında halife ilan edilmiştir. Babasının vefâtı üzerine posta oturan Abdullah Efendi ile bu karara itiraz eden amcası Salih Efendi arasında bir anlaşmazlık meydana gelmiş, İznik halkının tercihi Abdullah Efendi'den yana olmuştur.⁷⁰⁰

Rivâyete göre, Salih Efendi her ne kadar yeğeni Abdullah Efendi'ye dargın da olsa tekkeye gelmeyi terk etmemiş, zikir günlerinde tekkenin sofa denilen bölümünde zikrin sonuna kadar bulunmuştur. Abdullah Efendi'nin amcasının elini ayağını öptüğü halde Salih Efendi'nin katıyyen içeriye girmediği rivayet edilir. Bu hal böyle devam ederken Salih Efendi hastalanmış ve yetmiş bin tevhîd okunması için Abdullah Efendi'ye haber göndermiş, Abdullah Efendi'de ihvânıyla beraber amcasının evine gelerek arzusunu yerine getirmiş ve zikir yaptırmıştır. Tevhid'in bitiminde rûhunu teslim eden Sâlih Efendi'nin vefât tarihi belli değildir. Tekkenin türbesine defnedilmiştir.⁷⁰¹

İznik Âsitânesinde on sekiz yıl meşhât vazifesini yerine getiren Abdullah Efendi, 1147 /1734 senesinde Hataboğlu isminde biri tarafından şehid edilmiştir. İznik'te medfûndur.⁷⁰²

10-Abdülkâdir Efendi (Abdülkâdir Sırrî) (ö. 1176/1762)

⁶⁹⁸ Mehmed Şemseddin, s. 94-95.

⁶⁹⁹ Ergun, *Türk Şâirleri*, III, 1357.

⁷⁰⁰ Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, vr. 23b; Vassâf, I, 106; Mehmed Şemseddin, s. 95.

⁷⁰¹ Mehmed Şemseddin, s. 95; Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, vr. 26a.

⁷⁰² Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, vr. 23b; Tabibzâde, vr. 6a; Vassâf, I, 106; Mehmed Şemseddin, s. 95.

Abdullah Efendi'nin oğlu olup İznik Âsitânesinin onuncu postnişînidir. Seyr u sülûkunu babasından tamamlamış ve onun vefâtını müteakip posta oturmuştur. Aynı zamanda divan sahibi bir şâir olan Abdülkâdir Efendi, “Sırrî” mahlası ile şiir yazdığından “Abdülkâdir Sırrî” ismiyle anılmaktadır. Türkçe'nin yanında Farsça'ya da hâkim olan Abdülkâdir Sırrî, Farsça şiirler de yazmıştır.⁷⁰³ Aşağıdaki şiir Mehmed Şemseddîn tarafından Farsça şiirlerine örnek olarak kaydedilmiştir:

Mâ sâf delîm bekes kîn nedârîm
Halkest bemâ düşmen ve mâ mâ bâ heme yârim
Mâ şâh dühtîm pür ez-miyve-i tevhîd
Ger rehğüzeri seng zened 'ar nedârîm⁷⁰⁴

(Biz gönlü temiz kimseleriz, kimseye yoktur kînimiz
Halk bana düşman ben herkese dostum
Biz tevhîd meyveleriyle dolu bir ağacın dalıyız
Her geçen onu taşlasa da biz bundan utanmayız.)

Divan'ından başka *Devrannâme* veya *Sırru'd-Deverân*⁷⁰⁵ adıyla bilinen bir eseri vardır. Eser Kâdiriyye ve Eşrefiyye'nin önemli hususiyetlerinden biri olan devrân zikrini müdafaa etmek gayesi ile kaleme alınmıştır. Abdülkâdir Sırrî Efendi eserinde, asırlarca tartışılan devrân zikrinin câizliğini delilleriyle îzah etmekte ve câiz olmadığını söyleyenlerin delillerinin yetersiz olduğunu beyan etmektedir. Mustafa Kara kendi husûsî kütüphanesinde bulunan bir nüshasını *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları* adlı kitabının içinde yeni harflere aktararak neşretmiştir.⁷⁰⁶ Sırrî eserinde ilk önce ayet ve hadislerle zikir konusunu anlatmakta ve deverân zikrini Kâbe'yi tavafa benzetmektedir. Vecd, vücûd ve tavâcüd kavramlarını tahlil etmekte, deverân zikri hakkında bilgi vererek, zikir meclislerini cennete benzetmektedir. Mukabele ve bey'at konusuna da değinilen eserin bir bölümü kılık ve kıyafete ayrılmış, tâc ve hırka ile ilgili bilgiler verilmiş ve Eşrefî tâcının hususiyetleri ve sembolik anlamları üzerinde durulmuştur.⁷⁰⁷

⁷⁰³ Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, vr. 24a; Vassâf, I, 106; Mehmed Şemseddin, s. 96.

⁷⁰⁴ Mehmed Şemseddin, s. 96.

⁷⁰⁵ Eserin tespit edilen nüshaları şunlardır: *Sırru'd-deverân* Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, Nu: 866, 1-20 vr; *Risâle-i sırru'd-deverân*, Sermet Çifter Ktp. Nu: 38, 94a-105b vr; Süleymâniye Ktp. Esad Efendi, Nu: 1497, 1-28 vr. (Bu nüsha hataen Eşreoğlu Rûmî adına kaydedilmiştir)

⁷⁰⁶ Mustafa Kara, *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları*, Dergâh Yay., İstanbul 2005, s. 509-527.

⁷⁰⁷ Abdülkâdir Sırrî Efendi, *Sırru'd-deverân*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, Nu: 1498, vr. 1-28.

Sırru'd-deverân'da yalnızca deverân zikri izah edilmekle kalınmamış, Eşrefiyye'nin özellikleri hakkında da önemli bilgiler verilmiştir.

Riyâzet ve ibâdete düşkünlüğü ile tanınan Abdülkâdir Sırrî Efendi, 1176/1762 tarihinde vefât etmiş, İznik'te tekke hazîresine defnedilmiştir.⁷⁰⁸

Kâdirîlerin önemli sembollerinden “Kâdirî gülü”nü anlatan *Risâle-i gülâbâd*⁷⁰⁹ isimli eseri kaleme alan İbrahim el-Eşrefî, Abdülkâdir Sırrî Efendi'nin halifelerindendir. Eşrefî, önce Ali Vâhidî Kâdirî'ye intisap etmiş şeyhinin vefâtı üzerine Abdülkâdir Efedî'ye intisapta bulunmuştur.⁷¹⁰

11-Mehmed Efendi (ö. 1201/1787)

Abdülkâdir Sırrî Efendi'nin oğlu ve âsitânenin on birinci şeyhidir. Cezbe ehli bir zât olarak bilinmektedir. 1201/1787 tarihinde vefât eden Mehmed Efendi'nin yerine oğlu Abdülkâdir Efendi on ikinci şeyh olarak posta oturmuştur.⁷¹¹

12- Abdulkâdir Efendi (ö. 1214/1799)

Mehmed Efendi'nin oğludur. Hayatı hakkında tafsilatlı bilgi yoktur. 1214/1799 tarihinde vefât etmiş yerine oğlu Hüseyin Hamdi Efendi geçmiştir.⁷¹²

13- Hüseyin Hamdi Efendi (ö. 1229/1814)

Hüseyin Hamdi Efendi İznik Âsitânesinin on üçüncü ve son şeyhidir. Yerine halife bırakacağı bir evladı olmadığından, onun 1229/1814 tarihinde vefâtıyla İznik tekkesinin şeyhlik vazifesi Bursa'da bulunan diğer Eşrefî dergâhları tarafından üstlenilmiştir. Böylece Eşrefî dergâhının meşihatine bir süre Numaniye dergâhı şeyhi Safiyüddîn Efendi vekâlet etmiştir. Safiyüddîn Efendi'nin vefâtından sonra ise Bursa'daki diğer bir Eşrefî dergâhı olan İncirli Dergâhının şeyhi Ziyaeddîn Efendi'ye görev tevcih olunmuş vakıfların sorumluluğu da biraderi Gâlib Efendi'ye verilmiştir. M. Şemseddîn, İznik âsitânesinin meşihat görevini bundan sonra Eşrefiyye'nin

⁷⁰⁸ Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, vr. 24a; Mehmed Şemseddin, s. 96.

⁷⁰⁹ Eserin yazma nüshaları: İbrâhim el-Eşrefî, *Risâle-i gülâbâd*, Süleymâniye Ktp. Yazma Bağışlar, Nu. 4406, 1-3 vr; Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, Nu: 29.

⁷¹⁰ Kara, “Gül Risâlesi”, s. 12.

⁷¹¹ Tabibzâde, vr. 6a; Vassâf, I, 107; Mehmed Şemseddin, s. 96.

⁷¹² Tabibzâde, vr. 6a; Vassâf, I, 107; Mehmed Şemseddin, s. 96.

büyüklerinin vekâletle idare ettiklerini ve kendi zamanında da bu görevin İncirli Dergâhı şeyhi Fahreddîn Efendi'ye verildiğini beyan etmektedir.⁷¹³

İznik Eşrefzâde âsitanesinde postnişinlik görevinin babadan oğula geçtiği görülmektedir. Postnişin olan zâtın yerine geçebilecek ehil bir oğlu varsa görev bu oğula tevdi edilmiştir. Bu durum, oğulları olmayan âsitaneinin ilk postnişini Abdurrahim Tirsi ve son postnişini Hüseyin Hamdi Efendi dışında tüm postnişinlerde devam etmiştir.

3.2.2.2. Bursa Eşrefî Tekkeleri

Bursa, Eşrefî tekkelerinin en yoğun olarak bulunduğu şehirdir. Tekke ve zaviyelerin kapatıldığı 1925 tarihine kadar 12 tekkede Eşrefîyye usûlü tarikat faaliyeti icra edilmiştir. Bu tekkeler şunlardır:

- 1-İncirli Eşrefzâde Dergâhı
- 2-Eyüb Efendi Tekkesi
- 3-Numaniye Tekkesi
- 4-Yâkub Efendi Tekkesi
- 5-Seyyid Usûl Dergâhı
- 6-Pazarköy (Orhangâzi) Zaviyesi
- 7-Küçük Kumla Zaviyesi
- 8-Karakadi Dergâhı
- 9-Karabaş-1 Velî Dergâhı
- 10-Hamam Tekkesi
- 11-Ahmed Gazzi Tekkesi
- 12-Kaygulu Dergâhı

Bu tekkelerin arasında kuruluş itibariyle Eşrefî olanlar olduğu gibi, başka tarikatlara hizmet ettikten sonra Eşrefîyye'ye geçen tekkeler de mevcuttur. Bursa'nın en önemli tekkelerinden biri olan İncirli Eşrefzâde Dergâhı XVII. yüzyıldan sonra merkez tekke konumuna yerleşmiştir.

⁷¹³ Mehmed Şemseddin, s. 96, 97, 574.

Bursa Eşrefî tekkelerinde İznik âsitanesinde olduğu gibi meşihat genelde babadan oğula intikal etmiştir. Postnişîn olan zâtın yerine geçecek oğlu yoksa veya ehil değilse o zaman diğer aile üyelerinden ehil kimseler göreve getirilmiştir. Bunun da imkânı yoksa postnişîn olarak aile dışından başka ehil bir zâta bu görevin verildiği görülmektedir.

3.2.2.2.1. İncirli Eşrefzâde Dergâhı

Bursa'nın İncirli Mahallesi'nde kurulmuş olduğundan İncirli Degâhı olarak anıldığı gibi, kuruluşundan itibaren meşihat ve vakıfları İznik Âsitânesi tarafından tayin edilmesi sebebiyle Eşrefzâde Dergâhı olarak ta anılmaktadır. İznik Âsitânesinden sonra ikinci derecede öneme hâizdir. XVII. asırdan sonra ise ilk dereceye yerleşmiştir.⁷¹⁴

Tekkenin kurucusu Mehmed Efendi İznik Âsitânesinin dördüncü postnişîni Ali Sırrî Efendi'nin halifelerindedir. Tekke olarak faaliyet icra etmesi Mehmed Efendi ile başlasa da bir ibâdethâne olarak kuruluşu Eşrefoğlu Rûmî'ye kadar gitmektedir. Tennûrîzâde, Eşrefoğlu Rûmî'nin Bursa'da medrese eğitimini terk edip tasavvufa meylettiği dönemde İncirli Mahallesi'nde bulunan caminin imamıyla arkadaşlık ettiğini, Eşrefoğlu'nun zaman zaman imamın yerine imâmet hizmetini yürüttüğünü bildirmektedir. Daha sonra dergâhın yapıldığı arsanın da bu imam tarafından Eşrefoğlu'na hibe edildiği ve buraya bizzat Eşrefoğlu tarafından küçük bir ibâdethâne yapılarak bir orada müddet kaldığı kaydedilmektedir.⁷¹⁵ M. Şemseddin, Eşrefoğlu Rûmî'nin bir süre kalarak ibadetle meşgul olduğu bu mekâna sonradan Eşrefîler tarafından İncirli Tekkesi'nin inşâ edildiğini bildirmektedir.⁷¹⁶ Kamil Kepecioğlu, dergâhın inşası için 1040/1631 tarihli bir fermanın verildiğini söylemektedir.⁷¹⁷

Tedbirsizzâde nâmında hayır sahibi bir zât 1127/1715 senesinde dergâhı tamir ettirmiştir. Aşağıdaki şiir bu tamir için düşünülen tarihi göstermektedir.

*Hücre-i âlî sâhibi sadr-ı âlidir hemân
Zâtını hıfz eylesün âfatdan Bârî Hudây
Bir elif kâd hâne-i mehdden çıkup didi
Ayn-ı beyti'l- 'izzedir 'İzzî Efendi'ye bu cây (1128-1=1127)⁷¹⁸*

⁷¹⁴ Hasan Tâib, *Mir'at-ı Bursa*, Hüdâvendigâr Matbaası Bursa, 1323/1905, s. 46; Kara, "Eşrefiyye", XI, 478; Hasan Basri Öcalan, *Bursa'da Tasavvuf Kültürü*, Gaye Kitabevi, Bursa 2000, s. 126.

⁷¹⁵ Tennûrîzâde, vr. 34b.

⁷¹⁶ Mehmed Şemseddin, s. 85.

⁷¹⁷ Kepecioğlu, II, 59.

⁷¹⁸ Mehmed Şemseddin, s. 97-98.

Hasan Tâib, tevhidhânesi oldukça geniş ve güzel olan tekkenin zikir gününün Cuma olduğunu, 1928 yılı Bursa Salnâmesi'ne göre 1925 yılında kapatıldığında kütüphânesinde 391 adet yazma ve 21 adet matbu eser bulunduğunu, tekke kapatıldığında eserlerin bir kısmı Bursa Yazama ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi'ne taşındığını, diğer kısmının ise ortadan kaybolduğunu söylemektedir.⁷¹⁹

Bursa şer'iyye sicillerinde İncirli Tekkesinin vakfiye gelirleri ile ilgili şu kayıtlar yer almaktadır: Bursa Simitçi Mahallesi'nde oturan Emine Hatun isimli bir hayırsever kadın, bir evini ve bir çift altın bileziğini tekkeye bağışlamış, bunların satılmasını ve gelirinden dergâhın imam ve müezzinine günde bir akçenin verilmesini şart koşturmuş. Karşılık olarak ta imamdan Cuma geceleri Yâsin Suresini okumasını ve sevabını vakfedene hediye etmesini, müezzinden de aynı şekilde Mülk Suresini okumasını istemiştir. Başka bir vakfiye kaydında ise, dergâhta her gün ikindi namazından sonra Yazıcıoğlu Mehmed (ö. 855/1451)'in *Muhammediyye* isimli eserinin okunması şartıyla bir hayırseverin evini bağışladığı görülmektedir.⁷²⁰ Bizzat tekkenin şeyhine yapılan vakıflar da mevcuttur. Fatma Hatun adındaki bir hanım evini tekkenin şeyhine sabah namazlarından sonra üç İhlâs okuması ve sevabını ruhuna hediye etmesi şartıyla vakfetmiştir. Başka bir hayırsever de Küçük Kumla'da deniz kenarında bulunan bağını dergâhın şeyhlerinden birine vakfetmiştir.⁷²¹

Tekke ve zaviyelerin kapatıldığı 1925 yılına kadar faaliyetine devam eden İncirli tekkesinde Eşrefiyye'den başka bir tarikatın izine rastlanılmaz. Günümüze sadece hazîresi ulaşabilmiştir. Tekkede görev yapan şeyhler şunlardır:

- 1-Mehmed Efendi (ö. 1060/1650)
- 2-İzzeddîn Efendi (ö. 1153/1740)
- 3-Abdülkâdir Necib Efendi (ö. 1115/1703)
- 4-Safiyüddîn Efendi (ö. 1205/1790)
- 5-Necmeddîn Efendi (ö. 1217/1803)
- 6-Mehmed Habib Efendi (ö. 1217/1803)

⁷¹⁹ Hasan Tâib, s. 46; Dergâh kütüphânesinde bulunan kitaplar ve ayrıntıları için bkz. *İsmail Hakkı, Emir Buharî, Morali, Eşrefzâde, Emîniye, Mevlevihâne ve Baba Efendi Kitaplıkları Demirbaş Defteri*, İnebey Yazma Eser Kütüphânesi, Genel, Nu: 5291

⁷²⁰ Öcalan, s. 195, 199.

⁷²¹ Öcalan, s. 224.

7-Mehmed Fahreddîn Efendi (ö. 1227/1812)

8-Nâfiz Efendi (ö. 1282/1865)

9-İsmail Gâlib Efendi (ö. 1284/1867)

10-Ali Sırrî Efendi (1322/1906)

11-Ahmed Ziyaeddin Efendi (ö. 1324/1907)

12-Şeyh Fahreddîn ve Şeyh Mehmed Şemseddîn (ö. ?)

Şimdi, İncirli Eşrefzâde Dergâhında görev yapmış yukarıda isimleri sayılan postnişinlerin hayatları hakkında bilgiler verilecektir:

1-Mehmed Efendi (ö. 1060/1650)

Bursa'da dünyaya gelen Mehmed Efendi İznik Eşrefzâde âsitânesi postnişinlerinden Ali Sırrî Efendi'nin halifesidir. Şeyhinin kızıyla da evlenerek aynı zamanda damadı olmuştur. Bursa İncirli Eşrefzâde Dergâhına tayin edilen Mehmed Efendi daha önce yapılmış bulunan tekkeye bazı ilaveler yaparak tarikat faaliyetini icrâ etmeye başlamıştır. 1060/1650 tarihinde vefât etmiş ve dergâhın hazîresine defnedilmiştir.⁷²²

Küçük Kumlalı Receb Efendi onun halifelerindendir. Kazanhâne Medresesinde tahsili esnasında tasavvufa meyleden Receb Efendi, tahsilini bırakarak Mehmed Efendi'ye intisâb etmiş ve seyr u sülûkunu onda tamamlayarak icâzet almıştır.⁷²³ Eşrefî usûlüne göre tarikat faaliyeti icrâ eden Receb Efendi'nin bu faaliyetini İncirli Tekkesi'nde mi yoksa şeyhi Mehmed Efendi tarafından kurulan Küçük Kumla Eşrefî zaviyesinde mi icrâ ettiği kayıtlı değildir. Bursa Ulu Camii'nde vaizlik yaptığı da belirtilen Receb Efendi 1068/1658 tarihinde vefât etmiş ve İncirli Eşrefzâde Tekkesi'nde şeyhinin yanına defnolunmuştur.⁷²⁴

2-İzzeddîn Efendi (ö. 1153/1740)

⁷²² Belig, s. 182; Mehmed Fahreddîn, *Gülzâr-ı irfân*, Millet Ktp. Ali Emîrî Şer'iyye, Nu: 1098, vr. 112b; Mehmed Şemseddin, s. 85.

⁷²³ Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, vr. 28b.

⁷²⁴ Abdürrezzak Tek, "Bursa'da Kâdirî Tekkeleri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XIIIIV (I), s. 146; Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, vr. 29a.

İznik Âsitânesi'nin sekizinci postnişîni Eşref-i Sâni'nin oğludur. Bursa'nın Barak Fâkih Köyünde⁷²⁵ babasının dervişlerinden Hacı Bey nâmındaki kişinin evinde 1083/1672 tarihinde dünyaya gelmiştir. Molla Ahmedzâde Mehmed Efendi'den Arapça, *Nüsûs* şârihi Malkoç Mustafa Efendi ve Ayn-ı Ekber Mehmed Efendi'den de dîni ilimleri tahsil etmiştir. Seyr u sülûk unu ise babasından tamamlamıştır.⁷²⁶

Babası Eşref-i Sâni vefâtına yakın İzzeddîn Efendi'yi Bursa İncirli Dergâhı'na şeyh tayin etmiştir.⁷²⁷ İzzeddîn Efendi'nin müridi ve kendisi hakkında bir menâkıb telif eden Tennûrizâde *Hediyetü'l fukarâ* adlı eserinde şeyh tayin edilmesiyle ilgili olarak babasının vasiyetini aktarmaktadır. Buna göre Eşref-i Sâni, Bursa'da bulunan dervişler için babası Lütfullah Efendi'nin kendisine hilâfet verdiğini aynı zamanda Bursa İncirli Dergâh'ı için de oğlu İzzeddîn Efendi'yi işaret ettiğini bildirmiştir.⁷²⁸ Bu bilgilerden İzzeddîn Efendi'nin İncirli Dergâh'ı şeyhliğine dedesinin işareti ile tayin edildiği anlaşılmaktadır.

İzzeddîn Efendi 1136/1724 tarihinde hac yolculuğuna çıkmadan evvel İstanbul'a gitmiş ve Tophâne Kâdirhânesi'nde bir müddet kalmıştır. Bu yolculuk esnasında yanında oğlu Abdülkâdir Necib de vardır. İstanbulda kaldığı süre içerisinde yapmış olduğu coşkulu vaazları ile dikkat çekmiş, halktan ilgi gördüğü gibi Sultan III. Ahmed ve I. Mahmud'da kendisi ile ilgilenererek sarayda ağırlamışlardır.⁷²⁹

Vefâtından iki ay kadar önce yeniden İstanbul'a giden İzzeddîn Efendi, Zeyrek semtinde bulunan Pîrî Paşa Cami mütevelliisi bir akrabasının yanında kalmış ve bu zaman diliminde Pîrî Paşa Camii'nde Cuma günleri vaaz vermiş, zikir meclisleri tertib etmiştir. Tennûrizâde, âlimlerin, şeylerin ve halkın kendisine çok hürmet gösterdiği, özellikle vaazlarından dolayı halktan ve devlet erkânından çok sayıda ziyaretçisinin bulunduğunu söylemektedir. 13 Şaban 1153 /3 Kasım 1740 tarihinde Zeyrek'te misafir olduğu evde vefât etmiştir. Vefâtını öğrenen Sultan I. Mahmud'un emri ile Fatih Camii'nde salâ okunmuş ve cenâzesine bir hatt-ı hümayun gönderilmiştir. Halkın yoğun

⁷²⁵ Barak Fakih (Barakköy), Burak Gazi olarak ta anılmıştır. Bursa-İnegöl karayolu üzerinden Bursa'ya 10 km. uzaklıkta Kestel ilçesine bağlı bir köydür. Bkz. Kaplanoğlu, s. 81.

⁷²⁶ Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, vr. 25a; Tennûrizâde, vr. 39b; Mehmed Şemseddin, s. 97; 107; Mehmed Nail Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, (Haz. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı), Bizim Büro Yay., Ankara 2001, II, 668; Ramazan Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, İnsan Yay., İstanbul 2004, s.380.

⁷²⁷ Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, vr. 25a; Mehmed Şemseddin, s. 97.

⁷²⁸ Tennûrizâde, vr. 39b

⁷²⁹ Tennûrizâde, vr. 40b; Vassâf, I, 108; Mehmed Şemseddin, s. 100; Nuri Özcan, "İzzeddîn Efendi Eşrefzâde", *DİA*, TDV. Yay., İstanbul 2002, XXIII, 554.

katılımıyla kılınan cenaze namazından sonra Tophâne Kâdirîhânesi'nde defnedilmiştir. Vefâtına düşülen tarihlerden birisi şöyledir.

*Gûş idüp ahabb fevtin eylediler âh vâh
Göçdi 'İzzeddîn Efendi tâbe serâhu*⁷³⁰

Mehmed Rif'at Efendi, İzzeddîn Efendi'yi Eşrefliğin yayılmasında etkili ve Kâdirîlikte ictihât sahibi bir zât olarak zikretmektedir.⁷³¹ Cezbedâr bir şeyh olduğu belirtilen İzzeddîn Efendi özellikle ilâhî aşk konularını işlerken kendinden geçtiği ve hatta kendini kürsüden aşağı attığı rivayet edilmektedir.⁷³²

Eşrefoğlu âilesinin diğer birçok üyesi gibi şâir olan İzzeddîn Efendi, "İzzî" mahlası ile şiirler yazmış ve şiirlerini mürettep bir divanda⁷³³ toplamıştır. Müridi Tennûrîzâde, aşağıdaki mersiyenin ölümünden sonra bir varakçada kendi hattıyla yazılı bulunduğunu bildirmektedir.

*Bekâ iklimine azmim var el-ân
Fenâ gül-zârı kalsun şöyle virân
Hüdâ'dan böyle geldi emr ü fermân
Fenâ gülzârı kalsun şöyle virân*

*Hazân irdi bahâr-ı ömrime âh
Dil oldı izn-i Hakla buna âgâh
Bekâ iline cezb eyledi Allâh
Fenâ gülzârı kalsun şöyle virân*

*Teveccüh eyledim dostun eline
Cânım kurbân idüp anın yoluna
İrişdi kahr-ı mevt cismim güline
Fenâ gülzârı kalsun şöyle virân*

*Semâ-ı cân ile dinle bu remzi
Fenâda buldılar maksûda kozu
Hayât-ı dil yeter çün sana "İzzî"
Fenâ gülzârı kalsun şöyle virân*⁷³⁴

⁷³⁰ Baldırzâde, s. 280; Tennûrîzâde, vr. 41b; Vassâf, I, 108; Mehmed Şemseddin, s. 101; Özcan, "İzzeddîn Efendi Eşrefzâde", XXIII, 554;

⁷³¹ Mehmed Rif'at Efendi, vr. 343a.

⁷³² Mehmed Şemseddin, s. 99.

⁷³³ Eşrefzâde Ahmed İzzeddîn, *Divan*, Millet Ktp. Ali Emîrî, Manzum, Nu: 296; Süleymaniye Ktp. Tahir Ağa Tekkesi, Nu: 398.

⁷³⁴ Tennûrîzâde, vr. 43b.

İlâhî aşk, Hz. Peygambere muhabbet ve bazı tasavvufî hususiyetlerin anlatıldığı *İzzî Divanı*'nda Kâdiriyye tarikatının özelliklerini izah eden şiirler de mevcuttur. Şiirlerinden örnekler:

*Zikr ile âşık gül-i zâr oldu
Tâze ter gönlüm nevbahâr oldu*

*Kodî ağyârı buldı dil dârı
Gördi ol yârı bîkarâr oldu*

*Allah'un adın âşık andukça
Zikr-ile zâhid tevbekâr oldu*

*Her seher inler nâleler eyler
Gülşen-i ışkta şol hezâr oldu*

*Işka uyanlar sırrı duyanlar
İzziyâ anlar yâre yâr oldu⁷³⁵*

*Dost elinden çün virildi aşkdan şerbet bana
Anınçün geldi bu keyfiyet ü hâlet bana*

*Umaram âhir nefesinle teselli vü selâm
Lutf-ı Hak'dan 'İzziyâ ancak budur devlet bana⁷³⁶*

*Tağıdup zülf-i müşgin-i bezedi yâd itdi bir sevdâ
Düşüp aşkıla cân u dil saldı bu sedâ*

*Selâmet mesken-i zâhid sa'âdet me'men-i sâdık
Melâmet şive-i âşık muhabbet "urvetü'l-vuskâ⁷³⁷*

*Cism-i pâkin yâ Resûlallâh gülistândır bana
Müşg-i fehm gîsûların hod sünbülîstandır bana*

*Âşık oldum gönlüm aldın eyledin şeydâ beni
Habibullâhı sevmek din u îmandır banâ⁷³⁸*

⁷³⁵ Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, vr. 25a-25b.

⁷³⁶ Eşrefzâde Ahmed İzzeddîn, *Divan*, vr. 7a.

⁷³⁷ Eşrefzâde Ahmed İzzeddîn, *Divan*, vr. 6b.

⁷³⁸ Eşrefzâde Ahmed İzzeddîn, *Divan*, vr. 4b.

Şâirliğinin yanında dînî ilimlerde de mâhir olan İzzeddîn Efendi'nin *Enîsü'l-Cinân*⁷³⁹ isimli bir tefsîri, *Müşevviku'l-uşşâk* adında bir vaaz kitabı vardır. Oğlu Abdülkâdir Efendi tarafından *Zübdetü'l-Beyân*⁷⁴⁰ ismiyle tefsirine bir telhîs yazılmıştır.⁷⁴¹ Şâirliği ve ilmi kişiliği yanında mûsikî ile de meşgul olan İzzeddîn Efendi'nin güftesi ve bestesi kendisine ait Tevşîhi makamında ve güftesi Eşrefoğlu Rûmî'ye ait Isfahân makamında besteleri bilinmekle birlikte günümüze ulaşmamıştır.⁷⁴²

Birçok talebe ve mürid yetiştiren İzzeddîn Efendi'nin halifeleri arasında başta kendi oğlu Abdülkâdir Necib Efendi, Şeyh Mûsa el-Eşrefî, Yakub Dede, Kocagözzâde Mustafa Efendi, Çıkrıkçı Derviş Ahmed, Fahreddîn Efendi, Alemdar Süleyman Dede, Suhte Mehmed Efendi, Erdekli Hasan Efendi ve son İstanbul seyahatinde yanında bulunan Tennûrîzâde Mustafa Efendi sayılabilir.⁷⁴³

Halifelerinden Şeyh Mûsa el-Eşrefî, Bursa'nın Harmancık kazasına bağlı Gedikviran Köyü'nde doğmuştur. Kütahya'da bulunan Seyyid Ömeroğlu isminde bir şeyhe intisab etmiş, seyr u sülûkunu tamamlayamadan şeyhinin vefât etmesi üzerine Bursa'ya dönerek İzzeddîn Efendi'ye intisâb etmiş ve kısa sürede sülûnu tamamlayarak icâzet almıştır. Doğum yeri olan Gedikviran'a dönen Mûsa Efendi burada bir zaviye inşa ederek yaklaşık yirmi yıl tarikat faaliyetinde bulunmuştur. Tekrar şeyhinin yanına Bursa'ya dönmüş ve 1153/1740 tarihinde vefât ederek Emir Sultan hazîresine defnedilmiştir.⁷⁴⁴

Diğer bir halifesi musıkîşinâs Yakub Dede Eşrefzâde Tekkesi'nde zâkirbaşı olarak görev yapmıştır. 1156/174 tarihinde vefât ettiği zikredilmektedir.⁷⁴⁵

Abdal Mehmed türbesinin türbedârı Çıkrıkçı Derviş Ahmed de seyr u sülûkunu İzzeddîn Efendi'den tamamlayarak hilafet alan Eşrefilerdendir. 1158/1745 tarihinde vefât eden Derviş Ahmed, Abdal Mehmed türbesi hazîresinde medfûndur.⁷⁴⁶

⁷³⁹ Eserin tespit edilen tek nüshası aynı zamanda müellif hattı, İnebey Eski Eser Ktp. Ulu Cami, Nu: 9815 numarada bulunmaktadır.

⁷⁴⁰ Abdülkâdir Ahmed İzzeddîn Eşrefzâde, *Zübdetü'l-beyân fî tefsîr el-Kur'ân*, İnebey Yazma Eser Ktp. Orhan, Nu: 217/2, 301 vr.

⁷⁴¹ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 132.

⁷⁴² Özcan, "İzzeddîn Efendi Eşrefzâde", XXIII, 554.

⁷⁴³ Özcan, "İzzeddîn Efendi Eşrefzâde", XXIII, 554; Tek, s. 147.

⁷⁴⁴ Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, vr. 29a.

⁷⁴⁵ Eşrefzâde Ahmed Ziyâeddin, *Gülzâr-ı sülehâ ve vefeyât-ı urefa*, Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi, Orhan, Nu: 1018/2, vr. 196b.

İmamîzâde Halil Efendi'de İzzeddîn Efendi'ye intisâb ederek seyr u sülûkunu tamamlayan halifelerindendir. Bursa Gelincik Çarşısı'nda çalışarak maişetini temin eden Halil Efendi 1171/1757 tarihinde vefât etmiş ve Pınarbaşı kabristanına defnolunmuştur.⁷⁴⁷ İzzeddîn Efendi'nin damadı olarak zikredilen Abdülgâni Efendi ise Bursa müderrislerindendir. 1164 /1750 tarihinde vefât etmiş ve Emir Sultan mezarlığına defnolunmuştur.⁷⁴⁸

3-Abdülkâir Necib Efendi (ö. 1115/1703)

İncirli Eşrefzâde Tekkesi'nin üçüncü şeyhi ve İzzeddîn Efendi'nin oğlu Abdülkâdir Necib Efendi 1115 /1703 tarihinde İncirli Tekkesi'nde dünyaya gelmiştir. Babasından dini ilimleri, Hâdizâde Mehmed Emin Efendi'den Farsçayı tahsil etmiştir. İlim tahsilinin ardından babası İzzeddîn Efendi'ye intisâb etmiş ve seyr u sülûkunu tamamlamıştır. Babasının vefâtından sonra tekkeye şeyh olan Abdülkâdir Necib Efendi aynı zamanda babasının Ulu Camii'de yapmakta olduğu tefsir derslerini de devam ettirmiştir.⁷⁴⁹

Abdülkâdir Necib Efendi, babasının yazmış olduğu *Enîsü'l-Cenân* isimli tefsirini *Zübdetü'l-Beyân*⁷⁵⁰ adıyla üç cilt olarak özetlemiş, ayrıca Süleyman Çelebi'nin *Mevlid*'ine nazire olarak bir de *Mevlid*⁷⁵¹ yazmıştır.⁷⁵² Yazmış olduğu bu *Mevlid*'in özellikle mevlid kandillerinde tekkede okunmasını vasiyet etmiştir. *Mevlid*'in ilk üç beyti şöyledir:

*Allah adın evvelâ zikr idelim
Vâcib olduğunu tahkik idelim*

*Olsa miftâh-ı şuru' Allah adı
Kârın encâmı verir elbet tadı*

Allah adı olsa mebde' her işe

⁷⁴⁶ Eşrefzâde Ahmed Ziyâeddin, vr. 201b.

⁷⁴⁷ Eşrefzâde Ahmed Ziyâeddin, vr. 182b-183b.

⁷⁴⁸ Bakırcı Râşid Mehmed, *Zübdetü'l-vekâyi' der belde-i celîle-i Bursa*, Millet Ktp. Ali Emîrî, Nu: 89, vr. 337b-338a.

⁷⁴⁹ Mehmed Şemseddin, s. 103.

⁷⁵⁰ Busra İnebey Eski Eser Ktp. Orhan, Nu: 217/2. Gazzizâde Abdüllatif tarafından 1222 /1807 tarihinde istinsah edilmiş olan nüsha.

⁷⁵¹ Eser Mustafa Kara tarafından orijinal metniyle beraber yayımlanmıştır. Bkz. Mustafa Kara, "Abdülkâdir Necib Efendi ve Mevlidi", (Ed. Mehmet Temelli), *Uluslararası Bursa Tasavvuf Kültürü Sempozyumu 4, Bildiriler* (ss. 269-297), Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yay., Bursa 2005.

⁷⁵² Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 40.

*Düşmeye ol işte kimse teşvîşe*⁷⁵³

Kırk dokuz sene meşihat makamında kalan Abdülkâdir Necib Efendi 21 Rebûlâhir 1202 /30 Ocak 1788 tarihinde vefât etmiş ve tekke hazîresine defnolunmuştur.⁷⁵⁴ Abdülkâdir Necib Efendi, Safiyüddîn ve Necmeddîn adında iki erkek evlat bırakmıştır. *Gülzâr-ı İrfân*'da meşihat süresinin elli üç yıl olduğu kayıtlıdır.⁷⁵⁵ Seyyid Sâdik Efendi adındaki zât vefâtına aşağıdaki tarihi düşmüştür.

*Tûl-ı ömr ihsân ide Bâr-i Hüdâ a'kâbına
Rûşen olsun dilerim tâ haşre dek bu hânkâh*

*Sâdikâ bir ahla târihin itmâm eyledim
Oldı Eşrefzâde'ye Firdevs-i a'lâ cilvegâh*⁷⁵⁶

Ârifâne şiiirleri bulunan Abdülkâdir Necib Efendi aşağıdaki şu şiiiri ile insanları Eşrefî dergâhlarına davet etmektedir.

*Ey âşık-ı zât-ı Hüdâ gel Eşrefî dergâhına
Cân u dile irsün nevâ gel Eşrefî dergâhına*

*İrer nesîm-i şevk-ı Hak kalmaz derûnunda hiç galak
İster isen aşktan sebâk gel Eşrefî dergâhına*

*Cisminde cânın vâir iken fırsat elinde yâr iken
Dergâh dolu esrâr iken gel Eşrefî dergâhına*

*Eşrefî olup bulup eşref-i vaktini itme sen telef
Ne dirse disün nâ-halef gel Eşrefî dergâhına*

*Meftûh olur cân dîdesi kalkar gönül pûşîdesi
Sen de Necîb ol bendesi gel Eşrefî dergâhına*⁷⁵⁷

Abdülkâdir Necib Efendi'nin başka bir şiiiri de şöyledir:

*Cemâlin ey nebî mir'ât-ı envâr-ı saadettir
Niğâhın mehzi-feyz-i rahmet-i esrâr-ı rü'tettir*

*Semâyâ nerdübânın cezbe-i Mevlâ olubdur çün
Kamu mi'râcda mazhar oldığın âsâr-ı kudrettir*

⁷⁵³ Kara, "Abdülkâdir Necib Efendi ve Mevlidi" s. 271.

⁷⁵⁴ Mehmed Fahreddîn, vr. 141a; Vassâf, I, 110; Mehmed Şemseddin, s. 104.

⁷⁵⁵ Mehmed Fahreddîn, vr. 141b.

⁷⁵⁶ Mehmed Şemseddin, s. 104.

⁷⁵⁷ Mehmed Şemseddin, s. 104.

*Yoğ iken Refref'e bir dürlü hâcet var iken himmet
Senin şânında Hakk'ın maksadı izhârını 'methdir*

*Gelip düir çeşm-i Hakbînde "mâ zâga'l-basar" mehdi
Olur mı gayra masrûf matlâb-ı dîdar-ı Hazretdür*

*Olubsun istinâd-ı 'âcizân-ı ümmetün ancak
Cenâbun bu Necîbzâde dîvâr-ı şefâ'atdür.⁷⁵⁸*

Kaynaklarda Abdülkâdir Necib Efendi'nin hilafet verdiği kişilerden bir olarak ismi geçenlerden birisi de Katırcızâde Şeyh Râşid Efendi'dir. Dini ilimleri tahsil ettikten sonra Tarhanacızâde Abdullah Efendi'den hat sanatını öğrenmiş, mûsikî ile de meşgul olarak bazı ilahiler bestelemiştir. Ulu Camii'de hatiplik yapmıştır.⁷⁵⁹ Aynı zamanda ilm-i felekte de üstad olan Raşid Efendi Yıldırım Cami yanındaki muvakkithânede muvakkitlik yapmıştır. 1239/1824 tarihinde vefât etmiş ve dâmâdı Eşrefzâde Safiyüddîn Efendi'nin postnişîn olduğu Nûmâniye Dergâhının hazîresine defnedilmiştir.⁷⁶⁰

4-Safiyüddîn Efendi (ö. 1205/1790)

İncirli Eşrefzâde Tekkesi'nin dördüncü şeyhi Safiyüddîn Efendi, Abdülkâdir Necib Efendi'nin büyük oğludur. Babasının iki sene süren uzun hastalık döneminde tekke şeyhliğine vekâleten bakmış, vefâtı üzerine asaleten şeyhliğe atanmıştır. Babasının geleneğini devam ettirerek camilerde vaaz etmiştir. Ulu Cami'de kütüphane yanında Eşrefilere mahsus Eşrefzâde kürsüsü denilen kürsüde Eşrefî şeyhlerinin vaaz geleneğini de devam ettirmiştir. 1205/1790 tarihinde kardeşi Necmeddîn Efendi ile birlikte hacca gitmiş ve Minâ'da vefât etmiştir.⁷⁶¹ Hat sanatı ile meşgul olan Safiyüddîn Efendi Bursalı hattat Mustafa Tîbî'den icâzet aldığı ve çok sayıda levha yazdığı rivayet edilmektedir.⁷⁶²

5-Necmeddîn Efendi (ö. 1217/1803)

Abdülkâdir Necib Efendi'nin küçük oğlu ve İncirli Eşrefzâde Tekkesi'nin beşinci şeyhidir. Safiyüddîn Efendi'nin vefâtından sonra yerine geçmiştir. Tasavvufî eğitimini

⁷⁵⁸ Mehmed Şemseddin, s. 105.

⁷⁵⁹ Mehmed Şemseddin, s. 574.

⁷⁶⁰ Çakır, s. 398.

⁷⁶¹ Eşrefzâde Ahmed Ziyâeddin, vr. 109a; Mehmed Fahreddin, vr. 143b; Mehmed Şemseddin, s. 106-107.

⁷⁶² Mehmed Şemseddin, s. 107; Çakır, s. 398.

Eminiye Dergâhı şeyhi Mehmed Emin el-Kerkükî⁷⁶³den Nakşibendî usulüne göre tamamlamıştır. Nakşibendî usulünde terbiye almasına rağmen Eminiye Dergâhında Eşrefiyye usulüne göre zikir yaptırdığı rivâyet edilmektedir. Eşrefî terbiyesini kimden aldığı bilinmemekle birlikte babasından veya ağabeyi Safiyüddîn Efendi'den almış olması muhtemeldir. 1217/1803 tarihinde veba hastalığından vefât etmiştir.⁷⁶⁴

Vefâtı ile ilgili kaynaklarda şöyle bir olay zikredilmektedir. Necmeddîn Efendi hastalığa yakalandığında iyileşip iyileşmeyeceğini anlamak için *Eşrefoğlu Rûmî Divanı*'nı tefe'ül amacıyla açar. Açtığı sayfada aşağıdaki şiir bulunmaktadır:

*Hâciyem kurbân cânım önümde ihrâmım kefen
Baş açık yalın ayak cânân iline giderim*

*Eşrefoğlu kılmadı bunculayın kutlu sefer
Şâd u hurrem pürsâfâ cânân iline giderim*

Bu beyitleri okuyunca irtihâl edeceğini anlayan Necmeddîn Efendi, hemen tekkeye gelerek vasiyetini hazırlar. Zilhicce'nin ilk Cuma günü dervişleri toplayarak Eşrefî zikrine başlar. Kendisinde bir hâl zuhur edip ağaya kalkar. Rahatsızlığını hatırlatıp oturmasını tavsiye eden dervişlere “Ceddim Eşrefzâde geldi, nasıl kıyâm etmiyeyim” der. Biraz sonra ikinci kez ayağa kalkmak ister ve Abdülkâdir Geylânî'nin geldiğini haber verir. Son derece cezbeli olarak zikre devâm edilirken ism-i celâl okunduğu esnada şeyh vefât eder. Tekke hazîresine defnedilmiştir. İffet Efedi adındaki zât vefâtına şu tarihi düşmüştür:

*Söyle târih okuyup Seb'u'l-Mesânî İffetâ
Rûh-ı Necmeddîn Efendi oldı firdevse revân*⁷⁶⁵

⁷⁶³ Mehmed Emin Efendi, Kerkük'te doğmuş ve ilk tahsilinin ardından babasının vefâtı üzerine amcası sadrazam Abdullah Paşa'nın himayesinde yetişmiştir. Amcasının Diyarbakır valiliği görevi sırasında Nakşibendiyye şeyhlerinden Abdünnebî Efendi'nin işareti üzerine İstanbul'a gelerek bir müddet şeyh arayışında bulunmuş ve sonunda Mehmed Ağâh Efendi'ye intisâb etmiştir. 1216/1801 tarihinde Vele-d-i Habib Mahallesi'ndeki mescidi camiye çevirerek yanına da bir kütüphane ilave etmiş ve yakında bulunan Abdullah Ağa konağını satın alarak burayı Nakşibendiyye tarikatına bağlı Eminiye Tekkesi'ne dönüştürmüştür. Belli zamanlarda İstanbul'da irşâd faaliyetlerini sürdüren Mehmed Emin Efendi, III. Selim'in tahttan indirilişinden sonra IV. Mustafa'nın emriyle Bursa'ya dönmüş ve 1128/1813 tarihindeki vefâtına kadar tarikat hizmetlerini yürütmüştür. Bkz. Mehmed Şemseddin, s. 221.

⁷⁶⁴ Eşrefzâde Ahmed Ziyâeddin, vr. 109a; Mehmed Fahreddîn, vr. 114a; Mehmed Şemseddin, s. 107.

⁷⁶⁵ Mehmed Şemseddin, s. 107-108.

Necmeddîn Efendi'nin çocuğu olmadığı için onun vefâtından sonra meşihat görevi Eyüp Efendi Tekkesi'nde postnişânlık yapan Şerefüddîn Efendi'nin soyundan gelenlerce üstlenilmiştir.

6-Mehmed Habib Efendi (ö. 1271/1803)

Eyüp Efendi Tekkesi şeyhi Avnullah Efendi'nin oğludur. Seyr u sülûkunu amcası Fahreddîn Efendi'nin gözetiminde tamamlamıştır. Hilafetini alan Habib Efendi, babasının vefâtıyla Eyüp Efendi Tekkesi'nin dokuzuncu postnişâni olarak atanmış, ancak bir yıl sonra İncirli Tekkesi postnişâni Necmeddîn Efendi'nin bilâ-veled vefâtı üzerine İncirli Eşrefzâde Tekkesi'ne postnişân olmuştur. İrşad faaliyetlerini sadece kendi tekkesi ile sınırlı tutmayan Habib Efendi'nin diğer tekkelerde yapılan merasimlere iştirak ederek dua yaptığı, dervişânı aşka ve şevke getirdiği rivâyet edilmektedir. 1217/1803 tarihinde vefât eden Habib Efendi Eyüp Efendi tekkesi'nde babasının yanına defnedilmiştir. Raşid Efendi vefâtına aşağıdaki tarihi düşmüştür:

*Fevt-i târihinde üçler didiler Râşid hemân
Didi Hû buldı Habîb aşk ile mülk-i izzeti⁷⁶⁶*

7-Mehmed Fahreddîn Efendi (ö. 1227/1812)

Habib Efendi'nin torunu ve Gülzâr-ı Sulehâ müellifi Ahmed Ziyaeddîn Efendi'nin oğlu olan Mehmed Fahreddîn Efendi, on yaşında yetim kalmış Eyüp Efendi Dergâhında dedesi Habib Efendi'nin yanında tasavvufî eğitim görmüştür. Kısa bir süre eğitim gördüğü Eyüp Efendi Dergâhı'nda irşâd faaliyetinde bulunan Mehmed Fahreddîn Efendi daha sonra İncirli Tekkesi meşihatine atanmıştır. 1225/1810 senesinde Rusya ile yapılan savaşa on dervişi ile beraber katılarak mücadele etmiştir. Dergâhın su ihtiyacını karşılayan müfti suyunun kesilmesi üzerine o civarda bulunan Kadı Hamam suyunu dergâha almak için mücâdele vermiş, dergâha suyun aktığı 14 Zilkâde 1227/19 Kasım 1812 tarihinde gelen sudan birkaç yudum içtikten sonra vefât etmiştir. Râşid Efendi vefâtına şu tarihi düşmüştür:

⁷⁶⁶ Tabibzâde, vr. 6a; Mehmed Şemseddin, s. 108-109; Hür Mahmud Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, İnsan Yay., İstanbul 2004, s. 366.

*Söyledim târîh-i tâm Râşid-i vedâd sineden
Göçdi Fahreddîn Efendi dâd-ı hû yâ Hû diyüp*⁷⁶⁷

8-Nâfiz Efendi (ö. 1282/1865)

Mehmed Fahreddîn Efendi'nin oğlu olan Nafiz Efendi tasavvufî terbiyesini babasının yanında tamamlamıştır. Babasının vefâtı üzerine İncirli Eşrefzâde Tekkesi postuna oturmuştur. Nafiz Efendi ayrıca babasından intikal eden Eyüp Efendi meşihati ile Emir Sultan Dergâhı'nın dörtte bir hissesini de elinde bulunduruyordu. Bu meseleden dolayı Emir Sultan Dergâhı şeyhi Tahir Efendi ile mahkemelik olmuşlardır. Kaynaklarda anlatılan olay şöyledir: Tahir Efendi Nafiz Efendi'nin elinde bulunan hisseyi almak için mahkemeye başvurur. Olay İstanbul'a intikal eder. Eşrefzâde Tekkesi meşihatini elinde bulunması sebebiyle Emir Sultan Tekkesi hissesini Tahir Efendi'ye vermesi gerektiği uygun bir dille anlatılır. Bu hisse sebebiyle kendisine verilen senelik dörtyüz kuruş yerine altıyüz kuruş verilmesi teklif edilir. Nafiz Efendi ise cevâben “paranın ehemmiyeti yoktur, ancak bu hisseden vazgeçersem Emir Sultan Efendimizle olan manevî bağımlı koparmış olurum ve onların manevî feyizlerinden mahrum kalırım” der. Bunun üzerine hayatta kaldığı sürece hissenin kendisinde kalması, vefâtından sonra ise Tahir Efendiye geçmesine karar verilir.⁷⁶⁸

Nâfiz Efendi'nin meşihati döneminde İncirli Dergâhı II. Mahmud'un emriyle 1251/1835 tarihinde Bursa mutasarrıfı Hacı Ahmed Ağa nezaretinde tâmir ettirilmiştir. Bu tamirde tevhidhâne yenilenmiş, diğer mekânlar onarılmıştır. 1260/1844 tarihinde ise Evkâf-ı Hümâyun nâzırı Kâni Bey'in nezaretinde haremlık ve selamlık daireleri yenilenmiştir.⁷⁶⁹ 1282/1865 tarihinde vefât eden Nafiz Efendi'nin mezar taşına Nakşî şeyhlerinden Bahaeddîn Efendi'nin aşağıdaki beyitleri yazılmıştır:

*Her gelen gitmektedir bî-iştibâh
Kimseye bâki değil bu cây-gâh*

⁷⁶⁷ Tabibzâde, vr. 6a; Vassâf, I, 113; Mehmed Şemseddin, s. 109-110; Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, s. 366.

⁷⁶⁸ Vassâf, I, 113-114; Mehmed Şemseddin, s. 110-111; Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, s. 366.

⁷⁶⁹ Mehmed Şemseddin, s. 112.

*Câm-ı mevdi sunmada sâki-i dehr
Ger gedâ olsun ger ki pâdişâh*

*Nesl-i pâkindendi Eşrefzâde'nin
Zühd ü aşk ile geçirdi sâl ü mâh*

*“İrci’i” emri irişdi gûşına
Oldı bâ-şevk ‘âzim-i kurb-ı İlâh*

*Fevti târihin didi nâsa Bahâ
Pîrimiz Nâfiz Efendi göçtü âh*

Nâfiz Efendi'nin vefâtından sonra tekkenin meşihatı oğulları Ahmed Ziyaeddîn ve İsmail Gâlib Efendilere dönüşümlü olarak irşâd faaliyetinde bulunmaları için tevcih edilmiştir. Divanı bulunmamakla birlikte diğer birçok Eşrefî gibi Nâfiz Efendi'de arifâne şiirler yazmıştır.⁷⁷⁰

9-İsmail Gâlib Efendi (ö. 1284/1867)

Nâfiz Efendi'nin oğlu olan İsmail Gâlib Efendi tasavvufî terbiyesini Kuşadalı İbrahim Efendi'nin (ö. 1162/1846)⁷⁷¹ yanında tamamlamış ve hilafet almıştır. Babasının vefâtı üzerine Bursa'ya gelerek İncirli Eşrefzâde Tekkesi'ne şeyh olmuştur. Setbaşı semtinde yeni bir dergâh inşa etmiş olan Hacı Şevki Efendi'nin kızıyla evlenen İsmail Gâlib Efendi henüz otuz dokuz yaşında iken 1284/1867 tarihinde vefât etmiş ve Sancaktar Baba türbesi karşısında kayınpederinin medfun olduğu yerde defnedilmiştir. Nâfiz Efendi'de babası gibi şâirdir.⁷⁷² Şairliğine örnek kabilinden aşağıdaki şiir rivayet edilmektedir.

*Gavs-ı âzam dest-gîrim şâh-ı sultânım meded
El meded yâ Bâzü'l-eşheb Pîr-i Giylânım meded*

⁷⁷⁰ Vassâf, I, 113-114; Mehmed Şemseddin, s. 112.

⁷⁷¹ 1188/1774 tarihinde doğan Kuşadalı İbrahim Efendi, Halvetîye-Şabanîye geleneğine bağlı Kuşadaviyye kolunun kurucusudur. Tasavvufî terbiyesini Beypazarlı Ali Efendi'den almıştır. İbrahim Efendi eser kaleme almamış müridlerini yazmış olduğu mektupları ile irşâd etmiştir. Mektupları Yaşar Nuri Öztürk tarafından derlenerek yayınlanmıştır. 1262 /1846 tarihinde vefât eden İbrahim Efendi'den sonra Bosnalı Mehmed Tefvik Efendi irşâd faaliyetlerine devam etmiştir. Bkz. Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 140; Nihat Azamat, “Kuşadalı İbrahim Efendi”, *DİA*, XXVI, 468-470; Yaşar Nuri Öztürk, *Kuşadalı İbrahim Halvetî, Hayatı, Düşünceleri, Mektupları*, Fatih Yay., İstanbul 1982.

⁷⁷² Mehmed Şemseddin, s. 112-113; Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, s. 366.

*Hem Hasandır hem Hüseyindir ecdâd-ı pâk ü gevherin
Hem seven oldu muhibb-i Şîr-i Yezdânım meded*

*İttifâk-ı evliyâ vardır bu sözde şüphe yok
Eğdiler cümle velî boyun ana cânım meded*

*İder imdâdı hayâtında gibi mevtinde ol
Dest-res-i âli-himemdir merhamet kânım meded*

*Berr ü bahr içre figân itse mürîdim her nefes
İderim imdâd ana çün didi sultânım meded*

*Bende-i haşîn olan eğmez boyun bir kimseye
Çün şehinşâh-ı velîsin yolda burhânım meded*

*Bende-i nâçiz dermânımda bu Gâlib-i pür-gâh
Eyler istimdâd dâim ey kerem-kânım meded⁷⁷³*

10-Ali Sırrî Efendi (ö. 1322/1906)

İsmail Gâlib Efendi'nin oğlu olan Ali Sırrî Efendi tasavvufî terbiyesi babasının vefâtı üzerine yarım kalınca, babasının da şeyhi olan Kuşadalı İbrahim Efendi'ye intisâb etmiş, İbrahim Efendi'nin de vefât etmesiyle ilk önce İstanbul Kâdirî Şeyhlerinden Osman Şems Efendi'ye (ö. 1306/1889)⁷⁷⁴ bağlanmış, onun da vefâtıyla halifelerinden Aydınoglu Tekkesi şeyhi İzzî Bedreddin Efendi'ye⁷⁷⁵ intisâb ederek tasavvufî terbiyesini tamamlamış, Kâdirî ve Şabânî icazeti almıştır. Bir müddet İznik Eşrefzâde Tekkesi'nde postnişîn olan Ali Sırrî Efendi aynı zamanda Ahmed Gazzî Dergâhı meşihatini de yürütmüştür.

Babasının vefâtı üzerine kendisine kalan yarım hisse ile İncirli Eşrefzâde Tekkesi'nde irşad faaliyetinde bulunmuştur. Şeyhine olan bağlılığı ve sevgisi sebebiyle sık sık İstanbul'a giden Ali Sırrî Efendi, yine böyle bir ziyâret sebebiyle 1322/1906

⁷⁷³ Mehmed Şemseddin, s. 113.

⁷⁷⁴ Osman Şems Efendi, tasavvufa dâir ilk eğitimini Nakşî şeyhi İsmail Efendi'den almış, şeyhinin vefâtı ile Kuşadalı İbrahim Efendiye intisab etmiş ve icâzet almıştır. Kuşadalı'nın da vefâtı üzerine Kâdiriyye meşâyihinden Ünyeli Abdurrahman Üveysi'ye bağlanmıştır. Belli başlı bir tekkesi olmayan Osman Şems Efendi 1311/1893 tarihinde vefât etmiş ve Karacaahmet mezarlığına defnolunmuştur. Bkz. Vassâf, I, 171-179.

⁷⁷⁵ İzzî Bedreddin Efendi, çeşitli resmi görevlerde bulunduktan sonra 1295/1878 senesinde Osman Şems Efendi'ye intisâb etmiş, 1308/1886 tarihinde Kâdiriyye / Enveriyye kolundan hilâfet almıştır. Salkımsöğüt'te irşad faaliyetinde bulunan İzzî Efendi birçok halife yetiştirmiştir. 1338/1920 yılında vefât etmiş ve Hüdâyi Âsitânesi hazîresine defnolunmuştur. Bkz. Vassâf, I, 190-169.

tarihinde İstanbul'da bulunduğu sırada tekkedeki zikir esnasında vefât etmiştir.⁷⁷⁶ İstanbul'da sevilen bir zât olan Ali Sırrî Efendi'nin cenazesi büyük bir kalabalık eşliğinde Ayasofya Camii'nde kılınmıştır. Defnedilmek üzere Üsküdar'a götürülen cenaze, burada bulunan zevâtın cenaze namazında bulunamadıklarından yakınmaları üzerine yeniden namaz kılınarak şeyhi Osman Şems Efendi'nin yanına defnolunmuştur. Ali Sırrî Efendi'nin vefâtı üzerine oğullarından Ahmed Bedreddîn Ahmed Gazzî Dergâhına müstakillen, diğer oğlu Mehmed Şemseddîn'de İncirli Eşrefzâde Tekkesi'ne yarı hisse ile postnişîn olmuşlardır.⁷⁷⁷

11-Ahmed Ziyaeddîn Efendi (ö. 1324/1907)

Şeyh Fahreddîn Efendi'nin oğludur. Babasının vefâtından sonra tekkenin meşihatini ağabeyi İsmail Gâlib Efendi ile birlikte yürütmüşlerdir. Özellikle Cuma geceleri dergâha gelerek Eşrefî usûlüne göre zikir yaptırdığı belirtilmektedir. 21 Zilkâde 1324 (6 Ocak 1907) tarihinde vefât eden Ahmed Ziyaeddîn Efendi, babasının kabri yanına defnolunmuştur.⁷⁷⁸

12-Şeyh Fahreddîn (ö. ?) ve Şeyh Mehmed Şemseddîn (ö. ?)

Ahmed Ziyaeddîn Efendi'nin vefâtından sonra tekkenin meşihati oğlu Şeyh Fahreddîn ve diğer yarı hissesini elinde bulunduran Ali Sırrî Efendi'nin küçük oğlu Mehmed Şemseddin tarafından tekkeler kapatılıncaya kadar sürdürülmüştür.⁷⁷⁹

3.2.2.2. Eyüb Efendi Tekkesi

Kuruluş itibariyle Eşrefî olmayan tekke Aziz Mahmud Hüdâyî'nin halifelerinden Eyüb Efendi (ö. 1030/1621) tarafından Bursa'nın Setbaşı semtinde kurulmuş, bir asırdan fazla Celvetî dergâhı olarak faaliyet göstermiştir. Tekkenin altıncı ve son Celvetî şeyhi Selâmi Ali Efendi'nin 1104/1692 vefâtından sonra Şeyh Mehmed Şerefeddîn Efendi ile Eşrefî tekkesi olarak faaliyetini sürdürmüştür. 1137 /1724 tarihinde Mehmed Şerefeddîn Efendi tarafından tamir ettirilip genişletilen tekke 2

⁷⁷⁶ Kaynaklarda Ali Sırrî Efendi'nin vefâtı ile ilgili şöyle bir olay zikredilmektedir: İstanbul'da şeyhi Osman Şems Efendi'nin kabrini ziyaret eder ve yanındakilere "Bu gün şeyhimin yanına uzanacağım geldi, ne güzel mahal-i ferâh-fezâ cennet-âsâdır" der. İki gün sonra tekkede yapılan Cuma zikrinde "Hû" zikri sırasında kendisine bir hâl olur, birkaç kez şeyhinin yanına gidip gelir. "Yâ Hayy" diyerek yere yığılır. Dervişler cezbe sebebiyle kendisinden geçtiğini düşünürler. Ancak zikir bittikten sonra vefât ettiğini anlarlar. Bkz. Mehmed Şemseddin, *Yadigâr-ı Şemsi*, s. 218-219.

⁷⁷⁷ Mehmed Şemseddin, s. 113-114, 217-220.

⁷⁷⁸ Vasssâf, I, 115; Mehmed Şemseddin, s. 114; Tek, s. 154.

⁷⁷⁹ Tabibzâde, vr. 6a; Mehmed Şemseddin, s. 114-115; Tek, s. 154.

Rebûlâhir 1280 (16 Eylül 1863) tarihinde çıkan yangında büyük bir bölümü ile tevhidhâne olarak kullanılan mescid tamamen yanmıştır. Zikir günü Çarşamba olan tekke 1925 yılında tekke ve zaviyelerin kapatılmasının ardından bir süre Halk Fırkası'nın merkezi olarak kullanılmış, daha sonra 1935 tarihinde satılmıştır.⁷⁸⁰ Tekke'den günümüze yalnızca hazîresi ulaşabilmiştir.⁷⁸¹

Eyüb Efendi Tekkesi'nde görev yapan Eşrefiler şunlardır:

- 1-Mehmed Şerefeddîn Efendi (ö. 1183/1769)
- 2-Avnullah Efendi (ö. 1155/1742)
- 3-Fahreddîn Efendi (Fahreddîn-i Evvel) (ö. 1176/1762)
- 4-Celâleddîn Efendi (ö.1224/1809)
- 5-Şemseddîn Efendi (ö. 1261/1845)

Şimdi, Eyüb Efendi Tekkesinin yukarıda isimleri zikredilen postnişînlerinin hayatları hakkında bilgiler verilecektir.

1-Mehmed Şerefeddîn Efendi (ö. 1183/1769)

İznik Eşrefî Âsitânesi şeyhi Eşref-i Sâni'nin oğludur. 1080/1670 tarihinde Bursa'da İncirli Eşrefzâde Tekkesi'nde doğmuştur. Şer'î ilimleri Molla Ahmedzâde Mehmed Efendi ile Niyâz-i Mısrî'nin halifelerinden Ayn-ı Ekber Şeyh Mehmed Efendi'den tahsil etmiş, manevî eğitimini ise dedesi Lütfullah Efendi ile babası Eşref-i Sâni'den tamamlamıştır. 1104 /1693 tarihinde Gemlik Küçükkuşla'da bulunan Eşrefî zaviyesine şeyh olarak atanmıştır. Bir süre burada irşad faaliyetlerinde bulunan Mehmed Şerefeddîn Efendi, Celvetî şeyhi Selâmî Ali Efendi'nin vefâtından sonra Eyüb Efendi Tekkesi şeyhliği görevine getirilmiştir.⁷⁸²

Mehmed Şerefeddîn Efendi, Eyüb Efendi Tekkesinde görevi yürütürken aynı zamanda kardeşi Muhyiddîn Efendi'den boş kalan Küçükkuşla Zaviyesinin şeyhliğine de bir müddet bakmıştır. Meşihat görevinden birkaç yıl sonra esnaf şeyhliği vazifesi de

⁷⁸⁰ Mehmed Şemseddin, s. 127, 143-144;

⁷⁸¹ Bkz. Ek 14.

⁷⁸² Mehmed Şerefeddîn Efendi'nin Eyüb Efendi Tekkesi şeyhliğine getirilmesi ile ilgili Mehmed Şemseddîn Süleyman Hâlis'ten naklen şöyle bir olay zikretmektedir. Tekkenin şeyhliği boşalınca câmi'ü't-turûk olması hasebiyle şeyhlik berâtı Eşef-i Sâni'ye ve verilmek istenmiş, ancak Lütfullah Efendi bunu duyunca oğluna mektup yazarak şöyle söylemiştir. "Bursa zaviyesinde seccâdeniîşin olan oğlum Eşref Mehmed, ba'de'a-selâm ifade olunur ki Eyüb Efendi zaviyesi bâ-berât sana tevcih olunmuş, öyle mesmu'm oldu. Bu ana gelinceye kadar ecdâd-ı ızâmımdan berât ile vazife kabul etmiş kimse yoktur. Tarıkımızda bid'at vaz' itmeyüp kabul etmeyesin. Rızkı mu'ayyen olan kimsenin kalbine ilhâm-ı Hak gelmez." Eşref-i Sâni babasının emrine uyararak görevi kabul etmeyerek oğlu Mehmed Şerefeddîn Efendi'ye tevcih etmiştir. Bkz. Mehmed Şemseddin, s. 131.

kendisine verilmiştir. Mehmed Şemseddîn, kendi döneminde ustalara rehberlik hizmeti dışında bir etkinliği bulunmayan esnaf şeyliğinin Şerefeddîn Efendi zamanında, kanun dışı bir hal gördüğünde esnafı derhal cezalandırabilecek bir güçte olduğunu kaydetmektedir.⁷⁸³

Üç kez hac ziyareti yapan Mehmed Şerefeddîn Efendi 1122/1710 tarihinde yaptığı ikinci hac ziyaretinde Şam'a uğramış ve Adülgânî en-Nablusî'den Kâdiriyye / Ganiyye icazeti almıştır. 1128 tarihinde Varadin Savaşı'na katılmış, 1145 /1732 tarihinde ailesi ile birlikte üçüncü hac yolcuğuna çıkmıştır. Bu yolculuktan önce İstanbul'da birkaç gün konaklayan Şerefeddîn Efendi'nin İstanbul'a geldiğini haber alan Sultan I. Mahmud kendisinin vaazını dinlemek istediğini beyan ederek saraya davet etmiştir. Sarayda padişah ve diğer devlet erkânının hazır olduğu bir mecliste vaaz eden Şerefeddîn Efendi'nin, dinleyen herkesi etkilediği hatta sultanın ağladığı rivayet edilir. Şerefeddîn Efendi'nin bu yolculukta İstanbul'dan sonraki durağı Mısır olmuştur. Evliyânın mezarlarını ziyaret eden ve bazı meşayih ile görüşen Şerefeddîn Efendi'yi Mısır Valisi Fâzıl Mehmed Paşa misafir etmiştir. Vali'nin deniz yoluyla yolculuğuna devam etmesi teklifini geri çeviren Şerefeddîn Efendi diğer hacılar gibi yaya olarak Mekke ve Medine'ye ulaşmış ve hac görevini yerine getirmiştir.⁷⁸⁴

1146 /1733 tarihinde Şam üzerinden tekrar Bursa'ya dönen Şerefeddîn Efendi, aralarında kardeşi İzzeddîn Efendi'nin de bulunduğu Eşrefî erkânı tarafından karşılanmış, dergâha vardıklarında kardeşinin bir dua ricâ etmesi üzerine “ Yâ Rabbî! Bundan sonra kalan ömrümü hanedânımızın gülü, tarikatımızın bülbülü İzzeddîn Efendi'ye ihsan eyle”⁷⁸⁵ diye dua etmiş ve bu olaydan onbeş gün sonra yakalandığı veba hastalığı sebebiyle 5 Rebûlâhir 1147 (4 Eylül 1734) tarihinde vefât etmiş ve dergâhın hazîresine defnolunmuştur.⁷⁸⁶ Hasib Efendi nâmındaki zât vefâtına şu tarihi düşmüştür:

*Göz yumup hû diyerek azm-i bekâ eylediğinin
Güş idenler didiler hüsn-i hitâmina burhân*

Cevherin harfle fevtine Hasibâ târih

⁷⁸³ Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, vr. 24b; Eşrefzâde Ahmed Ziyaeddîn, vr. 100a; Mehmed Fahreddîn Efendi, vr. 119b; Mehmed Şemseddin, s. 130-131.

⁷⁸⁴ Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, vr. 24b; Eşrefzâde Ahmed Ziyaeddîn, vr. 100b-101a; Mehmed Fahreddîn Efendi, vr. 120a; Mehmed Şemseddin, s. 132.

⁷⁸⁵ Mehmed Şemseddin, s. 134.

⁷⁸⁶ Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, vr. 24b; Eşrefzâde Ahmed Ziyaeddîn, vr. 100b-101a; Mehmed Fahreddîn Efendi, vr. 120a; Tabibzâde, vr. 6a; Mehmed Şemseddin, *Yadigâr-ı Şemsi*, 132.

*Cilve-gâhin Şeref'in ide Hudâ dâr-ı cinân*⁷⁸⁷

Cömertliği ile de meşhur olan Şerefeddîn Efendi'nin kaynaklarda, Salı günleri dergâhta, Perşembe günleri ise Ulu Câmii'nde vaaz ettiği ve İsmail Hakkı Bursevî'ye karşı ziyâde muhabbet beslediği belirtilmektedir. Ataları gibi şâirlik özelliği bulunan Şerefeddîn Efendi'nin bazı ilahi ve naatlar yazdığı da zikredilmektedir.⁷⁸⁸ Şiirlerinden örnekler:

*Ey bâd-ı sabâ gel bize cânan haberin vir
Dil-i bülbüline ol gül-i handân haberin vir*

*Âşıklarına ruhları evsâfını söyle
Müştaqlara ol serv-i hırâman haberin vir*

*Vâ'iz bize vuslatda olan zevki beyân it
Zühd ehline var ravza-i rısvân haberin vir*

*Dil teşne gezer nice zaman zulmet iline
Ey Hızr bana çeşme-i hayevân haberin vir*

*Ger "Kenzi hafî" sırrına mazhar olan er gel
Seyyid Şeref'in derdine dermân haberin vir*

*Feyz-i akdesden irişdi kalbime âsâr-ı hû
Levh-i dilden zâhir oldı aynıma envâr-ı hû*

*Aşkla hû hû diyüp hûdan alalım sebak
Perdeyi ref idelim keşf ola tâ esrâr-ı hû*

*Cümle uşşâk Hakka vâsıl oldılar yâ hû diyüp
Nefyden isbâta irüp itdiler ikrâr-ı hû*

*Her tecellîsinden oldı kalb-i âşık feyz-yâb
Eyledi kalbden tefeccür dillere enhâr-ı hû*

*Hû diyüp yâ hû hüviyyet buldun ey Seyyid Şeref
Eyke da'vet münkerin itmesün inkâr-ı hû*⁷⁸⁹

⁷⁸⁷ Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, vr. 24b; Mehmed Şemseddin, s. 133.

⁷⁸⁸ Mehmed Fahreddîn Efendi, vr. 110b.

⁷⁸⁹ Mehmed Şemseddîn, s. 134-135.

Abdüsselâm, Avnullah ve Fahreddîn adında üç oğlu bulunan Şerefeddîn Efendi, oğullarının manevî terbiyeleriyle kendisi meşgul olmuş ve her birine icâzet vermiştir. Oğullarından Abdüsselâm kendisinden önce veba hastalığından vefât etmiştir. Ulu Câmii’de kılınan cenâze namazının ardından hastalığı sebebiyle oğlunun ölümü Şerefeddîn Efendi’den gizlenmiş ve cenâze dergâhın hazîresine defnedilmiştir. Aynı gün diğer iki oğlunu huzuruna çağırarak Şerefeddîn Efendi, zaviyedeki şeyhlik görevini Avnullah Efendi’ye, esnaf şeyhliği görevini de Fahreddîn Efendi’ye bıraktığını beyan etmiş, “Abdüsselâm oğlunuza bir şey buyurmadınız” denilmesi üzerine “O şimdi bir şey istemez alacağını aldı zaten” diyerek oğlunun vefâtından haberdar olduğunu bildirmiştir.⁷⁹⁰

Evlatlarından başka hilâfet verdiği bir diğer şahıs Kumlalı Ömer Efendi’dir. Küçükkumla’da doğan Ömer Efendi, İstanbul’da bir süre ilim tahsil ettikten sonra tasavvufa meyli sebebiyle tekrar Bursa’ya dönerek Mehmed Şerefeddîn Efendi’ye intisab etmiştir. İcâzet alarak Küçükkumla Eşrefî zaviyesinde vekâleten meşihat görevi yapmıştır. 1183 /1769 tarihinde şeyhi Mehmed Şerefeddîn Efendi’nin kabrini ziyaret için geldiği Bursa’da vefât etmiştir. Mehmed Karamânî mescidi hazîresinde medfundur.⁷⁹¹

2-Avnullah Efendi (ö. 1155/1742)

Mehmed Şerefeddîn Efendi’nin oğlu Avnullah Efendi 1120 senesinde dünyaya gelmiş, tasavvufî terbiyesini babasından ve amcası İzzeddîn Efendi’den tamamlamıştır. Babasının âdetini devam ettirerek Salı günü tekkede, Perşembe günü Ulu Câmii’nde vaaz etmiştir. Cömert, sesi sadâsı güsel, cezbedâr bir şeyh olduğu, hatta birkaç kez zikir esnasında kendinden geçtiği ve vefât ettiği rivayet edilmektedir.⁷⁹²

İlmi ve tasavvufî kişiliğinin yanında sanatla da meşgul olan Avnullah Efendi Tuzpazarı İmamı Şeyh Mustafa Efendi’den sülûs ve nesih hattı icâzeti almıştır. Yazdığı levhâlar meşhurdur. Aynı zamanda “Avnî” mahlası ile şiirler yazmıştır.⁷⁹³ Mehmed Şemseddîn onun bir divançesi olduğunu söylemektedir.⁷⁹⁴ Şiirlerinden örnekler:

Resûl-i Hak ki kevneynin şehidir

Risâlet burcının mihr ü mehidir

⁷⁹⁰ Eşrefzâde Ahmed Ziyaeddîn, vr. 103a; Bakırcı Râşid Mehmed, vr. 302a; Mehmed Şemseddin, s. 135.

⁷⁹¹ Mehmed Fahreddîn Efendi, vr. 201a; Mehmed Süreyya, IV, 1316.

⁷⁹² Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, vr. 26a; Eşrefzâde Ahmed Ziyaeddîn, vr. 111b; Mehmed Fahreddîn Efendi, vr. 140a; Vassâf, I, 112; Mehmed Şemseddin, s. 136.

⁷⁹³ Eşrefzâde Ahmed Ziyaeddîn, vr. 113b

⁷⁹⁴ Mehmed Şemseddin, s. 136.

*Nebîler cümle makbûl-i Hüdâdır
Senin zâtın Hakk'ın manzar-gehidir*

*O mi'râc eyledi Arş-ı berîne
Anın Lâhut ili menzil-gehidir*

*Ledünnî ilmîne âlem olubdur
Hakikat sırr-ı vahdet-âgehidir*

*Şefî' ola kıyâmetde bize ol
Amelden destimiz zîra tehîdir*

*Yeter izzet bu Avnî-i derd-mende
Habîb-i hazretin hâk-i rehidir⁷⁹⁵*

*Derd-i Hakka düşmeyen dermâna olmaz âşına
Cevrine sabr itmeyen ihsâna olmaz âşına*

*Dökmeyen Ya'kûb-veş hasret yaşın gözden müdâm
Mısr-ı dilde Yûsuf-ı Ken'âna olmaz âşına*

*Yâr ile vuslat dilersen gir belâ meydânına
Başını top itmeyen cevgâna olmaz âşına*

*Avniyâ mir'at-ı kalbî zıkr ile sâf itmeyen
Cânib-i Hakdan gelen Kur'âna olmaz âşinâ⁷⁹⁶*

Dokuz sene meşihat makamında kalan Avnullah Efendi 3 Şevval 1155/1742 tarihinde otuzbeş yaşında iken vefât etmiş ve dergâhın hazîresinde babasının yanına defnedilmiştir. Bursa'nın meşhur vaizlerinden Nûşî Efendi vefâtına aşağıdaki tarihi düşmüştür.

*Üçüncü günü Cum'a Nûşiyâ târih-i şevvalin
Meded âh kûs-ı rihlet çalınuben göçdi Avnullah⁷⁹⁷*

⁷⁹⁵ Mehmed Şemseddin, s. 137.

⁷⁹⁶ Mehmed Şemseddin, s. 138.

⁷⁹⁷ Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, vr. 26a; Tabibzâde, vr. 6a; Mehmed Şemseddin, s. 137.

Avnullah Efendi'nin vefâtından sonra yerine oğlu Habib Efendi (ö. 1217/1803) geçmişse de yaşının küçük olması hasebiyle tekkenin meşîhatı vekâleten amcası Fahreddîn Efendi tarafından yürütülmüştür. Amcasının nezaretinde manevî eğitimini tamamlayarak icâzet alan Habib Efendi, Eyüb Efendi Tekkesi'nin postnişîni olarak göreve başlamış, İncirli Eşrefzâde Tekkesi şeyhi Necemeddîn Efendi'nin bilâ-veled vefâtı üzerine İncirli Eşrefzâde Tekkesi'ne postnişîn olarak atanmıştır. Eyüb Efendi Tekkesi postnişînlîği görevini de Fahreddin Efendi (Fahreddîn-i Evvel) üstlenmiştir.⁷⁹⁸

3-Fahreddîn Efendi (Fahreddîn-i Evvel) (ö. 1176/1762)

Mehmed Şerefeddîn Efendi'nin oğlu olan Fahreddîn Efendi 1127/1715 tarihinde dünyaya gelmiştir. Şer'î ilimleri Mevczâde Abdurrahman Efendi'den, hadis usûlünü Muhaddis Hasan Efendi'den, Farçayı da Hâdizâde Emin Efendi'den tahsil etmiştir. Hat sanatı ile de meşgul olan Fahreddîn Efendi nesih, sülûs ve ta'lik yazılarında ustalaşarak devrin meşhur hattatlarından Tayyibî Mustafa Efendi'den icazet almıştır. Manevî eğitimini ise amcası İzzeddîn Efendi'den tamamlamıştır. Büyük kardeşi Avnullah Efendi'nin 1155/1742 tarihinde vefât etmesi üzerine Avnullah Efendi'nin oğlu Habib'in yaşının küçük olması sebebiyle vekâleten Eyüp Efendi Tekkesi'nin postnişînlîği görevini üstlenmiştir. Fahreddîn Efendi aynı zamanda 1161 /1748 tarihinde vefât eden Emir Sultan Tekkesi şeyhi İshak Efendi'nin yerine geçen Reşid Efendi ile müştereken nısf-ı meşîhatle⁷⁹⁹ bu tekkeninde şeyhliğini devam ettirmiştir.⁸⁰⁰

Babasının vasiyeti üzerine esnaf şeyliği görevi de verilen Fahreddîn Efendi, Salı günleri Eyüb Efendi Dergâhı'nda Cuma günleri ise Emir Sultan Camii'nde vaaz etmiş, tefsir ve hadis dersleri vermiştir. Vefâtından bir sene önce davûdî orucuna başladığı rivayet edilen Fahreddîn Efendi, 18 Safer 1176 /1762 tarihinde kırk dokuz yaşında iken yakalandığı vebâ hastalığı sebebiyle vefât etmiş ve Eyüb Efendi Dergâhı'nın hazîresinde babası ve kardeşinin yanına defnedilmiştir.⁸⁰¹ Çok sayıda kitap ve tefsiri istinsâh eden Fahreddîn Efendi'nin şâir tabiatlı olup bir divançe tertip ettiği rivayet

⁷⁹⁸ Mehmed Şemseddin, s. 136. Habib Efendi hakkında İncirli Tekkesi kısmında daha ayrıntılı bilgi verilmiştir.

⁷⁹⁹ Nısf-ı meşîhat; şeyhlik makamının yarım hissesi demektir.

⁸⁰⁰ Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, vr. 26b; Eşrefzâde Ahmed Ziyaeddîn, vr. 119b-120a; Mehmed Fahreddîn Efendi, vr. 140b; Mehmed Şemseddin, s. 139-140; Muslu, s. 385.

⁸⁰¹ Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, vr. 26b; Eşrefzâde Ahmed Ziyaeddîn, vr. 120a; Mehmed Fahreddîn Efendi, vr. 140b; Tabibzâde, vr. 6a; Mehmed Şemseddin, s. 140; Muslu, s. 385.

edilmektedir. Nesih, sülüs ve ta'lik yazılarında ustalaşarak devrin meşhur hattatlarından Tayyibî Mustafa Efendi'den icazet almıştır.⁸⁰²

Devrin müderrislerinden Menullâh Efendi vefâtına şu tarihi düşmüştür.

O mufaddal-i cihânın rihletin işitdiğim birle

*Didim târih-i fevtin "Göçdi Fahreddîn Efendi vâh"*⁸⁰³

Gülzâr-ı sulehâ müellifi Eşrefzâde Ahmed Ziyaeddîn ise şâir olduğundan bahsetmişse de divançeden söz etmemiştir. Kaynaklarda şâirliği ile ilgili Farsça bir beyit ile Türkçe bir şiiri yer almaktadır.

Türkçe şiiri:

Doğdu ol Sultan-ı kevneyn nura gark oldu cihan

Bastı evc-i lâ-mekâna mahve vardı hânûmân

Zulmet âbâd-ı âdemden çıkmaz idi kâinat

Ger vücûdun olmasaydı ey şeft-i ins ü cân

Sad-hezâr tasliye rûh-ı şerîfine senin

*Fahrî-i bî-çâreden ey mefhar-ı her dû-cihân*⁸⁰⁴

Kaynaklarda Fahreddîn Efendi'nin halifesi olarak yalnızca Abdülaziz Efendi'nin adı geçmektedir. Semerkandiyye tarikatına bağlı Temennâ Dergâhı şeyhi olan Abdülaziz Efendi aynı zamanda Fahreddîn Efendi'den de hilafet almıştır. Hüsameddîn Dergâhı olarak ta bilinen dergâhın şeyhi olan babasından sonra meşîhat makamına oturan Abdülaziz Efendi 1178/1765 tarihinde vefât etmiş ve dergâhın hazîresine defnedilmiştir.⁸⁰⁵

4-Celâleddîn Efendi (ö.1224/1809)

Fahreddîn Efendi (Fahreddîn-i Evvel)'nin üç oğlundan biridir. Diğer oğullarından Şihabeddîn Efendi kendisinden önce vefât etmiş, Ahmed Ziyaeddîn Efendi ise Yakub Efendi Dergâhı'na postnişîn olarak atanmıştır. Celaleddîn Efendi ise amcazâdesi

⁸⁰² Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, vr. 26b; Eşrefzâde Ahmed Ziyaeddîn, vr. 119b-120a; Mehmed Fahreddîn Efendi, vr. 140b; Mehmed Şemseddin, s. 139-140; Müstakimzâde, s. 698; Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, s. 385.

⁸⁰³ Mehmed Şemseddin, s. 140.

⁸⁰⁴ Eşrefzâde Ahmed Ziyaeddîn, vr. 120b; Mehmed Şemseddîn, s.141; Ergun, *Türk Şâirleri*, III, 1384.

⁸⁰⁵ Eşrefzâde Ahmed Ziyaeddîn, vr.122a; Mehmed Fahreddîn Efendi, vr. 171a; Gazzîzâde, vr. 26b; Mehmed Şemseddin, s. 327; Mehmed Süreyya, II, 505.

Mehmed Habib'den sonra İncirli Eşrefzâde Dergâhı'na şeyh olması gerekirken “Bu makam benim harcım değildir” diyerek hakkından ferağat etmiş ve Habib Efendi'nin torunu Fahreddîn Efendi'ye bizzat devretmiştir. Kendisi de Eyüb Efendi Dergâhında hissesi bulunan Hamam Tekkesi şeyhi Ahmed Efendi'yi ikna ederek Eyüb Efendi Tekkesi postnişini olmuştur. Abdülkâdir Necib Efendi'nin halifelerinden olan Celâleddîn Efendi'nin tekkesinde münzevî bir hayat yaşadığı ve âbid, zâhid bir şahsiyet olduğu rivayet edilmektedir. 27 Muharrem 1224 (14 Mart 1809) tarihinde vefât etmiş ve tekkenin hazîresine defnolunmuştur.⁸⁰⁶ Râşid Efendi vefâtına aşağıdaki tarihi düşmüştür.

*Gelürse bir gelür böyle dil-ârâ Râşidâ târih
Celaleddîn Efendi göçdi meczûb-ı cemâl oldi*⁸⁰⁷

5-Şemseddîn Efendi (ö. 1261/1845)

Celaleddîn Efendi'nin oğludur. Medrese tahsilinden sonra tasavvufî eğitimini babasından tamamlayarak hilafet almış, babasının vefâtından sonra Eyüb Efendi Tekkesi'ne postnişin olmuştur. Tarikat faaliyetlerinin yanında Şer'iyye Mahkemesinde görev yapmıştır. Hoş sohbet, hazır cevap ve şakayı seven bir zât olduğu rivayet edilmektedir. Mehmed Şemseddîn mükemmel bir divan tertib ettiğini ancak eserin çocukları tarafından korunamadığı için kaybolduğunu kaydetmektedir. 5 Receb 1261 (10 Temmuz 1845) tarihinde Regâib gecesinde vefât ederek dergâhın hazîresine defnolunmuştur. Eşref ve Ziyaeddîn isminde iki oğlundan Eşref, babasından önce vefât etmiştir.⁸⁰⁸

Henüz beş aylık iken babasını kaybeden Ziyaeddîn Efendi henüz tahsil döneminde iken 2 Rebûlâhir 1280 (16 Eylül 1863) tarihinde Setbaşı'nda bir simitçi fırınında çıkan yangının dergâha sıçraması ile dergâh ve müstemilatı yanmıştır. Bu olaydan sonra memuriyete başlayan Ziyaeddîn Efendi, Simav ve nahiyelerinde çeşitli görevlerde bulunmuş, Reji Mahkemeleri Müdürlüğü ve dava vekâleti görevlerini yürütürken 1318/1900 tarihinde vefât etmiştir. İki oğlu ve bir kızı babalarının vefâtından sonra Bursa'ya gelmişlerdir. Ziyaeddîn Efendi henüz hayatta iken Rifâiyye Tarikatı şeyhlerinden Köstendilli Mehmed Efendi tekkenin boş kalan arsasına yeni bir tekke inşa

⁸⁰⁶ Eşrefzâde Ahmed Ziyaeddîn, vr. 113a; Gazzîzâde, vr. 31a; Mehmed Şemseddin, s. 142.

⁸⁰⁷ Mehmed Şemseddin, s. 142.

⁸⁰⁸ Mehmed Şemseddin, s. 143.

etmek istemişse de Ziyaeddîn Efendi dergâhı kendisinin yapmak istediğini bildirerek kabul etmemiştir. Ziyaeddîn Efendi'nin vefâtından sonra ise oğlu Şemseddîn Efendi boş arsa üzerine birkaç hücre ve bir tevhidhâne yaparak dergâhı faaliyete geçirmiş, eskiden olduğu gibi Çarşamba geceleri Eşrefî zikri yaptırmaya başlamıştır. I. Dünya savaşına da katılan Şemseddîn Efendi savaş devam ederken yakalandığı bir hastalık sebebiyle vefât etmiş, çocuğu bulunmadığından dergâhın şeyhliği Ulu Cami imamı Hacı İsmail'in oğlu Hafız Emin Efendi'ye verilmiştir. Emin Efendi 1925 yılında tekkeler kapatılınca kadar irşad faaliyetinde bulunmuştur. Bu tarihten sonra bir müddet Halk Fırkası'nın merkezi olarak kullanılan tekke binası 1935 tarihinde satılmıştır.⁸⁰⁹

3.2.2.2.3. Numâniye Tekkesi

Hekimoğlu Ali Paşa tarafından Bursa Çatalfırın semtinde bulunan bir hankâhın 1689-1758 tarihinde yeniden inşa edilmesi ile oluşturulan Numâniye Tekkesi, zikir gecesi Salı olduğu için Salı Tekkesi, postnişinlerinden Safiyüddîn Efendi'nin Bursa Reîsü'l-meşâyihi olması sebebiyle Safiyüddîn Efendi Tekkesi ve ilk postnişini Numan Efendi'den dolayı Numaniye Dergâhı olarak da isimlendirilmiştir.

Dergâha ismini veren ilk şeyh Numan Efendi, tasavvufî terbiyesini üveysî yolla tamamlamıştır. Hekimoğlu Ali Paşa'nın muhabbetini celbettiğinden Numaniye Dergâhını, Numan Efendi için inşa ettirmiştir. Bekâr olarak yaşayan Numan Efendi'nin 1180 /1767 tarihinde vefâtından sonra yerine geçecek evladı olmadığından, Numaniye Dergâhı Hekimoğlu Ali Paşanın müntesibi olduğu tarikat olan Eşrefiyye'ye geçmiştir.⁸¹⁰

Günümüze kadar intikal eden dergâh bugün Aktar Hüssam Mahallesi Çiçek Tekke Çıkamazı'ndadır. Bursa'da 1216/180 tarihinde çıkan büyük yangında yanan tekke, o esnada postnişin olan Mehmed Arif Efendi'nin müracaatı sonucunda Sultan III. Selim'in çıkardığı irâde ile yeniden yapılmıştır. Tekkenin ihyâsından sonra Tahsin isimli bir şâir tarafından aşağıdaki tarih düşülmüş, mermer bir levhaya kabartma olarak yazılarak tekkenin kapısı üzerine yerleştirilmiştir:

*Vezîr-i a'zâm-ı Sultan Selim-i Sâlis-i Gâzî
Cenâb-ı âsâf-ı Yusuf Ziyâ Paşa-yı sa'y-ı cû*

⁸⁰⁹ Mehmed Şemseddin, s. 144

⁸¹⁰ Eşrefzâde Ahmed Ziyaeddîn, vr. 121b-122a.

*Ki ihyâ-yı dil ü dîn eylemektir daimâ kasdı
Azîz-i Mısr-ı dâreyn olmasında sırr-ı hikmet şu*

*Ulüvv-i himmeti âsârıdır mânâ-yı hayru'n-nâs
Biri de işte ezcümle bu ziba tekke-i dil-cû*

*Hele ben bildiğimse gelmemiştir bir dahi gelmez
Rehi ikbâl-i tevfiğ-i Hüdâdır böyle devletlü*

*Hemîşe mesnedinde ömr ü ikbâli mezîd olsun
Bu zîbâ tekyede vird-i zebân oldukça Allah hû*

*Dil-i pür-cevher-i Tahsîn'i inşâd etti bu târîh
Bu dergehin yürü kim cây-ı Hakk'a doğru yoldur bu⁸¹¹*

Dergâh bu tarihten sonra Safiyüddîn Efendi zamanında 1251 /1835 tarihinde yeniden tamir görmüştür. 1260 (1844) tarihinde Sultan Abdülazîz'in emriyle Bursa'da bulunan dergâhlar tamir edilirken Numaniye Dergâhı'nın da selamlık kısmı yenilenmiştir. 1271/1855 tarihinde meydana gelen depremde hasar gören tekke Hekimoğlu Ali Paşa vakfının mütevellileri tarafından tamir edilerek faaliyetine devam etmiştir.⁸¹²

Numaniye Dergâhı mimari açıdan Anadolu'daki "ev-tekke" denilen karakterdeki tekkelere örnek teşkil etmektedir. Harem ile tevhidhâne aynı kitle içine alınmış, selamlık bağımsız bir bina olarak tasarlanmıştır. İki katlı olan ana binanın zemin katı hareme, üst katı tevhidhâneye tahsis edilmiştir.⁸¹³ Tevhîdhaneye mihrap konması sonucu mescide dönüştürülmüştür. Mescide giriş kapısı pervazında ahşap üzerine kalem işi ile âyetler yazılmıştır. III. Selim döneminden kalan kapı kanatları orjinaldir. Mescide giriş kapısının sağındaki kapıdan ahşap kafesli bölüme geçilmektedir. Ahşap tavanının ortasında altı köşeli yıldız ve bitkisel motiflerle süslü göbeğe sahiptir. Mescidin tabanında Ulu Câmî'nden getirilmiş üç parça kesik halı bulunmaktadır. Batı yönünde bulunan üç oda daha sonra yapıya eklenmiştir. Alt kat bugün ev olarak kullanılmaktadır. Yapının güney yönünde birçok kabir bulunmaktadır. İçlerinde en eski olanı dergâhın ilk

⁸¹¹ Mehmed Fahreddîn Efendi, vr. 143a; Mehmed Şemseddin, s. 114, 572; Bkz. Ek 15.

⁸¹² Mehmed Şemseddin, s. 574-575.

⁸¹³ Baha Tanman, *İstanbul Tekkelerinin Mimari ve Süsleme Özellikleri Tipoloji Denemeleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İstanbul 1990, II, 462.

şeyhi Nûmân Efendi'ye aittir. Tevhîdhâne ve harem kısmının doğusunda selâmlık binâsı bulunmaktadır. Hamam, mutfak, ocak, abdesthâne, dergâhın batı yönündeki avlu etrafında sıralanmıştır. Tüm bu yapılar büyük iki avlu içinde yer almaktadır. Vakfiyesinden üç çeşmesi olduğu anlaşılmalı birlikte ikisi günümüze ulaşmamıştır. Harem duvarına bitişik olan çeşmenin sadece duvarları kalmıştır.⁸¹⁴ Günümüze kadar intikal eden Numaniye Dergâhı Eşrefoğlu ailesinden Safiyüddîn Erhan tarafından restore edilmiştir.⁸¹⁵

İlk şeyh Numân Efendi'nin vefâtı ile Eşrefiyye'ye geçen Numâniye Dergâhında postnişîn olan zâtlar şunlardır:

- 1-Mehmed Eşref Efendi (ö. 1201/1787)
- 2-Mehmed Ârif Efendi (ö. 1217/1802)
- 3-Safiyüddîn Efendi (ö. 1290/1874)
- 4-Ârif Efendi (ö. 1314/1897)
- 5-Mehmed Safiyüddîn Efendi (ö. 1950)

Şimdi, Numâniye Tekkesinin yukarıda isimleri zikredilen postnişînlerinin hayatları hakkında bilgiler verilecektir.

1-Mehmed Eşref Efendi (ö. 1201/1787)

Numaniye Dergâhı'nın ilk Eşrefî şeyhi olan Mehmed Eşref Efendi, *Enîsü'l-Cenân* müellifi İzzeddîn Efendi'nin torunudur. Tasavvufî terbiyesini dedesinin yanında tamamlamış ve hilafet almıştır. İncirli Tekkesi'nde ikamet etmekte iken Numaniye Dergâhı'nın şeyhi Numan Efendi'nin vefâtı ile dedesi İzzeddîn Efendi tarafından bu tekkeye şeyh olarak atanmıştır. Yirmi bir yıl irşâd faaliyetlerini sürdüren Mehmed Eşref Efendi 1201/1787 tarihinde vefât etmiş ve Numan Efendi'nin kabri yanına defnolunmuştur.⁸¹⁶

2-Mehmed Ârif Efendi (ö. 1217/1802)

Mehmed Eşref Efendi'nin oğlu olan Ârif Efendi, şer'i ilimleri tahsil etmiş, manevî eğitimini babasında tamamlamış, onun vefâtı ile de meşihat makamına oturmuştur. Beş yıl kadar tekkede irşâd ile meşgul olduktan sonra 16 Şaban 1216 (22 Aralık 1801) tarihindeki yangında tekkenin harab olmasıyla bir süre Mudanya'da ikamet etmiş, daha

⁸¹⁴ Çakır, s. 413.

⁸¹⁵ Bkz. Ek 16, 17, 18, 19.

⁸¹⁶ Mehmed Fahreddîn Efendi, vr. 143a; Mehmed Şemseddin, s. 572.

sonra İstanbul'a giderek Fahreddîn Efendi'nin Zeyrek semtinde bulunan konağında misafir olmuştur. İstanbul'da bulunduğu süre içerisinde dergâhın yeniden inşası için Hâce Neş'et Efendi vasıtasıyla Sadrazam Yusuf Ziya Paşa'ya müracaatta bulunmuştur. Girişimleri netice vermiş ve Pâdişah tarafından dergâhın ihyâsı için irâde çıkarılmıştır. Yeniden Bursa'ya dönen Ârif Efendi inşaat ile meşgul olmuş, ancak tamiratın tamamlanmasından kısa bir süre önce 25 Şaban 1217 (21 Aralık 1802) tarihinde irtihâl etmiş, dergâhın hazîresinde babasının yanına defnedilmiştir. Eşrefzâde Necmeddîn Efendi vefâtına şu tarihi düşmüştür.

Harf-i cevherdâr ile târih-i fevtin söyledim

*Oldı Şeyh Ârif Efebdî azîm-i dâ-ı naîm*⁸¹⁷

Cömertliği ile meşhur olan Ârif Efendi şer'i ve tasavvufi ilimlerin yanında Kaltakçızâde Halil Efendi'den talik hattı icâzeti almış ve bir hayli levha yazmıştır.⁸¹⁸

3-Safiyüddîn Efendi (ö. 1290/1874)

Mehmed Ârif Efendi'nin oğlu olan Safiyüddîn Efendi, dönemin meşhur âlimlerinden zâhirî ilimleri tahsil etmiş, babası Mehmed Ârif Efendi ve kayınpederi Râşid Efendi'den tasavvufî terbiyesini tamamlamıştır. Babasının vefâtında henüz yirmi yaşında olduğundan dergâhın meşihatını Râşid Efendi vekâleten üstlenmiş, onun 1239 /1824 tarihinde vefât etmesi ile de asaleten dergâha postnişîn olmuştur. İznik Eşrefzâde Âsitânesi şeyhi Hamdi Efendi'nin bilâ-veled vefâtı ile de vekâleten bu görev de kendisine tevcih edilmiştir. Safiyüddîn Efendi'nin vefâtına kadar İznik Âsitânesi onun gönderdiği halifelerce idâre olunmuştur.⁸¹⁹

Safiyüddîn Efendi, Numaniye ve İznik tekkelerindeki görevlerinin yanında, 1262/1846 tarihinde Üftâde Dergâhı şeyhi Burhâneddîn Efendi'den boşalan Bursa Meclis-i Meşâyih resiliği görevine getirilmiştir. Rifâiyye'den Abdülgâni Efendi ile Kâdiriyye'den Saîd Efendi'de kendisine yardımcı olarak atanmışlardır. Safiyüddîn Efendi hem halkın hem de idârecilerin nazarında hüsn-i kabul gören bir zât olduğundan Bursa'da yapılan merâsimlerde duaların onun tarafından yapıldığı ve Bursa'ya gelen devlet adamlarının kendisini ziyaret ederek duasını aldıkları rivayet edilmektedir.⁸²⁰

⁸¹⁷ Mehmed Fahreddîn Efendi, vr. 143b; Mehmed Şemseddin, s. 572-73.

⁸¹⁸ Mehmed Fahreddîn Efendi, vr. 143b.

⁸¹⁹ Mehmed Şemseddin, s. 574; Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, s. 368.

⁸²⁰ Mehmed Şemseddin, *Yadigâr-ı Şemsi*, s. 576; Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, I/67.

Safiyüddîn Efendi'nin şeyhliği döneminde dergâh birkaç kez tamirattan geçirilmiştir. 1251/1835 tarihinde Hacı Müsellem Ağa adındaki biz zât tarafından neredeyse tamamen yenilenmiştir.⁸²¹

Dergâhta Salı geceleri yapılan zikir meclislerine musıkîşinâs sûfilerden Sadî Tekkesi şeyhi Haydar Efendi ile İsmail Hakkı Tekkesi şeyhi Rıfkı Efendi'nin iştirak ettikleri ve yapılan zikirlerin son derece cezbeli geçtiği rivayet edilmektedir. Mübarek gecelerde dergâhın diğer odalarında Safiyüddîn Efendi'nin oğulları İzzeddîn ve Necmeddîn ayrı sohbet yapmışlar ve dervişân kalabalık olduğunda üç ayrı zikir halkası teşekkül ettirmişlerdir. Yetmiş üç sene irşad hizmetinde bulunan Safiyüddîn Efendi, 25 Zilkâde 1290 (14 Ocak 1874) tarihinde doksan üç yaşında vefât etmiş ve dergâhın hazîresine defnedilmiştir.⁸²²

Safiyüddîn Efendi'nin vefâtından sonra meşihat görevi oğulları İzzeddîn Efendi ve Necmeddîn Efendi'ye ortak olarak verilmiştir. Ancak Necmeddîn Efendi, kardeşi İzzeddîn Efendi'nin dergâhın idâresine hakkıyla muktedir olamadığından şikâyetle şeyhliğin yalnızca kendisine verilmesi isteğiyle konuyu İstanbul'a taşımıştır.⁸²³ Necmeddîn Efendi'nin bu isteği mahkeme tarafından reddedilmiş ve meşihatın münâvebeli olarak yapılmasına karar verilmiştir. Başında sürekli Eşrefî tâcı ile gezdiği ve büyük küçük herkese selam verdiği rivâyet edilen Necmeddîn Efendi, 1304/1886 tarihinde vefât etmiş ve dergâhın hazîresine defnedilmiştir. Bu esnada İzzeddîn Efendi seksen yaşını geçtiğinden meşihat hissesinin yarısı⁸²⁴ kardeşinin oğlu Neşet Efendi'ye, diğer yarısı da kendi oğlu Ârif Efendi'ye tevcih edilmiştir. Ancak meşihat konusunda ortaklığı kabul etmeyen her iki taraf arasında anlaşmazlık çıkmış, Bursa meşâyihince

⁸²¹ Mehmed Şemseddin, s. 574.

⁸²² Mehmed Şemseddin, s. 577.

⁸²³ İzzeddîn Efendi dünya işleri ile iştigâl etmeyen zâhidâne bir hayat sürmüştür. Kardeşi Necmeddîn Efendi'nin liyakatine yaptığı itiraz belki de onun bu yönüyle ilgilidir. *Yâdigâr-ı Şemsî*'de nakledilen bir hâdise İzzeddîn Efendi'nin bu yönünü ortaya koymaktadır. Rivayete göre, İzzeddîn Efendi, babası Safiyüddîn Efendi'ye giderek "Canım Efendim, her işi biraderime havale ediyorsunuz, bendenize de bir hizmet teklif etsenizde hizmetinizle müşerref olsam" der. Bunun üzerine Safiyüddîn Efendi "Kömür lazım, bir yük alıp geliniz" diyerek kendisine görev verir. Tekkeden dışarı çıkan İzzeddîn Efendi, bir kömür yükü ile karşılaşır, fiyatını sorar, yirmi kuruş olduğunu söyleyen satıcı kömürün dergâha gitiğini duyunca on sekiz kuruşa indirir. İzzeddîn Efendi ise parayla pek iştigâl etmediğinden durumu kavrayamaz ve "Hayır, yirmi kuruş olursa alırım" der ve kömürü ile beraber dergâha gelirler. Dergâhta durumu anlayan kömürü onsekiz kuruş alır ve kömürü bırakıp gider. Babası bu duruma bir hayli güler. Bkz. Mehmed Şemseddin, s. 580-581.

⁸²⁴ Bursa Eşrefî Tekkelerinde meşihat genelde babadan oğula geçmektedir. Bu intikalin bazen iki kardeşe veya iki kardeş çocuğuna birden yapıldığı olmuştur. Böyle durumlarda bir şahıs meşihat görevinin ancak yarı hissesine sahip olabilmektedir.

aralarında imtihan yapılması tavsiye edilmişse de mesele İstanbul'a intikal ettirilmiştir. Şeyhülislâm Uryânizâde'nin hakemliği ile meşihat Ârif Efendi'ye verilmiştir.⁸²⁵

4-Ârif Efendi (ö. 1314/1897)

İzzeddîn Efendi'nin vefâtından sonra mektub-i vilâyet kalemligi görevinden ayrılarak babasının yerine postnişîn olmuştur. Yedi yıl irşâd hizmeti gören Ârif Efendi birçok mürid yetiştirmiş ve dergâhın tamiri ile de meşgûl olmuştur. 21 Ramazan 1314 (23 Şubat 1897) tarihinde felç geçirerek vefât eden Ârif Efendi dergâhın hazîresine defn olunmuştur. *Yâdigâr-ı Şemsi* müellifi, Ârif Efendi ile zaman zaman görüşerek sohbet ettiklerini ve hastalığı esnasında dergâha kendisinin vekâlet ettiğini bildirmektedir.⁸²⁶

5-Mehmed Safiyüddîn Efendi (ö. 1950)

Ârif Efendi'nin oğlu olan Mehmed Safiyüddîn Efendi 1269/1879 tarihinde Bursa'da dünyaya gelmiş, ilk tahsilini Bursa Mektebe-i İdâdi Mülkîsi'nde yapmıştır. Annesi Nakşibendî-i Atîk Dergâhı şeyhi Eşref Efendi'nin kızıdır. Babası vefât ettiğininde tahsil hayatı devam eden Mehmed Safiyüddîn Efendi'nin yerine tekkenin meşihatine Hacı Baba isimli bir Eşrefî halifesi vekâleten bakmıştır. Hacı Baba'nın 1324 /1906 tarihinde vafâtı ile meşihat makamına babasından meşihat kendisine intikal ettiği için geçmesi gereken Mehmed Safiyüddîn Efendi icâzetini 29 Cemâziyelevvel 1324 (21 Temmuz 1906) tarihinde alarak postnişîn olmuş ve tekkelerin kapatıldığı 1925 tarihine kadar görevine devam etmiştir.⁸²⁷

Eşrefoğlu Rûmî Divanı'nı neşreden Asaf Halet Çelebi, Safiyüddin Efendi ile Bursa'da bizzat görüşmüş ve daha sonra Safiyüddîn Efendi, Eşrefiyye ile ilgili bir takım hususiyetleri Asaf Halet Çelebi'ye mektupla bildirmiştir.⁸²⁸ Cemaleddîn Server Revnakoğlu'da Safiyüddîn Efendi ile görüşüp kendisinden malumat alanlardandır. Revnakoğlu, Safiyüddîn Efendi'nin 29 Aralık 1950 tarihinde vefât ettiğini, başvekâlet arşivinde çalışan Ziya Eşrefoğlu isminde bir evladı bulunduğunu bildirmektedir.⁸²⁹

⁸²⁵ Mehmed Şemseddin, s. 579-580.

⁸²⁶ Mehmed Şemseddin, s. 580.

⁸²⁷ Mehmed Şemseddin, s. 582.

⁸²⁸ Çelebi, *Eşrefoğlu Divanı*, s. 11.

⁸²⁹ Revnakoğlu, *Eski Sosyal Hayatımızda Tasavvuf ve Tarikat Kültürü*, s. 135.

3.2.2.2.4. Yâkub Efendi Tekkesi

Bursa'da Karaağaç Mahallesinde kurulmuştur. Dergâhın yeri önceden kilise iken dönemin padişâhı I. Ahmed'in izniyle Hacı Gaybî adlı bir hayırsever tarafından mescide çevrilmiş, bir süre sonra harabe haline gelen mekânı bir başka hayırsever Mehmed b. Nurullah elli bin akçe harcayarak tamir ettirmiş ve genişlettiği mescide dervişlerin kalması için birkaç oda eklemiştir. Mescidin vakfiyesinde önceden burada imam olan Şeyh Yakub Efendi'nin yeniden imam olmasını şart koşmuş, böylece burada bir zaviye oluşmuştur. Zaviyenin ilk şeyhi de aynı zamanda mescidin imamı olan Yakub Efendi olmuştur.⁸³⁰

İstanbul'da doğan Yakub Efendi, Halvetîyye Tarikatı'na bağlı Bazergân Dergâhı şeyhi Ramazan Efendi'nin halifesi Şerbetî Mehmed Efendi'den icazet almış ve Bursa'ya irşâd için gönderilmiştir.⁸³¹ Yâkub Efendi'den sonra Şeyh Mehmed Efendi, İbrahim Efendi, Mehmed Saîd Efendi ve Mehmed Nûri Efendi Halvetî usûl üzere tarikat faaliyeti icrâ etmişlerdir. Tekkenin beşinci postnişîni Mehmed Nûri Efendi'nin 1181 /1767 tarihinde bilâ-veled vefâtı ile Eşrefzâde ailesinden Ahmed Ziyaeddîn Efendi postnişîn olarak atanmış ve böylece tekke Eşrefilere geçmiştir.⁸³²

Ahmed Ziyaeddîn Efendi'nin şeyhliği döneminde çıkan yangında tekke yanmış, Ziyaeddîn Efendi, iki oda ve bir tevhidhâne yaptırarak yeniden ihya etmiştir. 1280/1863 yılında Setbaşı semtinde çıkan yangında tamamen yanmış ve günümüze ulaşamamıştır.⁸³³

Yâkub Efendi Tekkesi'nde postnişîn olan zâtlar şunlardır:

1-Ahmed Ziyaeddîn Efendi (ö. 1198/1784)

2-Mehmed Fahreddîn Efendi (ö. 1227/1812)

3-Nâfiz Efendi (ö. 1282/1866)

1-Ahmed Ziyaeddîn Efendi (ö. 1198/1784)

Mehmed Fahreddîn Efendi'nin oğlu olan Ahmed Ziyaeddîn Efendi 1161/1748 tarihinde Bursa'da doğmuştur. Tasavvufî terbiyesini *Zübdetü'l-beyân* müellifi İncirli

⁸³⁰ Öcalan, *Bursa'da Tasavvuf Kültürü*, s. 121.

⁸³¹ Zâkir Şükrü Efendi, *Mecmu'a-i Tekâya*, (Haz. M. Serhan Tayşi-Klaus Schwarz), Berlin 1980, s. 63.

⁸³² Mehmed Şemseddin, s. 604-604.

⁸³³ Mehmed Şemseddin, s. 605.

Eşrefzâde Dergâhı şeyhi amcası Abdülkâdir Necib Efendi'nin yanında tamamlayarak icâzet almış, Yakub Efendi Tekkesi şeyhi Mehmed Nûri Efendi'nin 1181/1767 tarihinde bilâ-veled vefâtı ile bu tekkeye postnişîn olarak atanmıştır. Bu atama aynı zamanda Halvefî olan tekkenin Eşreflere geçmesine vesile olmuştur. Ahmed Ziyaeddîn Efendi, dönemin meşhur hattatlarından Kaltakçızâde Halil Efendi'den hüsn-i hat icâzeti almıştır. Çarşamba geceleri dergâhta zikir törenini yöneten Ziyaeddîn Efendi Cuma günleri de Emir Sultan Camii cuma vaizliği görevini de yürütmüştür. 1198/1784 tarihinde otuz yedi yaşındayken veba hastalığından vefât ederek dergâhın hazîresine defnedilmiştir.⁸³⁴

Dönemin önde gelen tasavvuf erbâbı Ahmed Ziyaeddîn Efendi'ye hürmet göstermişler, Müslüman halkın sevgisini kazanmasının yanında gayr-i müslimler tarafından da çok sevilen bir şahsiyet olmuştur. Cenâze merasimine iştirak eden Ermenilerin gözyaşlarını gören Gazzizâde Mustafa Nesib Efendi “Kemâl sıfatlarla mücehhez şu zâtın irtihâli hepimizi mahzûn etti. Ne güzel bir ahlak sahibi ki Müslümanlarla beraber Hıristiyanları da ağlatıyor” sözleriyle duygularını ifade etmiştir.⁸³⁵

Ahmed Ziyaeddîn Efendi, Bursa vefeyâtnâmelerinden İsmail Belig'in kaleme aldığı *Güldeste-i riyâz-ı irfan ve vefeyât-ı dânişverân-ı nâdiredân* adlı esere zeyl olmak üzere *Gülzâr-ı sülehâ ve vefeyât-ı urefa* adlı eseri kaleme almıştır.⁸³⁶ Eser, 1135-1196 (1723-1782) yılları arasında Bursa'da vefât etmiş olan şeyh, vâiz, vâli, müderris, dede, şâir ve hattatların hal tercümelerini ihtiva etmektedir. 216 şahıs hakkında bilgi veren eser beş “gülbîn” ve beş “fasıl”a ayrılmıştır. Birinci gülbîn meşâyih, birinci fasıl vaizân, ikinci gülbîn mevâli, ikinci fasıl müderrisin, üçüncü gülbîn dedegân, üçüncü fasıl sulehâ, dördüncü gülbîn şuara, dördüncü fasıl nüdemâ, beşinci gülbîn hattâtân, beşinci fasıl mûsikîşinâs, tabîbân ve tirendâzâna ayrılmıştır.

2-Mehmed Fahreddîn Efendi (ö. 1227/1812)

Ahmed Ziyaeddîn Efendi'nin oğlu olan Mehmed Efendi tasavvufî eğitimini Eyüb Efendi Dergâhı'nda dedesi Habib Efendi'den tamamlamıştır. Babasının vcefâtından

⁸³⁴ Mehmed Fahreddîn Efendi, vr. 141b; Vassâf, I, 115; Mehmed Şemseddin, s. 606; Kara, “Eşrefzâde Ahmed Ziyaeddîn” XI, 486; Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, s. 381.

⁸³⁵ Mehmed Şemseddin, s. 607.

⁸³⁶ Eserin yazma nüshası Bursa İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi, Orhan, Nu: 1018/2'de bulunmaktadır.

sonra Yâkub Efendi Dergâhı'nda posta oturmuşsa da dedesi Mehmed Habîb Efendi'nin vefâtı ile İncirli Tekkesi meşihatine atanmıştır. 14 Zilkâde 1227 (19 Kasım 1812) tarihinde vefât etmiş ve Eyüb Efendi Dergâhı hazîresine defnedilmiştir.⁸³⁷

3- Nâfiz Efendi (ö. 1282/1866)

İncirli Tekkesi şeyleri arasında hayatına yer verdiğimiz Nâfiz Efendi, Mehmed Fahreddîn Efendi'nin oğludur. Hem İncirli hem de Yakub Efendi Tekkeleri'nin meşihatini elinde bulunduran Nâfiz Efendi, Cuma geceleri İncirli Tekkesi'nde Çarşamba geceleri ise Yakub Efendi Tekkesi'nde Eşrefî usûl üzere zikir icrâ etmiştir. 1280/1863 tarihinde Setbaşı semtinde bir simitçi fırınında çıkan yangında dergâh tamamen yanmıştır. 1282/1866 tarihinde vefât eden Nâfiz Efendi, İncirli Dergâhı hazîresine defnedilmiştir. Vefâtından sonra dergâhın meşihatine oğulları Ziyâeddîn ve Gâlib Efendiler halef olmuşlarsa da dergâh yeniden inşa edilemediği için faaliyette bulunamamışlardır.⁸³⁸

3.2.2.2.5. Seyyid Usûl Dergâhı

Bursa'da Kuruçeşme semtinde bulunan Dergâhın kurucusu Seyyid Usûl, Buhara'dan Emir Sultan ve Seyyid Nâsır ile birlikte Bursa'ya gelen dervişlerdendir. Bir zâviye inşâ ederek irşâd faaliyetinde bulunan Seyyid Usûl 894/1489 tarihinde vefât etmiş ve zaviyesinin hazîresine defnedilmiştir. Bir süre sonra harab hale gelen zaviye Pîri Peyker Çelebi tarafından tamir edilerek medreseye dönüştürülmüştür. Söz konusu zaviye bir süre medrese olarak hizmet verdikten sonra yeniden aslî haline çevrilmiştir. 1216/1801 tarihinde çıkan büyük yangında tekrar harab olan zaviye tekrar inşâ edilerek meşihati Eşrefîyye'den Ahmed Baba Efendi'ye verilmiş ve böylece zaviye Eşrefî Dergâhı olmuştur. Bir ara Sa'diyye tarikatına geçen dergâh daha sonra tekrar Eşrefî tekkesi olmuş ve tekke ve zaviyelerin kapatılmasına kadar Eşrefî tekkesi olarak hizmet vermiştir.⁸³⁹ Zikir günü Perşembe olan dergâhın harem odaları ile türbesi günümüze ulaşmıştır. 2005 yılında Osmangazi Belediyesi'ne restorasyon için tahsis edilen dergâhın ayakta kalan ahşap harem kısmı yıkılarak yeniden yapılmış, tamamen yok olan tevhidhâne ise kayıtlardan hareketle çizimi yapılarak yeniden inşa edilmiştir. Kültür

⁸³⁷ Tabibzâde, vr. 6a; Vassâf, I, 113; Mehmed Şemseddin, s. 109-110; Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, s. 366.

⁸³⁸ Mehmed Şemseddin, s. 110-11, 607-608; Vassâf, I, 114.

⁸³⁹ Baldırzâde, s. 172; Belîğ, s. 219; Mehmed Şemseddin, s. 413; Öcalan, *Bursa'da Tasavvuf Kültürü*, s. 72.

merkezi haline dönüştürülen dergâh, 2008 yılında Türkiye Yazarlar Birliği'nin kullanımına sunulmuştur.⁸⁴⁰

Dergâhta görev yapan Eşrefî postnişînleri şunlardır:

1-Ahmed Baba Efendi (ö. 1260/1844)

2-İbrahim Dede (ö. 1273/1856)

3-Muhibullah Efendi (ö. 1293/1876)

4-Fazlî Efendi (ö. 1284/1867)

5-Abdî Efendi (ö. 1343/1925)

1-Ahmed Baba Efendi (ö. 1260/1844)

İncirli Eşrefzâde Tekkesi postnişîni Eşrefzâde Abdülkadir Necib Efendi'nin halifesi olan Ahmed Baba Efendi'nin hayatı hakkında fazla malumat yoktur. *Yâdigâr-ı Şemsi*'de "1225 senesinin filan günü irtihâl edeceğim" diyerek vefâtını haber verdiği, âbid ve sâlihlerden bir zât olduğu kaydedilmektedir. Râşid Efendi vefâtına şu tarihi düşmüştür:

Gûş idince âh idüp manzûmen târih Didim

Ahmed Baba'nın rûhîcün bâğ-ı adn olsun mahall⁸⁴¹

Ahmed Baba Efendi'nin vefâtından sonra bir süre boş kalan dergâh yeniden harabeye dönmüş, Sa'di Tarikatı şeyhlerinden Mehmed Emin Zuhûrî Efendi (ö. 1260 /1844) dergâhı tamir ederek vefâtına kadar Sa'di usûl üzere tarikat faaliyeti icrâ etmiştir. Vefâtından sonra yerine geçecek evlâdı bulunmadığından 7 Zilkâde 1260 (18 Kasım 1844) tarihinde dergâhın meşihatı Şeyh Nâfiz Efendi'nin halifesi İbrahim Efendi'ye verilmiş ve dergâh yeniden Eşrefî dergâhı olarak hizmet vermeye başlamıştır.⁸⁴²

2-İbrahim Dede (ö. 1273/1856)

Tasavvufî terbiyesini İncirli Eşrefzâde Dergâhı şeyhi Nâfiz Efendi'den tamamlayan İbrahim Dede, Seyyid Usûl Dergâhı'nın yanı sıra başta Selâmi Dergâhı

⁸⁴⁰ Bkz. Ek 20, 21, 22

⁸⁴¹ Mehmed Şemseddin, s. 413-414; Tek, "Bursa'da Kâdirî Tekkeleri", s. 161.

⁸⁴² Mehmed Şemseddin, s. 414-415.

olmak üzere bazı tekkelerde zaman zaman görev yapmış ve 19 Rebûlâhir 1273 (17 Aralık 1856) tarihinde vefât ederek dergâhın hazîresine defnolunmuştur.⁸⁴³

Yâdigâr-ı Şemsî'de onun kemâline örnek olarak şöyle bir olay nakledilmektedir: Nâfiz Efendi Hac için yola çıkar ve dervişleri tarafından uğurlanmak üzere Dua Çınarı denilen mevkiye gelinir. Yapılan duadan sonra herkes dağıldığı halde İbrahim Dede şeyhinin peşini bırakmaz. Şeyhi İbrahim Dede'ye ne kadar gelirse gelsin sonunda ayrılacaklarını hatırlatarak geri dönmesinin uygun olacağını beyan eder "*Derviş İbrahim, bu fakirde 500 kuruştan fazla para yok, senin paran var ise o başka*" diyerek kendisini hacca götürmesinin mümkün olmadığını ifade eder. İbrahim Dede cevaben "*Fakirde 70 para vardır, sizi 500 kuruşla hacca götüren Allah, bu acizi de 70 parayla götürür. Ancak beraberinizde bulunmam efendime züill olursa, fakiriniz biraz arkadan geleyim*" der. Bu cevap üzerine Nafiz Efendi susar. Beraberce Konya'ya giderler, orada hacca giden bir vezir kendilerine hürmet gösterip beraberinde hacca götürüp getirir. Bursa'ya döndüklerinde her ikisinin de parası aynen durmaktadır.⁸⁴⁴

3-Muhibbullah Efendi (ö. 1293/1876)

Bilâveled vefât eden İbrahim Dede'den sonra bir süre boş kalan dergâhın meşihatine Bursa'dan bazı kimseler tâlip olsalar da İstanbul'da yetişmiş ve Kâdirî hilâfeti almış olan dönemin muhaddislerinden Muhibbullah Efendi atanmıştır. Diyarbakır'da doğan Muhibbullah Efendi'nin babası Keçecizâde Abdürresül nâmında bir zâttır. Tasavvufî eğitiminin yanında hâdis ilmi tahsil ederek üstâd olmuştur. 21 sene Seyyid Usûl Dergâhı'nda irşâd faaliyetinde bulunan şeyh, 23 Safer 1293 (20 Mart 1876) tarihinde vefât etmiş ve dergâhın hazîresine defnedilmiştir. Şâir tabiatlı bir zât olup "Muhib" mahlası ile şiirler yazmış bir de divançe tertip etmiştir.⁸⁴⁵ Şiirlerinden örnekler:

*Her cihet-i ihsâna dil mecbûr olur âlem bu ya
Doğrı sözlü her zaman manzûr olur âlem bu ya*

*Bezm-i kalbin zevk için hâzır olanlar sâkîya
Câmını nûş itmeden mahmûr olur âlem bu ya*

⁸⁴³ Mehmed Şemseddin, s. 415; Tek, s.162; Hasan Basri Öcalan, "Seyyid Usûl Dergâhı ve Meşâyıha Âit Mezar Taşları", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XVIII (II), Bursa 2009, s. 271.

⁸⁴⁴ Mehmed Şemseddin, s. 415-416.

⁸⁴⁵ Mehmed Şemseddin, s. 416; Öcalan, "Seyyid Usûl Dergâhı ve Meşâyıha Âit Mezar Taşları" s. 272.

*Hâne-i kalbin o kim sa'y eylemez tâmirine
Âkîbet Cingizveş makhûr olur âlem bu ya*

*Kendi dil-i rif'atin fehm itmeyen ehl-i gînâ
Nâs içinde akl ile meşhûr olur âlem bu ya*

*Gam yime ender-harâb oldun Muhibbâ hecrîyem
Gün olur vîrâneler ma'mûr olur 'âlem bu ya*

*Dehr içinde yoğ imiş hem bezm vaslından lezîz
Bulmadım bir şey hüsn-i ülfetden lezîz*

*Şem'-i hüsnün devrinin müştâkı oldum aşkla
Yanmağa pervâneveş yok câna ruhsatdan lezîz*

*Nâil olmak iltifât-ı dil-rübâya bir nefes
Bana dünyada hezârân çâh nimetden lezîz*

*Gerçi âfak-gîr olup Mecnûn gibi pür aşkla
Bulmadım rüsvâlîğim özge şöhretten lezîz*

*Zevk-i devlet zâhir inkâr olinamaz her cihet
Olamaz ol dahı ammâ câna sohbetden lezîz*

*Şâh-ı aşk oldum Muhibbâ istemem bir özge hâl
Neyl-i yâr-ı vuslat olmak cümle devletden lezîz⁸⁴⁶*

*Menzil-i maksûda iremez kimseler dâvâ ile
Gel kazâya vir rızâ maksudla bul mahviyeti*

*Çilekeş-i uzlet-nişîn ol dâima ihlâsla
Ol zamânda bulasın her vech ile emniyeti*

*Bûd-ı nâbûd-ı cihândan iltifâtı kat' idüib
Şâni'nin sun'ına sarf it hüsn-i fikr-i dikkati*

*Kâm-yâb oldun Muhib feyz-i Hudâdan şükr kıl
Ömrin itme tebâh kesret de buldun vahdeti⁸⁴⁷*

⁸⁴⁶ Mehmed Şemseddin, s. 417.

⁸⁴⁷ Mehmed Şemseddin, s. 416-418

4-Fazlî Efendi (ö. 1284/1867)

Muhibbullah Efendi'nin iki oğlundan biridir. Diğer oğlu Abdürrahim Efendi binbaşı olarak orduda görev yaparken yakalandığı hastalık sebebiyle Bursa'ya babasının yanına gelmiş, hastalığından kurtulamayarak 1284/1867 tarihinde vefât etmiş ve dergâhın hazîresine defnedilmiştir. Fazlî Efendi, babasının ve ağabeyinin vefâtı ile müstakil olarak dergâhın meşihat makamına oturmuştur. Cuma geceleri dergâhta Eşrefî zikri icrâ eden Fazlî Efendi aynı zamanda Duyûn-i Umûmiye'de⁸⁴⁸ dellalbaşısı olarak vazife yapmış ve buradan aldığı maaşı dergâh için harcamıştır. Nüktedân ve fâzıl bir kişiliğe sahip olan Fazlî Efendi 25 Receb 1301 (21 Mayıs 1884) tarihinde vefât ederek dergâhın hazîresine defnedilmiştir.⁸⁴⁹

5-Abdî Efendi (ö. 1343/1925)

Fazlî Efendi'nin oğlu olan Abdî Efendi 1277 /1860 tarihinde Bursa'da dünyaya gelmiştir. Abdülkâdir Efendi ismiyle de anılmaktadır. Annesi Nakşibendî-i Atik Dergâhı şeyhi Hâdi Efendi'nin kızı Zehra Hanımdır. Küçük yaşta annesini kaybetmiş ve üvey annesinden sıkıntı çektiği için askerlik yolunu tercih etmiş ve Bahriye'ye dâhil olmuştur. Bu dönemde İstanbul'da İsmail Rûmî Dergâhı şeyhi şeyhu'l-Meşâyih Ahmed Efendi'ye intisab ederek Eşrefî icâzeti almıştır.⁸⁵⁰

Abdî Efendi, babasının vefâtında askerde bulunduğu için amcasının oğlu Nâil Efendi tekkenin meşihatine vekâleten bakmıştır. Her ne kadar asaleten meşihate atanmayı talep etmişse de muvaffak olamamış ve meşihat Abdî Efendi'ye tevcih edilmiştir. Hamam Tekkesi şeyhi Ahmed Efendi'nin yanında tasavvufî eğitimini tamamlayan Abdî Efendi icâzet alarak irşad faaliyetlerine başlamış ve tekkede Pazar günleri Eşrefî zikri icra etmiştir. Dergâhın tamiriyle de meşgul olan Abdî Efendi 8 Receb 1343 (2 Şubat 1925) tarihinde vefât ederek dergâhın hazîresine ceddî Muhibbullah Efendi'nin yanına defnedilmiştir. *Yâdigâr-ı Şemsî* müellifi, kendisiyle dost olduklarını belirterek vefâtına aşağıdaki tarihi düşmüştür.

*Vâlidî Fâzıl ü Muhibbullâh Efendi ceddidir
Kâdirihânededen olmuş nâ'il-i feyz ü merâm*

⁸⁴⁸ Osmanlı Devletinde, II. Abdülhamit döneminde kurulan genel borçlar idaresi kurumu. Bkz. Oral Sander, *Siyasi Tarih*, İmge Kitabevi, Ankara 2011.

⁸⁴⁹ Mehmed Şemseddin, s. 418; Öcalan, "Seyyid Usûl Dergâhı ve Meşâyihâ Âit Mezar Taşları" s. 272.

⁸⁵⁰ Mehmed Şemseddin, s. 418-419; Öcalan, "Seyyid Usûl Dergâhı ve Meşâyihâ Âit Mezar Taşları" s. 273; Çakır, s. 420; Tek, s. 163.

*İtdi icrâ-yı meşihat kırk sene bu tekyede
“İrci’i” emri gelince oldu ol dem emre râm*

*Şemsî-i Mısırî tuyunca irtihâlini Didim
Şâfi’i olsun Cenâb-ı pîr ile Fahri’l-enâm*

*Dürr gibi gözüm yaşıyla çıkdı târihi
Kıldı Şeyh Abdî Efendi dâr-ı adn içre makâm⁸⁵¹*

Abdi Efendi’nin vefâtından sonra dergâhın meşihatı damadı Ali Haydar Efendi’ye 24 Receb 1343 (18 Şubat 1925) tarihinde verilmişse de 2 Eylül 1925 tarihinde tekke ve zaviyelerin kapatılmasına dair kanunun yürürlüğe girmesiyle Ali Haydar Efendi’nin meşihat görevi sona ermiştir.⁸⁵²

3.2.2.2.6. Pazarköy (Orhangazi) Zâviyesi

Bu zaviyenin, günümüzde Orhangazi adını almış olan Bursa’nın Pazarköy⁸⁵³ ilçesinde Eşrefî müntesiplerince XVII. asırda inşa edildiği tahmin edilmektedir. Kaynaklarda İznik Âsitânesi beşinci postnişini Hamd-i Sâni’nin bir süre burada kalarak şeyhlik yaptığı bilgisi mevcuttur. Burada şeyhlik yapanlar da onun oğullarıdır.⁸⁵⁴ Yakın bir zaman kadar ulaşan dergâhın semâhânesi mescid olarak kullanılmakta iken, koruma kurulunun kararına rağmen mescidin büyütülmesi amacıyla yıkılarak yok edilmiştir.⁸⁵⁵ Hamdi-i Sâni’den sonra zâviyede görev yapanlar şunlardır:

1-Ahmed Efendi (ö. 1106/1694)

2-Abdullah Efendi (1143/1730)

1-Ahmed Efendi (ö. 1106/1694)

Hamdi-i Sâni’nin oğludur. İznik âsitânesinde de görev yapan şeyh, aynı zamanda bir süre Pazarköy zâviyesine de bakmıştır. Bu görevinin ne zaman olduğuna dair bir kayıt bulunmamaktadır. 1106/1694 tarihinde vefât etmiş ve İznik Âsitânesi hazîresine defnedilmiştir. Eşrefî isminde bir şâir vefâtına şu tarihi düşmüştür:

Fevtini gûş eyleyince Eşrefî târih didi

⁸⁵¹ Mehmed Şemseddin, s. 418-420; Öcalan, “Seyyid Usûl Dergâhı ve Meşayihâ Âit Mezar Taşları” s. 273.

⁸⁵² Mehmed Şemseddin, s. 420; Hasan Tâib, s. 73-74; Tek, s. 163.

⁸⁵³ Akbayar, s. 126.

⁸⁵⁴ Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, vr. 25b; Mehmed Şemseddin, s. 93, 117.

⁸⁵⁵ Erhan, “Mana Kapısı Fedakârlık Kapısıdır”, s. 105.

*Hamdi-i zâde eyledi dâr-ı fenâdan intikâl*⁸⁵⁶

2-Abdullah Efendi (1143/1730)

Ahmed Efendi'nin oğludur. Babasının vefâtından sonra zâviyeye şeyh olmuş ve vefât edinceye kadar bu görevi sürdürmüştür. 1143/1730 tarihinde vefât etmiş ve zâviyenin hazîresine defnedilmiştir.⁸⁵⁷

Abdullah Efendi'den sonra yerine bırakacak evladı olmadığı için Eyüb Efendi Tekkesi şeyhlerinden Şeyh Şerefeddîn Efendi bir süre vekâleten meşihatı yürütmüştür. Bundan sonra da Eyüb Efendi Dergâhı postuna oturan şeyhler tarafından idare edilmiştir.⁸⁵⁸

3.2.2.2.7. Küçük Kumla Zâviyesi

Eşrefî halifelerinden Şeyh Çelebi Mehmed Efendi tarafından Gemlik ilçesine bağlı Küçükkumla Köyünde kurulmuştur. Arnavut kökenli olan Çelebi Mehmed Efendi, İznik'e gelerek Eşrefzâde Âsitânesi'nde bir müddet bulunmuş ve daha sonra Gemlik Küçükkumla'ya yerleşmiştir.⁸⁵⁹

Küçükkumla Zâviyesine şeyh olarak ilk atanan Eşref-i Sâni'nin oğlu Muhyiddîn Efendi'dir. 1104/1693 tarihinde meşihate atanan Muhyiddîn Efendi 1142/1730 tarihinde vefât etmiş ve zâviyenin mihrabı önüne defnedilmiştir.⁸⁶⁰

Eşref-i Sâni'nin diğer oğlu Mehmed Şerefeddîn, Eyüb Efendi Tekkesi şeyhi iken kardeşinin vefâtı ile bir süre Küçükkumla Zâviyesinin de meşihatını idare etmiştir.⁸⁶¹

Muhyiddîn Efendi'den sonra yerine oğlu Hüsameddîn Efendi geçmiş, onun da vefâtı ile torunu Fahreddîn Efendi postnişîn olmuşlardır. Fahreddîn Efendi'den sonra zâviyenin son şeyhi Nûri Efendi'ye kadar Bursa'dan gönderilen şeyhler tarafından vekâleten idare edilmiştir.⁸⁶² Fahreddîn Efendi'den sonraki zevât hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.

⁸⁵⁶ Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, vr. 25b-26a; Tabibzâde, vr. 6a; Mehmed Şemseddin, s. 93.

⁸⁵⁷ Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, vr. 26a; Tabibzâde, vr. 6a; Mehmed Şemseddin, s. 93.

⁸⁵⁸ Mehmed Şemseddin, s. 117.

⁸⁵⁹ Evliyâ Çelebi, *Seyahâtname*, V, 145; Mehmed Şemseddin, s. 130.

⁸⁶⁰ Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, vr. 24a; Mehmed Şemseddin, s. 97-114; Tabibzâde vefât tarihini 1146 olarak kaydetmektedir. Bkz. Tabibzâde, vr. 6a.

⁸⁶¹ Mehmed Şemseddin, s. 132.

⁸⁶² Mehmed Şemseddin, s. 114.

Küçükkuşla Zâviyesi bugün Abdullah el-Kâdiri türbesi olarak bilinmektedir. Türbe muhtemelen zâviyenin daha önceki sınırlarını belirleyen bir bahçenin girişinde yer almaktadır. Zâviyeye ait herhangi bir iz mevcut değildir. Burada şeyhlik yapan Eşrefilerin mezar taşları da tahrip edilmiştir. Son kalan üç mezar taşı Eşrefoğlu âilesinden Safiyüddin Erhan tarafından mevcut türbenin zeminine sabitlenmiş ve zâviye hakkında bir yazı hazırlanarak türbe içine asılmıştır. Söz konusu yazıda şu bilgiler verilmektedir: “Fahreddîn Efendi’den sonra son şeyh Nûrî Efendi’ye kadar Bursa’dan gönderilen şeyh efendilerce idâre olunmuştur. Vaktiyle civârında kurulu binâları da mevcut iken yakın târihlerde birçok kabir taşından müteşekkil kabristanı, taşları ile birlikte yok edilmiş olup kalabilen üç tanesi tarafımızdan içeriye alınarak zemine tespit edilmiştir. Üzerinde Bağdat gülü taşıyan Eşrefî tâcına sahip kabir taşı 1310/1892’de vefât eden Şeyh Abdullah Efendi’nin torunu Abdülkâdir Efendi’ye, diğeri Şeyh Nûreddîn Efendi’nin zevcesi Hafîce Hâtun’a ait olup 1278/1861 târihlidir. Üçüncü de arakiyeli bir derviş taşıdır.”⁸⁶³

3.2.2.2.8. Karakadî Dergâhı

Mehmed Hüseyin Çelebi tarafından Bursa’da Tuz Pazarı civarında kurulmuştur. Mehmed Hüseyin Çelebi, Yemen’in Karakad Köyü’nde dünyaya gelmiştir. Fatih Sultan Mehmed döneminde Anadolu’ya gelmiş, İstanbul’un çeşitli semtlerinde altı adet cami ve mescit inşa etmiştir. Sarayda kilercibaşı olarak görev almıştır. Ömrünün sonlarına doğru geri kalan hayatını ibadet ve tatla münzevi olarak geçirmek üzere Bursa’ya gelmiş, Aişe Hatun adlı bir kadından evini satın alarak camiye çevirmiştir. Söz konusu camide mensub olduğu Kâdiri Tarikati’nin zikrini icra etmiş ve bu mekânı mescit-tekke olarak kullanmıştır. Bir hayli vakıf da tesis eden Hüseyin Çelebi 888/1483 tarihinde vefât ederek dergâhın hazînesine defnolunmuştur.⁸⁶⁴

Mehmed Hüseyin Çelebi’nin vefâtından sonra bir müddet boş kalan dergâh Şeyh Mustafa Efendi’nin meşihat makamına geçmesi ile Halvetîyye Tarikati’ne geçmiştir. Dergâhın üçüncü Halvetî şeyhi Mehmed Efendi’nin 1091 (1680) tarihinde vefâtından

⁸⁶³ Çakır, s. 389; Erhan, “Mana Kapısı Fedakârlık Kapısıdır” s. 105.

⁸⁶⁴ Mehmed Şemseddin, s. 449; Öcalan, *Bursa’da Tasavvuf Kültürü*, s. 101; Necdet Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf, Sufiler, Devlet, Ulema*, OSAV Yay., İstanbul 2001, s. 126

sonra Eşrefzâdeler'den Eyüb Efendi Dergâhı şeyhi Şerefeddîn Efendi'nin halifesi Abdullah Efendi meşihata getirilmiş ve böylece dergâh Eşrefilere geçmiştir.⁸⁶⁵

Tekkelerin 1925 tarihinde kapatılmasından sonra 1958 yılına kadar câmi olarak hizmet veren mekân, bu tarihten sonra satılmış uzun yıllar ev ve depo olarak kullanılmıştır. Daha sonra Vakıflar Genel Müdürlüğü mülkiyetine geçen bina aslına uygun olarak yeniden inşâ edilmiş ve 1986 yılında cami olarak ibadete açılmıştır. Bu gün Alaca Mescit Mahallesi Çancılar Çarşısında Osmangazi Müftülüğü'ne bağlı bir cami olarak hizmet vermeye devam etmektedir.

Tekkede görev yapan Eşrefî postnişînleri şunlardır:

1-Abdullah Efendi (ö. 1175/1761)

2-Hüseyin Efendi (ö. 1209/1794)

3-Mehmed Ali Efendi (ö. 1221/1806)

1-Abdullah Efendi (ö. 1175/1761)

Eyüb Efendi Dergâhı şeyhi Şerefeddîn Efendi'nin halifesi Abdullah Efendi dergâhın ilk Eşrefî şeyhidir. İnzivayı seven bir zât olması hasebiyle “Münzevî” lakabıyla da tanınmıştır. Dergâhta kırk yıl irşâd görevini sürdüren Abdullah Efendi 1175/1761 tarihinde vefât etmiştir. Vefâtından sonra yerine oğlu Hüseyin Efendi geçmiştir.⁸⁶⁶

2-Hüseyin Efendi (ö. 1209/1794)

Abdullah Efendi'nin oğlu ve dergâhın ikinci Eşrefî şeyhidir. Tasavvufî terbiyesini babasından tamamlayarak icâzet almıştır. Babası gibi münzevî olan Hüseyin Efendi, otuz dört yıl süren irşâd hizmetininden sonra 1209 /1794 tarihinde vefât etmiş ve dergâhın hazîresine defnedilmiştir. Kendisinden sonra yerine oğlu Mehmed Ali Efendi postnişîn olmuştur.⁸⁶⁷

3-Mehmed Ali Efendi (ö. 1221/1806)

Hüseyin Efendi'nin oğlu olan Mehmed Ali Efendi, Karakadi Dergâhı'nın son Eşrefî şeyhidir. On iki sene görev yapan şeyh, dergâhın tamiri ile megul olmuş ve yeni vakıflar tesis etmiştir. 1221/1806 tarihinde vefât etmiş ve babasının yanına

⁸⁶⁵ Mehmed Şemseddin, s. 450.

⁸⁶⁶ Mehmed Şemseddin, s. 450-451; Öcalan, *Bursa'da Tasavvuf Kültürü*, s. 102; Necdet Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, s. 128.

⁸⁶⁷ Mehmed Şemseddin, s. 451.

defnedilmiştir. Mehmed Ali Efendi'nin evladı bulunmadığından onun vefâtı ile meşihat Celvetî şeyhlerinden Ahmed Rif'at Efendi'ye tevcih olunmuş, böylece dergâh Celvetîlere geçmiştir.⁸⁶⁸

3.2.2.2.9. Karabaş-ı Velî Dergâhı

Dergâhın kurucusu *Karabaş Tecvidi* isimli eserin müellifi Şeyh Yakub Çelebi'dir.⁸⁶⁹ Bursa'nın Maksem semtinde eski adıyla Velî Şemseddîn, şu anda ise İbrahim Paşa Mahallesi olarak bilinen yerde, Başçı İbrahim Bey Cami kuzeyinde kurulmuştur. 957 /1550 tarihinde vefât eden Şeyh Yakub Çelebi'nin, dergâhı vefâtından bir müddet önce inşa ettiği tahmin edilmektedir. Kaynaklarda Pir Ali Çelebi Dergâhı ismiyle de geçmektedir. Yakub Çelebi, dîni ilimleri tahsil etmiş, özellikle kıraat ilminde söz sahibi olmuştur. 957/1550 tarihinde vefât etmiş ve dergâhın hazîresine defnedilmiştir.⁸⁷⁰

Dergâh, Şeyh Yakub Efendi'den sonra yedinci postnişîn Süleyman Vehbî Efendi'ye gelinceye kadar Halvetî şeyhleri tarafından idare olunmuştur. Altıncı postnişîn Abdullah Efendi zamanında 1238/1822 tarihinde bazı odalar da ilave edilerek tamirattan geçirilen dergâh, Abdullah Efendi'nin Receb 1244 (Ocak 1829) tarihinde vefâtından sonra yerine geçen Süleyman Vehbî Efendi ile Eşrefiyye'ye intikal etmiştir.⁸⁷¹

Tekkelerin kapatılmasından sonra Karabaş-ı Velî Dergâhı'nın semâhânesi Halkevi tarafından bir süre idman yurdu olarak kullanılmış, dergâha ait olan evler ise Vakıflar Müdürlüğü tarafından bazen kiraya verilmiş, bazen de müdürlüğün memurları tarafından lojman olarak kullanılmıştır.⁸⁷²

⁸⁶⁸ Mehmed Şemseddin, s. 451.

⁸⁶⁹ Her ne kadar Mehmed Şemseddîn *Karabaş Tecvidi* adlı eserin Şeyh Yakub Çelebi'ye ait olduğunu söylüyorsa da "Karabaş" ismiyle bilinen başka âlim ve meşâyih de mevcut olduğundan bu bilgi kesinlik arz etmemektedir. Ekseri bilgilere göre ise bu tecvidin yazarı 904/1499 tarihinde vefât eden Abdurrahim Karabaşî'dir. Bkz. Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, s. 148.

⁸⁷⁰ Mehmed Şemseddin, s. 455; Hasan Basri Öcalan, "Bursa'da Canlanan Tarih: Karabaş-ı Velî Dergâhı ve Hazîresi", (Ed. Mehmed Temelli), *Uluslar arası Bursa Tasavvuf Kültürü Sempozyumu 4, Bildiriler* (ss. 363-379), Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yay., Bursa 2005, s. 364; Safiyüddin Erhan, "Bursa'da Karabaş Dergâhı", (Ed. Nihat Kayabaşı), *Uluslar arası Bursa Tasavvuf Kültürü Sempozyumu 2, Bildiriler* (ss. 131-143), Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yay., Bursa, 2003, s. 280.

⁸⁷¹ Mehmed Şemseddin, s. 455-456. Tekke'nin önce ve sonraki hali için Bkz. Ek 23, 24, 25

⁸⁷² Mehmed Şemseddin, s. 460.

1980 yılında semâhânenin çatısı tamir edilerek günümüze ulaşması sağlanmıştır.⁸⁷³ 2002 yılında Osmangazi Belediyesi tarafından restorasyonuna başlanmış ve 2005 yılında tamamlanarak şu andaki halini almıştır. Kültür Merkezi olarak hizmet vermektedir.

Derhgâh'ta postnişîn olan Eşrefî şeyhleri şunlardır:

1-Süleyman Vehbî Efendi (ö. 1259/1843)

2-Emin Efendi (ö. 1295/1878)

3-Tevfik Efendi (ö. 1333/1915)

1-Süleyman Vehbî Efendi (ö. 1259/1843)

Ahıska doğumlu olup ilim tahsili için İstanbul'a gelmiştir. Dini ilimleri tahsil etmiş aynı zamanda Hattat Şevki Efendi'den sülüs ve nesih yazıları icâzeti almıştır. Tasavvufî terbiyesini kimden tamamladığına dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. İstanbul'da mevcut Kâdiri şeyhlerinden manevî terbiye ve hilâfet almış olmalıdır. Daha sonra Bursa'ya gelen Süleyman Vehbi, Efendi Karabaş-ı Velî Dergâhı'na şeyh olarak atanmış ve Eşrefî usûl üzere tarikat faaliyetine başlamıştır.⁸⁷⁴

Tekke şeyhliğinin yanı sıra hat sanatı ile meşgul olmaya devam eden Süleyman Vehbi Efendi, birçok öğrenci yetiştirmiştir. Bursa'da cami ve tekkelerde levhaları mevcuttur. 1257/1841 tarihinde yazdığı Kur'ân-ı Kerim'i dönemin padişahı Sultan Abdülmecid'e hediye etmiş ve padişah tarafından taltif edilmiş, 200 kuruş olan maaşı 500 kuruşa çıkarılmıştır. 19 Zilkâde 1259 (11 Aralık 1843) tarihinde vefât eden Süleyman Vehbi Efendi dergâhın hazîresini defnedilmiştir. Üzerinde Eşrefî tâcı bulunan mezar taşı günümüze ulaşmıştır.⁸⁷⁵ Mehmed Şemseddin'in amcası şuarâdan Zâik Efendi'nin vefâtına düştüğü tarih şöyledir.

Ömrden olmamışdı behre-i tâm

Öldi hayfa güdâziş-i ke't-tayf

Mâsivâdan diriğ bu târih

*Şeyh Süleyman Vehbi geçdi hayf*⁸⁷⁶

⁸⁷³ Erhan, "Bursa'da Karabaş Dergâhı", s. 281.

⁸⁷⁴ Mehmed Şemseddin, s. 456; Öcalan, "Bursa'da Canlanan Tarih", s. 365.

⁸⁷⁵ Mehmed Şemseddin, s. 456-457; Öcalan, "Bursa'da Canlanan Tarih": Karabaş-ı Velî Dergâhı ve Hazîresi", s. 370.

⁸⁷⁶ Mehmed Şemseddin, s. 457.

2- Emin Efendi (ö. 1295/1878)

Bursa’da dünyaya gelen Emin Efendi, küçük yaşta babasını kaybedip yetim kalınca Süleyman Vehbi Efendi tarafından manevî evlat olarak kabul edilmiştir. İlim tahsilini ve tasavvufî terbiyesini Süleyman Vehbi Efendi’nin yanında tamamlayan ve hilafet alan Emin Efendi, onun vefâtı ile dergâha postnişîn olmuştur. Çarşamba geceleri dergâhta Eşrefî zikri icrâ etmiştir. Mehmed Şemseddîn, küçük yaşlarda iken babası ile birlikte Çarşamba geceleri Karabaş Tekkesine giderek zikre katıldıklarını ve Emin Efendi’nin başından Eşrefî tâcını hiçbir zaman çıkarmadığını rivayet etmektedir. Emin Efendi aynı zamanda hüsn-i hat sanatı ile megul olmuş ve bu konuda eserler vermiştir.⁸⁷⁷

Emin Efendi dergâhın tamiri için de gayret sarfetmiş ve onun zamanında kapsamlı bir tamirden geçirilmiştir. Yetmiş dokuz senelik ömrünün otuz beş senesini meşihat makamında geçiren Emin Efendi, 8 Cemâziyelevvel 1295 (10 Mayıs 1878) tarihinde vefât etmiş ve dergâhın hazîresine defnedilmiştir. Geriye iki oğul bırakan Emin Efendi’nin küçük oğlu Nureddîn taşra vilayetlerinde memuriyet görevlerinde bulunmuş ve Aydın’da vefât etmiştir. Büyük oğlu Tevfik ise yerine postnişîn olmuştur.⁸⁷⁸

Emin Efendi’nin mezar taşında vefâtına tarih düşülen şu beyitler yazılıdır:

*Göçüp Cihândan el-Hâc Emin Efendi dirîğ
Gam-ı firâk ile evlâd u ehli oldu hazin*

*Mekîn olup Karabaş-ı Velî makâmında
Müdâm-ı zikr-i Hüdâ idi kârı nice sinîn*

*Bir iki mâh kadar ihtiyar-ı gurbet ile
Gelip Bursa ’ya derhal oldu hâke defîn*

*İffet ü salâh sabr mehâmid-i ahlâk
Kemâl-i hüsn-i hat etmişti zâtını tezyin*

*Ola şeyh-i himem ü feyz gavs-ı Geylânî
Vusûl-i cennet ü dîdâr için o zâta mu’în*

Yete icâbet-i Hâdî duâ-yı târihine

⁸⁷⁷ Mehmed Şemseddin, s. 458-459; Öcalan, “Bursa’da Canlanan Tarih: Karabaş-ı Velî Dergâhı ve Hazîresi”, s. 365.

⁸⁷⁸ Mehmed Şemseddin, s. 458-459; Öcalan, “Bursa’da Canlanan Tarih: Karabaş-ı Velî Dergâhı ve Hazîresi”, s. 365

*Emin Efendi'ye Hak rahmet eylesin âmîn*⁸⁷⁹

3-Tevfik Efendi (ö. 1333/1915)

Emin Efendi'nin büyük oğlu Tevfik Efendi ilim tahsilini ve tasavvufî terbiyesini babasının yanında tamamlamıştır. Onun vefâtı ile de meşihat makamına oturmuştur. Kuşlara olan ilgisi sebebiyle “Kuşbaz Şeyh” olarak da anılan Tevfik Efendi, Bursa Vergi Kalemî'nde memur olarak görev yaptığında dervişân ile pek alakadar olamamış ve tekkenin müdâvimleri gün geçtikte azalarak kapanma noktasına gelmiştir. Bir süre sonra da Balıkesir'de bulunan damadı Ulu Cami imamı Mazhar Efendi'nin yanına gitmiş, mübtelâ olduğu hastalıktan kurtulamayarak 29 Şaban 1333 (12 Temmuz 1915) tarihinde vefât etmiştir.⁸⁸⁰

Tevfik Efendi'nin büyük oğlu Emin Efendi, Mısrî Dergâhı şeyhi Mehmed Şemseddîn'e intisab ederek tasavvufî eğitimini tamamlamış, ancak Çanakkale Savaşında şehit olduğundan meşihat kardeşi Şükrü Efendi'ye tevcih edilmek istenmişse de, göreve ehil olmadığı gerekçesiyle meşihat 24 Zilkâde 1333 (3 Ekim 1915) tarihinde Mehmed Şemseddîn Efendi'nin tavsiyesi ile Erzurumlu Mustafa Nâfiz Efendi adında bir zâta verilmiştir.⁸⁸¹ Tekke böylece Eşrefilerin elinden çıkmıştır.

Mustafa Nâfiz Efendi hakkındaki şikâyetler üzerine meşihat makamı Mehmed Şemseddîn Efendi'ye verilmiş ve Şemseddîn Efendi bu vazifesini tekkeler kapatılıncaya kadar sürdürmüştür.⁸⁸²

3.2.2.2.10. Hamam Tekke

Yıldırım Bâyezîd'in vezirlerinden Çandarlı Ali Paşa (ö. 809/1406) tarafından kendi adıyla anılan mahallede yaptırdığı hamamın yerine inşa edildiği için bu isimle anılmaktadır. Söz konusu hamam metruk bir halde iken İbrahim b. Avnullah isimli şahıs tarafından vakfın nâzırından satın alınarak tâmir ettirilmiş ve Kâdiriyye Tarikatı'na tekke olarak vakfedilmiştir. Dergâhın resmî açılışı 1038/1628 tarihinde Eşrefzâde Ali Sırrî Efendi, Bursa Kadısı Âhizâde Hüseyin Efendi gibi zevâtın katılımıyla yapılmış ve

⁸⁷⁹ Mehmed Şemseddin, s. 458-459.

⁸⁸⁰ Mehmed Şemseddin, s. 459; Öcalan, “Bursa'da Canlanan Tarih: Karabaş-ı Velî Dergâhı ve Hazîresi”, s. 366; Erhan, “Bursa'da Karabaş Dergâhı”, s. 281.

⁸⁸¹ Mehmed Şemseddin, s. 459; Öcalan, “Bursa'da Canlanan Tarih: Karabaş-ı Velî Dergâhı ve Hazîresi”, s. 366;

⁸⁸² Mehmed Şemseddin, s. 460.

dergâha ilk şeyh olarak İsmail Rûmî'nin halifelerinden Ahmed el-Kâdiri getirilmiştir. Bu sebeple "İsmail Rûmî Tekkesi" olarak da isimlendirilmektedir.⁸⁸³

Tekke'nin ilk şeyhi Ahmed el-Kâdiri'den (ö. 1051/1641) sonra yerine önce oğlu geçmiş onunda vefâtı ile boş kalan meşihat makamı Sa'di şeyhlerinden İbrahim Sabri Efendi'ye verilmiş, ondan sonra da Rifâiyye şeyhlerinden Hüseyin Efendi (ö. 1155/1742) tekkede tarikat faaliyeti icrâ etmiştir. Kayserili Şeyh Halil Efendi ile (1173/1760) tekkede yeniden Kâdiri zikri icrâ edilmeye başlanmıştır. Halil Efendi'den sonra postnişîn olan Konyalı Ali Efendi tekkenin ilk Eşrefî şeyhidir.⁸⁸⁴ Tekke'den günümüze harabe bir cami ve bahçesinde birkaç mezar ulaşmıştır.

Tekkede görev yapan Eşrefî şeyhleri şunlardır:

- 1-Konyalı Ali Efendi (ö. 1185/1771)
- 2-Ahmed Efendi (ö. 1223/1808)
- 3-Mustafa Efendi (ö. 1228/1813)
- 4-Sâid Efendi (ö. 1287/1870)
- 5-Eşref Efendi (ö. 1292/1875)
- 6-Rıza Efendi (ö. 1305/1888)

1-Konyalı Ali Efendi (ö. 1185/1771)

Konya'da doğan Ali Efendi ilk tahsilini memleketinde tamamladıktan sonra Bursa'ya gelmiş, bir süre İsmail Hakkı Tekkesi şeyhi Hikmetzâde Şeyh Mehmed Efendi'nin hizmetinde bulunduktan sonra Eşrefzâde Avnullah Efendi'ye intisâb ederek hilafet almıştır. Avnullah Efendi'nin 1155/1742 tarihinde vefâtından sonra şeyhinin kardeşi Fahreddîn Efendi'nin hizmetine girmiştir. Ancak bir süre sonra bazı olaylar sebebiyle Fahreddîn Efendi ile araları açılınca İncirli Eşrefzâde Dergâhı postnişîni Abdülkâdir Necib Efendi'nin sohbetlerine katılarak ondan hilafet almıştır. Hamam Tekkesi şeyhi Halil Efendi'nin vefâtıyla meşihat tevdi edilen şeyhin küçük oğlunun yerine vekâleten posta oturmuştur.⁸⁸⁵

⁸⁸³ Belig, s. 148-149; Mehmed Rif'at Efendi, vr. 296a; Mehmed Fahreddîn Efendi, vr. 112a; Hasan Tâib, s. 71; Koyunoğlu, *İznik ve Bursa Tarihi*, s. 131; Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisi'nin İlk Devri*, İstanbul 1966, I, 471-472; Öcalan, *Bursa'da Tasavvuf Kültürü*, s. 128.

⁸⁸⁴ Baldırzâde, s. 114-115; Belig, s. 148-149; Mehmed Rif'at Efendi, vr. 295b-296a; Mehmed Şemseddin, s. 331-332.

⁸⁸⁵ Eşrefzâde Ahmed Ziyaeddîn, vr. 125b; Mehmed Şemseddin, s. 332-333.

Tekkede Eşrefî usûl üzere tarikat faaliyeti icrâ eden Ali Efendi, Muharrem 1185 (Nisan 1771) tarihinde vefât ederek Ali Paşa Camii hazîresine defnedilmiştir. Ali Efendi'nin vefâtından önce aralarında soğukluk bulunan Fahreddîn Efendi'nin oğlunun cenazesine katıldığı ve bu vesile ile aralarındaki soğukluğun son bulduğu rivâyet edilir. Kabir taşında Eşrefzâde Habib Efendi'nin söylediği aşağıdaki beyitler yer almaktadır.

*Şeyh-i tarîk-i Eşrefî
Etti vatan bu menzili*

*İsm-i Hakk'ı zikrederek
Bundan göçüp cümle velî*

*Âsâr-ı zikrullâh ile
Yüklendi gitti mahmili*

*Fevtine târih der Habîb
Buldu bekâyı Şeyh Ali⁸⁸⁶*

2- Ahmed Efendi (ö. 1223/1808)

Konyalı Ali Efendi'nin oğlu olan Ahmed Efendi tasavvufî terbiyesini İncirli Eşrefzâde Dergâhı şeyhi Abdülkâdir Necib Efendi'nin yanında tamamlamıştır. Önce Eyüb Efendi Tekkesi'ne postnişîn olarak atanan Ahmed Efendi, babasının vefât etmesi üzerine Hamam Tekke'ye şeyh olmuştur. Babası Ali Efendi gibi Halil Efendi'nin oğluna vekâleten göreve getirilen Ahmed Efendi, Halil Efendi'nin oğlunun meşihata ehil olmaması sebebiyle asaleten meşihate atanmıştır. Dergâhında Eşrefî usûl üzere faaliyet icrâ eden ve Ali Paşa Camii'nde imâmet ve hitâbet görevlerini de yürüten Ahmed Efendi, Şaban 1223 (Eylül 1808) tarihinde vefât etmiş ve Ali Paşa Câmii hazîresine defnedilmiştir. Râşid Efendi vefâtı için aşağıdaki tarihi düşmüştür:

*Geldi hoş tâmmu'l-ıyâr tarih-i Râşid fevtine
Şeyh-i Hamam pak edip yudı vücûdu dünyâdan⁸⁸⁷*

3-Mustafa Efendi (ö. 1228/1813)

Ahmed Efendi'nin oğludur. Hayatı hakkında kaynaklarda fazla bilgi bulunmamaktadır. Babasından sonra meşihat makamına geçen Mustafa Efendi, altı

⁸⁸⁶ Eşrefzâde Ahmed Ziyaeddîn, vr. 125b; Mehmed Şemseddin, s. 333.

⁸⁸⁷ Eşrefzâde Ahmed Ziyaeddîn, vr. 125a; Mehmed Şemseddin, s. 333-334.

yıllık bir görevden sonra 27 Safer 1228 (27 Şubat 1813) tarihinde vefât etmiştir. Yerine oğlu Saîd Efendi geçmiştir.⁸⁸⁸

4-Saîd Efendi (ö. 1287/1870)

Nûmaniye Tekkesi şeyhi Safiyüddîn Efendi'nin yanında tasavvufî eğitimini tamamlayan Saîd Efendi, babası Mustafa Efendi'den sonra Hamam Tekkesine şeyh olmuş ve elli dokuz sene gibi uzun bir müddet irşâd faaliyetinde bulunmuştur. Meclis-i meşâyih reisi olan mürşidi Safiyüddîn Efendi'nin yardımcılığını yaptığı için “şeyhlerin çavuşu” olarak da anılmıştır.⁸⁸⁹

Tekkenin vakıf gelirleri az olduğu için Saîd Efendi sahaflarda kitapçılık yaparak dergâhın giderlerini karşılamış, fakir ve fukarayı doyurmuştur. 1287 /1870 tarihinde hac ibadeti için Hicaz'a gitmiş, dönüş yolculuğunda rahatsızlanarak gemide vefât etmiştir. Saîd Efendi'nin daima Eşrefî tâcı ile gezdiği, sözünü kimseden esirgemeyerek her yerde doğu söylediği rivâyet edilir. Vefâtından sonra yerine oğlu Eşref Efendi geçmiştir.⁸⁹⁰

5- Eşref Efendi (ö. 1292/1875)

Babası Saîd Efendi'den sonra postnişîn olan Eşref Efendi, bedenen zayıf olduğundan sürekli rahatsızlanmış, beş yıl süren meşihat görevi sonunda 1292 (1875) tarihinde vefât etmiş, Ali Paşa Camii hazîresine defnedilmiştir. Vefâtından sonra yerine oğlu Rıza Efendi geçmiştir.⁸⁹¹

6-Rıza Efendi (ö. 1305/1888)

Babası Eşref Efendi'nin vefâtından sonra meşihat makamına geçen Rıza Efendi bir süre görev yapmış, tekkenin depremde harap olması ve tamir için kaynak bulunamaması sebebiyle Hamam Tekkesi kapanmak zorunda kalmıştır. Rıza Efendi Şaban 1305 (Nisan 1888) tarihinde genç yaşta vefât etmiş ve Ali Paşa Camii hazîresine defnedilmiştir.⁸⁹²

Rıza Efendi'nin vefâtıyla meşihat küçük yaşta olan oğlu Eşref'e geçmişse de Eşref'in ehil yaşta olmaması sebebiyle önce Zeynîler Dergâhı şeyhi Rıza Efendi, ondan

⁸⁸⁸ Mehmed Şemseddin, s. 334.

⁸⁸⁹ Mehmed Şemseddin, s. 334.

⁸⁹⁰ Mehmed Şemseddin, s. 334-335; Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, s. 367.

⁸⁹¹ Mehmed Şemseddin, s. 33; Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, s. 367.

⁸⁹² Mehmed Şemseddin, s. 335-336.

sonra da Seyyid Nâsır Dergâhı şeyhi Abdüssamed Efendi vekil tayin edilmiştir. Ancak tekke tamir edilemediğinden tarikat faaliyeti icrâ edilememiştir.⁸⁹³

Bundan sonra Hamam Tekkesi'nde şeyhlik yapan Osman Efendi ve Cemâl Efendi Kâdiriyye ve Şâbâniyye usûllerini birlikte icrâ etmişlerdir.⁸⁹⁴

3.2.2.2.11. Ahmed Gazzî Tekkesi

Tekkenin kurucusu Ahmed Gazzî el-Halvetî ibn Müferrec İbn İsa, Filistin topraklarında bulunan Gazze şehrinde doğmuş, Mısır'da ilim tahsil ettikten sonra Bursa'ya gelmiştir. Bir süre Bursa medreselerinde müderrislik yapan ve kendisine bir mürşid arayan Ahmed Gazzî, kendisi gibi Bursa'ya sonradan gelen Niyaz-i Mısırî tarafından yetiştirilmiş ve hilafet verilmiştir. Mısırî Dergâhı'na şeyh olan Ahmed Gazzî bir süre sonra dergâhtan ayrılarak kitapları ve postuyla birlikte Şeker Hoca Mescidi'ne taşınmıştır. Burada öteden beri sürdürdüğü tedris faaliyetlerine devam ederken dostları onun için daha müsait bir mekân aramışlar ve Duhter Şeref Mescidi'ni tamir edip avlusuna odalar ilave ederek Ahmed Gazzî'ye sunmuşlardır. Burada faaliyetlerine devam eden şeyh, mescidin yakınında bir ev satın alarak yerleşmiştir. 1108 /1696 tarihinde eşinin teklifi ile aynı mahallede dergâh inşası için bir arsa satın almış ve bu arsa üzerine kendi adıyla anılan Ahmed Gazzî Dergâhı'nı inşa etmiştir.⁸⁹⁵ Dergâhta görev yapan ilk Eşrefî şeyhi Ali Sırrî Efendi'dir.

1925 yılında tekkelerin kapatılmasına kadar mevcudiyetini sürdüren tekkenin binası 1929 yılına boş kalmış, 1930 yılından itibaren İvaz Paşa İlkokulu olarak açılmıştır. İlkokulun adı halk arasında Gazzihâne kelimesinin bozuk telaffuzuyla "Kazgâni" mektebi olarak bilinmektedir. 1979 yılında dergâhın ahşap binası yıkılarak halen faaliyetine devam eden Süleyman Çelebi Lisesi yapılmıştır. Dergâhın hazîresinde yer alan mezarlardan çıkan kemikler Pınarbaşı mezarlığına taşınmış ama hangi mezarın kime ait olduğu belirtilmemiştir.⁸⁹⁶

Tekkede görev yapan postnişînler şunlardır:

1-Ali Sırrî (ö. 1322/1904)

2-Bedreddîn Efendi (ö. 1332/1914)

⁸⁹³ Mehmed Şemseddin, s. 335-336.

⁸⁹⁴ Mehmed Şemseddin, s. 336-337; Öcalan, *Bursa'da Tasavvuf Kültürü*, s. 132.

⁸⁹⁵ Mehmed Şemseddin, s. 201-212; Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, II, 233-235

⁸⁹⁶ Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, II, 251-252.

1-Ali Sırrî (ö. 1322/1904)

Ahmed Gazzî Tekkesi'nin altıncı postnişîni Cemal Efendi'nin vefâtından sonra meşihat, daha önce İncirli Eşrefzâde Tekkesi şeyleri arasında yer verdiğimiz Ali Sırrî Efendi'ye 1306/1889 tarihinde tevdi' edilmiştir. Ali Sırrî Efendi her iki tekkenin meşihatını aynı anda devam ettirmiştir. On altı yıl bu görevi sürdüren Ali Sırrî Efendi 1322 /1904 tarihinde İstanbul'da vefât etmiş ve Karacaahmed civarında şeyhi Osman Fazlı Efendi'nin yanına defnedilmiştir.⁸⁹⁷

2-Bedreddîn Efendi (ö. 1332/1914)

Ali Sırrî Efendi'nin vefâtı üzerine oğullarından Mehmed Şemseddîn de İncirli Eşrefzâde Tekkesi'ne yarı hisse ile postnişîn olurken, diğer oğlu Ahmed Bedreddîn Ahmed Gazzî Dergâhına müstakillen şeyh olarak atanmışlardır.⁸⁹⁸ 1322/1904 tarihinde göreve başlayan Bedreddîn Efendi 1332/1914 tarihinde halen görevde olduğu kaynaklarda mevcuttur. Ancak bu tarihten sonrası ile ilgili elimizde bir kayıt mevcut değildir.⁸⁹⁹

3.2.2.2.12 Kaygulu Dergâhı

Halil Efendi isimli zâtın Bursa Hasan Paşa Mahallesi'ndeki evini tekkeye dönüştürmesi ve Gümrükçü Salih Efendi'nin zaviyeye ilave ettirdiği birkaç odayla bu tekke oluşmuştur.⁹⁰⁰ Tarikat bakımından Celvetî olan Kaygulu Dergâhı'nın vakfiye şartları arasında her Cuma gecesi Kâdiri usûlü zikrin yapılması belirtilmiştir. Böylece Celvetî olan Kaygulu Dergâhı şeyhleri aynı zamanda Eşrefî icâzeti de alarak bu usulle de faaliyet icrâ etmişlerdir.⁹⁰¹

Kaygulu Dergâhı'nda Eşrefî usulle faaliyet icrâ eden postnişînler şunlardır:

1-Halil Efendi (ö. 1235/1818)

2-Hasan Efendi (ö. 1291/1874)

3-Veyis Efendi (ö. 1300/1882)

⁸⁹⁷ Mehmed Şemseddin, s. 217; Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, II, 251. Ali Sırrî Efendi hakkında daha önce İncirli Eşrefzâde Tekkesi şeyhleri arasında ayrıntılı olarak bilgi verildiğinden burada ayrıntıya girilmemiştir.

⁸⁹⁸ Mehmed Şemseddin, s. 113-114, 217-220.

⁸⁹⁹ Mehmed Şemseddin, s. 217; Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, II, 251.

⁹⁰⁰ Mehmed Şemseddin, s. 471.

⁹⁰¹ Tek, s.179.

1-Halil Efendi (ö. 1235/1818)

Dergâhın bânisi Halil Efendi Bursa'da dünyaya gelmiş, zâhiri ilim tahsilinden sonra Serilli Pir Mehmed Veli'den hilafet almıştır. Pamuklu dokuma işi ile meşgul olduğu için fakir fukarayı da doyurmuş, günden güne müntesibleri çoğalmış Hasan Paşa Mahallesiindeki evini zaviyeye çevirmiştir. Tarikat bakımından Celvetî olmakla birlikte Eşrefî usûl üzere faaliyet icrâ etmiştir. 1235/1818 tarihinde vefât eden ve tekke hazîresine defnedilen Halil Efendi'nin tasavvufa dâir manzum *Hâdiü'l-uşşâk* adlı bir eseri ve bir divanı vardır.⁹⁰² Konu ve tertip yönünden *Muhammediye*'ye çok benzeyen *Hâdiü'l-uşşâk*⁹⁰³, *Muhammediye-i Sâni* adıyla da anılmaktadır. Eserde Yazıcıoğlu'nun *Muhammediye*'sinde olduğu gibi, dinden, ilâhi aşktan, imandan, ibadetten, ahlâktan, ahiretten bahsedilmekte; bu konular anlatılırken ayetlere, hadislerle ve tefsirlere dayanılmakta; didaktik hava hâkim kılınarak, öğütler arasında eski hikâyeler tekrarlanmaktadır. Ayrıca eserde Hz. Peygamber'in doğumu, hayatı, faziletleri ve ölümü ile Hz. Fâtıma, Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali, Hasan ve Hüseyin'in ölümüne de yer verilmektedir. Nazım şekli ve vezin yönünden dikkat çeken eserde 16'lı hece vezniyle kaside nazım şeklinde yazılmış manzumelerle 8'li ve 11'li mesnevîler birbirini takip etmektedir. Dili, üslûbu ve anlatımı sade olan eser, dil ve şekil bakımından edebiyatımızda önemli ve anlamlı bir hüviyete sahiptir.⁹⁰⁴

2- Hasan Efendi (ö. 1291/1874)

Halil Efendi'nin oğlu Hasan Efendi, babasının vefâtı ile meşihat makamına geçmiştir. Mısırlı Kâmil Paşa ve hayırsever hanımı Zeynep Hatun kendisine teveccüh ettiklerinden dergâhın onarılması ve yeni vakıfların tesis edilmesinde Hasan Efendi'ye yardımcı olmuşlardır. Bu sayede semahâne yeniden inşa edilmiş diğer bölümlerde yenilenmiştir. 1291/1874 tarihinde vefât etmiş ve dergâhın hazîresinde babasının yanına defnedilmiştir. Yerine oğlu Veyis Efendi geçmiştir.⁹⁰⁵

3-Veyis Efendi (ö. 1300/1882)

Genellikle İstanbul'da ikamet eden Veyis Efendi, Kâmil Paşa'nın eşi Zeynep Hatun'a ait olan yalıda kalmıştır. Aksaray'da bulunan Olanlar Tekkesi boş kaldığında uhdesine verilmiş ve tamire ihtiyacı olan tekkeyi yeniden inşa ettirmiştir. Babasının

⁹⁰² Mehmed Şemseddin, s. 471-472; Bursalı M. Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 151.

⁹⁰³ Bursalı M. Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I/151; Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 472.

⁹⁰⁴ Kocatürk, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 563-564.

⁹⁰⁵ Mehmed Şemseddin, s. 472.

vefâtı ile meşihatı tevcih olunan Kaygulu Dergâhı'na kendisine vekâleten küçük oğlu Hasan Efendi'yi göndermiştir. 1300/1882 tarihinde İstanbul Boğazı'nı kayıkla geçerken alabora olmuş ve boğularak vefât etmiştir. Veyis Efendi'nin vefâtıyla Kaygulu Tekkesi'ne gönderdiği oğlu Hasan Efendi Olanlar Tekkesi'ne, diğer oğlu Gülşen Efendi'de (ö. 1329/1911) Kaygulu Dergâhı'na atanmışlardır.⁹⁰⁶

3.2.2.3. İstanbul Tekkeleri

XV. Yüzyılda İznik'te kurulan Eşrefiyye'nin İstanbul'da temsili ancak XVII. yüzyılda gerçekleşebilmiştir. İznik Âsitânesi postnişinlerinden Hamdi-i Evvel'in halifelerinden “Cân-ı âlem” lakaplı Abdülkâdir Efendi'yi irşâd görevi ile İstanbul'a gönderdiği, İstanbul'a giden ilk Eşrefilerden olduğu tahmin edilen Abdülkâdir Efendi'nin Âşık Paşa Semtinde bulunan Mimar Sinân Zaviyesi'ne şeyh olduğu rivayet edilmektedir.⁹⁰⁷ İznik Âsitânesi postnişinlerinden Eşrefzâde İzzeddîn Efendi'nin aralıklı olarak birkaç kez İstanbul'da bulunması ve yaptığı coşkun vaazları ile dönemin sultanlarının takdirini kazanması da Eşrefiyye'nin tanınmasında rol oynamıştır. İzzeddîn Efendi'nin müridi ve *Hediyetü'l-fukarâ* müellifi Tenuûrizâde Mustafa Efendi'nin de tarikatın yayılmasında hatırı sayılır çabası olmuştur. Eşrefiyye, daha sonra Abdal Yakub Tekkesi, Gavsi Tekkesi, Erdek (Ördek) Baba Zâviyesi, Keyci Hatun Mescidi gibi tekkelerle şehrin tasavvufî hayatında etkili olmaya başlamıştır. Tophâne'de bulunan Rûmiyye kolunun merkez tekkesi konumundaki Kâdirihâne'de Rûmiyye usûlünün yanında Eşrefî usûlünün de icrâ edilmeye başlanması ile Rûmiyye koluna ait tekkelerde de varlık göstermiştir.

Eşrefî usûl üzere tarikat faaliyeti icrâ edilen tekkeler ve postnişinlerini şöyle sıralamak mümkündür:

3.2.2.3.1. Abdal Yâkub Tekkesi

Fatih İlçesi Davutpaşa Mahallesi'nde bulunan Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi içinde yer almaktadır.⁹⁰⁸ Abdal Yakub Dede, Hekimbaşı Nuh Efendizâde, Hekimoğlu Ali Paşa isimleriyle de anılan tekkenin başlangıçta hangi tarikata ait olduğu tespit

⁹⁰⁶ Mehmed Şemseddin, s. 472-473.

⁹⁰⁷ Mehmed Rif'at Efendi, vr. 335b.

⁹⁰⁸ Zâkir Şükrü Efendi, *Mecmu'a-i tekâya*, s.10; Bandırmalızâde Ahmed Münîb Üsküdârî, *Mecmu'a-tekâya*, Âlem Matbaası, İstanbul, ty. s. 2; Yeşilzâde Mehmed Sâlih, *Rehber-i tekâya*, s.1; Baha Tanman, “Abdal Yakub Tekkesi”, *DİA*, TDV. Yay., İstanbul, 1988, I, 66.

edilememiştir. Daha sonra Halvetîyye'ye 1121/1710'dan sonra ise Eşrefiyye'ye geçmiştir. Tekke, Abdal Yâkub Dede tarafından XVII. yüzyılın ortalarında, bugünkü Hekimoğlu Ali Paşa Camii şadırvanının bulunduğu yerde kurulmuştur. Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa (ö 1758) külliyesini inşa ettirirken bu ilk tekkeyi yıktırarak biraz ilerisinde yenisini yaptırmıştır (1748). Bugün ayakta duran bu ikinci tekkedir. İnşaat sırasında, biri ilk tekkenin naziresinde gömülü olan Abdal Yâkub Dede ile haleflerine, diğeri de Ali Paşa ve aile fertlerine ait olmak üzere iki bölümlü bir türbe yapılmıştır. İkinci tekke, muhtemelen küçük fakat bağımsız bir yapı olan ilk tekkeden farklı ve daha şümüllü bir şekilde inşa edilmiş, fakat Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesinin bir parçası durumunda kalmıştır. Nitekim derviş hücreleri, harem, selâmlık, mutfak ve hamam bölümlerini ihtiva etmesine rağmen müstakil tevhidhanesinin bulunmadığı dikkati çekmekte ve törenlerin, külliyenin merkezini oluşturan camide icra edildiği anlaşılmaktadır.⁹⁰⁹

Tekkenin kurucusu Abdal Yakub Dede hakkında yeterli bilgi yoktur. Ancak Mehmed Rif'at Efendi, tekkenin hazîresinde medfûn bulunan Kirli Dede Sultan adlı bir zâtın bahisle, Abdal Yakub ve Kirli Dede Sultan'ın İstanbul'un fethinden sonra buraya geldikleri ve tekkeyi beraber inşa ettiklerini kaydetmektedir.⁹¹⁰

Yakub Dede'den sonra yerine halifesi Üveys Dede geçmiş, bu zâtın vefâtı ile Halvetî-Cihagîrî şeyhi Hasan Burhâneddîn Efendi'nin (ö. 1074/ 1663) halifelerinden Enfî İbrahim Efendi'nin (ö. 1122/1710) postnişîn olmasıyla tekke Halvetî /Cihagirî koluna intikal etmiştir. Yakub Dede ve halifeleri tekkenin hazîresinde medfûndur.⁹¹¹

Tekkenin dördüncü şeyhi ve Enfî İbrahim Efendi'nin oğlu Mehmed Rıza Efendi ile Abdal Yakub Tekkesi Eşrefiyye'ye bağlanmıştır. Zikir günü Cuma'dır. Bütün bölümleriyle bugüne intikal edebilmiş olan Abdal Yâkub Tekkesi'nin harap durumdaki mutfak ve hamamı hariç, diğer kısımları halen mesken olarak kullanılmaktadır.⁹¹² (Ek 26, 27).

Tekkede postnişîn olan şeyhler şunlardır:

⁹⁰⁹ Hacı İsmailbeyzâde Osman Bey, *Mecmû'a-i cevâmî*, Dersâdet Karabet ve Kabsar Matbaası, 1304, İstanbul, 1, 14; Tanman, "Abdal Yakub Tekkesi" s. 66; Atilla Çetin, "İstanbul'daki Tekke, Zaviye ve Hankahlar Hakkında 1199/1784 Tarihli Önemli Bir Vesika", *Vakıflar Dergisi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay., XIII, İstanbul 1981, s. 586; Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi", *DİA*, TDV. Yay., İstanbul 1998, 17, 169.

⁹¹⁰ Mehmed Rif'at Efendi, vr. 394b-395a.

⁹¹¹ Zâkir Şükrü, *Mecmu'a-i tekâya*, s. 10; Vassâf, V, 5; Mehmed Süreyya, III, 790; Çakır, s. 422.

⁹¹² Yeşilzâde, *Rehber-i tekâya*, s. 1; Tanman, "Abdal Yakub Tekkesi" s. 66; Melek Paşazâde Kadri Bey, *Hânkâhnâme*, vr. 4; Çakır, s. 422.

1-Mehmed Rızâ Efendi (ö. 1163/1750)

2-İbrahim Edhem Efendi (ö. 1206/1790)

3-Mehmed Nusreddîn Efendi (ö. 1272/1856)

4-Sâdeddîn İsmail Efendi (ö. 1331/1913)

1- Mehmed Rızâ Efendi (ö. 1163/1750)

Enfî İbrahim Efendi'nin oğlu olan Mehmed Rıza Efendi, Hüseyin Efendi adında bir Halvetî şeyhinin yanında seyr u sülûkunu sürdürmekte iken İznik Âsitânesi postnişînlerinden Eşrefzâde İzzeddîn Efendi'nin İstanbul'a gelmesi ile ona intisab ederek sulûkunu yanında tamamlamış ve Eşrefî icâzeti almıştır. İcâzeti sadece Eşrefiyye ile sınırlı değildir. Kâdiriyye Tarikatı'nın Rezzâkiyye kolu şeyhi aslen Mekkeli olan Muhammed b. Ahmed Ukayl'den⁹¹³ de hilâfet almıştır.⁹¹⁴

Mehmed Rızâ Efendi meşihat makamında iken Sadrazam olan Hekimoğlu Ali Paşa tarafından 1150/1737 tarihinde tekkenin bulunduğu yere bir cami inşa edilmiştir.⁹¹⁵ Bu cami inşası sırasında tekke yıkılarak biraz ilerisine yeniden yapılmıştır. Bu gün mevcut olan tekke bu yeni tekkedir. İlk tekkeye göre daha şumullü olarak yapılmıştır.⁹¹⁶

Mehmed Rızâ Efendi, babasının müntesib olduğu Halvetî-Cihagirî Tarikatı şeyhi Kelâmî Mustafa Efendi'den de hilafet almıştır. 1163/1750 tarihinde vefât ederek babasının yanına defnedilen Mehmed Rızâ Efendi'nin halifeleri arasında Gavsî Tekkesi şeyhi Mustafa Gavsî, Erdek Baba Zâviyesi şeyhi Limnili Hasan ve Abdülkâdir Efendi, Mehmed Efendi ve Ali Uryânî el-Makdisî bulunmaktadır.⁹¹⁷

2- İbrahim Edhem Efendi (ö. 1206/1790)

Mehmed Rızâ Efendi'nin oğludur. Tasavvufî eğitimini babasından tamamlamış ve vefâtından sonra tekkeye postnişîn olmuştur. Eşrefî postnişînlerinin ikincisidir. 22

⁹¹³ Aslen Mekkeli olan Muhammed Ukayl, Şam, Halep ve Mısır'da üç farklı Kâdiri şeyihnden hilafet aldığı gibi, Sâdi, Halvetî ve Nakşî tarikatlerinden de feyz almıştır. İstanbul'da bulunduğu sürede Abdal Yakub Tekkesi'nde misafir olmuş ve vefât ettiğinde bu tekkenin hazîresine defnedilmiştir. *Şerh-i hadis-i erbaîn, risâle-i ikdü'l-cevâhir ve tefsîr-i Kur'ân beyne's-sutûrîn* isimli telifleri vardır. Bkz. Harîrizâde, I, 74a.

⁹¹⁴ Zâkir Şükrü, s. 10;

⁹¹⁵ Rivayete göre Hekimoğlu Ali Paşa sadrazam olmadan önce bir vesile ile Mehmed Rıza Efendi'yi ziyaret eder. Sadrazam olmayı arzu ettiğinden kendisinden bu konuda dua talep eder ve gerçekleşmesi halinde bir cami yaptırmayı vaa eder. Sadrazam olunca da kendi adıyla anılan camiyi yaptırır. Bkz. Mehmed Rif'at Efendi, vr. 350a-350b.

⁹¹⁶ Tanman, "Abdal Yakub Tekkesi" s. 66.

⁹¹⁷ Tabibzâde, vr. 4; *İstanbul Tekkeleri Nüfus Vukuatı Defteri*, vr. 84.

Cemâziyelevvel 1206 (9 Şubat 1790) tarihinde vefât etmiş ve tekke hazîresinde babasının yanına defnedilmiştir.⁹¹⁸

3-Mehmed Nusreddin Efendi (ö. 1272/1856)

İbrahim Edhem Efendi'nin oğlu olan Mehmed Nusreddîn Efendi 1200/1785 tarihinde doğmuş, babası vefât ettiği zaman henüz altı yaşında olduğundan babasının halifelerinden Abdülkâdir Efendi'yi vekâleten yerine bakmıştır. Bursa Numaniye Tekkesi şeyhi Safiyüddîn Efendi'den Tasavvufî terbiye gören ve hilafet alan Mehmed Nusreddin Efendi, Abdülkâdir Efendi'nin 1222/1808 tarihinde vefâtıyla tekkeye postnişîn olmuştur. Elli yıla yakın bir zaman irşâd görevini sürdürmüş, 3 Cemâziyelâhir 1272 (10 Şubat 1856) tarihinde vefât etmiş ve Tekke hazîresinde babasının yanına defnedilmiştir.⁹¹⁹

4-Sâdeddîn İsmail Efendi (ö. 1331/1913)

Mehmed Nusreddîn Efendi'nin erkek evladı olmadığı için dergâhın meşihatı iki damadı Sâdeddîn İsmail Efendi ve Mevlevî Yahya Efendi tarafından müştereken yürütülmüştür. Mevlevî Yahya Efendi'nin vefâtı ile tekkenin yarım hissesi oğlu Molla Rızâ Efendi'ye geçmişse de meşihat hizmeti yerine camide imamlık hizmetini yürütmüş, 1310/1893 tarihinde de vefât etmiştir. Meşihat ise Sâdeddîn İsmail Efendi tarafından yürütülmüştür. Sâdeddîn İsmail Efendi aynı zamanda Sünbül Efendi'nin türbedârı olarak görev yapmıştır. 17 Rebûlevvel 1331(24 Şubat 1913) tarihinde vefât etmiştir. Hakimoğlu Ali Paşa Camii avlusunda medfündür.⁹²⁰

Sadeddin İsmail Efendi irşâd hizmeti süresince pek çok halife yetiştirmiştir. Maliye Nezâreti memurlarından yeğeni Mehmed Hamdi Bey (ö. 1336/1918), oğlu Ahmed Eşref, Medeni Kanununun kabulünden sonra Tekirdağ evlendirme memuru olan Mehmed Selahaddîn (ö. 1948), kaşık ve tarak ustası olup derviş tâclarına işlediği Kâdiri gülleri ile meşhur olmuştur. Topkapılı Ali Nuri Bey, Rumeli eşrâfından Râgıp Bey ve

⁹¹⁸ Zâkir Şükrü, s. 10.

⁹¹⁹ Zâkir Şükrü, s. 10; Mehmed Aldülbâki, *Dârü's-saltanatü'l-aliyye'de zâviyenişîn olan meşâyih-i zevi'l-ihtiram dâ'ilerinin defteri ve hayrâtı beyân şüd*, s. 1; Çakır, s. 425.

⁹²⁰ Zâkir Şükrü, s. 10; Çakır, s. 425; Bir şebeke içine alınan lahdi, Mısır Hıdivlerinden birinin annesi ve aynı zamanda dervîşi olan bir hanım tarafından yaptırılmıştır. Ortasında kabartmalı Kâdirî tâcı bulunan, büyük beyaz mermer mezar taşının câmiye bakan yüzünde güzel istifli sülüs hatla şunlar yazılmıştır. *Bu hankâh-ı âlîde altmış bir sene seccâde-nişîn-i rşâd ve mülâzemet-i ezkâr u evrâd iken dergâh-ı Hakk'a intikâl eyleyen vâlîde-i cenâb-ı hazret-i Hidivî'nin şeyhi hâdimü'l-fukarâ es-seyyid eş-şeyh İsmâil Sâdeddîn ibn eş-şeyh Hamdullah Efendi'nin rûhuna Fâtîha*. Bkz. Çakır, s. 425-426.

Şeyh Tâhâ halifeleri arasında sayılabilir.⁹²¹ Abdal Yakub Tekkesi'nin son şeyhi Müfîd Efendi isminde bir zâttır.⁹²²

3.2.2.3.2. Gavsî Tekkesi

Abdal Yâkub Tekkesi şeyhlerinden Mehmed Rızâ Efendi'nin halifesi Mustafa Gavsî Efendi tarafından kurulmuştur. Tekke hakkında ayrıntılı bilgi yoktur. Zikir günü kaynaklarda Cumartesi olarak kaydedilmiştir. Mustafa Gavsî tekkenin vakfiyesinde meşihatın soyundan gelenlerce devam ettirilmesini şart koştuğundan aile tarafından idare edilmiştir. Mustafa Gavsî'den sonra yerine oğlu Nûman Efendi geçmiştir.⁹²³

Fatih ilçesinde Mevlâna Kapı semtinde İbrahim Çavuş Mahallesi Mîmar Kasım Caddesi üzerinde bulunan tekkeden geriye sadece özel bir mülk içindeki hazîresi kalmıştır. 1919 tarihinde telif edilen *Rehber-i Tekâya*'da tekke ma'mur gösterilmişken daha önce telif edilmiş olan *Hankâhnâme* adlı eserde tekkenin yeri Mimar Tekkesi yakınında boş bir arsa olarak kaydedilmiştir.⁹²⁴ Bu bilgilerden tekkenin 1919 öncesinde harab olduğu ve esaslı bir tamirden geçirildiği anlaşılmaktadır. Mahalle halkı verdikleri şifâhi bilgilerde, daha önce burada iki katlı ahşap bir yapının bulunduğunu ve yanarak yok olduğunu söylemişlerdir. (Bkz. Ek 28).

Tekkeden geriye kalan hazîrede Eşrefî tâcî işlenmiş mezar taşları ilgi çekicidir. Üzerinde Eşrefî tâcî bulunan bir mezâr taşına burada görev yapan şeyhlerin isimleri ve vefât tarihleri işlenmiştir. Mezar taşındaki bilgilere göre şeyhler ve vefât tarihleri şöyledir.

Şeyh Mustafa Gavsî (ö. 1130 (1717-18)

Şeyh Nûman (ö. 1175 (1761-62)

Şeyh Abdülkâdir (ö. 1213 (1798-99)

Şeyh Muhammed Fahreddîn (ö. 1235 (1819-20)

Şeyh Muhammed Râşid (ö. 1281(1864-65)⁹²⁵

3.2.2.3.3. Ördek Baba Zaviyesi

Fatih İlçesi Davutpaşa semtinde bulunduğu kaydedilen tekkenin ismi “Erdek

⁹²¹ Çakır, s. 426.

⁹²² Işın, “Kâdirilik”, s. 374.

⁹²³ Zâkir Şükrü, s. 34; Bandırmalızâde, s. 5; Yeşilzâde, s. 1; Çakır, s.426-427.

⁹²⁴ Melek Paşazâde Kadri Bey, *Hânkâhnâme*, vr. 5; Yeşilzâde, s. 4.

⁹²⁵ Bkz. Ek : 29.

Baba”, “Örük Baba” isimleriyle de geçmektedir. Kaynaklarda zaman zaman farklı tarikatların faaliyet icra ettikleri kaydedilmektedir. 1840 tarihinde basılan bir mecmuada tekke Nakşibendiyye tarikatına ait gösterilirken⁹²⁶, 1890’da Kâdirî tekkesidir ve şeyhi Âgah Efendi adında bir zâttır.⁹²⁷ 1911 tarihli başka bir mecmuada Rifâîi tekkesi olarak görülmektedir.⁹²⁸ 1919 tarihli *Rehber-i Tekâyâ* isimli eserde ise tekke Kâdiriyye’ye nisbet edilmiştir.⁹²⁹

Tekkenin Eşrefî şeyhi Abdal Yakub Tekkesi şeyhi Mehmed Rıza Efendi’nin halifesi Hasan Efendi’dir. Aslen Limni’li olan Hasan Efendi sonradan İstanbul’a gelmiş ve Mehmed Rıza Efendi’ye intisab ederek ondan hilafet almıştır. Ördek Baba Tekkesi’ne ne şekilde atandığı bilinmemekle birlikte 1193/1779 tarihindeki vefâtına kadar buradaki görevini sürdürmüştür. Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde bulunan 1199 /1784 tarihli bir belgede tekkede Zeynelâbidin adında bir Kâdiri şeyhinin postnişin olduğu kaydedilmiştir.⁹³⁰ Hasan Efendi’nin vefâtından beş yıl sonrasına ait olan bu belgedeki bilgiler şeyh Zeynelâbidîn’in onun halifesi olabileceğini akla getirmektedir. Hasan Efendi’nin oğlu Mehmed Eşrefî de babası gibi Mehmed Rızâ Efendi’ye intisab ederek hizmetinde bulunmuştur. Tekke’de irşâd faaliyeti ile ilgili herhangi bir bilgi mevcut değildir. 22 Zilkâde 1195 (9 Kasım 1781) tarihinde vefât etmiş ve Silivrikapı dışında bir kabristana defnedilmiştir. 1190 (1776) tarihinde vefât eden İsmail Efendi de Hasan Efendi’nin halifelerindendir.⁹³¹

3.2.2.3.4. Keyci Hâtun Mescidi Tekkesi

Haseki Caddesi Nakşî Sokağı’nda bulunan Cami, Keyci Hatun isminde bir zât tarafından 890 (1485) tarihinde yaptırılmıştır. Cami’nin adı “dağlayarak tedavi eden” anlamındaki “keyci” kelimesinden gelmektedir. Bu kelime halk arasında yanlış söylenerek “Keçi Hatun” olarak da zikredilmiştir. Zamanla tahrip olan cami II. Abdülhamid zamanında yenilenmiştir. 1969 yılında ise yeniden bir tamir geçirmiştir.⁹³²

⁹²⁶ *Âsitâne-i Âliyye’de Bilâd-ı Selâse’de Kâin El-ân Mevcud ve Muhterik Olmuş Tekkelerin İsim Ve Şöhretleri ve Mukâbele-i şerîfe Günleri Beyân Olunur*, İstanbul 1840, s. 8.

⁹²⁷ Bandırmalızâde, s. 7.

⁹²⁸ *Tekâyâ ve Zevâyâ*, İstanbul Şehremaneti İstatistik Şubesi Yay., İstanbul 1330/1911.

⁹²⁹ Yeşilzâde, s. 5.

⁹³⁰ Atilla Çetin, “İstanbul’daki Tekke, Zaviye ve Hankahlar Hakkında 1199/1784 Tarihli Önemli Bir Vesika”, s. 586.

⁹³¹ Hakkı Öztürk, “Erdek Baba Tekkesi”, *DBİA*, VIII, 139; Mehmed Rif’at Efendi, vr. 351a; Çakır, s. 427.

⁹³² Bu bilgiler Keyci Hatun Camii kitabesinden alınmıştır.

Bu gün Fatih İlçe Müftülüğü'ne bağlı Cami olarak hizmet vermektedir.⁹³³

Keyci Hatun Mescidi ilk olarak Bursa İncirli Dergâhı şeyhi Safiyüddîn Efendi'nin halifesi Ahmed Efendi tarafından tekkeye dönüştürülmüştür. Ahmed Efendi mescidin hazîresinde medfundur. Vefâtından sonra yerine oğlu Mehmed Efendi geçmiştir. Mehmed Efendi'den sonra yerine Ahmed Hulûsi geçmiştir. Tekkenin son şeyhi ise Ahmed Efendi'nin torunu Kemaleddîn Efendi'dir.⁹³⁴

3.2.2.3.5. Tophâne Kâdirî Âsitânesi

Beyoğlu İlçesi Tophâne Sempti Firuzağa Mahallesi Kâdiriler yokuşunda bulunan tekke 1630 tarihinde Hacı Pîri adında bir hayır sahibi tarafından İsmail Rûmî için yaptırılmıştır. Cemaleddin Server Revnakoğlu tekkenin eski bir kilise üzerine inşa edildiğini, 1419'da şehri ziyaret eden Buendelmonte'nin haritasını incelediğini ve tekkenin yerinde büyük bir kilisenin bulunduğunu söylemektedir.⁹³⁵ 1764'te Tophanede çıkan yangında Galata Mevlevîhânesi ile birlikte yanan tekke, 1765'te yeniden yapılmıştır. 1822 yılında tekrar yanan tekkeyi dönemin padişahı II. Sultan Mahmud ahşap olarak yaptırmıştır. Bu yapıma ilişkin bir kitabe tekkeye girişin sağında duvar üzerinde bulunmaktadır. 1894 yılında Sultan II. Abdülhamid Han dergâhı önemli ölçüde tamir ettirmiştir. Bu onarıma ilişkin kitabe avluya girilen kapı üzerindedir. Kâdirî Âsitânesinin zikir günü Salı'dır.⁹³⁶

Kuruluşundan tekkelerin kapatıldığı 1925 tarihine kadar Kâdiriyye'nin Rûmiyye koluna bağlı kalan tekke, yalnızca pîr makamı olduğu Rûmiyye kolunun değil genelde Kâdiriyye Tarikatı'nın Osmanlı başşehirindeki âsitânesi sıfatını taşımıştır. İmparatorluğun diğer yerlerinde bulunan Kâdirî tekkeleri üzerinde büyük nüfuzu olan tekke İstanbul'da tasavvuf kültürünün en önemli merkezlerinden biri olmuş, tekkenin postnişinlerinden Mehmed Şerefeddin Efendi Meclis-i Meşâyih üyeliğinde, Ahmed Muhyiddin Efendi de aynı meclisin başkanlığında bulunmuş, mensupları arasından Kazasker Mustafa İzzet Efendi gibi sanatkârlar yetişmiştir. 1925'ten sonra tevhidhâne

⁹³³ Bkz. Ek 30).

⁹³⁴ Çakır, s. 428.

⁹³⁵ Cemaleddin Server Revnakoğlu, *Kadirihane Tarihçesi ve Önemli Bilginler*, Süleymaniye Ktp. Revnakoğlu, Nu: 0183, vr. 264; İlber Ortaylı, İstanbul'un Mekânsal Yapısının Tarihsel Evrimine Bir Bakış, *Amme İdaresi Dergisi*, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü, Yay., X (II) , Ankara 1977, s. 83.

⁹³⁶ Seyyid Ali Sırri, *Tuhfe-i Rûmî*, s. 269; Bandırmalızâde, s. 12; *Âsitâne-i Âliyye'de Bilâd-ı Selâse'de Kâin El-ân Mevcud ve Muhterik Olmuş Tekkelerin İsim Ve Şöhretleri ve Mukâbele-i şerîfe Günleri Beyân Olunur*, s. 7; Melek Paşazâde Kadri Bey, vr. 9; Yeşilzâde, s. 1; Tanman, "Kadirîhane Tekkesi", V/369.

yalnızca cami olarak kullanılmış, son postnişîn İsmail Gavsî Efendi (Erkmenkul) ailesiyle harem bölümünde yaşamaya devam etmiştir.⁹³⁷

Tophâne Kâdiri Âsitânesi her ne kadar Rûmiyye kolunun merkezi olarak bilinse de belli bir dönemden sonra postnişînler Rûmiyye yanında Eşrefiyye kolundan da icâzet almışlar, kendilerine başvuran dervişlerin kabiliyetlerine göre bazılarını Rûmî, bazılarını ise Eşrefî usûl üzere seyr u sülûk ettirmişlerdir. Salı günleri yapılan zikir törenlerinde de Rûmî ve Eşrefî usul birlikte uygulanmıştır.⁹³⁸ Âsitâneye bağlı diğer tekkelerin bazılarında da bu durum devam ettirilmiştir. İsmail Rûmî kolunun teşekkülü Eşrefiyye kolunu zayıflatmamış, aksine her iki kolun birlikte temsil edilmeye başlanması ile daha da güçlenmiştir. Sâdık Vicdânî , İstanbul ve çevresindeki Kâdirî tekkelerinin çoğunun Eşrefiyye şubesine bağlı şeyhlerle dolu olduğunu söylemekte ve Anadolu’da en fazla yayılan Kâdiri şubesinin Eşrefiyye olduğunu kaydetmektedir.⁹³⁹ Ancak bu hususu tespit etmek zordur. Çünkü tekke mecmualarında Kâdirî tekkelerinin hangi kola ait olduğu belirtilmemiş olduğundan postnişînlerinden hareketle yapılan tespit de sınırlı kalmaktadır. Sadece İstanbul’da yüzlerce Kâdirî tekkesinin varlığı biliniyorken çok azının şübeleri tespit edilebilmiştir. Söz konusu bu tekkelerin bir kısmının Eşrefiyye şubesine ait olması muhtemeldir.

Her iki Kâdiri kolunun olumlu münâsebetlerine, Bursa’da bulunan İncirli Eşrefzâde Dergâhı ikinci postnişîni İzzeddîn Efendi’nin Tophâne Kâdirîhânesi’ne defnedilmesi örnek olarak gösterilebilir. İzzeddin Efendi, 1136/1724 tarihinde hac yolculuğuna çıkmadan evvel İstanbul’a gitmiş ve Tophâne Kâdirîhânesi’nde bir müddet kalmıştır. Başka bir vesile ile İstanbul’a yeniden gelen burada vefât eden İzzeddîn Efendi Tophâne Kâdirîhânesi hazîresine defnedilmiştir.⁹⁴⁰

Tekkelerin kapatıldığı dönemde Kâdirîhâne’de postnişîn olan İsmail Gavsî Efendi (ö. 1377/1958)’nin babası Abdüşşekûr Efendi (ö. 1339/1869)’den hem Rûmî hem de Eşrefî usûlünce seyr u sülûk gördüğü ve her ikisinden de hilafet aldığı kaydedilmektedir.⁹⁴¹ Yukarıdaki bilgilerden Tophâne Kâdirî Âsitânesi’nin tekkelerin

⁹³⁷ Tanman, “Kâdirîhâne Tekkesi”, XXIV, 130; Bkz. Ek 31, 32.

⁹³⁸ Vicdânî, s. 132-133.

⁹³⁹ Vicdânî, s. 28.

⁹⁴⁰ Tennûrîzâde, vr. 40b; Mehmed Şemseddin, s. 100; Vassâf, I, 108; Özcan, “İzzeddîn Efendi Eşrefzâde”, XXIII, 554.

⁹⁴¹ Çakır, , s. 457.

kapatıldığı tarihe kadar Rûmiyye ve Eşrefiyye kollarına birlikte hizmet verdiği ve her iki kolun hilafetinin de verilmeye devam edildiği anlaşılmaktadır.

Tophâne semtinde bulunan Karabaş Tekkesi de Kâdiriyye'ye hizmet etmiş tekkelerdendir. Karabaş Mustafa Ağa ibn Korkut tarafından yaptırılan tekkede Halvetî, Sünbülî ve Kâdirî şeyhleri hizmet vermişlerdir.⁹⁴² Ahmed Muhyiddîn, Karabaş Tekkesi'nin on dördüncü şeyhi Şâkir Efendi (ö. 1276 /1860)'nin hâlis bir Eşrefî şeyhi olduğunu kaydetmektedir.⁹⁴³ Balat semtinde bulunan Sami Tekkesi'nin de Eşrefî şeyhleri tarafından idâre olunduğu kayıtlıdır.⁹⁴⁴

3.2.2.4. Diğer Tekkeler

3.2.2.4.1. Lefke (Osmaneli) Tekkesi

Mehmed Şemseddîn, İznik Âsitânesi şeyhlerinden Hamdi Efendi'nin oğullarından Abdülmümin ve Lütfü Efedilerin Lefke civarında ikamet ettikleri ve burada tarikat faaliyetinde bulduklarını kaydetmektedir.⁹⁴⁵ Mehmed Şemseddin'in kaydında sadece Lefke denilirken daha sonraki kaynaklarda Abdülmü'min ve Lütfü Efendi'nin Kıbrıs Lefke'de tekke açarak irşad faaliyetinde buldukları kaydedilmektedir.⁹⁴⁶ Yusuf Küçükdağ, *Türk Tasavvuf Araştırmaları* adlı eserinin Kıbrıs tekke ve zaviyelerine ayırdığı bölümünde Lefke'de herhangi bir tekke'den bahsetmemektedir.⁹⁴⁷

Sakarya nehri kıyısında kurulan ve bugün Osmaneli ismiyle bilinen kentin eski adı Lefke'dir. İznik'ten Osmaneli'ye giden yol üzerinde kente giriş kapısının adı da Lefke Kapısı olarak isimlendirilmiştir. Kanaatimizce Eşrefî dergâhının kurulduğu Lefke, Kıbrıs Lefke değil yeni adı Osmaneli olan Lefke'dir.⁹⁴⁸ Eşrefoğlu'nun torunlarından M. Safiyüddin Erhan da aynı kanaati paylaşmaktadır. Keşkül Dergisi'nin 18. Sayısında kendisiyle yapılan röportajda, Osmaneli'ne giderek burada bulunan

⁹⁴² Zâkir Şükrü, , s. 46.

⁹⁴³ Çakır, s. 428.

⁹⁴⁴ Atilla Çetin, "İstanbul'daki Tekke, Zaviye ve Hankahlar Hakkında 1199/1784 Tarihli Önemli Bir Vesika", s. 586.

⁹⁴⁵ Mehmed Şemseddin, s. 90.

⁹⁴⁶ Kara, "Eşrefiyye", 11, 478.

⁹⁴⁷ Bkz. Yusuf Küçükdağ, *Türk Tasavvuf Araştırmaları*, Çizgi Kitabevi, Konya 2005. s. 381-396.

⁹⁴⁸ Bkz. Paul Witter, *Menteşe Beyliği, 13-15. Asırda Garbî Küçük Asya Tarihine Ait Tetkik*, (Çev. O. Ş.Gökyay), T.T.K. Yay., Ankara 1986, s. 152.

tekkeyi araştırdığını, tekkenin yanıp yok olduğu bilgisine ulaştığını ve arazisinde ne olduğuna dair bir bilgiye ulaşamadığını söylemektedir.⁹⁴⁹

3.2.2.4.2. Manisa Demirci Tekkesi

Manisa ili Demirci ilçesindeki Eşrefi Tekkesinin varlığını Vakıflar Genel Müdrüluğu Arşivinde bulunan 542 numaralı Hurufat defterindeki vakfiye kayıtlarından öğrenebilmekteyiz. Söz konusu vakfiye kaydına göre Sofular Mahallesi'nde bulunan tekkenin kurucusu Kayyumzâde şeyh el-hâc Mehmed Tâhir Efendi'dir. Ne zaman kurulduğu tam olarak belirlenemese de kurucusu Tâhir Efendi'nin yazdığı bir dilekçeye attığı 1242/1826 tarihi, tekkenin de bu tarihe yakın bir zamanda kurulduğunu göstermektedir. Tekke külliye şeklinde tasarlanmış cami, tek katlı iki hücre iki çilehâne ve iki evden oluşmuştur. Tekkenin vakfiyesinde vakfedilen evlerde camide imam ve hatip olarak görevli bulunanlar ile meşihati ve tevliyeti elinde bulunanların oturması şart koşulmuştur. Hücrelerden birinde tekkede irşad vazifesinde bulunan şahsın oturması istenmiş, diğerleri ise fakirlerin, dervişlerin ve zikir ehlinin barınmasına tahsis edilmiştir. Tahir Efendi tekkenin ve evlerin ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için de yedi dönümlük bir üzüm bağı vakfetmiştir.⁹⁵⁰

Demirci Tekkesi'nde diğer tekkelerden farklı olarak birden fazla zikir günü mevcuttur. Tekke'de Pazartesi ve Cuma günleri yatsı namazı sonrası, ayrıca Cuma namazı sonrası zikir halkaları teşekkül ettirilmiştir. Zikir törenleri camide icrâ edilmiştir. Demirci Tekkesi'nin ne zamana kadar faaliyet icra ettiği belli değildir. Günümüzde Tekke Cami veya Nur Cami olarak bilinen ve varlığını devam ettiren yapının etrafında bulunan boş arsalar muhtemelen tekke ve müştemilatının bulunduğu yerlerdir.⁹⁵¹

3.2.2.4.3. İzmir (Manisa) Nif Tekkesi

Nif dergâhı ile ilgili elimizde bir adet belge mevcuttur. Bu belgede "Nif Kazasında vaki' zaviye-i Eşrefiyye" ibaresi yer almaktadır. Nif tekkesi için yardım talep

⁹⁴⁹ Erhan, "Mana Kapısı Fedakârlık Kapısıdır" s. 105.

⁹⁵⁰ Ertan Gökmen, "Demirci Kazasındaki Kadiri Tarikatının Eşrefiyye Koluna Ait Tekkenin Vakfiyesi", *Vakıflar Dergisi*, Vakıflar Genel Müd. Yay., XXIX, 82.

⁹⁵¹ Gökmen, "Demirci Kazasındaki Kadiri Tarikatının Eşrefiyye Koluna Ait Tekkenin Vakfiyesi", 82-83; Bkz. Ek: 33.

edildiği anlaşılan ve Seyyid Hasan'a hitaben yazılan belgenin altında eş-Şeyh Şerefeddîn Eşrefzâde ismi yer almaktadır.⁹⁵²

Yaptığımız kaynak taramalarında bunun dışında herhangi bir bilgi veya belgeye tesadüf edemedik. Mahallinde yapmış olduğumuz araştırmalarda Kemalpaşa'ya bağlı Çınar Köyünde Eşref Rûmî mezarı denen bir kabir tespit ettik. Köy İmamı Hakkı Akın'dan aldığımız şifahi bilgilere göre; köy halkı Eşrefoğlu Rûmî'nin burada bulunan kardeşini ziyaret maksadı ile Nif'e geldiğine, burada vefât ederek defnedildiğine inanmaktadır. Yine köy halkı mezarın 400-500 yıllık olduğunu söylemektedirler.

Cami İmam-Hatibi, daha önce mevcut bulunan kitabesinden caminin de yaklaşık 400 yıl önce inşa edildiğinin anlaşıldığını ancak ahşap ve minaresiz olan köy camisinin 1989'da yıkıldığını ve kitabesiyle birlikte üzerinde yazılar bulunan şamdanların kaybolduğunu belirtmiştir.

Nif, İzmir Kemal Paşa'nın eski adıdır. Saruhanlı (Manisa) Sancağına bağlı bir bucak iken 1900 yılında İzmir'e bağlanmış, 1901'de kaza olmuş. 1922'den sonra ismi Kemalpaşa olarak değiştirilmiştir.

Daha önce belirttiğimiz gibi Asaf Halet Çelebi Eşrefoğlu Rûmî'nin kardeşi Muhammed'in Manisa'da medfun olduğunu bildirmekte ve bu bilgiyi Bursa Numaniye Dergâhı şeyhi Safiyüddin Efendi'den bizzat duyduğunu söylemektedir.⁹⁵³ Bu bilgiyi yukarıda öğrendiğimiz bilgilerle birleştirdiğimizde şu ihtimalleri söylemek mümkündür.

Nif daha önce Manisa'ya bağlı olduğuna göre burada Eşref Rumi kabri diye isimlendirilen mezar onun kardeşi Muhammed'e ait olabilir. Hatta halk arasındaki inanca yakın olarak Eşrefoğlu Rumî kardeşinin mezarını ziyaret maksadı ile Nif'e gelmiş olabilir. Burada kurulan zaviye'nin böyle bir ziyaret sonrası kurulması muhtemeldir. Çınar Köyündeki tarihi cami de zaviye olarak kullanılmış olmalıdır.

⁹⁵² Kaynaklarda Şeyh Şerefeddîn ismiyle kayıtlı olan bir kişi vardır. Eyüp Efendi Dergâhı'nın ilk Eşrefi şeyhi olan Şerafeddin Efendi (ö. 1080/1670) önce Küçük Kumla Zaviyesine, daha sonra 1109/1697 tarihinde babası Eşref-i Sâni'nin vefâtı üzerine Eyüp Efendi Dergâhına şeyh olmuş. Kendisine aynı zamanda esnaf şeyhliği görevi de verilmiştir. Onun zamanında Eyüp Efendi Dergâhı 1137/1724 tarihinde tamir geçirmiştir. Bkz. Mehmed Şemseddin, s. 130-131.

⁹⁵³ Çelebi, *Eşrefoğlu Divanı*, s. 6.

SONUÇ

Kültür ve medeniyetimizin mihenk taşlarından biri olduğu kabul edilen tasavvuf, İslâm coğrafyasında her dönemde etkili olmuş ve yetiştirdiği örnek şahsiyetlerle topluma yön vermiştir. Tasavvuf düşüncesi içerisinde yetişen örnek şahsiyetlerin fikirlerinden bugün de istifade edebilmek için, onlar hakkında yapılacak çalışmalara ihtiyaç vardır. Biz de bu gaye ile tasavvuf tarihimizin önemli isimlerinden biri olan Eşrefoğlu Abdullah-ı Rûmî'yi çalışmış bulunuyoruz.

Eşrefoğlu Rûmî, XV. yüzyılda yaşamış, şer'i ilimleri tahsil ettikten sonra tasavvufa yönelmiş ve Ankara'da Hacı Bayram-ı Vefî'nin terbiyesi altında manevî eğitimini tamamlayarak halifesi olmuştur. Daha sonra Suriye'nin Hama şehrine gitmiş ve Abdülkâdir Geylanî hazretlerinin torunlarından Hüseyin Hamevî'den Kâdirî icazeti almıştır. Kâdirî halifesi olarak Anadolu'ya dönen Eşrefoğlu, bu topraklarda Kâdiriyye'nin tanınmasına ve yerleşmesine hizmet etmiş ve kurmuş olduğu Eşrefiyye kolu ve içtihatları sebebiyle "pîr-i sâni" ünvanıyla anılmıştır. Onun irşad faaliyetleri yalnızca tekkesi ile sınırlı kalmamış, kaleme aldığı *Müzekki'n-nüfûs* ve *Tarîkatnâme* adlı eserlerinin etkisi günümüze kadar da devam etmiştir. Özellikle *Müzekki'n-nüfûs*, kütüphane taramalarında en çok karşımıza çıkan eserlerden birisidir. Bu eserin girmediği kütüphane hemen hemen yok gibidir.

Eşrefoğlu, tasavvuf tarihimizin yanısıra edebiyat tarihimizde de önemli bir yere sahiptir. Onun yazmış olduğu şiirler tekke edebiyatımızın güzide örnekleri arasındadır. Eserlerinde Allah aşkını ve sevgisini halkın gönlüne yerleştirmeyi amaç edinen Eşrefoğlu, tarz olarak Yunus Emre'nin izinden gitmiş ve günümüze kadar birçok şairi de etkilemiştir.

Eşrefoğlu Rûmî, Sünnîliği benimseyerek görüşlerini bu çerçevede yansıtmış, mensup olduğu Kâdiriyye'nin pîri Abdülkâdir Geylanî gibi Sünnî tasavvuf anlayışının yerleşmesine hizmet etmiştir. Tükçe olarak yazmış olduğu eserlerinde halkın kullandığı kelimeleri tercih ederek tasavvufî konu ve kavramların daha kolay anlaşılmasını sağlamıştır. Bununla birlikte, onun şiirlerinde yalnızca dervişlerin anlayabileceği tarzda ifadeler de az değildir.

Birçok kaynağın aksine, Kadîrlilik Tarikatı'nı Anadolu'ya ilk getiren Eşrefoğlu değildir. Bağdat merkezli olan Kâdiriyye Tarikatı'nın Anadolu'ya gelen ilk müntesipleri Abdülkâdir Geylânî'nin torunları ve halifeleridir. Ancak Anadolu'da bu tarikatın tanınması ve yayılması Eşrefiyye'nin kuruluşundan sonra olmuştur. Eşrefiyye'nin Osmanlı coğrafyasında etkinlik gösterdiği merkezlerin başında Bursa şehri gelmektedir. Bursa'da Ulu Camii'nde Eşrefilere mahsus Eşrefzâde kürsüsünün bulunması, bu tarikatın şehrin dinî hayatındaki tesirlerini göstermesi bakımından önemlidir. Eşrefiyye'nin Bursa'dan sonraki en önemli merkezi ise İstanbul olmuştur. Anadolu topraklarında Eşrefiyye'nin faaliyet gösterdiği 21 adet tekke tespit edilmiştir. Ancak henüz tespit edilemeyen tekkelerin bulunması da muhtemeldir

Eşrefi tekkeleri, kültür ve sanat tarihimize önemli katkılar sağlamıştır. Türk edebiyat tarihinde seçkin bir yeri bulunan Eşrefoğlu'ndan sonra onun muhibleri de bu geleneği devam ettirmiş ve birçok divan tertip etmişlerdir. Meydana getirilen bu eserlerin bazıları ilahi tarzında bestelenerek musıkî tarihimizde yerini almıştır. Bunun yanı sıra Eşrefiyye tarihi içerisinde, yazılarıyla tekke ve camileri süsleyen birçok hat erbâbı da yetişmiştir. Eşrefiyye müntesipleri sadece tasavvufî eserler vermekle yetinmemiş, dîni ve ilmî eserler de telif etmişlerdir. Tarikatın hususiyetleri, usûl, âdab ve erkânı ile ilgili de eserler yazmışlardır.

Eşrefiyye, yalnızca halkın değil aynı zamanda devlet adamlarının da ilgisini çekmiş bir tasavvufî ekoldür. Osmanlı devletinin resmî görevlileri arasında Eşrefî mensuplarını görmek mümkündür. Fatih Sultan Mehmed'in vezirlerinden Mahmud Paşa bizzat Eşrefoğlu'na intisab etmiş bir devlet adamıdır. I. Abdülhamid ve III. Selim dönemlerinde şeyhülislamlık yapmış ve Anadolu ve Rumeli Kazaskerliği görevine getirilmiş olan Mehmed Mekkî Efendi de Eşrefzâde İzzeddîn Efendi'nin müridlerindedir.

Bursa'da bulunan Eyüb Efendi Tekkesi şeyhlerinden Mehmed Şerefeddîn Efendi ve Fahreddîn Efendi, esnafî denetlemekle görevli olan ve kanun dışı bir hal görüldüğünde derhal ceza verme yetkisi bulunan esnaf şeyhliği görevine getirilmiştir. Yine Osmanlı mahkemelerinde görev yapan Eşrefî postnişînleri de mevcuttur. Eyüp Efendi Tekkesi postnişînlerinden Şemseddîn Efendi bunlardan biridir.

Netice olarak Eşrefoğlu Rûmî, şahsiyeti ve fikirleriyle yaşadığı döneme damgasını vurmuş, tasavvufî ahlâkın benimsenmesine hizmet etmiş bir mutasavvıf ve şairdir. Kurmuş olduğu Eşrefiyye ise Anadolu topraklarında Kâdiriyye'nin tanınmasına ve yayılmasına vesile olmuş ve Osmanlı toplumunda dinî ve sosyal hayata olumlu katkılar sağlamış önemli bir mekteptir.

KAYNAKLAR

Abdülkâdir Sırrî Efendi, *Sırru'd-deverân*, Süleymaniye Kütüphânesi, Esad Efendi, Nu: 1498, vr. 1-28.

el-Aclûnî, İsmâil b. Muhammed, *Keşfu'l-hafâ ve muzilü'l-ilbâs*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut ty.

Adıvar, Adnan Abdülhak, *Osmanlı Türklerinde İlim*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1970.

Ahmed Asım Efendi, *Kâmus-ı Okyanus Tercümesi*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1304/1886.

Ahmed bin Hanbel, *Müsned*, (Tah. Şuayb Arnavutî), Müessesetü'r-Risâle, Dimeşk 2000.

Akbayar, Nuri, *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2002.

Akçay, Ali İhsan, "Müzekki'n-Nufûs ve Kültür Hayatımızdaki Yeri", (Ed. Bilal Kemikli), *İznikli Gönül Adamı Eşrefoğlu Rumi Sempozyumu, Bildiriler*, (ss.153-160), İznik Belediyesi Yay., Bursa 2010.

Akpınar, Hüseyin *Gülşenilikte Musiki ve Musikişinaslar*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa 2003.

Algül, Hüseyin - Azamat Nihat, "Emir Sultan", *DİA*, TDV. Yay., İstanbul 1995, XI, 146-148.

Ali İzzet Efendi, *Çorum Evliyaları (Tezkire-i makâmât)*, (Haz. Ethem Koç), Lider Matbası, Çorum 2002.

Ankaravî, İsmail Rasûhuddin, *Minhâcü'l-fukarâ*, Bulak Matbaası, Kahire 1256/1840.

Arberry, Arthur John, *Tasavvuf (Müslüman Mistiklere Toplu Bakış)*, (Ter. İbrahim Kapaklıkaya), Gelenek Yay., İstanbul 2004.

el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şehabeddin Ahmed b. Hacer, *Semerâtü'n-nazar fî ilmi'l-eser*, Dâru İbn Hazm, Beyrut 2006.

Âşık Paşazâde, *Tevârih-i âli Osmân*, (Haz. Kemal Yavuz-M. A.Yekta Saraç), Gökkuşbu Yay., İstanbul 2007.

Atâî, Nev'îzâde, *Hadâiku'l-hakâik fî tekmiilet-iş-şakâik*, (Haz. Abdülkâdir Özcan), Çağrı Yay., İstanbul 1989.

Ateş, Erdoğan-Dikmen, Melek, "Eşrefoğlu'nun Bestelenen İlahileri", (Ed. Bilal Kemikli), *İznikli Gönül Adamı Eşrefoğlu Rumi Sempozyumu, Bildirileri* (ss. 224-236), İznik Belediyesi Yay., Bursa 2010.

Aydoğmuş Yüce, Emine, *Abdürrahîm Tirsî ve Divanı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2010.

Aynî, Mehmed Ali, *Hacı Bayrâm-ı Velî*, Efkâf-ı İslâmiye Matbaası, İstanbul 1343/1924.

_____, *Tasavvuf Tarihi*, Kitabevi Yay., İstanbul 1992.

_____, *Türk Ahlakçıları*, Marifet Basımevi, İstanbul 1939.

Ayvansarâyî, Hafız Hüseyin, *Mecmuâ-i tevârih*, (Haz. Fahri Derin-Vahid Çabuk), İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul 1985.

Ayverdi, Ekrem Hakkı, *Osmanlı Mimarisi'nin İlk Devri*, İstanbul 1966.

_____, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri (1451-1481) I-IV*, Baha Matbaası, İstanbul 1974.

Azamat, Nihat "Kâdiriyye", *DİA*, TDV. Yay., İstanbul 2001, XXIV, 131-135.

_____, "Hacı Bayram-ı Velî", *DİA*, TDV. Yay., İstanbul 1996, XIV, 442-447.

Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn esmâü'l-müellifîn ve âsârü'l musannifîn* I-II, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., Ankara 1951.

Bailly, Auguste, *Bizans Tarihi*, (Çev. Haluk Şalman), İstanbul ty.

Bakırcı, Râşid Mehmed, *Zübdetü'l-vakâyî □ der belde-i celîle-i Bursa*, Millet Ktp. Ali Emîrî, Nu: 89.

Baldırzâde Selîsî Şeyh Mehmed, *Menkabe-i Eşrefzâde*, Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi, Nu: 2673.

_____, *Ravza-i evliyâ*, (Haz. Mefahil Hızlı-Murat Yurtsever), Arasta Yay., Bursa 2000.

Baltacı, Cahid *XV-XVI. Asırlar Osmanlı Medreseleri*, İrfan Matbaası, İstanbul 1976.

Bandırmalizâde, Ahmed Münîb Üsküdârî, *Mecmua-i tekâya*, Âlem Matbaası, İstanbul ty.

Barkan, Ömer Lütfî, “İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri”, *Vakıflar Dergisi*, II, Ankara 1974, 279-304.

Bayramoğlu, Fuat, *Hacı Bayram-ı Veli, Yaşamı, Soy, Vakfı*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1983.

Bayrı, Mehmed Halid, “Eşrefoğlu”, *Dergâh Mecmuası*, Sayı: I, İstanbul 1337/1918.

Baysun, M. Cavid, “Emir Sultan”, *İA*, MEB. Yay., Ankara 1971, IV, 261-263.

Bozkurt, Recep, *Ulusal Kurtuluş Savaşında İznik*, İstanbul 2000.

el-Buhârî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail, *Sahihu'l-Buhârî*, (Tah. Muhammed Zuheyr b. Nâsır en-Nâsır), Daru'n-Necât, Dimeşk 2001.

Bruinessen, Martin Van, “The Qâdiriyya and the Lineages of Qâdirî Shaykhs Among the Kurds” (Ed. Thierry Zarcone, Ekrem Işın, Arthur Buehler), *Journal of the History of Sufizm*, (I-II), Simurg Yay., İstanbul 2000, 131-149.

Bursalı Mehmed Tahir, *Hacı Bayram-ı Velî*, Dersaadet Mahmud Bey Matbaası, İstanbul, 1331/1912.

_____, *Osmanlı müellifleri*, Matba-i Âmire, İstanbul 1333/1914.

Bursevî, A. Sabri *Menâkıb-ı Eşrefzâde (Abdullah-ı Rûmî)*, Matbaa-i Emrî, Bursa 1318/1900.

Bursevî, Abdullah Veliyyüddîn, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, Nu: 3480/2, vr. 2a-29a.

Bülent, Akot, *Müşâk-ı Bitlisî, Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*, İnsan Yay., İstanbul 2011.

Cahen, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, (Çev. Yıldız Moran), İstanbul 1979.

Cebecioğlu, Ethem, *Hacı Bayram-ı Veli*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1999.

_____, *Tasavvuf Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Rehber Yay., İstanbul 1997.

Ceyhan, Semih, “Osmanlı Tâcnâme Literatürüne Göre Derviş Tacı ve Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî'nin Cevâhir-i Tâc-ı Hilâfet Risâlesi, *İslam Araştırmaları Dergisi*, Sayı: XXV, İstanbul 2011, 13-155.

_____, *İsmâil Ankaravî ve Mesnevî Şerhi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2005.

el-Cezerî, İbnü'l-Esîr, *Câmiu'l-Usûl*, (Ter. Kemal Sandıkçı), Ensar Neşriyat, İstanbul 2008.

Cürcânî, es-Seyyid Şerif, *Kitâbü't-ta'rifât*, Matbaa-i Hayriyye, Mısır 1306/1889.

Çağatay, Neşet, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1989.

Çakır, Adalet, *Mehmet Rif'at Efendi'nin Nefhatü'r Riyâzi'l-Âliye Adlı Eserinin Işığında Anadolu'da Kadirilik*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2006.

Çelebi, Asaf Halet, *Eşrefoğlu Divanı*, Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul 1944.

Çetin, Atilla, “Altıparmakta Seyyid Usûl Dergâhı”, (Ed. Mehmet Temelli), *Uluslararası Bursa Tasavvuf Kültürü Sempozyumu 4, Bildiriler* (ss. 237-268), Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yay., Bursa 2005,

_____, “İstanbul'daki Tekke, Zaviye ve Hankahlar Hakkında 1199/1784 Tarihli Önemli Bir Vesika”, *Vakıflar Dergisi*, Sayı: XIII, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay., İstanbul 1981, 583-590.

Çobanoğlu, Ahmet Vefa, “Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi”, *DİA*, T.D.V. Yay., İstanbul 1998, XVII, 169-173.

Dağlı, Ahmet, 19. Y.Y. *Adapazarı-Kocaeli Bölgesi Medrese ve Tekke-Zaviyeleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2002.

Dalgın, Nihat, *Eşrefoğlu Rûmî ve Müzekki'n-Nüfûs'unda Bulunan Merfû Hadislerin Tahrici*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1990.

ed-Dârimî, Ebu Muhammed b. Abdullah b. Abdurrahman, *Sünen*, (Tah. Hüseyin Selim Esed ed-Dâranî), Daru'l-Muğni, Suudi Arabistan 1991.

Demirci, Mehmet, "Hakikat", *DİA*, TDV. Yay., İstanbul, 1997, VX, 177-179.

_____, "Nûr-i Muhammedî", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: I, İzmir 1983, 239-258.

ed-Deylemî, Ebû Şücâ Şireveyh, *Firdevsü'l-ahbâr*, Beyrut 1987.

Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'as, *Sünen*, (Tah. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid), Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut ty.

Efendioğlu, Süleyman, "Cinânü'l-Cenân'ın Yeni Nüshaları", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, XVI (I), 345-325.

Eflatun, Muvaffak, "Yüzyıllara Göre Eski Türk Edebiyatı", *Eski Türk Edebiyatına Giriş*, Akçağ Yay., Ankara 2007.

Eğri, Sadettin, "İbn Battuta'ya Göre Batı Anadolu'daki Tasavvufî Kurumlar" *Bursa'da Düinden Bugüne Tasavvuf Kültürü-III Sempozyumu* (14-16 Kasım 2002) *Bildiriler* (ss. 125-133), Bursa Kültür Sanat Turizm Vakfı Yay., Bursa 2004.

Eker, Uğur, *İznic ve Çevresi Türk Dönemi Mimarisi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007.

Enfî, Hasan Hulusî Halvetî, *Tezkiretü'l-müteahhirîn, XVI-XVIII. Asırlarda İstanbul'un Velileri ve Delileri*, (Haz. Mustafa Tatçı-Musa Yıldız), MVT Yay., İstanbul 2007.

Enis, İbrahim, *Mu'cemu'l-vasît*, Beyrut ty.

Ergun, Sadeddin Nüzhet, *Türk Mûsikisi Antolojisi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1942.

_____, *Türk Şâirleri*, I-III, Bozkurt Basımevi, İstanbul 1936.

Erhan, M. Safiyüddin, “Bursa Eşrefilerinde Köfteli Çorba Ananesi”, (Ed. Mehmet Temelli), *Uluslar arası Bursa Tasavvuf Kültürü Sempozyumu 4, Bildiriler* (ss.229-304), Bursa Kültür Sanat Turizm Vakfı Yay., Bursa 2005,

_____, “Bursa İznik’te Eşrefzâde Âsitânesi”, (Ed. Bilal Kemikli), *İznikli Gönül Adamı Eşrefoğlu Rumi Sempozyumu, Bildiriler* (ss. 131-143), İznik Belediyesi Yay., Bursa 2010

_____, “Bursa’da Karabaş Dergâhi”, (Ed. Nihat Kayabaşı), *Uluslararası Bursa Tasavvuf Kültürü Sempozyumu 2, Bildiriler*, (ss. 279-285), BKSTV. Yay., Bursa, 2003,

_____, “Mana Kapısı Fedakârlık Kapısıdır”, *Keşkül Dergisi*, Sayı: XVIII, 2011.

Erünsal, İsmail, *XV-XVI. Asır Bayrâmi-Melâmiliği'nin Kaynaklarından Abdurrahman El-Askerî'nin Mir'âtü'l-İsk'i*, Türk Tarih KurumuYay., Ankara 2003.

Eşrefî, Mehmed Rif'at, *Risâle-i tâciyye*, Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi Nu: 3263, vr. 17-26.

Eşrefoğlu Rûmî, *Divan*, Süleymaniye Kütüphanesi, Nafiz Paşa, Nu: 866.

_____, *ez-Makalât-ı Eşrefoğlu*, Süleymaniye Kütüphanesi, Mihrişah Sultan, Nu: 185, 25-26 vr.

_____, *Müzekki'n-nüfûs*, (Haz. Abdullah Uçman), İnsan Yay., , İstanbul 2007.

_____, *Risâle-i rûhiyâ*, Bursa İnebey Kütüphanesi, Genel, Nu: 699, vr. 315-324.

_____, *Tarîkatnâme*, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, Nu: 441. vr. 1-79.

Eşrefzâde, Ahmed İzzeddîn, *Divan*, Millet Kütüphanesi, Ali Emîri, Manzum, Nu: 296.

_____, *Gülzâr-ı sulehâ ve vefeyât-ı urefâ*, Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi, Orhan, Nu: 1018/2.

Evliya Çelebi, Muhammed Zillî b. Derviş, *Seyahatnâme*, Dersââdet İkdâm Matbaası, İstanbul 1896.

Eyice, Semavi, “Bertrandon de la Broquiere ve Seyahatnamesi”, (Ed. M.Tayyip Gökbilgin), *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, IV (I-II) Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1975, 85-125.

Feyzullah el-Kâdirî, *Şecere-i Kâdiriyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Giresun Yazmalar, Nu: 073, 98-103 vr.

Frankl, Viktor Emil, *İnsanın Anlam Arayışı*, (Çev. Selçuk Budak), Okuyan Us Yay., İstanbul 2010.

Galitekin, Ahmed Nezih, *Osmanlı Kaynaklarına Göre İstanbul* İşaret Yay., İstanbul 2003.

el-Gazzâlî, Ebû Hâmid b. Muhammed, *İhyâu' ulûmi'd-dîn*, (Ter. Ahmet Serdaroğlu), Bedir Yay., İstanbul 1989.

_____, *Ravzatü't-tâlibîn (Tasavvufun Esasları)*, (Ter. Ramazan Yıldız), Dehliz Yay., İstanbul 2009.

Gelibolulu, Mustafa Âlî Efendi, *Kitâbü't-târih-i künhü'l-ahbâr*, (Haz. Komisyon), Erciyes Üniveristesi Yay., Kayseri 1997.

Gökmen, Ertan, “Demirci Kazasındaki Kâdirî Tarikatı'nın Eşrefiyye Koluna Ait Tekkenin Vakfiyesi”, *Vakıflar Dergisi*, Vakıflar Genel Müd. Yay., Sayı: XXIX, 77-86.

Gölpınarlı, Abdülbaki, “Eşrefoğlu”, *Türk Dili Dergisi*, XIX (207), Ankara 1968, 390-394.

_____, *Melamilik ve Melamiler*, Devlet Matbaası, İstanbul 1931.

_____, *Mevlâna'dan Sonra Mevlevîlik*, İnkılap Yay., İstanbul 2009.

_____, *Türk Tasavvuf Şiiri Antolojisi*, Milliyet Yay., İstanbul 1972.

_____, *Yunus Emre ve Tasavvuf*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1961.

Gurlitt, Cornelius, “Die Islamistischen Bauten Von İznik (Nicaea), *Orientalischer Archiv*, Sayı: III, Leipzig 1912, 49-60.

Günay, Ünver, “XV. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Sosyo-Kültürel Yapı, Din ve Değişme”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: XIV, 2003, 24-48.

Gündoğdu, Cengiz, *Bir Türk Mutasavvıfı Abdülmecid Sivâsî, Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2000.

_____, *Hacı Bektâş-ı Velî,-Öğretisi ve Takipçileri Hakkında Metodik Yeni Bir Yaklaşım-*, Aktif Yay., Ankara 2007.

_____, *Tasavvufta Velâyet Kavramı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1992.

Gündüz, İrfan *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, İstanbul 1984.

Güneş, Mustafa, “İznikli Eşrefoğlu Rûmî'nin Türk Edebiyatı Üzerindeki Etkisi”, (Ed. Bilal Kemikli), *İznikli Gönül Adamı Eşrefoğlu Rumi Sempozyumu, Bildiriler*, (ss.256-278), İznik Belediyesi Yay., Bursa 2010

_____, *Eşrefoğlu Rûmî Hayatı, Eserleri ve Divan'ından Seçmeler*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1998.

_____, *Eşrefoğlu Rûmî ve Divanı*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya 1994.

Güngör, Erol, “Anadolu'da Türk Birliği ve Tarikatlar”, *Türk Edebiyatı Dergisi*, Sayı: XXVI, 1974, 30-33.

Gürer, Dilaver, *Abdülkâdir Geylânî, Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İnsan Yay., İstanbul 2009.

Hacı İsmailbeyzâde Osman Bey, *Mecmû'a-i cevâmî*, Kabsar Matbaası, İstanbul 1304/1886.

el-Hamevî, Yâkut Şihabüddîn, *Kitâbu Mu'cemu'l-Buldân*, Beyrut 1990.

Hammer, Joseph Freiherr von, *Osmanlı Tarihi*, (Ter. Zuhuri Danışman), Zuhuri Danışman Yayınevi, İstanbul 1972.

Harîrizâde, Mehmed Kemâleddîn, *Tibyânu vesâili'l-hakâik fi beyâni selâsili't terâik*, Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi, Nu: 430.

Hitti, Philip, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, (Çev. Salih Tuğ), Boğaziçi Yay., İstanbul 1980.

Hocazâde, Ahmed Hilmi, *Hadikatü'l-evliyâ*, (Haz. Selahattin Hacıoğlu), Beyaz Lale Yay., İstanbul 2007.

Hökelekli, Hayati, "İbadet", *DİA*, TDV. Yay., İstanbul, 1999, XIX, 248-252.

el-Hucvirî, Ali b. Osman Cüllâbî, *Keşfu'l-Mahcûb, Hakikat Bigisi*, (Haz. Süleyman Uludağ), Dergâh Yay., İstanbul 1982.

Hulvî, Mahmud Cemâleddîn, *Lemezât-ı hulviyye ez-lemeât-ı ulviyye*, (Haz. Serhan Tayşî), M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1993.

Irakî, Ebu'l-Fadl Zeynüddîn, *el-Muğnî an hamli'l-esfâr fi tahric-i mâ fi ihyâi mine'l-ahbar*, Dâru ibn Hazm, Beyrut 2005.

Işın, Ekrem, "Kâdirîlik", *DBİA*, İstanbul 1994, IV, 375-379.

İbn Arabî, Muhyiddîn, *Fütühât-ı mekkiyye*, Hayallü'l Mısıryye Yay., Mısır 1975.

İbn Haldun, *Mukaddime*, (Ter. Zakir Kadiri Ugan), Milli Eğitim Genlik ve Spor Bakanlığı Yay., İstanbul 1988.

İbn Mace, Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid, *Sünen*, (Tah. Muhammed Fuad Abdalbaki), Daru'l-İhyâ, Suudi Arabistan ty.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrerem b. Ali el-Ensârî, *Lisânu'l-Arab*, Daru Sadr, Beyrut 1990.

İnalçık, Halil, "Bursa", *Belleten*, XXIV (93) Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1960, 45-102.

_____, "İslam Arazi ve Vergi Sisteminin Teşekkülü ve Osmanlı Devrindeki Şekillerle Mukayesesi", *İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi*, I, Ankara 1959, 1-8.

İnançer, Ömer Tuğrul, "Kâdirîlikte Zikir Usûlü ve Musiki", *DBİA*, Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı Yay., İstanbul 1994, VIII, 376-379.

el-İsfehânî, Ragıp, *el-müfredât fi garîbi'l-Kurân*, Daru'l-Marife, Beyrut 2010.

İsmail Belig, *Güldeste-i riyâz-i irfân ve vefeyât-ı dânişverân-ı nâdiredân*, Hüdâvendigâr Vilayet Matbaası, Bursa 1302/1884.

İsmail Hakkı, *Emir Buharî, Morali, Eşrefzâde, Emîniye, Mevlevîhâne ve Baba Efendi Kitaplıkları Demirbaş Defteri*, İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi, Genel, Nu: 5291.

el-İstanbulî, Yahyâ Âgâh b. Sâlih, *Mecmu'atü'z-zarâ'if sandukatü'l-ma'ârif, Tarikat Kıyafetlerinde Sembolizm*, (Ed.Yusuf Özbek), Ocak Yay., İstanbul 2012.

Kahraman, Nurettin *Menâkıb-ı Emir Sultan*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2009.

Kalfazade, Selda, "Eşrefoğlu Rûmî Camii" *DİA*, TDV. Yay., İstanbul 1995, XI, 483-484.

Kam, Ömer Ferit, *Vahdet-i Vücûd*, DİB. Yay., Ankara 2003.

Kaplanoğlu, Raif, *Bursa Yer Adları Ansiklopedisi*, Bursa Ticaret Borsası Yay., Bursa 1996.

Kara, Abdullah, *İzzî Divanı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007.

Kara, Mustafa - Algar Hamid, "Abdullah-ı İlâhî", *DİA*, TDV. Yay., İstanbul 1988, I, 110-112.

Kara, Mustafa, "Abdülkâdir Necib Efendi ve Mevlidi", (Ed. Mehmet Temelli), *Uluslararası Bursa Tasavvuf Kültürü Sempozyumu 4, Bildiriler* (ss.269-297), Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yay., Bursa 2005.

_____, "XIV. ve XV. Yüzyıllarda Osmanlı Toplumunu Besleyen Türkçe Kitaplar", *İslami Araştırmalar Dergisi*, XII (II), Ankara, 1999, 130-147.

_____, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler I-II*, Uludağ Yay., Bursa 1990.

_____, "Eşrefiyye", *DİA*, TDV. Yay., İstanbul 1995, XI, 477-479.

_____, *Eşrefoğlu Rûmî*, TDV. Yay., Ankara 1995.

_____, “Eşrefzâde Ahmed Ziyaeddîn”, *DİA*, TDV. Yay., İstanbul 1995, XI, 485-486.

_____, “Gül Risâlesi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, V (V), Bursa, 1993, 11-23.

_____, *Osmanlı'nın Kandili Eşrefoğlu Rûmî*, Bilge Yay., İstanbul 2006.

_____, *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları*, Dergâh Yay., İstanbul 2005.

Karaalioglu, Seyit Kemal, *Edebiyatımızda Şâir ve Yazarlar*, İnkılâp ve Aka Yay., İstanbul 1973.

_____, *Resimli-Motifli Türk Edebiyatı Tarihi*, İnkılâp ve Ata Kitabevi, İstanbul 1980.

Karahan, Abdülkadir, *Eski Türk Edebiyatı İncelemeleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1980.

Kâşânî, Abdurrezzak Kemâleddin b. Ebi'l-Ganâim, *Mu'cemu ıstılâhâti's-sûfiyye*, Kahire 1992.

Kâşânî, İzzeddîn Mahmud b. Ali, *Misbâhu'l-hidâye ve miiftâhu'l-kifâye*, (Çev. Hakkı Uygur), Kurtuba Yay., İstanbul 2010.

Katharina, Otto-Dorn, *Das Islamische İznik*, Berlin 1941.

Kâtip Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah, *Keşfü'z-zünûn an-esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, (Tsh. Şerafettin Yaltkaya), Kilisli Rifat Bilge, I-II, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., Ankara 1941.

Kepecioğlu, Kamil, *Bursa Kütüğü*, I-IV, Bursa İnebey Eski Eser Kütüphanesi, Nu: 1307.

Keskinkılıç, Esra, *Tarikatnâme*, Gelenek Yay., İstanbul 2002.

Kocatürk, Vasfi Mahir, *Tekke Şiiri Antolojisi*, Edebiyat Yay., Ankara, 1968.

_____, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Edebiyat Yay., Ankara 1970.

Koyunoğlu, Menduh Turgut, *İznik ve Bursa Tarihi*, Vilayet Matbaası, Bursa 1935.

Köç, Ahmet, “XVII. Yüzyılda Mahmud Paşa'nın Rumeli'deki Vakıf İşletmelerinin Mali Durumuna Dair Bazı Gözlemler”, *1.Uluslararası Balkan Tarih ve*

Kültür Kongresi, 10-16 Mayıs 2009 Kosova-Piriştine, Bildiriler (ss. 25-39), Sakarya Üniversitesi Yay., 2009.

Köprülü, Fuad, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1994.

_____, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, DİB. Yay., Ankara, 1966.

Köprülü, Orhan, “*Tarihî Kaynak Olarak XIV ve XV. Asırlardaki Bazı Türk Menâkıbnâmeleri*” (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, İstanbul 1951.

Kufralı, Kasım, “Abdullah-ı İlahî ve Kendisinden Sonraki Nakşibendî Muhiti”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, II (III-IV), İstanbul 1948, 129-134.

_____, “Eşrefiye”, *İA*, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul 1971, IV, 396-397.

Kuşeyrî, Ebül-Kâsım Zeynüislam Abdülkerim b. Hevâzin, *Kuşeyrî Risâlesi*, (Haz. Süleyman Uludağ), Dergah Yay., İstanbul 1981.

Küçükdağ, Yusuf, *Türk Tasavvuf Araştırmaları*, Çizgi Kitabevi, Konya 2005.

Kürkçüoğlu, Kemal Edip, *Osman Şems Efendi Divanı'ndan Seçmeler*, İstanbul 1996.

Lamiî Çelebi, Mahmud b. Osmân, *Tercüme-i nefehâtü'l-üns*, İstanbul 1289 /1872.

Levent, Agah Sırrı, *Ali Şir Nevaî, Hayatı, Sanatı ve Kişiliği*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1965.

Mahmud Paşa, *Adnî Divanı*, (Haz. Bilal Yücel), Akçağ Yay., Ankara 2002.

Margoliouth, David Samuel, “Kâdiriyye”, *İA*, MEB. Yay., İstanbul, 1971, VI, 50-54.

Mecdî, Mehmed Efendi, *Hadâiku's-şâkâik*, (Haz. Abdülkadir Özcan) İstanbul, 1989.

Mehmed Fahreddin Efendi, *Gülzâr-ı irfân fî zübdeti hakâik ve'l beyân*, Millet Kütüphânesi, Ali Emiri Şer'iyye, Nu: 1098.

Mehmed Rif'at Efendi, *Nefhatü'r riyâzi'l-âliye*, Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî Şer'iyye, Nu: 1127.

Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1311/1893

Mehmed Şemseddin, *Yadigâr-ı Şemsî I-II*, (Haz. Mustafa Kara-Kadir Atlansoy), Uludağ Yay., , Bursa 1997.

Mengi, Mine, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Akçağ Yay., Ankara 1994.

Mirgunlu, Ahmed Muhyiddîn, *Gülzâr-ı Kâdiriyye'den Bir Yaprak*, Resimli Kitap Matbaası, İstanbul 1332/1916.

Muslu, Ramazan, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, İnsan Yay., İstanbul 2004.

Münâvî, Muhammed Abdürraûf, *Feyzü'l-kadir şerhi'l-camiü's-sağir*, Beyrut 1972.

Müslim b. Haccâc, Ebû'l-Huseyn el-Kuşeyrî, *Sahîhu Müslim*, (Tah. Muhammed Fuat Abdalbâkî), Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut ty.

Müstakîmzâde, Sadeddîn Süleyman, *Şerh-i evrâd-ı Kâdiri*, Matbaa-i âmire, İstanbul, 1260/1844.

_____, *Tuhfetü'l-hattatîn*, (Haz. İbnü'l-Emin Mahmûd Kemal), Devlet Matbaası, İstanbul 1928.

en-Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, *Sünen*, (Tah. Abdulfettah Ebu Gudde, Matbuatu'l-İslamiyye, Halep 1985.

Ortaylı, İlber, "Osmanlı Toplumunda Yönetici Sınıf Hakkında Kamuoyunun Oluşumuna Bir Örnek; Menâkıb-ı Mahmud Paşa-i Velî", *Tahsin Bekir Balta'ya Armağan*, Ankara 1974.

_____, "İstanbul'un Mekânsal Yapısının Tarihsel Evrimine Bir Bakış", *Amme İdaresi Dergisi*, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yay., X (II), Ankara 1977, 77-97.

Oymak, Güner, Eşrefoğlu Abdullah, *Tarikatnâme (İnceleme, Karşılaştırmalı Metin)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Ünveritesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2000.

Öcalan, Hasan Basri, “Bursa’da Canlanan Tarih: Karabaş-ı Velî Dergâhı ve Hazîresi”, (Ed. Mehmed Temelli), *Uluslararası Bursa Tasavvuf Kültürü Sempozyumu 4, Bildiriler* (ss. 363-379), Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yay., Bursa 2005.

_____, “Seyyid Usûl Dergâhı ve Meşayihâ Âit Mezar Taşları”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XVIII (II), Bursa 2009, 267-283.

_____, *Bursa’da Tasavvuf Kültürü*, Gaye Kitabevi, Bursa 2000.

Ögke, Ahmet, “Bir Tasavvuf Terimi Olarak Ricâlü'l-Gayb”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, II (V), 2001, 161-201.

Öngören, Reşat, “İzzeddîn Efendi Eşrefzâde”, *DİA*, TDV. Yay., İstanbul 2001, XXIII, 225-226.

_____, *Osmanlılarda Tasavvuf: Anadolu’da Sufiler, Devlet ve Ulema (XVI. Yüzyıl)*, İz Yay., İstanbul 2000.

Özcan, Nuri, “Abdürrahîm Tirsî”, *DİA*, TDV. Yay., İstanbul, 1988, I, 293-294.

Özçelik, Kenan, “Eşrefoğlu Rûmî Yolunda Bir Şâir: Abdurrahîm-i Tirsî”, (Ed. Bilal Kemikli), *İznikli Gönül Adamı Eşrefoğlu Rumi Sempozyumu, Bildiriler* (ss.310-317), İznik Belediyesi Yay., Bursa 2010

Özdemir, Ahmet, *Hacı Bayram-ı Velî ve Eşrefoğlu Rumi*, Toker Yay., İstanbul 2002.

Özer, Murat, “Ne Sihirdir ne Keramet, “Köfteli Çorba” da Marifet” *Chronicle Dergisi*, sayı: 15, 2009, 25-27.

Özkan, Ahmet, *Abdullah-ı İlâhî'nin Esrârname Adlı Eseri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2006.

Özmen, Vildan, *Abdurrahîm-i Tirsî Divanı (İnceleme-Metin-Düz Yazıya Çeviri)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli 2007.

Öztürk, Ali “Metinler Arası ilişkiler Çerçevesinde Eşrefoğlu'nun Şiirlerinde Yunus Emre Tesiri”, (Ed. Bilal Kemikli), *İznikli Gönül Adamı Eşrefoğlu Rumi Sempozyumu, Bildiriler* (ss.243-255), İznik Belediyesi Yay., Bursa 2010,

Öztürk, Hakkı, “Erdek Baba Tekkesi”, *DBİA*, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yay., İstanbul, 1995, VIII.

Öztürk, Yaşar Nuri, *Kuşadalı İbrahim Halvetî, Hayatı, Düşünceleri, Mektupları*, Fatih Yay., İstanbul 1982.

Parmaksızoğlu İsmet, “Eşrefoğlu” *Türk Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., Ankara 1968, XV.

Pazan, İbrahim, *Padişah Anneleri*, Babıali Kültür Yayıncılığı Yay., İstanbul 2007.

Pekolcay Necla - Uçman Abdullah, “Eşrefoğlu Rumi”, *DİA*, TDV. Yay., İstanbul 1995, XI, 480-482.

Pekolcay, Necla, *İslâmî Türk Edebîyatı*, Kitabevi Yay., İstanbul 1996.

Rado, Şevket, *Türk Hattatları*, İstanbul, ty.

Revnakoğlu, Cemaleddin Server, *Kādirihâne Tarihçesi ve Önemli Bilginler*, Süleymaniye Kütüphanesi, Revnakoğlu, Nu: 0183.

_____, *Şevket Gavsî Merhum, Kādirilik Notları*, Süleymaniye Kütüphanesi, Revnakoğlu, Nu: 0176.

Ross, E. Dunn, *İbn Battuta'nın Dünyası*, (Ter. Yeşim Sezdirmez), Klasik Yay., İstanbul 2004.

Sarı Abdullah b. Mehmed, *Semerâtü'l-fuâd fî'l-mebde-i ve'l-meâd*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1288/1872.

Sarıkaya, Meliha Y. “Eşrefoğlu’na İsnad Edilen Bazı Eserler ve *Sırr-ı Tâhâ Şerhi*”, (Ed. Bilal Kemikli), *İznikli Gönül Adamı Eşrefoğlu Rumi Sempozyumu, Bildiriler* (ss. 144-152), İznik Belediyesi Yay., Bursa 2010.

Sayan, Ferda, *Kültür ve Edebiyatımızda İznik ve İznikli Şâirler*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya 2007.

Schimmel, Annemarie, *İslamın Mistik Boyutları*, (Çev. Ergun Kocabıyık), Kabalıcı Yay., İstanbul 2001.

Sevim, Sezai, “Osmanlı Kuruluş Devri Kaynakları ve Dervişler”, (Ed. Mehmet Temelli), *Bursa’da Düünden Bugüne Tasavvuf Kültürü Sempozyumu 2, Bildiriler*, Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yay., Bursa 2003.

Seyyid Ali Sırrı, *Tuhfe-i Rûmî*, (Çev. Mustafa S. Kaçalın), Asitâne Yay., İstanbul 1992.

Sinanoğlu, Mustafa, “İbâdet”, *DİA*, TDV. Yay., İstanbul, 1999, XIX, 233-235.

Stavrides, Theoharis, *The Sultan of Vezirs: The Life and Times of the Ottoman Grand Vezir Mahmud Pasha Angeloviç (1453–1474)*, Boston 2001.

es-Sühreverdî, Ebû Hafs Şihâbüddin Ömer, *Avârifü’l-meârif*, (Haz. H. Kâmil Yılmaz-İrfan Gündüz), Erkam Yay., İstanbul 1989.

es-Sülemî, Ebû Abdi’r-Rahmân Muhammed, *Tasavvufun Ana İlkeleri*, (Nşr. Süleyman Ateş), Ankara Üniversitesi Yay., Ankara 1981.

Şahin, Hanifi, *İlhanlılar Döneminde Şiilik*, Ötüken Yay., İstanbul 2010.

Şeker, Mehmet, “Yunus Emre Divanına Göre XIV. yüzyılda Anadolu’da Sosyal Hayat”, *Diyanet İlmî Dergi*, VII (II), 1992, 73-93.

Şemseddin Sami, *Kâmûsu’l-â’lâm*, İstanbul 1889.

Şentürk, Ahmet Atilla - Kartal Ahmet, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Dergah Yay., İstanbul 2005.

Şeyh Ahmed b. Eşref, *Fütüvvetnâme*, (Haz. Orhan Bilgin), İstanbul 1992.

Şeyh Nâci, *Evrâd-ı şerife-i Kâdiriyye*, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1326 /1908.

Şimşek, Muhittin, *Ahilik, TKY ve Tarihteki Bir Uygulaması*, Hayat Yay., İstanbul 2002.

Tabibzâde Mehmed Şükri Efendi, *Sisilenâme-i Sûfiyye*, Üsküdar Selimağa Kütüphanesi, Aziz Mahmud Hüdayi, Nu: 1098.

Tâib, Hasan, *Mir’ât-ı Bursa*, Hüdâvendigâr Matbaası, Bursa 1323/1905.

Tanman, Baha, “Abdal Yakub Tekkesi”, *DİA*, TDV. Yay., İstanbul 1988, I, 66.

_____, “Kadirîhane Tekkesi”, *DBİA*, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yay.,

İstanbul 1991, V.

_____, *İstanbul Tekkelerinin Mimari ve Süsleme Özellikleri Tipoloji Denemeleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1990 .

Taşköprülüzâde Ahmed İsamuddin, *Eş-Şakâiku'n-nu'mâniyye*, (Ter. Muharrem Tan), İz Yay., İstanbul 2007.

Tehânevî Muhammed b. A'la b. Ali el-Fârukî, *Keşşafu ıstılahati'l-fünûn I-III*, Kahraman Yay., İstanbul 1984.

Tek, Abdürrezzak, "Bursa'da Kâdirî Tekkeleri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Bursa 2010, XIX (I), 143-182.

Tekâyâ ve Zevâyâ, İstanbul Şehremaneti İstatistik Şubesi Yay., İstanbul 1330/1911.

Tennûrîzâde, Mustafa Sun'ullâh, *Hediyetü'l-fukarâ*, Mili Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, Nu: 3480/2.

Theoharis, Stavrides, *The Sultan of Vezirs: The Life and Times of the Ottoman Grand Vezir Mahmud Pasha Angeloviç (1453–1474)*, Boston 2001.

et-Tirmîzî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, *Sünen*, (Tah. Ahmed Muhammed Şakir), Daru'l-Mektebe, Mısır 1975.

Tolasa, Harun, *Ahmed Paşa'nın Şiir Dünyası*, Akçağ Yay, Ankara 2001.

Tosun, Necdet, "Tasavvuf Kültüründe Tekke Yemekleri", *Tasavvuf Dergisi*, Sayı: XII, 2004, 123-135.

Tuman, Mehmed Nail, *Tuhfe-i Nâilî*, (Haz. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı), Bizim Büro Yay., Ankara 2001

Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Turan Neşriyat, İstanbul 1971.

Türer, Osman, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, Seha Neşriyat, İstanbul 1998.

Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 1986.

Uçman, Abdullah, “Eşrefoğlu Rûmî-Hayatı ve Muhiti”, (Ed. Bilal Kemikli), *İznikli Gönül Adamı Eşrefoğlu Rumi Sempozyumu, Bildiriler* (ss. 65-74), İznik Belediyesi Yay., Bursa 2010.

_____, “Müzekki’n-Nüfûs”, *DİA*, TDV. Yay., İstanbul 2006, XXXII.

Uluçay M. Çağatay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1992.

Uludağ, Hümeysra, “Kâdiriyye Tarikatı’nda Sembolik Ögeler”, *Keşkül Dergisi*, Sayı: XVIII, İstanbul 2011, 73-80.

Uludağ, Süleyman, “Abdal Mehmed”, *DİA*, TDV. Yay., İstanbul, 1988, I, 63.

_____, “Abdülkâdir-i Geylânî”, *DİA*, TDV. Yay., İstanbul, 1988, I, 234-239.

_____, “Dünya”, *DİA*, TDV. Yay., İstanbul, 1994, X, 22-25.

_____, “Fakr”, *DİA*, TDV. Yay., İstanbul, 1995, XII, 132-134.

_____, “Halvet”, *DİA*, TDV. Yay., İstanbul, 1997, XV, 386-387.

_____, “İbadet”, *DİA*, TDV. Yay., İstanbul 1999, XIX, 247-248.

_____, *İslam’da Mürşid ve İrşad Faaliyetleri*, İrfan Yay., İstanbul, 1975.

_____, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yay., İstanbul 1991.

Unan, Fahri, “Medreseler ve Osmanlı Merkezî Yönetimi”, *Koomduk İlimler Jurnalı / Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: IX, Manas Üniversitesi Yay., Bişkek 2004.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1972.

Ülgener, Ali Saim, “İznik’te Türk Eserleri”, *Vakıflar Dergisi*, Sayı: I, Ankara 1938, 53-69.

Ülgener, F. Sabri, *İktisadi İnhitat Tarihimizin Ahlak ve Zihniyet Meseleleri*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1951.

Ülken Himi Ziya, *İslâm Düşüncesi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1946.

_____, *Türk Tefekkürü Tarihi*, Matbaa-i Ebuzziya, İstanbul 1934.

Ünver, Ahmet Süheyl, *Fatih Devri İlim, Sanat ve İçtimai Tekâmül Hamlelerine Umumi Nazar*, Halk Basımevi, İstanbul 1953.

Üşenmez, Emek, “Eşrefoğlu Rûmî'nin Divanında Eski Türkçe İzleri” *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Sayı: II, 162-170.

Vassâf, Osmanzâde Hüseyin *Sefîne-i evliyâ-i ebrâr şerh-i esmâr-ı esrâr*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, Nu: 2305-2309.

_____, *Sefîne-i Evliyâ*, (Haz. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz), Kitabevi Yay. İstanbul 2006.

Vicdânî, Ebû Rıdvan M. Sâdık *Tomâr-ı turuk-ı âliyye (Kâdiriyye)*, Dâru'l-Hilâfeti'l-Âliyye Matbaa-i Amire, İstanbul 1338/1340.

Witter, Paul, *Menteşe Beyliği, 13-15. Asırda Garbî Küçük Asya Tarihine Ait Tetkik*, (Çev. Osman Şerif Gökyay), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1986.

Yavuz Yusuf Şevki, ”İlham”, *DİA*, TDV. Yay., İstanbul 2001, XXII.

Yeşilzâde, Mehmed Sâlih, *Rehber-i tekâya*, İstanbul 1919.

Yılmaz, Adile *Eşrefoğlu Divanı (İnceleme)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1993.

Yılmaz, Hasan Kâmil, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul 1994.

_____, *Azîz Mahmûd Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Yay., İstanbul 1980.

Yılmaz, Necdet, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf, Sufiler, Devlet, Ulema*, OSAV Yay., İstanbul 2001.

Yücer, Hür Mahmud, “Tarikat Geleneğinde Salavât-ı Şerîfe ve Müstakimzâde'nin Şerh-i Evrâd-ı Kâdirî adlı Eseri”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Sayı: XV, 2005, 253-288.

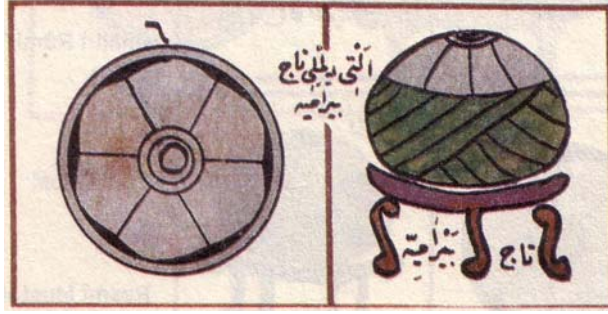
_____, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, İnsan Yay. İstanbul 2004.

Yüksel, Hasan Avni, *Türk-İslam Tasavvuf Geleneğinde Rüya*, MEB Yay., Ankara 1996.

Zâkir Şükrü Efendi, *Mecmu'a-i tekâya*, (Haz. M. Serhan Tayşi-Klaus Schwarz), Berlin 1980.

EKLER

Ek 1: Eşrefî ve Bayrâmî Tâcları

Eşrefoğlu Rûmî'nin, Hacı Bayram-ı Velî'nin halîfesi iken giydiği altı dilimli ve tepesi pullu Bayrâmî Tâc (Mecmu'âtü'z-Zarâ'if Sandukatu'l-Ma'ârif, s.325.)

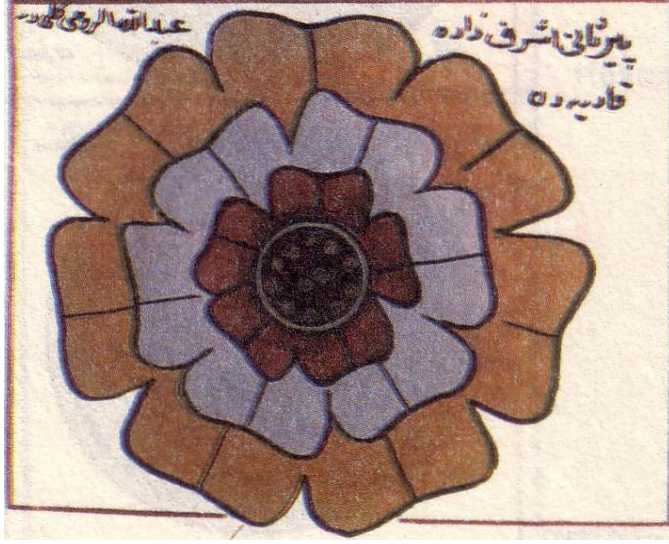

Eşrefoğlu Rûmî'nin önceden giydiği Bayrâmî tâcının terklerini bir adet artırarak ve tepesindeki pulu kaldırarak oluşturduğu Eşrefî tâc. (Mecmu'âtü'z-Zarâ'if Sandukatu'l-Ma'ârif)

Ek 2: Gavsî Tekkesi hazîresinde bulunan bir mezar taşına işlenmiş yedi terkli Eşrefî tâcı

Ek 3: Eşrefî gülü (*Mecmu'âtü'z-Zarâ'if Sandukatu'l-Ma'ârif*, s.344.)

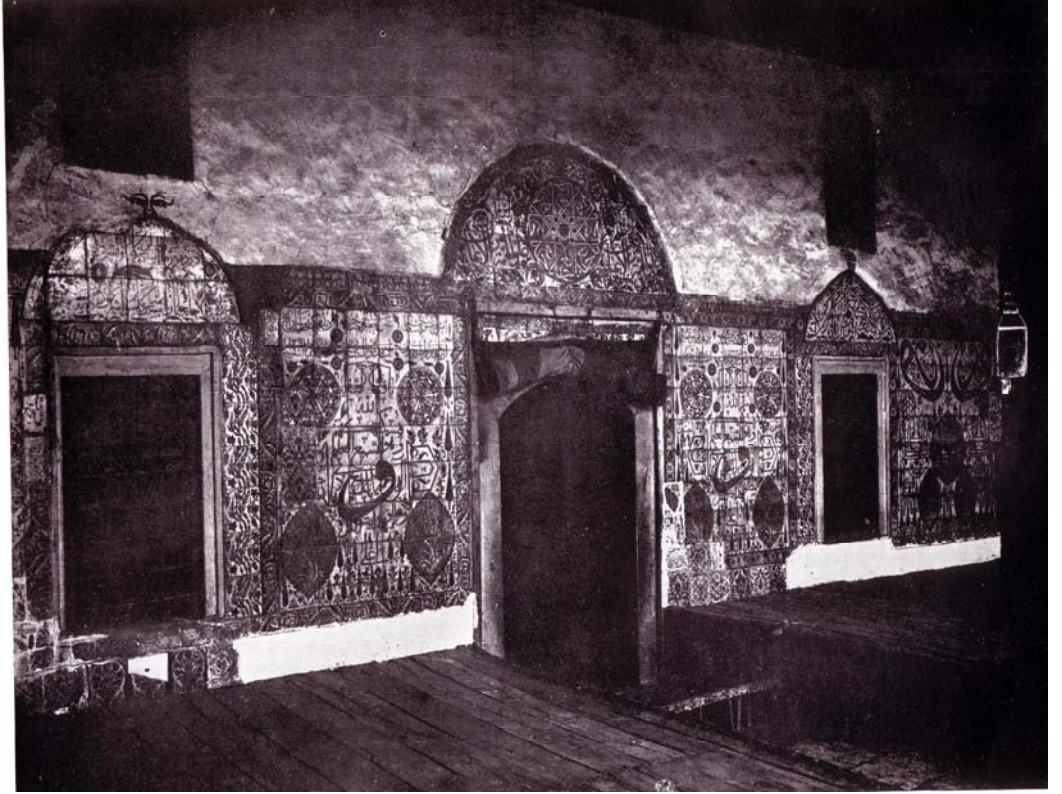
Ek 4: Eşrefi Gülü (Mustafa Kara, *Osmanlı'nın Kandili Eşrefoğlu Rûmî*, s. 60).

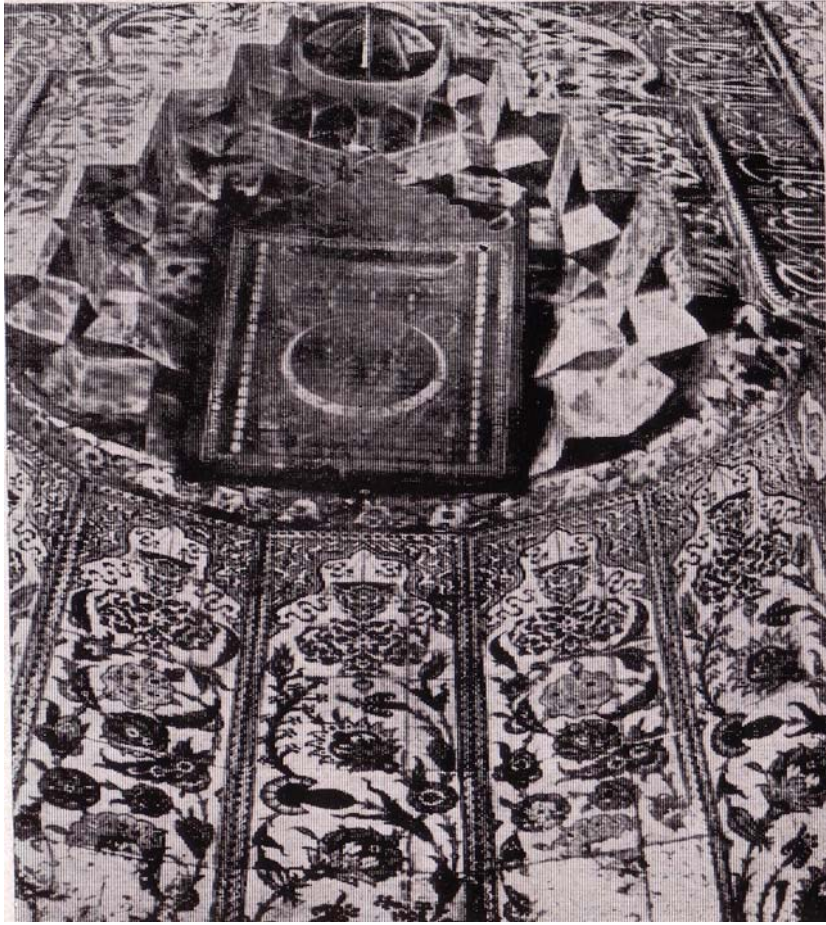
Ek 5: Eşreoğlu'nun İznik'de bulunan kabri

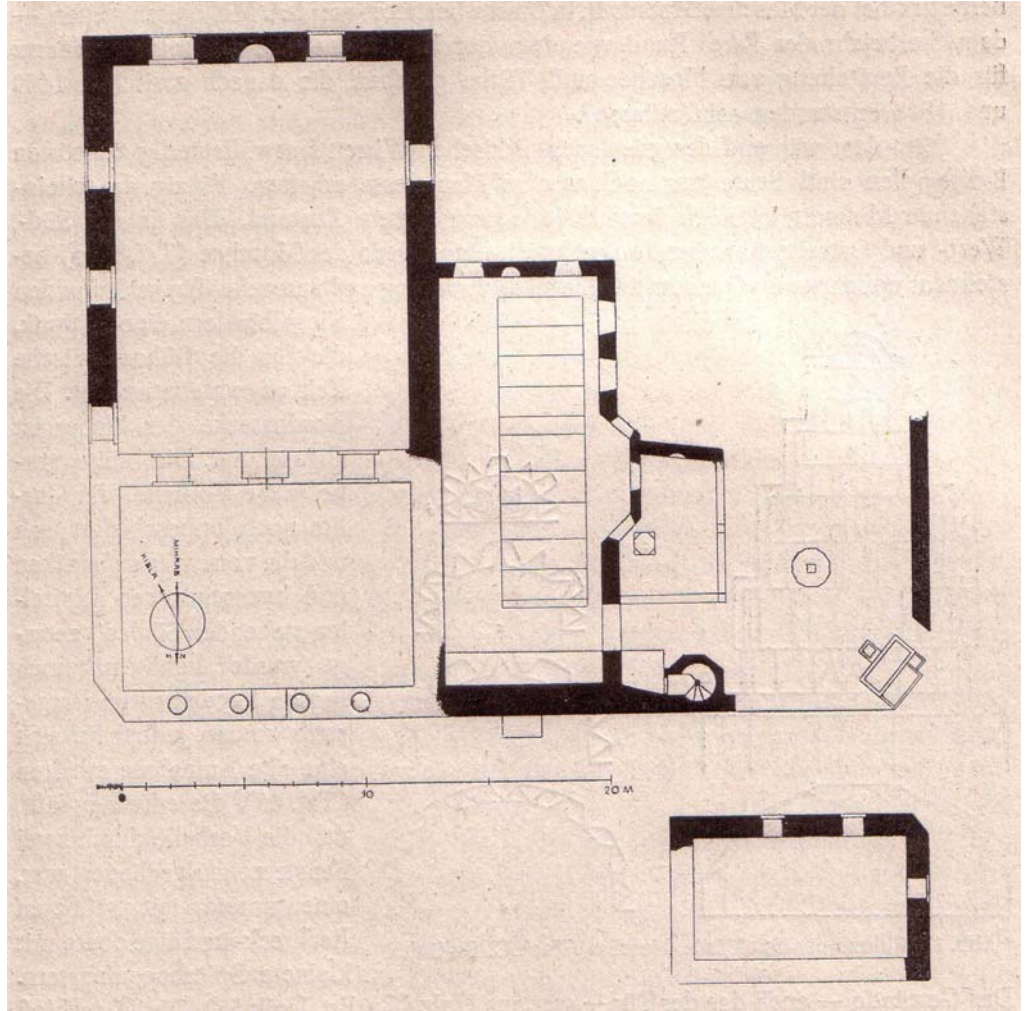
Ek 6: İznik Âsitânesi son cemaat mahallinden tevhidhaneye giriş. (*Das İslâmische İznik*, Ekler, 45).

Ek 7: Eşrefzâde Camii'nin Yunan tahribatı öncesi mihrabı (*Das İslâmische İznik*, Ekler, 44)

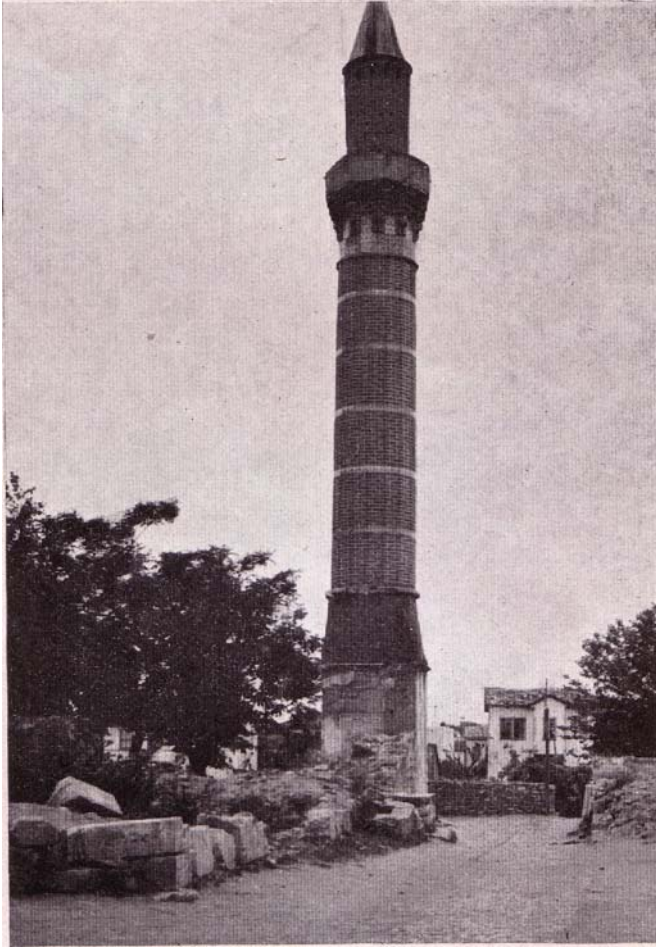
Ek 8: Eşrefzâde Külliyesinin Katharina Otto-Dorn tarafından çizilen planı (*Das Islâmische İznik*, s. 41.)

Ek 9: İznik Eşrefzâde Külliyesinin Güneybatı kible duvarından Yunan tahribi sonrası kalanlar (*Das İslâmische İznik*, Ekler, 23/3)

Ek 10: Yunan tahribinden geriye kalan minarenin doğudan çekilmiş eski bir resmi (*Das İslâmische İznik*, Ekler, 23/2)

Ek 11: İznik Eşrefzâde Âsitânesi'nin yerinde bugün mevcut Eşrefzâde Camii

Ek 12: İznik Âsitenesinden geriye kalan tek yapı olan minare.

Ek 13: Eşrefoğlu'nun babası Ahmed Eşref'in İznik'de bulunan mezarı.

Ek 14: Eyüb Efendi Tekkesi'nin günümüze ulaşan hazîresi. (*Keşkül Dergisi*, sayı: 18, s. 93)

Ek 15: Sultan III. Selim'in irâdesi ile 1217 (1802) tarihinde Numaniye Dergâhının yeniden inşası sonrası Tahsin isimli bir şâir tarafından düşülen tarih. Mermer üzerine kabartma olarak yazılmış ve tekkenin kapısı üzerine yerleştirilmiştir.

Ek 16: Bursa Numaniye Dergâhı (*Keşkül Dergisi*, sayı: 18, s. 112)

Ek 17: Bursa Numaniye Dergâhı harem ve tevhidhâne binası (*Keşkül Dergisi*, sayı: 18, s. 104)

Ek 18: Bursa Numaniye Dergâhı'nın giriş kapısı

Ek 19: Bursa Numaniye Dergâhı hazîresinde bulunan kabirler (*Keşkül Dergisi*, sayı: 18, s. 96)

Ek 20: Seyyid Usûl Dergâhı'nın restore edilmeden önceki hali (www.osmangazi.bel.tr, erişim tarihi 21.04.2012).

Ek 21: Bursa Seyyid Usûl Dergâhı ve hazîresi, restore edilmiş son hali (*Keşkül Dergisi*, sayı: 18, s. 96)

Ek 22: Günümüzde kültür merkezi olarak kullanılan Seyyid Usûl Dergâhı'nın iç mekânı

(Foto: www.osmangazi.bel.tr , erişim tarihi 21.04.2012)

Ek 23: Karabaş-1 Velî Dergâhı'nın restorasyondan önceki hali
(www.osmangazi.bel.tr erişim tarihi 24.04.2012)

Ek 24: Karabaş-ı Velî Dergâhı'nın restorasyondan sonraki hali
(www.osmangazi.bel.tr , erişim tarihi 24.04.2012)

Ek 25: Karabaş-ı Velî Dergâhı restorasyondan sonra iç mekan (www.osmangazi.bel.tr , erişim tarihi 24.04.2012)

Ek 26: Abdal Yakub Tekkesi'ni içinde barındıran Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi

Ek 27: Abdal Yakub Tekkesi'nin kullanılabilir durumdaki harem se selamlık kısmı.

(Fotoğraf: Caner Cangül, www.panoramio.com, erişim tarihi 27.04.2012.)

Ek 28: Gavsî Tekkesi hazîresi

Ek 29: Gavsî Tekkesi hazîresinde tekkenin şeyhlerinin vefât tarihlerinin işlendiği mezar taşı

Ek 30: Keyci Hatun Mescidi Tekkesi

Ek 31: Tophâne Kâdirî Âsitânesi'nin harab olan bölümü.

Ek 32: Tophâne Kâdirî Âsitânesi'nin sonradan yapılan ve günümüze ulaşan ahşap bölümü

Ek 33: Manisa Demirci’de bulunan Eşrefî Tekkesinden geriye kalan Tekke Cami ve tekkenin bulunduğu mekânın bugün ki hali.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Ahmet ÖZKAN
Doğum Yeri ve Tarihi	Ermenek 01.01.1976
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi 1995-2000
Y. Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2003-2006
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	Diyanet İşleri Başkanlığı
İletişim	
E-Posta Adresi	ahmetozkan42@gmail.com
Tarih	18.01.2013